

BEVEZETÉS A GONDOSKODÁSPOLITIKÁBA

Szerkesztette Tóth Tibor és Farkas Péter

Bevezetés a gondoskodáspolitikába

Bevezetés a gondoskodáspolitikába

Szerkesztette
Farkas Péter – Tóth Tibor

BM Gondoskodáspolitikai Tudományos Tanács – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2024

A kötetet a BM Gondoskodáspolitikai Tudományos Tanács megbízásából
kiadja a L'Harmattan Kiadó.

© Szerkesztők, 2024

© Szerzők, 2024

© BM Gondoskodáspolitikai Tudományos Tanács, 2024

© L'Harmattan Kiadó, 2024

ISBN 978-963-308-514-1 (ePDF)

ISBN 978-963-646-201-7

Tartalom

Farkas Péter: Előszó – Mi a gondoskodáspolitiká?	7
I. A GONDOSKODÁSPOLITIKA TÁRSADALMI ÉS TÖRTÉNETI ALAPJAI	
Birher Nándor: A szociális gondolkodás alapjai az Európai Unióban	17
Sárány Péter: A gondoskodásetikai gondolkodás sajátosságai	45
Tóth Tibor: A gondoskodáspolitiká története	55
Farkas Péter: A kereszténység társadalmi tanítása	89
II. GONDOSKODÁSPOLITIKA JOGI ÉS GAZDASÁGI KERETEI	
Czine Ágnes: Kötelező gondoskodás az Alaptörvényben és az Európai Unióban – Teremtésvédelem és a felelősség	113
Homicskó Árpád Olivér: Az állami szociális védelmi rendszer	143
Botos Katalin: A szociális piacgazdaság	174
III. A GONDOSKODÁSPOLITIKA SZAKPOLITIKAI DIMENZIÓI	
Juhász Gábor – Dózsá Zsófia Katalin: Jóléti állam, jóléti politikák	189
Andrácz-Tóth Veronika – Maretta Zóra – Horváth Dániel: Szociális szolgáltatások rendszere	210
Girán János: Az egészségvédelmi és gyógyítási feladatok a gondoskodáspolitiká tükrében	252
Nyikos Attila – Juhász Gábor: Foglalkoztatáspolitiká, munkaerőpiac	263
Hadnagy József: Professzionális segítség munkaformái (Fókuszban a közösség és a csoport)	288
Szerzőink	326

Előszó – Mi a gondoskodáspolitikája?

FARKAS PÉTER

Az ember társas és társadalmi lény, azaz közösségben és társadalomban él és érvényesül. Az egyének egymás közötti, illetve az egyének és a társadalom egyes rétegei vagy egésze közötti kapcsolat sérülhet. Ekkor bajba juthat az egyén vagy a társadalom bármely méretű közössége, tehát szociális probléma keletkezik. Megjelenhet ez az értékrend csorbulásában, a normák be nem tartásában, érzelmi vagy gazdasági nehézségekben. Ilyenek például a társadalmi egyenlőtlenségek (szegénység, rasszizmus stb.), devianciák (alkoholizmus, prostitúció stb.) és a családi nehézségek (válás, egyedül nevelés stb.).

Így a társadalom, a társadalmi rétegek és közösségek (pl. családok), az egyének szociális válsághelyzetbe kerülhetnek. Különösen, ha szükségleteik kielégítetlenek, életkörülményeik és életmódjuk (státuszuk) jelentősen rosszabb, mint a többieké. Hátrányos társadalmi helyzetbe kerülhetnek tehát, mert iskolázatlanok, szegények, kisebbséghez tartoznak, lakáskörülményeik rosszak, család-szerkezetük zilált (özvegy, elvált, mostoha stb.), életvitelük zavart (agresszió jellemzi, szenvedélybetegség gyötri őket stb.), lelkileg sérültek.

Több hátrány együttes jelenléte következtében az egyének, családok, társadalmi rétegek veszélyeztetettek (a státuszuk, anyagi és lakáskörülményeik következtében, esetleg függő vagy bűnöző viselkedésük révén), védelemre és gondozásra szorulnak. A társadalom tagjai egy részének a modern polgári viszonyok között is nyomor, hajléktalanság, iskolázatlanság, betegség, éhezés az osztályrésze. Másokat a lesüllyedés, az elszegényedés fenyeget. Történhet mindez akkor is, amikor nincs természeti katasztrófa, többnyire béke van, tehát a gazdagság, a társadalom működési feltételei adottak.

A nagy társadalmi különbségek, a létbizonytalanság hiánya feszültséghez, ellentétbe vezethet a jómódú, szerencsés társadalmi rétegek és a szűkölködők között, ami politikai kérdéssé változva az egész társadalom működőképességét, felborulását eredményezheti. A társadalom alapvető politikai intézménye, az állam valamilyen formában megoldást keresett ezekre a problémákra.

A szociális problémák kezelése, a szociális béke megteremtése végső soron a társadalom egészének érdeke. Erre szolgál a *gondoskodáspolitik*a.

Az élet velejárója a szegénység, de a magány is. A gondoskodáspolitik

adata a segítség a kapcsolatok helyreállítása, a kapcsolati konstrukciók létesítése. *Egyfajta gondolkodó és gondoskodó emberi, közösségi magatartás.*
Ez részben az egyházak és a civil szervezetek aktivitásában nyeri el értelmét. Sőt, a közösség segítő magatartásában, a társadalmi önszerveződésben, olyan emberi hivatás fejeződik ki, amely az egész társadalomszervezet működését alapvetően képes az aktív megértés és szolidaritás útjára állítani (Lakner 2012). Az egyházi és civil szervezetek szerepe és jelentősége a konkrét szolgáltatásnyújtásban, a szükségletek feltárásában, a támogatásra szoruló felismerésében és elérésében, valamint a számos rugalmas és újszerű, innovatív aktivitásban nyilvánul meg.

A nonprofit és jövedelemszerzésre (is) berendezkedő szociális ellátást, szolgáltatást végző vállalkozói forprofit szervezetek is részei a szociálpolitika többszektörű rendszerének. Ezen szervezetek kontraktuális, kár anyagi ellenszolgáltatásért végzett, de központi, állami szabályozást még nem igénylő tevékenységei nélkül hatékony gondoskodó, szociális rendszertől nem is beszélhetnénk (Lakner 2012).

A szociális viszonyok befolyásolása, a kollektív felelősségérzet és cselekvés összhangjában keresi az egyéni cselekvőképesség megértésének és megerősítésének lehetőségeit. Erre a közjó szolgálatában értelmet találó közösség, azaz az állam képes a leghatékonyabban. A gondoskodáspolitik

feltételei az államot mint a közösség képviselőjére és szolgálatára megbízással, felhatalmazással rendelkező kollektív képződményt. A mai szociális intézmények többnyire a családi és rokonsági, szomszéd

sági és közösségi feladatok és funkciók gyengülése, megszűnése vagy átrendeződése miatt az állam által működtetett erőfeszítésekkel és költségekkel terhelt társadalmi pótcselekvésnek is tekinthető. A nagyobb és formális közösség, az állam vonul abba a belső szolidaritásában és szakértelmében meggyengült térbe, amelyet a családi lokális szociális segítő és kapcsolatrendszer funkcióvesztése, hiányai hoztak létre.
Mindez azonban nem jelenti az *öngondoskodás* és közösségi, valamint lokális gondoskodás jelentőségének megszűntét. E téren a *szubszidiaritás* kell legyen az irányadó.
Maradnak azonban – és nagyon jelentősek és nélkülözhetetlenek – olyan intézményeink, amelyek továbbra is a személyközi kapcsolatok hálózatán belül létezve segítik a szociális kapcsolatrendszerünket, és a személyes szociális biztonságunkat erősítik. Ezek a rejtett közösségi háló ösztönösen működő szociális tevékenységei, amelyek érzelmi és gondozó funkciókat (is) működtetve kapcsolják egybe család

személyes kölcsönösség teremődik meg újra és újra, és tart életben egy belső szerveződésű, gondoskodó szociális biztonságot (Lakner 2012).

Itt kell szót ejtenünk arról is, hogy *mindenki felelős önmagáért (és családjáért, közösségéért)*. Ezt kívánja a *perszonalitás* elve is! Ha önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozók sem tudják vonatkozó kötelességüket ellátni, akkor a *települési önkormányzat* gondozási kötelezettsége áll fenn. S ha a települési önkormányzat sem képes, vagy nem teljesíti kötelezettségeit, akkor kell az *államnak* szükséges teljesítenie a gondoskodó funkcióját. Az állam és a települési önkormányzat a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladatnak ellátása során együttműködik az *egyházi és civil szervezetekkel*.

Így a szubszidiaritás elve kell hogy érvényesüljön a gondoskodáspolitikai rendszerek kialakítása és működése során. *Azaz gondolkodjunk strukturálisan, és cselekedjünk felelősen!* E megközelítésben tehát a *gondoskodáspolitikai egyfajta gondolkodó és gondoskodó közösségi magatartás!*

A régi korok társadalmában nem beszélhetünk a mi értelemben vett szociális intézményekről és szolgáltatásokról. Természetesen akkor is voltak ellátásra, ápolásra, gondozásra szorulóknak, idősek, árvák, kisémmizettek, rendkívül nehéz anyagi körülmények között élők és otthontalanok. Csakhogy minden közösség tudta, hogy ki az, aki hozzájuk tartozik. S aki hozzájuk tartozott, arra figyeltek, számontartották, ellátták és gondoskodtak róla. Nem formális intézmények létrehozásával és fenntartásával, hanem az ösztönösen gondoskodó szociális magatartással, amely senkit sem hagyott kiesni a közösségből. A nagycsalád, a faluközösség egyfajta természetes intézményként működött. Mindenki, még ha korlátozott mértékben is, de felelősséget viselt a közösség bármely tagja biztonságáért, sorsáért, életéért. Így a csellengő gyerekek, a fogyatékkal élők, az idős emberek számíthattak arra a szinte automatikus emberi szolidaritásra, amelyben a kölcsönösség beépült a mindennapi élet gyakorlatába.

Többnyire az 1601-es angliai törvényektől szokás gondoskodás- és/vagy szociálpolitikáról beszélni. I. Erzsébet királynő rendelkezett arról, hogy az egész országban gondoskodni kell a szegényekről. A feladat ellátása kizárólag a közösségekre hárult. A szociális gondoskodás ún. *marginális korszakaként* innen szokták elemezni a folyamatot.

Azonban úgy gondoljuk, hogy a *gondoskodáspolitikai visszanyúlik még régebbre, a zsidó-keresztény hagyomány több ezer éves történetére*.

A Szentírás úgy mutatja be az embert, mint aki isteni vonásokat hordoz: *theoform* (Rózsa 1997). Az embert tehát nem családi származása vagy erkölcsi tulajdonságai miatt kell tisztelni, hanem azért, mert a Teremtőjének vonásait hordozza. *Az istenképiség azonban nemcsak méltóságot, hanem feladatot is jelent az ember számára, az embernek hasonlónak kell válnia ahhoz, aki megalkotta őt. Az ember ezt a feladatot elsősorban a szabadsága révén tudja*

megvalósítani, amellyel azonban vissza is élhet. A *szabadsághoz* való jog – a kivonulástörténet óta – végighúzódozó üzenet az egész Szentírásan (LC71). A Tízparancs törvénye az *igazságosság* elvét védte. Segíteni kellett a rabszolgákat, özvegyeket, elnyomottakat és idegeneket (Beran – Lenhardt 2012).

A Szentírás elítéli a jogtalan tulajdonszerzést, tiltja a szegények kizsákmányolását, elítéli a csalást (Anzenbacher 2001). A föld Isten tulajdona, az ember számára használatba adja. Ezért minden hetedik, azaz szombatévben engedjék el az emberek adóságát. A jubileumi évben pedig a rabszolgák nyerjék vissza szabadságukat, s mindenki kapja vissza birtokát (Beran – Lenhardt 2012). A próféták tanítása bizonyítja, hogy Izrael hitének része volt a *szociális gondoskodás, a szociális igazságosság az üdvösség elengedhetetlen feltétele*.

Jézus Krisztus szeretettel fordult a szegények és a betegek felé. A végítélet kritériuma az lesz, hogy az ember segítette-e a rászorulóknak – *gyakorolta-e az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit*. Jézus legfontosabb feladatának mások szolgálatát tekintete (Kocsis 1995). *Szent Pál* tanítása az *egyenlőséget* hirdette. Az Úr és a rabszolga kapcsolatát a kölcsönös tisztelet és szeretet jellemezte (lásd Filemonnak írt levél). Az *őskeresztények* az Apostolok Cselekedetei alapján *önkéntes vagyonszövetségben* éltek, s törődtek a közösség szegényebb tagjaival (A. Anzenbacher 2001). A későbbi keresztény korszak gazdag időszakából csak pár személyt említünk: *Szent Ágoston* és *Szent Tamás* tanítása, illetve a *szeretetszolgálat* nagy egyéniségei közül *Árpádházi Szent Erzsébet*, *Bosco Szent János*, *Néri Szent Fülöp* neveit. (A gondoskodáspolitikát gazdag történetét külön tanulmány, fejezetek és fejezetrészek taglalják.)

Mi emberek alapvetően gondolkodó-gondoskodó lények vagyunk. A ránk bízottakat, a csoportunkat készséggel védelmezzük. Egyben a *gondoskodáspolitikai tudomány és a gyakorlata olyan törődés az emberekkel, hogy miként tudják magukat helyesen vezetni, különösen is betegség, öregség, egyéb inség idején*. (Kuminetz 2024). Kuminetz professzor később így fogalmaz:

Amikor tehát a szociálpolitikát, a szociális munkát a jövőben gondoskodáspolitikának is nevezzük, nem tagadjuk meg mindazt, ami igaz volt a szociálpolitika tudományában. Inkább csak a hangsúly, a szemléletmód változik. Ugyanis nemcsak biztosítani akarjuk a rászoruló embertársaink anyagi szükségleteit, nemcsak kezeljük betegségüket, hanem valóban törődünk minden az emberi méltóságot megillető testi, lelki és szellemi szükségletükről, vagyis minden kényeztetés nélkül gondoskodunk róluk.

Egyben szerzőnk megfogalmazza a továbbiakat is: „A vezetés művészete lényegileg a gondoskodás-szakmai és személyiséget fejlesztő törődés. Avagy nevelve vezetünk – vezetve nevelünk” (Kuminetz 2024).

Ezek után így fogalmazható meg a *gondoskodáspolitikai munka sokoldalú, összetett definíciója*:

- A gondoskodáspolitikai alkalmazott társadalomtudományos szemlélet és gyakorlat. Olyan központi aktivitás, amely a problémák társadalmi gyökereinek a feltárásától a stratégiaalkotó és tervező munkán keresztül, a rendszer és intézményalkotásig terjeszti kompetenciáit.
- A segítség elméletének és gyakorlatának dinamikus adaptív és produktív változata.
- A társadalmi kihívásokhoz igazodó intézményrendszerén keresztül elsősorban a bajba jutott és segítségre szoruló személyek és közösségek megküzdési stratégiáinak fejlesztését, valamint a teljes élethez szükséges feltételeket biztosítja.
- A gondoskodáspolitikai gyökerei a zsidó-keresztény közösségi gondolkodásig nyúlnak vissza.
- Fontos feladatának tekinti, hogy olyan szakembereket képezzenek, akik képesek a rászorulóknak segítségén túl, a gondoskodó közösség összetartására és irányítására is, megfelelő vezető attitűdök alkalmazásával (Birher – Farkas – Hadnagy – Sárkány – Tóth).

Meggyőződésünk szerint a perszonalista és neotomista társadalomfilozófia és erkölcszociológia képezheti legharmonikusabb módon a szociális gondoskodás zsidó-keresztény többezer éves időközön visszanyúló hagyomány szellemi alapjait. Ugyanis a keresztény *perszonalista és neotomista társadalomfilozófia és erkölcszociológia* alapelveire és alapértékeire épül a gondoskodáspolitikai. Az *alapelvek* a következők: perszonalitás, szolidaritás, szubszidiaritás, közjó; az *alapértékek* pedig ezek: igazság, szabadság, igazságosság, szociális szeretet.

A gondoskodáspolitikai erősen *kötődik a gyakorlathoz*, és integrálja a szociális gondoskodás *angolszász* gyakorlata mellett a *kontinentális* gondoskodás szemléletét is. Nem a jólét, hanem jóllét a célja, azaz az összes és a teljes ember. *Nemcsak gazdasági, hanem szellemi kulturális, szociális jólléte a célja.* (Azaz a teljeskörű bio–pszicho–szociális–spirituális jóllét, azaz az *egészség*). A *fenntartható fejlődést* a folytonos szociális jóllét elérésével képzelem el anélkül, hogy az ökológiai eltarthatóságot meghaladó módon növekedne.

A perszonalitás elve alapján nemcsak az állam szerepét kell érdemben figyelembe venni, hanem az egyén felelősségét önmagáért és közösségéért, illetve a szubszidiaritás elve alapján fontosak az állam szintje alatti közösségek szereplői, melyeknek kompetenciáját nem vonja el az állam, de szükség esetén szubszidiál, azaz segít. Nem korrekatív, hanem *preventív és holisztikus* megközelítésű a gondoskodáspolitikai. Törekszik a társadalmi kapcsolatok, *közösségek tudatos formálására*, fenntartható és szocializáló *alapközösséggé* tisztelti

a családot. Alkalmazza a legújabb technikákat és technológiákat a közösség-szervezésben és ellátásban. Beleértve a *mesterséges intelligencia*, a *bionika* alkalmazási lehetőségeit a gondoskodás területén. (Birher 2024)

Idézzük Hadnagy József gondolatait:

A gondoskodáspolitiká egy olyan rendszerelméletű elméleti és gyakorlati megközelítés [kiemelés – F. P.], melynek központjában a jólétre törekvő, önmagáért felelősséget vállaló egyén áll. Rendszerben szemléli a gondoskodáspolitiká a különböző szükségletek előteremtését küzdő egyént, hiszen őt egyrészt a természetes támogató rendszer veszi körül, melynek minden elemét be kell vonni a társadalmi jóllét megteremtésébe. Másrészt rendszerként tekint a jólétre törekvő egyént körülvevő gondoskodást nyújtó szolgáltatókra is. A két rendszer összehangolt működése maga a gondoskodás. Felfogása az emberről, a bajbajutottakról olyan keresztényi megközelítésben történik, melyben az embertársaink iránt érzett felelősség, a Krisztusi szeretet és a teljes elfogadás mellett az önmagáért tenni akaró és tenni képes Emberkép a meghatározó (Hadnagy 2024).

A gondoskodáspolitiká biztosítja azokat az eszközöket, javakat, melyek szükségesek az egyének, családok, csoportjaik és közösségeik megküzdéséhez, hogy azok elérjék a társadalmi jóllétet. Professzionális eszközök és módszerek segítségével a gondoskodáspolitikát és a szociális gondoskodást megvalósító szakemberek olyan intervenciók szervezésére képesek, melyek hozzájárulnak *minden ember társadalmi integritásához*. A gondoskodáspolitiká és szakemberei jelen vannak az egyének, családok, közösségek életében. Az itt megjelenő szükségletekre reagálva forrásokat és *szakmai intervenciókat* dolgoznak ki közösen a nehéz helyzettel vagy az élet kihívásaival küzdők számára. A *jelenlét és az együtt cselekvés* mindkét fél – segítő és segített – számára biztosítja a *fejlődést*, a saját életére való *reflektálás készségeit és a változtatás képességeit*. A gondoskodásban lényeg a kapcsolat, a kapcsolódás és az ebben feltárulkozó lehetőségek felfedezése és kibontása, valamint az intervenciók közös kimunkálása, az *egyén és a közösség fejlődése* érdekében a folyamatosan fenntartott önreflexió.

Így a gondoskodáspolitiká a korábban kidolgozott szociális ellátás fogalmához ezen további kiemelt szempontokat adja hozzá:

- *Szociális vezetés* (tervezés, szervezés, irányítás, koordinálás, ellenőrzés fókuszba helyezése) azzal a céllal, hogy az *egyén spirituális adottságait és igényeit* egyaránt figyelembe vegye.
- Álláspontunk szerint a profán humanizmus feldolgozásához képest a keresztény kinyilatkoztatás alapján a *jogok mindig kötelezettségekkel kapcsolódnak* össze. Így nem fogadjuk el az önmagáért értelmezett

szabadságot. A keresztény indíttatású szociális munkában a jogok a kötelezettségekkel és a *felelősségvállalással* szorosan összefüggenek.

- A bibliai alapokon álló keresztény szociális munka az igazságosság jövőbeli kiteljesedését, illetve teljes megvalósulását képviseli. Vagyis szkeptikusan viszonyul az emberi jogok azonnali és teljes érvényesítéséhez. Mindez szerénységet és önkritikát feltételez a szakemberektől (Sárkány 2024).
- *Alkalmazza a legújabb technikákat és technológiákat a közösségszervezésben és ellátásban.* Komoly kérdéseket vet fel a mesterséges intelligencia alkalmazhatósága, vagy bionikán belül az emberi és gépi tevékenységek szoros összekapcsolódása. A felelős gondoskodáspolitikának ismernie kell ezeket az új kihívásokat és az ilyen technológiák alkalmazása során figyelemmel kell lenni a veszélyekre is (Birher 2024).
- Fontos szempont a *társadalmi kapcsolatok, közösségek tudatos formálása.* Lényeges ebben a kontextusban is az önkéntesség mint közösségszervező erő értékelése is. Az igazságos szerveződések értelmezésében és ennek a rendszerbe helyezésében komoly tapasztalatai vannak a karitás tudományoknak, amelyekre figyelemmel célszerű a közösségszervezésről is gondoskodni.
- Igen lényeges szemléleti szempont a gondoskodáspolitikai közösségszervező és intézményformáló tevékenységében a *teremtésvédelem*, a fenntarthatóság s ezek gyakorlatba ültetésekor az ESG tapasztalatai (Birher 2024).

A következőkben a fent leírtakhoz a módszerek tekintetében felidézünk Birher Nándor gondolatait (2024). Módszerek:

- *Oktatás*
Az itt leírtak a korábbi szociális területen megszerzett tapasztalatokat helyezi egyre nagyobb, a fenntarthatóságra fókuszáló keretbe. Szükséges olyan képzések kialakítása, mint a gondoskodáspolitikai alapképzés. A klasszikus szociális képzések horizontját tovább kell bővíteni. A szociális törvényben meghatározottakhoz képest olyan új alapismerteket kell átadni, amelyek alapjai lehetnek a szükséges „ökológiai megtérésnek”, ami nélkül a közösség jövője elképzelhetetlen.
- *Prevenció*
A gondoskodáspolitikai rendszereknek alapvetően a preventív szemlélet szerint kell tevékenységüket végezniük. Ez azt jelenti, hogy a megelőzés összetett rendszereit ki kell alakítani, illetve azokat működtetni kell. Ez egy teljesen új professzió, a „preventor” megjelenését is eredményezheti. A negatív társadalmi jelenségeket csírájukban kell kezelni, mert kibontakozásuk esetén már túl késő lehet. A megelőzés nagy szervezettiséget, széleskörű tudatosságot és előrelátást igényel. Viszont megfelelő

alkalmazása esetén elkerülhetők azok a helyzetek, amelyekben kritikusan lecsökkennek a vállalható döntési lehetőségek.

- *Adataalapúság*

Szintén fontos, hogy a gondoskodáspolitikával kapcsolatos döntések adatalapú, elemző tevékenységeken nyugvó döntések legyenek. Ehhez a gondoskodáspolitikát területére is be kell vezetni az adatközpontú, tényalapú gondolkodást. Természetesen önmagukban az adatok még keveset mondanak, ezért elkerülhetetlen a folyamatszemplélet és a folyamatszabályos ismerete. (Itt nem formális szabályozásról, hanem a tevékenységek bemenetének és kimenetének szabályozásáról van szó arról, hogy válaszolni tudjunk arra a kérdésre: mit, miért, kiért teszünk.)

- *Szabályozáskomplexitás*

A pénzügyi, az erkölcsi, a jogi és a szabványokat érintő protokollok általi szabályozási normákat össze kell hangolni. Nem elég a szociális törvény ismerete, tudni kell azt is, hogy pontosan mire jó az etikai kódex, esetleg milyen szerepe van a vallási előírásoknak vagy akár a szabványoknak abban, hogy egy szociális intézmény jól működjön.

ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

A gondoskodás fogalma a közigazgatásban részben új, részben hungaricum. Mivel a bevett „szociális” fogalomkészlet helyett tértünk vissza a jóval régebbi *gondoskodás* szóhasználatra, ezért indokolt, hogy megpróbáljuk legalább vázlatosan kibontani a gondoskodáspolitikát fogalomkörét, szellemi hátterét. E fejezetben messze nem törekedtünk teljeskörű áttekintésre, hiszen ezt a feladatot csak a kötet egésze vállalhatja, csupán a főbb specifikumait jártuk körül a fogalomnak. Reméljük az általunk használt – *egyelőre* – *munkadefiníció*, és a vázolt társadalomfilozófiai, etikai és módszertani szempontok segíthetik a gondoskodáspolitikát fontos ügyét.

Megjegyzés: Nem közlünk e fejezet végén külön irodalomjegyzéket. Ezt a kötet egyéb fejezetei végén olvasható szakirodalmi közlések elégíthetik ki. Jelen bevezető tanulmányban Birher Nándor, Farkas Péter, Hadnagy József, Kuminetz Géza, Sárkány Péter és Tóth Tibor PPKE-n 2024 áprilisában megrendezett *Gondoskodás. Lelkiség és vezetés* című tudományos konferencián előadott gondolatait összegeztük. A fejezetben feltüntetett más szerzők művei is a kötet fejezeteinek végén található bibliográfiákban kerültek irodalmi hivatkozásra.

I.
A gondoskodáspolitikai
társadalmi és történeti alapjai

A szociális gondolkodás alapjai az Európai Unióban

BIRHER NÁNDOR

Nagyon nehéz a gondoskodás és a gondoskodáspolitikai fogalmát helyesen értelmezni. A nehézséget részben az okozza, hogy a nemzetközi fogalomhasználatban a gondoskodás, részben a történelmi terheltsége miatt (gondolok itt pl. a *Fürsorge* fogalomra), részben pedig a gondoskodáspolitikai teljesen új megközelítésmódja miatt nehezen fordítható. Talán leginkább az angol *care* szó kibővített értelmezése lehet a megfelelő, akár *care-policy* akár *care-economy* formájában. További nehézség az is, hogy a hazai gyakorlatban is van egyfajta régiés, tisztán az „eltartás” irányába mutató jelentéstartalma a gondoskodásnak, az öngondoskodás és a közösségi értékeket teremtő jelentéstartalom kizárása mellett. Jól foglalja ezt össze Z. Karvalics László *A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban* című írásában.

A „gondoskodó” alapállás költségvetési oldalról automatikusan feltételezte, hogy a hátrányos élethelyzet enyhítésére, a társadalmi integráció visszaállítására, megőrzésére vagy fenntartására fordított összegek a pénz és a javak áramának improduktív köréhez tartoznak. A „befektetésként” felfogott szociálpolitikai büdzsé „haszna” a társadalmi béke, a további degradálódás megállítása, bizonyos csoportoknál pedig egyfajta „humanitárius kötelezettség” mintcivilizatorikus misszió teljesítettségének tudata. Ha az esélyteremtés mint az utólagos korrekció helyett a megelőzést előtérbe helyező alternatív megközelítés ugyan meg is jelent a szakmai közgondolkodás különböző szinterein, s néhány esetben a politikai mechanizmuson keresztül valóságos programként vagy intézményi-működési újdonságként tartósan be is tudott épülni a meglévő mechanizmusok közé, az improduktivitás bűvös köréből nem tudott kiszakadni. Marxot parafrázálva: a pozitív oldal keresésekor nem az értéktöbblet jelent meg a lehetséges igazodási pontok között, hanem inkább az „értékcsökkenés” mértéke. Másképpen: még a megelőzés is egyfajta defenzív prevenciónak

volt tekinthető, ami ráadásul makacsul nem számolt (ha egyáltalán végzett számolási műveletet) a legfontosabb közgazdasági változóval, az elmaradt haszonnal, ami az új értékek termeléséből kizárt társadalmi csoportokban „testesült meg” (Z. Karlovics 2006, 10)

Az idézetben a gondoskodás fogalma még a régi értelmében áll, de a szociális megközelítés sem egyértelműen eredményes. Ennek oka talán az lehet, hogy már a szociális gondolkodásmód megjelenésénél túlságosan nagyon nagy szerepet kapott az idealizált „állam”, amelyik mindenről és mindenkiről „gondoskodva” a mennyország ígértét fogalmazta meg itt a földön. Leginkább Hegel és Marx voltak azok, akik ezeket az elveket világosan megfogalmazták. Mindennek az alapja egy látszólag a végtelenségig fejleszhető társadalom volt. Az állam nélküli állam kommunista illúziója azonban ugyanúgy szertefoszlott, mint a kapitalista és jóléti államokat jellemző, a költségek nélküli technológiákra építő esztelen versenyt és látszólagos fejlődést vizionáló vágy. Mindkét gondolkodásmód alapja az volt, hogy bármi áron is, de meg kell szüntetni a szegénységet, az állam kötelessége, hogy a jól működő munka alapú társadalomban mindenkinek biztosított legyen a jólét minimuma. Ezek a szép elvek azonban semmivé váltak akkor, amikor valaki nem kért az állami „jólétből”, például a szocializmusban, vagy mikor kiderült, hogy a gazdasági fejlődés már nem tudja – pl. más államok kizsákmányolása nélkül – a fenntartható fejlődést és a tökéletes szociális hálót biztosítani.

Ezekhez a felismerésekhez napjainkra még két újabb keserű tapasztalat járult: az egyik, hogy a „fenntartható fejlődés” a környezetet oly mértékben kizsákmányolta, ami már közvetlenül is veszélyezteti az emberi életet. A másik pedig, hogy már nemcsak a „fejlett nyugaton”, hanem a Földön sem születik elég ember, hogy a termelés és fogyasztás gyorsuló spirálja fenntartható maradjon.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy a szociális ellátórendszerek alapja a versenyre vagy a tervgazdaságra épülő, az erőforrásokat a haszon érdekében kizsákmányoló gazdaság. A szociális alapú újraelosztás alapvető célja ezen gazdaság hatékonyságának tovább növelése. Ez egészen jól is működött az elmúlt időszakban, hiszen egyre növekvő gazdasági eredményekről beszélhettünk az ezredforduló idején (Maddison 2001). A fogyasztói paradicsom azonban nem jött el, sőt éppen az ellenkezője történt. A materialista világrendek elértek fejlettségük határáig, és önpusztítókká váltak.

Napjainkra a fenntarthatóság számos vonatkozásban megkérdőjeleződött (demográfiai, természeti-környezeti, gazdasági etc.). Emiatt az újraelosztási (szociális) rendszerek sem fenntarthatók. Lehetséges-e új, az emberre mint segítségnyújtásra és szeretetre képes létezőre fókuszáló gondoskodáspolitiká

kialakítása? Ebben milyen szerepe lehet az erkölcs és a vallások normarendjeinek? Egészen világos, hogy a globális egymásrautaltság korában (Khanna 2017) nagyon nagy jelentőséget kap a jól, megfelelő szinteken szervezett gondoskodás (Birher – Bertalan 2016), és az, hogy képesek legyünk újraszervezni a közösségi létünket. Úgy tűnik a materializmusra építő modellek mindegyike, legyen az kapitalizmus vagy kommunizmus (szocializmus), csődöt mondtak, hiszen az önzésre építettek.

Éppen ezért ismételt figyelmet kell fordítani a közös értékrend, a vallásokat is megalapozó közös értékek felkutatására és megélésére. Erre hívta fel a figyelmet Mahatma Gandhi is az *Erkölciség vallása* című írásában, (Gandhi 1998), hangsúlyozva, hogy csak a legmagasabb rendű erkölcsiség megfogalmazása és megélése mentheti meg a világot. Ennek az erkölcsiségnek pedig nem lehet más az alapja, mint az örök érvényű emberi méltóság, a célja pedig a jó emberi élet. Ennek eléréséhez a közösségek igazi rendjét kell megtalálni, és globálisan felépíteni, felhagyva az önzés pusztító módszereivel. Egy lépés ebben a folyamatban a gondoskodás leírása és gyakorlása, azé a gondoskodásé, amelyik nyitott a teremtett világra, a másik emberre és a transzcendenciára egyaránt.

Egy újfajta szociális megközelítésre van szükség. Ez a megközelítés szakít a német idealista alapokkal, Hegel és Marx túlfűtött és forradalmi optimizmusával, helyette a valóságra fókuszálva igyekszik a legjobb megoldásokat kínálni. Ennek egyik alapja annak a felismerése, hogy az ember lelki létező is. A maga szervezetségében, bonyolultságában, jóval több mint az őt alkotó anyag összessége. A másik pedig, hogy a modern technológiák a jelenleginél sokkal hatékonyabbá tudnak tenni bennünket. A mérhetőség és számíthatóság globális korszakába értünk, ahol az eddig összegyűjtött tudás egyszerre válik elérhetővé és alkalmazhatóvá az informatika fejlődésén keresztül.

A klasszikus szociális megközelítés arra épült, hogy a gazdaságban gyakran felelőtlenül megtermelt és elfogyasztott javakból létrejött nyereségből a rászorulóknak annyit osszunk vissza, ami növeli a versenyképességünket azzal, hogy csökkenti a társadalmi konfliktusok veszélyét. Ehhez képest a gondoskodás fogalma túlel ezen a szemléleten, és az egymásra figyelésre épül, arra, hogy a nehéz helyzetekben is, közösségként kell viselkedni. Mert minden valóságos élet találkozás – ahogy azt Martin Buber állítja. Ennek az életnek kell valós középponttá válnia.

Maimonidesz mindezt egyel magasabb horizontban is értelmezi a következők szerint: „Az Örökkévaló oly módon teremtette a világmindenséget, hogy abban saját létezésünket alapvető realitásként fogjuk fel, az istenességet pedig valamifajta újszerű és szerzett tulajdonságnak.” Az ember először mindig saját nézőpontjából értelmezi a világot. Csak a következő lépésben jut el oda, hogy

a halálra ítélt önmagán túllépjen. „Szerepünk, hogy a felfogás egy egészen új szintjére érjünk, ahol az istenesség az abszolút realitás, és mi vagyunk az új teremtmények, az isteni kifejeződés formái.”

Ha sikerül az értelemnek ezt az útját végigjárni, az ember megérti, hogy létezik egy nála nagyobb értelem, cél. Ez pedig nem más, mint a Lét maga. Az élet örökérvényű szeretete.

Az ember feladata – Martin Bubernek az alább idézett haszid története szerint –, hogy a földet mint Paradicsomkertet egyre értékesebbé tegye a következő generációk sokasága számára is.

A Rebbe aznap, amikor hivatalosan is elvállalta a lubavicsi mozgalom vezetői tisztjét, egy bibliai vers idézésével kezdte beszédét: „Eljöttem az én kertembe.” Elmagyarázta, hogy az Örökkévaló a teremtés kezdetén a világmindenséget kertjének nevezte, annak a helynek, ahol lénye először tárulkozott fel. A Rebbe kijelentette, hogy oly sok ezredév után, melyek alatt az isteni jelenlét rejtve volt, s annyi fáradozás után, amelynek célja az volt, hogy az Örökkévalót ismét az emberek életének részesévé tegyék, elérkezett az ideje, hogy bevégezzük a folyamatot, s az Örökkévaló ismét kijelenthesse: „Eljöttem az én kertembe” – ezúttal mindörökre. Vezetése alatt mindvégig ez maradt a Rebbe legfontosabb témája: a mai nemzedék szerepe abban, hogy az Örökkévalót életünk realitásává tegyük, és hogy e világot olyan helyé alakítsuk, amelyben az Örökkévaló szívesen lakozik.

GONDOSKODÁS: LELKISÉG ÉS TECHNIKA

A gondoskodáspolitikai fogalma az államigazgatás és a területi igazgatás szintjein részben új, részben hungaricum. Jóval egyszerűbb lenne a már bevett „szociális” fogalomkészletet használni, azonban a régi modellek már nem mindenütt érvényesek, és mindez fokozottan igaz akkor, ha az egyre erősödő kihívásokra, így a háborús konfliktusokra vagy a demográfia, a demokrácia, természet (éghajlat) radikális változásaira – mondhatjuk – torzulásaira gondolunk az elmúlt néhány évben, évtizedben. A másik oldalon pedig említhetjük az új technológiák fejlődését, gondolva az MI-ra, robotikára, genetikára, ember-gép kapcsolatokra.

Itt kell megjegyezni, hogy jórészt ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatára (művelésére) hívta meg az egyetemeket Ferenc pápa 2023. április 30-án, a Pázmány Péter Katolikus egyetemen a következő szavakkal: „Ez az, aminek a művelésére az egyetemek hivatottak, és amit a hitnek táplálnia kell. Ezért kívánom, hogy ez és minden más egyetem az egyetemesség és a szabadság

központja, a humanizmus termékeny műhelye és a remény laboratóriuma legyen” (Ferenc pápa 2023).

Természetesen az is igaz, hogy a gondoskodás jelensége jóval idősebb is, mint a szociális szerveződés vagy éppen a legújabb, imént felsorolt kihívások megjelenése. A gondoskodás – a részben elvesztett képességünk – már az állatvilágnak is a jellemzője. A következőkben a gondoskodás mélyrétegeit is, annak ösztönösségét szem előtt tartva kell tovább lépnünk, és megvizsgálni, hogy társadalmi szinten megvalósítható-e ez a fajta elkötelezett gondoskodás. Létrejöh-e az egyetemes altruizmus, amelynek forrása a család és a polgári társadalom?¹ A gondoskodás tehát nemcsak egyszerűen a szociális területre rendelkezésre álló források lehető leghatékonyabb elosztását jelenti, hanem egy átfogó tervezést, a rászorultak személyében az érték felfedezését, a társadalomba való integrációjukat egyaránt jelenti, pontosabban annak tudatosítását, hogy mindenki szükségszerűen egyszerre rászoruló és segítő is. Pontosán ez adja az emberségének az értékét. Természetesen a gondoskodáspolitikai területén is, az alapelvek rögzítését követően folyamatokról, szabályozandó folyamatokról van szó. Ehhez szükség van a normák megfelelő értelmezésére ugyanúgy, mint a folyamatszabályozás legmodernebb eszköztárának felhasználására. A gondoskodás tehát nem valami szükséges rossz, hogy a bajt csökkentjük, hanem az ember legalapvetőbb képessége arra, hogy élhető világot hozzon létre. Nem a maradék állami pénz elosztása, hanem az életképesség megőrzésének az alapja, a mai társadalom létének a feltétele. Nem is az az elsődleges kérdés, hogy van-e pénz, sokkal inkább az, hogy van-e közösség, amelyik foglalkozik a másik emberrel. Mindeközben új kihívásokkal is kell megküzdeni. Ilyenek a globális gazdaság sokpólusúvá válása, a migráció, a demográfiai katasztrófa, a háborúk, a természeti környezet pusztulása. Természetesen új eszközeink is vannak, úgymint például az emberség lényegének a felismerése, a vallások és a lelkiség szerepének megerősödése, az elektronikai összekapcsoltság, a nyelvi különbségek megszűnése, a generatív nyelvi modellek működése és a globális ellátási láncok. A gondoskodónak ezeket az új kihívásokat és lehetőségeket jól kell ismernie.

Csak így lehet fenntartani a már jól bevált szociális intézményeket. Fontos azonban, hogy a rászorulókat nem tekinthetjük sosem csak a társadalmi jólétet terhelő, a közösségből elvevő személyeknek, hanem a közösségi gondoskodás olyan alanyainak, akik a közösség számára valóban értékes személyek (Pompey 2022).

A gondoskodás alapelvei:

¹ Hegel: állam: egyetemes altruizmus, polgári társadalom: egyetemes egoizmus, család: partikuláris altruizmus.

- Az ember és az emberi közösség megismételhetetlen érték. (Tudni kell, mit jelent az ember fogalma, miben több a közösség, mint az egyén).
- A segítségnyújtásra megfelelő forrásokat kell rendelni, azokat hatékonyan kell felhasználni. (A források tervezését a folyamat minden elemét figyelembe véve, a kimenetre figyelemmel kell elvégezni.)
- A nehéz helyzetek megelőzésére kell törekedni a tudatosságon, a kockázatelemzésen és a korai prevención keresztül.
- A leghatékonyabb módszereket kell alkalmazni a gondoskodás során, beleértve a legújabb technológiákat is.
- A figyelmet az élet forrásait jelentő kisebb közösségekre kell irányítani, úgymint család, baráti közösségek. (A kapcsolatok tudatos építése kiemelten fontos szakmai kérdés is, a szubszidiaritás alapján.)
- Számolni kell az újabb kihívásokkal, amelyek a szociális rendszer jelentős átalakuláshoz vezetnek, úgymint a demográfia, háború, járványok, migráció, éghajlatváltozás, mesterséges intelligencia.

KITEKINTÉS: TÖRTÉNELMI ALAPOK ÉS PÉLDÁK

Napjainkban, ahogy az egész modernnek nevezett korban végig, újra és újra előkerül a megújulás gondolata. Az újdonság mindebben ma talán csak annyi, hogy erre a megújulásra egyre „égetőbb” szükség van, rendkívül fontos lenne az emberi magatartás megváltoztatása. Arról, hogy a modern kor által hozott változás miért tűnik egyelőre a semmibe vezetőnek, már sok tanulmány született. Talán a legpontosabb összefoglalás Guardininek *Az újkor vége és A hatalom* című munkáiban olvashatjuk (Guardini). Az elmúlt évtizedekig az emberiség – a katasztrófák ellenére – még hitt abban, hogy a tudomány és a globális piacgazdaság segítségével fenntartható módon jobbítható a világ. Mára már világos, hogy az anyagi fenntartható fejlődés csak illúzió. Az emberi lét fenntarthatóságának záloga az ember felelősségtudatának és erkölcsi magatartásának fejlődése.

A marxi elméletek és a keresztény társadalmi tanítás kialakulásának korában az alapproblémák ugyanazok voltak, mint ma is, azaz az egyre „hatékonyabb” háborúk, a városok lakóinak egyre növekvő magánya, elidegenedése, továbbá a megtévesztő és pusztító ideológiák megerősödése. Újdonság viszont, hogy abban az időben még nem kellett számolni a demográfiai összeomlással. A történelmi áttekintés jól illusztrálja a német szociális gondolkodás kialakulását, ami valójában egészen ez EU létrejöttéig meghatározta az európai gondolkodást.

„KETTELER PÜSPÖK VOLT A PÉLDAKÉPEM”

Az alcímben, idézőjelben szereplő mondat attól a XIII. Leó pápától származik, aki kiadta a katolikus egyház első – és azóta is viszonyítási pontnak számító – szociális enciklikáját, a *Rerum Novarumot* (XIII. Leó pápa 1891). Mégis Ketteler püspököt kevesen ismerik, ellentétben a szociális területen szintén aktív Karl Marxszal. Pedig von Ketteler hatása a kereszténydemokrácia megszületésére jelentős volt. Mi lehet a magyarázata annak, hogy a keresztény szociális eszmék háttérbe szorultak a marxi, forradalmi gondolatokkal szemben? Ha végiggondoljuk a 20. század történetét, azt kell látnunk, hogy ennek az időszaknak a gazdaság- és szociálpolitikáját jellemzően nem a kereszténység tanítása határozta meg – legalábbis Európában. Hogy megértsük a helyzetet a gyökerekig, vagyis a német szociális mozgalom születéséig kell ásnunk.

Talán érdemes egy rövid életrajzi áttekintéssel kezdeni, amelyik jól illusztrálja a szociális gondolkodás és a gondoskodás születését. Wilhelm Emmanuel von Ketteler 1811-ben, négy évvel Bismarck előtt, karácsony napján született egy nemesi, ámde puritán körülmények között élő családba, a németországi Münsterben. Apja katolikus jogász, hivatalnok volt. Ekkoriban még alig volt sejthető, hogy a napóleoni csapatok 1812-ben elfoglalják Moszkvát, majd nem sokkal a győzelmet követően össze is omlik Napóleon birodalma, helyet adva a német-porosz identitás megerősödésének.

A németek csodálták a francia csapatok erejét, s közben a poroszok vezetésével megtanulták, hogyan lehet még a napoleoninál is erősebb sereget és államot szervezni. Lassan lejárt az elöltöltős fegyverek (Turcsányi – Hegedűs 2014) kora, egy új, szervezettebb, hatékonyabb, még inkább gépiesített világ épült.

Von Ketteler ebben a világban kezdett „*társadalmi mérnökösödéssel*”, azaz joggal foglalkozni, miután a jezsuitáktól még kamaszévei alatt megtanulta a bátor megkérdőjelezés, a kételkedés módszertanát. Ez egyébként meglátszott a viszonylag gyenge érettségi eredményében is. A szabályokat a tizennyolc éves fiú jogi egyetemi tanulmányai alatt sem mindig tartotta kétségbevonhatatlannak. Ennek lett fizikai következménye az, hogy egy párbaj során levágtak az orrából egy darabkát, amit tökéletesen sohasem sikerült visszavarni. De, mint tudjuk, egy német „*Bursche*”-hoz legalább egy arcon viselt sérülés hozzátartozott akkoriban.

Egészen a diákévek végéig von Ketteler és Marx élete kísértetiesen hasonlított egymásra. Ezt követően azonban – a forradalmi bátorságot leszámítva – külön utakon indultak el az ifjak. Az alapvetően lusta Marxszal szemben von Ketteler az állami és a katonai szolgálatban egyaránt kitűnt, karrierje szépen ívelt felfelé, egészen addig, míg megértette: az állam feltétlen és kérdések nélküli szolgálata nem az ő sorsa.

Erre az 1837-es események világítottak rá, amikor a porosz állam bebörtönözte az akkori kölni érseket, mert a egyes házasságok kérdésében nem volt hajlandó a túlnyomóan protestáns poroszokkal kooperálni. Ekkor erősödött meg von Kettelerben a papi hivatás gondolata, majd végül jelentkezett is az eichstätti szemináriumba. 1844 nyarán szentelték pappá. Szemináriumi éve alatt, Münchenben találkozott a kor másik jelentős, szociálisan aktív keresztény gondolkodójával, Adolf Kolpinggal. Mindketten müncheni éveikben értették meg a társadalomban feszülő szociális kérdések jelentőségét. Ezeket a társadalmi kérdéseket a teológiát oktató tanárok is folyamatosan napirenden tartották. A „*munkáskérdés*” és a „*proletárok kérdése*” ekkor még fej-fej mellett haladt a katolikus egyház és a kommunisták versenyében. Nem szabad azonban elfeledni azt sem, hogy mindeközben a társadalom iparosodásának – és benne a szegénység jelenségének – egy teljesen más, Hegel által megfogalmazott értelmezését tette magáévá a porosz állam. Eszerint az állam olyan közösség lesz majd, amelyben dialektikus úton az egyén, a család (részlegesen altruista) és a polgári társadalom (egyetemesen individualista) fölé emelkedve megvalósítja az egyetemes altruizmust.

Javában folyt tehát az a verseny, amelyben meg kellett találni a megfelelő utat egy olyan új társadalmi helyzetben, amelyet Marx ír le a *Kommunista kiáltványban* a legtalálóbban:

a polgári társadalom a jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzelgősség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az egy, lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval, a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította (Engels – Marx 1848).

A KATOLIKUS SZOCIÁLIS TÖREKVÉSEK: A GONDOSKODÁS

Von Ketteler más úton indult, az ő válaszát az új társadalmi helyzetre papi jelmondata foglalta össze: „Mostantól a földön nem lehet más célod, mint a lelkek üdve és az emberek segítése a bajban.” Ebben a jelmondatban valódi egységbe kerül az idealista lelki és a realista testi aspektus. Amit célul tűzött ki, azt meg is valósította. Még káplánként megszervezte az ingyenes étkezést a szegény gyermekek számára. „Egy kolduló gyermek a plébániánkon hallatlan szégyen lenne” – mondta. Az 1846-os éhínség és tífuszjárvány idején a saját vagyonát osztotta szét, és maga járt segíteni a betegeken. „A szegényeknek

érezniük kell, hogy van szeretet, amely rájuk is gondol” – prédikálta, és komolyan is vette mindezt. Az éhezőket nem egyszerűen csak a szavakban bízta Istenre, hanem enni is adott nekik.

1848-tól, a forradalmak idejétől, a *Kommunista kiáltvány* megjelenésétől kezdődően von Ketteler is részesévé vált a politikai életnek, tagja lett az első szabadon választott német nemzetgyűlésnek. Felismerte, hogy Krisztus küldetése és a közösségért végzett munka jól megférhet egymással. Ugyan komoly lehetősége ekkor még nem volt arra, hogy érdemben felszólaljon a nemzetgyűlésben, azonban igyekezett felhívni a figyelmet az oktatás és szakképzés szabadságának fontosságára.

Ha a nemzetgyűlésben nem is, a mainzi katolikus klubban annál nagyobb figyelem irányult a pap szavaira. Adventi prédikációit – amelyeket *Korunk nagy szociális kérdései* címmel tartott – a dómiban tömegek hallgatták. Az első két prédikáció a javak egyenlő és igazságos elosztásáról szólt, hangsúlyozva az egyéni felelősséget és a társadalmi újraelosztást egyaránt. Egyértelműen kiállt a magántulajdon szükségessége, illetve annak közösségi rendeltetése mellett. A harmadik prédikáció témája az emberek szabadsága volt. Ez a szabadság azonban nem az önzés, hanem az istengyermekség szabadsága kell, hogy legyen. Isten gyermekeként az Atyára és egymásra egyaránt figyelniük kell. A negyedik prédikációban rávilágított arra, hogy a társadalmi igazságtalanságot az „igazságos bíró” fogja majd elítélni, azaz minden tettünknek következménye van. Az ötödik adventi beszédben a Hegel által már felvázolt család, közösség, állam a téma, a prédikációk sorát pedig a szülői, baráti, tanári tekintély és példaképek iránti tiszteletről szóló tanítás zárta.

1848-ban von Kettelernek már teljesen letisztult, egyértelmű világképe volt, amelyik nemcsak elméletet, hanem gyakorlatot is jelentett. Ráadásul maga az élet provokálta ki, hogy a szavairól a gyakorlatban ismét példát mutasson. 1849-ben a berlini Szent Hedvig-templom közösség vezetését bízta rá. A porosz protestáns vidéken húszezer katolikus hívó és ötezer katolikus katona tartozott a közösséghez, templomba rendszeresen azonban csak néhány százan jártak. A szociális gondoskodás, a karitás tapasztalata viszont itt is csodákat művelt. A kinevezést követő egy évvel később már akkora lett a közösség, hogy városi körmenetet is szervezett a plébános Berlinben, amire a reformáció óta nem volt példa.

Természetesen a helyi egyház is felfigyelt a tehetséges emberre és eredményeire, így hat évvel pappá szentelése után mainzi püspökké választották. A beiktatásán megígérte, hogy figyelmét továbbra is a szegények felé fordítja. Erre szükség is volt, hiszen – hála a liberális iparosodásnak – a feudális struktúrák szétverése után a mainzi térség reménytelenül elszegényedett, az egyházi vagyonokat felosztották, a szerzetesrendeket szétzavarták. Újra kellett hát

szervezni az egyházi életet, a püspök először a papképzésről, majd új, a karitatív feladatokat ellátó szerzetesrendek alapításáról gondoskodott. Von Ketteler szerzetesrendjei közül egyesek mind a mai napig tevékenyek a szociális gondoskodás területén.

A szociális kérdés központjába a munkáskérdést állította. Jól látta, hogy az új világrendben és különösen is annak vezetésében nem a tőkének, hanem az erkölcsi erőnek kell(ene) diadalmaskodnia. Kolping életrajzírója minderről így ír:

A romlottság ugyanis nemcsak a nagy városok iparos osztályában volt otthonos – más osztályok is letértek a régi rend és jog útjairól. Egy bizonyos, úgynevezett művelt osztály nemcsak a határtalan erkölcstelenségben haladt előre, hanem a hamis tudományosság fegyvereivel is felvértezte magát, hogy istentelen cselekvésmódjának a jog látszatát kölcsönözze. Ez osztály embe-
reinek útjában volt a külső állami rend, hogy ezt szétrombolhassák, előbb a keresztény vallást kellett megtámadniok (Schaeffer 1883).

Pontosan az erkölcsi erő szerepe miatt Ketteler meg volt győződve arról, hogy az állam önmagában képtelen a szociális kérdést megoldani. Szükség van az egyházban testet öltő szeretetre, valamint az egyházi intézményrendszerre egyaránt. A szociális kérdésben az egyháznak autonóm módon kell eljárnia. Hangsúlyozta, hogy az iparban az embert gépként kezelik, és megpróbálják minél olcsóbban „működtetni”. Az egyház viszont az emberben Isten képmását látja. Ez lehet az igazi emberi méltóság alapja és a szociális kérdés megoldása. Erre a megoldásra, az emberi méltóság igazi lényegének felismerésére csak az a közösség képes, amelyik elfogadja és megéli, hogy az ember Isten teremtménye, gyermeke. Nem hagyhatjuk – állította –, hogy az emberek közösségének helyére a pénz közössége lépjen.

„Mit használnak nekünk az alkotmányokban megfogalmazott úgynevezett emberi jogok, amelyekből a munkásnak oly kevés jut addig, amíg a pénz-hatalom a szociális emberi jogokat lábbal tapossa?” (Schaeffer 1883)
A munkásoknak meg kell adni a maguk bérét, a magántulajdon nemcsak jog, hanem kötelesség is a másik ember irányában. Mindennek az alapja azonban csak a tiszta erkölcs lehet. Ideális esetben „a munkába fektetett anyagi erő emeli az erkölcsi erőt” (Schaeffer 1883).

Ma bármennyire hihetetlennek tűnik is, von Ketteler tevékenysége egyáltalán nem maradt hatástalan, hanem egyre többen lettek tagjai a katolikus munkásmozgalomnak. Létrejöttek a szegények érdekét ténylegesen érvényesítő kato-

likus szakszervezetek, az egyház szóval és tettekkel (illetve pénzzel) támogatta a megbiztosítókat, kórházakat, iskolákat. Kellő bátorsággal foglalt állást a püspök a gyermekmunka ellen, a munkaidő korlátozása vagy éppen a pihenőnapok érdekében. Különös hangsúlyt fektetett a munkavédelem megerősítésére, az üzemi balesetek utáni kártérítés szükségességére. A püspöki konferencia előtt egyértelművé tette: a szociális kérdés a hitletéteményhez tartozik, a hitből pedig szociális (politikai) kötelezettségek fakadnak. Az embert nem a tőke, hanem a társadalmi igazságosság viszi az üdvösség felé.

A katolikus szociális mozgalmak lendületét két történelmi esemény törte meg. A Habsburgok 1866-os, königräzti veresége után egyértelművé vált a porosz elsőbbség és a jól szervezett katonai állam diadala a német katolicizmussal szemben. A hátultöltő fegyverek, a tüzérség és az ipar fejlődése egy új korszakot vetített előre. Ennek az új korszaknak fontos ideológiai hátere volt a Kulturkampf. A szigorú protestáns gondolkodásmód erősödése azonban nem az egyetlen problémája volt a katolicizmusnak. Legalább ekkora nehézséget okozott, hogy az I. Vatikáni Zsinat a kor égető kérdései helyett prioritásként olyan kérdéssel foglalkozott, mint a pápai tévedhetetlenség dogmája. Itt jegyezzük meg, hogy ezen a kérdésen futott zátonyra a kiváló gondolkodó, Franz Brentano papi hivatása is. Szerencsére von Ketteler nagyobb türelemmel és alázattal volt képes küzdeni az igazságért.

Von Ketteler módszeresen próbálta összeegyeztetni a német szempontból idejétmúltnak tűnő pápai politikai elméleteket és az új társadalmi kihívásokat. Miközben az 1867-ben meghirdetett és 1869-ben megnyitott I. Vatikáni Zsinatra utazott, elolvasta a frissen megjelent *A tőkét*, és közben biztossá vált abban, hogy a régi mechanizmusok már nem fognak működni. Tudta, hogy a tévedhetetlenség dogmája irritálja az amúgy is nem túl kereszténybarát porosz államot, ráadásul nem is szolgálja a szegények ügyét, mégis mindent megtett annak érdekében, hogy az egyház engedelmes gyermeke maradjon. Ketteler a zsinat kezdete előtt személyesen próbálta IX. Piusz pápa figyelmét felhívni a kockázatokra. Eredménytelenül. A tévedhetetlenség dogmájáról inkább nem szavazott, semmint szembemenjen a többséggel. Aggályait azonban mindig becsülettel és kellő egyértelműséggel fogalmazta meg. Ezt a nyílt kiállást a pápa is tisztelettel ismerte el később.

A katolikus egyház felső vezetése szempontjából talán túl korán fogalmazta meg a társadalomra vonatkozó meglátásait 1877-ben a Vatikánban *A pápa és az egyház szerepe a modern világban* címmel. Ezeket az elveket csak 1891-ben, tizennégy évvel később tette magáévá XIII. Leó a *Rerum Novarum* enciklikájában. Úgy tűnik ekkor már kicsit megkésett a munkások helyzetével, az egyház tanító részvételével és az államra háruló feladatokkal való foglalkozás, hiszen addigra a kísértet már nemcsak bejárta Európát, hanem a lelkek többségébe

már be is költözött. Von Ketteler ezt nem érte meg, a római útja úgy megviselte egészségét, hogy abból már nem épült fel, s a hazafelé tartó úton, 1877. július 13-án Burghausenben, a kapucinusok kolostorában meghalt.

Von Ketteler elkötelezettsége a szociális kérdésben egyértelmű volt. Ugyan látszólag Marx karrierje határozta meg Európa jövőjét, azonban tudni kell azt is, hogy a korábban nagyon hatékony, a jóléti államot megalapozó, jelenleg identitásválsággal küzdő német keresztényszocialista (kereszténydemokrata) mozgalom alap gondolatait mégiscsak von Ketteler fogalmazta meg először.

Ketteler hatása abból mérhető le, hogy minden vita ellenére idővel mind a német állami szociális jogalkotás, mind pedig a katolikus szociális tanítás az ő elveit vette alapul. Bismarck kijelentette, hogy Ketteler nélkül nem jutottak volna ennyire messzire a szociális kérdés megoldásában, XIII. Leó pápa pedig többször is hivatkozott a német püspökre. Ezzel együtt álma, az egyházi értékrenden nyugvó együttműködés a szociális területen, nem valósult meg. Az ember teremtményi értékénél végül is fontosabbak lettek a piac vagy az állami ideológiák nem egy esetben diktatórikus szempontjai. Maradandó viszont a hatása abban a tekintetben, hogy egyértelművé tette az egyház aktív politikai részvételének szükségességét. 1871-ben megalakult a német Cent-rumpárt, amely nagyon gyorsan a második legerősebb frakció lett a Reichstagban a maga hatvanhárom képviselőjével. Ezen képviselők egyike volt Ketteler is. 1874-ben, a Kulturkampf kellős közepén hatalmas jelentősége lett a katolikus összefogásnak, amelynek eredményeként a párt már közel száz mandátumot tudott elhozni a választásokon, a következő évtizedekben pedig a német katolikusok nyolcvan százaléka támogatta a pártot.

Nem lehetetlen tehát az egyház és a politika együttműködése, nem lehetetlen, hogy az egyházban megfogalmazott értékek átjárják a társadalmat, annak ellenére, hogy ez pillanatnyilag a nyugati világban kevésbé jellemző. Ezzel együtt – von Ketteler példáját követve – nem adható fel az igény arra nézve, hogy a társadalomban és a politikában együtt jelenjen meg az igazság, a szabadság és a jog abban az értelemben is, amelyet Krisztus mutatott meg az embereknek.

1831-ben meghalt Hegel. Hogy a dialektika útja merre vezessen, innentől kezdtek el egyre élesebben kérdezni. A porosz állam már a szellem legmagasabb szintű szerveződése volna? Vagy tovább kell lépni, és megszüntetni az államot? De még ennél is fontosabb kérdés merült fel: összeegyeztethető a kereszténység a hegeli filozófiával? A hit és az értelem képes egységes keretbe foglalni az egyházat és az államot? Ketteler és valójában Bismarck válasza is igen volt, csak más-más oldalról közelítették meg a dolgot. Ezzel szemben álltak a közelmúltat és napjainkat is meghatározó, kommunista forradalmi és liberális nézetek, amelyek – úgy tűnt – győzedelmeskedtek von Ketteler

elképzelésével szemben. Ezt a győzelmet, ahelyett, hogy csökkentette volna, csak tovább erősítette az egyházi antimodernista mozgalom (Kránitz 2018). A forradalmak véres bukása után, a jelenlegi tanácstalan helyzetben ismét ideje lenne von Ketteler nyomdokain haladva bátran elgondolkodni azon, hogy mi lehet a vallás és az állam közös értelmes programja és ennek a programnak az alapjánál a közös erkölcsi értéke (Koronkai – Szigeti 2023).

A KATOLIKUS TÁRSADALMI TANÍTÁS JELENTŐSÉGE

Kiemelten érdemes foglalkozni a katolikus egyház szociális tanításával, részben mivel az nagyjából párhuzamosan fejlődött a marxista (és a liberális) szociális elvek kialakulásával, részben pedig azért, mert ez a világ legnagyobb, több mint egymilliárd embert érintő, egységes szociális szabályozási rendszere. Tisztában kell lenni azzal is, hogy az EU alapító atyái is ezeket az alapelveket képviselték. Közülük többeket a katolikus egyház már boldoggá is avatott, azaz életüket kiemelten példaértékűnek ajánlja. A közös cselekvés és gondoskodás szükségességét nagyon szépen összefoglalja Exupéry:

Lassanként elfeledtük az embert, és az egyén problémáira korlátoztuk erkölcsi világrendünket. Megköveteltük minden egyéntől, hogy ne sértse meg a másik egyént. Minden kőtől, hogy ne sértse meg a másik követ. És nem is sérti egyik a másikat, amikor összevissza hányva kinn hevernek a mezőn. Hanem a székesegyházat, amivé lenniük kellett volna, s ami viszonzásul nekik is értelmet adott volna, azt megsértik. Most is hirdetjük az emberek egyenlőségét. De mivel elfeledtük az Embert, már nem értjük, hogy mit beszélünk (Antoine de Saint-Exupéry, 1942).

Az egyházi szociális gondoskodás is ebből a közösségi feladatból indul ki, hozzátéve még egy nagyon fontos parancsot: Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből! Szeresd felebarátodat, mint önmagadat! Ezt az alábbiak szerint foglalja össze a *Centesimus Annus* enciklika:

Így az az elv, amelyet ma szolidaritásnak nevezünk és amelynek érvényességére – mind az egyes nemzetek belső rendjét illetően, mind nemzetközi vonatkozásban – a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikámban ismét rámutattam, a politikai és társadalmi rendről vallott keresztény felfogás egyik alappillérenek tekintendő. XIII. Leó ezt több alkalommal kinyilvánította, „barátság” szóval jelölve, amelyet már a görög filozófiában megtalálunk.

XI. Pius a nem kevésbé kifejező „szociális szeretet” megnevezést használta, míg VI. Pál kibővítette a fogalmat a szociális kérdés napjainkban megnyilvánuló sokféle dimenziójával, és a „szeretet civilizációja”-ról beszélt.

[Az] Egyház egész szociális tanítása szerint az ember társas jellege nem merül ki csupán abban, hogy az államhoz tartozik, hanem különféle közösségi csoportosulásokban valósul meg, kezdve a családdal, egészen a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális csoportokig, amelyek ugyanabban az emberi természetben gyökereznek és ezért – de mindig a közjón belül – saját autonómiával rendelkeznek. Ez az, amit a társadalom „személyességének” neveztem, és amit a „létező szocializmus” az egyén személyiségével együtt felszámolt (II. János Pál pápa 1991).

Tudni kell, hogy az enciklikában említett létező szocializmus tágan is értelmezhető, érvényes lehet minden olyan társadalmi berendezkedésre, amelynek alapja, hogy az egyén igazi érték voltát elvegye, helyette termelő/fogyasztó egységgé redukálja. A következőkben az egyház társadalmi tanítása nagyon világosan leírja azt is, hogy mi az alapja az emberek és közösségeik személyiségvesztésének:

Ha ezután azt kérdezzük, hogy honnan ered ez a téves koncepció az emberi személy jellegéről és a társadalom személyességéről, azt kell válaszolnunk, hogy legfőbb oka az ateizmus. Az ember általa lesz tudatában transzcendentális méltóságának, hogy válaszol Isten hívására, amely a világ dolgaiban nyilvánul meg. Minden embernek meg kell adnia ezt a választ, mert ez a csúcspontja emberi mivoltának, és ezt semmilyen társadalmi mechanizmus vagy kollektív alany sem helyettesítheti. Isten tagadása a gyökereitől fosztja meg a személyt, következésképpen a társadalmi rend átszervezésére készíti, anélkül, hogy figyelembe venné a személy méltóságát és önrendelkezését.

Az ateizmus egyébként, amelyről itt szó van, szorosan összefügg a felvilágosodás racionalizmusával, amely mechanikusan értelmezi az emberi valóságot. Ily módon tagadják az ember igazi jelentését, transzcendenciáját a világ dolgaihoz viszonyítva, de ugyanígy tagadják azt az ellentmondást is, amely a szívében lakozik: egyrészt, hogy igényli a javak minél teljesebb birtoklását, másrészt, hogy képtelen azok megszerzésére, és ebből fakadóan mindenekelőtt üdvösségre vágyik (II. János Pál pápa 1991).

Az elszemélytelenedésnek radikális következményei lehetnek, amelyeket a gondoskodáspolitikának mindenképpen meg kell akadályoznia, és ami

az olyan regionális együttműködések alapja is kellene, hogy legyen, mint amilyen az EU. Mindezt a *Centesimus annus* a következőképpen írja le:

Amit az osztályharcban legfőképpen elítélünk, az a konfliktusról alkotott olyan felfogás, amelyet nem etikai vagy jogi szempontok vezérelnek, amely nem hajlandó a személy méltóságát tiszteletben tartani a másikban (következésképpen önmagában sem), amely ezért kizárja az észszerű egyezséget és nem a társadalom általános javát keresi, hanem egy csoportnak az érdekeit, amelyet általános érdeknek tüntet fel, és meg akarja semmisíteni azt, ami szembehelyezkedik vele. Röviden arról van szó, hogy a társadalmi csoportok közti belső ellentétek vonatkozásában felújítja a „totális háború” doktrínáját, amelyet a korabeli militarizmus és imperializmus a nemzetközi kapcsolatok terén érvényre juttatott. A különböző nemzetek érdekeinek igazságos egyeztetése helyett olyan doktrínát fogadtak el, amely a saját hatalom minden eszközzel történő kiterjesztését tartalmazza, beleértve a hazugságot, a polgári lakossággal szemben alkalmazott terrort, valamint a tömegpusztító fegyvereket (amelyeket éppen azokban az években fejlesztettek ki), hogy a szemben álló fél ellenállását megtörje (II. János Pál pápa 1991).

Létrejön a hatalom személytelen rendszere, amelyik a végtelékig képes emberellenes lenni. Ezt jelenítik meg a tömegpusztító fegyverek, és ezt jelenítheti meg a totális kontroll, aminek az egyik alapja a digitális fejlődés (Birher 2021).

Figyelemre méltó, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1996-ban kiadott *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevelében (MKPK 1996) hogyan foglalja össze a katolikus szociális tanítás alapelveit. A rendszerváltást követően még a szociális piacgazdaság kialakítása volt az elsődleges célkitűzés, amihez a következő alapelvek fontosak voltak. Attól, hogy mára már jelentősen megváltoztak, és talán mondhatjuk, jelentősen nőttek, az előttünk álló kihívások, igazak a következő elvek:

Az egyház társadalmi tanításából különösen három szempontot kell kiemelnünk: ezeket minden társadalmi és gazdasági reformintézkedésnek tekintetbe kell vennie, ha célját, a közjó szolgálatát el akarja érni. Ezek: a személy elsődleges méltósága, a szolidaritás és a szubszidiaritás elve.

A keresztény társadalmi tanítás kiindulópontja a személy, aki egyszerre egyén és társadalmi lény. A személyiség számára mindkét összetevő nélkülözhetetlen. „Az emberi személy méltósága az Isten képmására és hasonlatosságára történt teremtésében gyökerezik, és az isteni boldogságra szóló meghívásában nyeri el beteljesedését” (KEK 1700). „Minden

társadalmi intézménynek a személy az alapja, az alanya és a célja” (GS 25). A személyt senkinek sincs joga feláldozni a társadalom állítólagos javáért, de megfordítva: az egyén is csonkul, ha önérdékét és közösségi létét egymástól elszigetelve kezeli. A személy tisztelete, az emberi méltóság kijár minden embernek, bármennyire elesett réteghez tartozzon is, függetlenül attól, hogy az elesettség forrása a fizikai erő fogyatkozása, vagy a gazdasági és politikai hatalomnélküliség, a hajléktalanság, vagy éppen az illetőknek erkölcsi fogyatékoságai, bűnei. Az egyház kiáll a kitaszítottakért, a sehová sem tartozókéért, síkraszáll minden diszkrimináció ellen az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében. Értelmetlennek és károsnak tartja, ha különbséget tesznek az ún. „érdemes” és „érdemtelen” szegények, a „maguk hibájából” és az „önhibájukon kívül” peremre szorultak között. Természetesen meg kell akadályozni azt, hogy egyesek a többiek kárára élőködjenek, elsősorban úgy, hogy becsületre és felelősségtudatra neveljük őket.

A társadalmi tanítás második alapelve a szolidaritás: az ember a közösség segítségével tud kibontakozni, azaz rászorul másokra; ugyanakkor magának is hozzá kell járulnia a közösség épüléséhez, segítenie kell a többiek életét. A szolidaritáselv rendezett társadalmat, szabályozott szervezeteket feltételez, s egymás kölcsönös segítségét, az együttélés formáinak rögzítését és folyamatos javítását követeli. A szolidaritás: közösségépítés, a társadalom működésének fejlesztése, szervezetének hatékonyabbá tétele; felelősségvállalás konkrét személyekért, ügyekért és eljárásmodokért. Ugyanakkor a szolidaritás-elv általánosabb társadalmi és etikai normákat is tartalmaz: a közjó szolgálatát és az igazságosság képviselését. A szolidaritás követelménye a keresztény társadalmi tanításban a szeretetből származik. Napjaink konkrét valóságára alkalmazva azt kívánja, hogy mindenkinek meg kell adni a fölemelkedéshez, az emberibb élethez szükséges segítséget, aki – bármilyen okból – peremre szorult.

A keresztény társadalmi tanítás harmadik oszlopa a szubszidiaritás elve: „amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalom egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat” (QA 79). És ez együtt jár azzal, hogy „mindenkiben fel kell szítani a szándékot, hogy kivegye a részét a közös kezdeményezésekből” (GS 31).

A szolidaritás és a szubszidiaritás elvének minden egészséges társadalomban érvényesülnie kell. Hogy ez Magyarországon is kialakuljon, ahhoz még sok erőfeszítésre van szükség. Létrejöttét nem várhatjuk csupán a gazdasági vagy akár a politikai élet szerkezeteinek átalakításától. A saját gondolkodás- és életmódunkban is alapvető változásnak kell bekövetkeznie. Új életszemléletet kell meghonosítani, amely kezdeményező, szorgalmas és takarékos, tiszteli a többi embert, és közösséget vállal velük (MKPK 1996).

ÚJ ALAPELVEK A GONDOSKODÁS TERÜLETÉN – MAGYARORSZÁGI GYAKORLAT

A filozófiai megközelítés helyett két gyakorlati szempontra hívjuk fel a figyelmet. A gondoskodás lényege a személyes elköteleződés, egyfajta lelkiesség, a másik ember, az élet megismételhetetlen értéke mellett, továbbá az a techné, gyakorlat, amelyik lehetővé teszi a hatékony társadalmi beavatkozást. Mindez történhet a társadalomszervezésen keresztül ugyanúgy, mint a legmodernebb technológiák alkalmazásával. A gondoskodás fogalmának a két pillére tehát az emberi kapcsolatokat fókuszba helyező lelkiesség², amelynek leírását Buber a következők szerint adja meg:

Az igazi közösség nem azáltal jön létre, hogy az emberek érzelmekkel viseltetnek egymás iránt, [...] hanem a következő két dolog által: hogy mindannyian eleven kölcsönviszonyban állnak egy eleven középponttal, és hogy mindannyian eleven kölcsönviszonyban állnak egymással (Buber 1994, 54.).

A másik pillér a techné, a küldetés megvalósítása a világban. Ehhez egyre újabb és újabb eszközök állnak rendelkezésünkre, amelyeket az új kihívásoknak megfelelően kell használnunk. Ide tartoznak a társadalomszervezés innovatív eszközei, a vezetés és irányítás új eszközei, a segítő kapcsolati rendszerek tudatos formálása, a kapcsolattartás eszközeinek a kialakítása és összekapcsolása, de ide kapcsolódik az olyan új eszközök alkalmazásai is, mint például a robotok, virtuális technológiák, mesterséges intelligencia napi szintű felhasználása.

A gondoskodás tudományának ezekre a szempontokra kell elsődlegesen figyelemmel lennie úgy, hogy az olyan aktuális kihívásokra reagál, mint:

² Az Istennel való találkozás nem azért történik az emberrel, hogy Istennel foglalkozzék, hanem, hogy az értelmet tettel bizonyítsa a világban. Minden kinyilatkoztatás elhivatás és küldetés. Csakhogy az ember újra meg újra a megvalósítás helyett a kinyilatkoztatáshoz való visszakanyarodást választja; a világ helyett ő inkább Istennel foglalkozna (Buber 1994, 141).

- a családok szerepének megváltozása, és ezzel kapcsolatban felkészülés a demográfiai katasztrófával együtt járó társadalmi kihívásokra, különös tekintettel az elmagányosodásra;
- a környezeti változásokból, továbbá a radikális társadalmi konfliktusokból (háborúk) adódó társadalmi kihívások;
- az ezekből következő államigazgatási, gazdasági kihívások.

Egyértelműen azonosítható, hogy jelentős, a világ egészét érintő változásokra kell felkészülni. Ehhez nem elég az eddig megszokott módon, a viszonylag jól kiszámítható környezetben működő szociális rendszerekben való gondolkodás³. A prevenció vagy éppen a reziliencia jegyében képessé kell válni a gondoskodás minden eszközének rendszerszintű felhasználására, a közösség túlélése érdekében.

Megjelenik a „gondoskodó” fogalma, aki valamilyen, akár szakmai oknál fogva, de mindenképp szakmai kompetenciákkal kíván egy szociális helyzetben segíteni. Lehetnek ők professzionális segítők, de akár olyan családtagok, akik sajátos felkészültségükkel tudnak otthon segíteni⁴ (pl. a gyógypedagógia képzésen gyakran érintett szülők vesznek részt).

³ A szociális szolgáltatások rendszere, Magyarországon 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról alapján.

- Szociális alapszolgáltatások:
- falu- és tanyagondnoki szolgáltatás;
- étkeztetés;
- házi segítségnyújtás;
- jelzőrendszeres házi segítségnyújtás;
- családsegítés;
- közösségi ellátások;
- támogató szolgáltatás;
- utcai szociális munka;
- nappali ellátás.

Szakosított ellátások:

- Az ápolást, gondozást nyújtó intézmények: 1. idősek otthona, 2. pszichiátriai betegek otthona, 3. fogyatékos személyek otthona, 4. szenvedélybetegek otthona, 5. hajléktalanok otthona.
- A rehabilitációs intézmények: 1. pszichiátriai betegek rehabilitációs intézménye, 2. fogyatékos személyek rehabilitációs intézménye, 3. szenvedélybetegek rehabilitációs intézménye, 4. hajléktalanok rehabilitációs intézménye.
- Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények: 1. időskorúak gondozóháza, 2. fogyatékosok személyek gondozóháza, 3. pszichiátriai betegek átmeneti otthona, 4. szenvedélybetegek átmeneti otthona, 5. hajléktalanok átmeneti szállása, 6. éjjeli menedékhely.
- A lakóotthonok.
- Támogatott lakhatás.

⁴ Ezen túlmenően a „gondoskodó” lehet egyfajta humán technológus is, aki képes az ember–gép interakciós térben hatékonyan cselekedni.

1. FÓKUSZOK

1.1. Öngondoskodás és szubszidiaritás

Az öngondoskodás esetében túl kell lépni az eddigi, jellemzően a magán-nyugdíjmeztakarításokban gondolkodó narratívákon. Az öngondoskodás természetes alapja a történelem során a család volt. Ennek hiányában képessé kell válni az időskorral kapcsolatos kihívások kezelésére, illetve az azokra való felkészülésre. Mindennek alapja – a magán tőke biztosításán túl – a rendelkezési jog meghatározása a cselekvőképesség tartós csökkenése vagy megszűnése esetére. Ezen túlmenően pedig szükséges olyan támogató rendszerek kialakítása, amelyek képesek egyszerre kezelni a vagyoni jogi, személyiségi jogi, és személyes kérdéseket is. Mindez nagyon bonyolult, hiszen a jogi keret is most van kialakulóban. Jelentős előrelépésnek tekinthetjük, hogy a Polgári Törvénykönyv 2013-as kiadásában először szerepel⁵ annak lehetősége, hogy a cselekvőképesség jövőbeli korlátozása esetére jognyilatkozatot lehessen tenni. Mindez azonban csak az első lépés az öngondoskodás feltételrendszerének kialakítása során.

Tanulságos vita alakult ki 2022. végén, a már említett szociális törvény tervezett módosítása kapcsán Magyarországon. A jogszabály módosítás előtti állapota az alábbiak szerint határozta meg a törvény célját:

A szociális ellátás feltételeinek biztosítása – az egyének önmagukért és családjukért, valamint a helyi közösségeknek a tagjaikért viselt felelősségén túl – az állam központi szerveinek és a helyi önkormányzatoknak a feladata.

⁵ 2013. évi V. tv. X. címe: Rendelkezés a cselekvőképesség jövőbeli korlátozása esetére. 2:39. § [Az előzetes jognyilatkozat]:

(1) Nagykorú cselekvőképes személy cselekvőképességének jövőbeli részleges vagy teljes korlátozása esetére közokiratban, ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratban vagy gyámhatóság előtt személyesen előzetes jognyilatkozatot tehet.

(2) A nyilatkozatot tevő személy az előzetes jognyilatkozatban

a) megnevezheti azt az egy vagy több személyt, akit gondnokként rendelni javasol;

b) kizárhat egy vagy több személyt a gondnokok köréből; és

c) meghatározhatja, hogy egyes személyes és vagyoni ügyeiben a gondnok milyen módon járjon el.

(3) Az előzetes jognyilatkozatot be kell jegyezni az előzetes jognyilatkozatok nyilvántartásába. Az előzetes jognyilatkozat nyilvántartásba való bejegyzésének elmaradása az előzetes jognyilatkozat érvényességét nem érinti.

(4) Az előzetes jognyilatkozat megtételére vonatkozó rendelkezéseket a jognyilatkozat módosítására és visszavonására megfelelően alkalmazni kell. A visszavont előzetes jognyilatkozatot a nyilvántartásból törölni kell.

A törvényjavaslatban az alábbi szöveg szerepelt az imént idézett megfogalmazás helyett:

1. Az egyén szociális biztonságáért elsősorban önmaga felelős. 2. Ha az egyén a szociális biztonságának megteremtésére önhibáján kívül nem képes, abban – anyagi lehetősége és személyes képessége arányában – a hozzátartozó kötelessége segíteni. 3. Ha az egyén megélhetése önmaga és a hozzátartozók által nem biztosítható, a lakóhelye szerinti települési önkormányzat gondoskodási kötelezettsége áll fenn. 4. Az állami támogatásban részesülő karitatív szervezetek feladata a szociális biztonságban nem élők felkutatása és – erejükhöz mérten történő – segítése. 5. Ha az egyén szociális biztonsága a 4. bekezdésben foglaltak ellenére nem teremthető meg, annak biztosítása az állam kötelezettsége (T/1620. 13. §).

A jogszabály mai napon hatályos szövege, ami jelentős társadalmi vitát követően alakult ki - pedig a következő:

2. § (1) Mindenki felelős önmagáért.

(2) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, őt – a képességeik és lehetőségeik szerint, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) rokонтartásra vonatkozó szabályai szerinti sorrendben – a hozzátartozók segítik.

(3) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes és a hozzátartozók (2) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó kötelességüket nem teljesítik, az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat jogszabályban meghatározott feltételek szerinti gondoskodási kötelezettsége áll fenn.

(4) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozók a (2) bekezdés szerinti, a települési önkormányzat pedig a (3) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó kötelességet nem teljesítik, az államnak jogszabályban meghatározott feltételek szerinti kötelezettsége áll fenn.

(5) Az állam és a települési önkormányzat a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladatainak ellátása során együttműködik az egyházi és civil szervezetekkel.

(6) A szociális intézmények és intézkedések rendszerének kialakítása és működési kereteinek biztosítása az állam és a települési önkormányzat feladata e törvényben meghatározott módon (1993. III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról).⁶

⁶ Forrás: Wolters Kluwer – Minden jog fenntartva!

Jól látható, hogy a gondoskodás államtól független rendszereire való hatáskör és felelősségtelepítés csak részben tudott megtörténni. Világos, hogy az állam nem vonulhat ki a szociális ellátásból. Ezzel együtt annak is világosnak kell lennie, hogy a gondoskodás jóval összetettebb rendszer, mint az állami szociális ellátások összessége. Ebből a szempontból a jelenlegi definíció jó középútnak tekinthető. Teljesen világos az is, hogy a szubszidiaritás elveinek megfelelően kell érvényesülniük a gondoskodáspolitikai rendszerek kialakítása során.

Ezen a ponton érdemes röviden kitérnünk a németországi társadalombiztosítás legújabb pillérére, az „ápolásbiztosításra”⁷, amelyet 1994-ben vezettek be. Ennek lényege, hogy az egészségbiztosításban lévők kötelesek az ápolásbiztosításban is részt venni, hiszen jelentős mértékben elöregedő társadalom képe rajzolódik ki a következő évtizedekben. A vonatkozó jogszabály első szakasza az alábbiak szerint foglalható össze.

A gondozásra szorultság kockázatának szociális biztosítása érdekében, mint a szociális biztosítás új önálló ága, létre kell hozni a szociális ápolási biztosítást. A szociális ápolási biztosítás védelme alá törvény erejénél fogva mindenki beletartozik, aki az állami egészségbiztosításban biztosított. A magánbiztosítottaknak magán ápolási biztosítást kell kötniük. A szociális ápolási biztosítás fenntartói az egészségpénztárak. Az ápolási biztosítás feladata, hogy segítséget nyújtson a gondozásra szorulóknak, akik a gondozásra szorultság súlyossága miatt támogatásra szorulnak. Külön kitér a jogszabály arra is, hogy az ápolás során figyelembe kell venni a férfiak és nők gondozásra szorultsága közötti különbségeket, valamint szükségleteiket a szolgáltatások iránt, és amennyire lehet, számolni kell a különböző kulturális igényekkel is.

⁷ Sozialgesetzbuch (SGB) - Elftes Buch (XI) - Soziale Pflegeversicherung (Artikel 1 des Gesetzes vom 26. Mai 1994, BGBl. I S. 1014) § 1 Soziale Pflegeversicherung

- (1) Zur sozialen Absicherung des Risikos der Pflegebedürftigkeit wird als neuer eigenständiger Zweig der Sozialversicherung eine soziale Pflegeversicherung geschaffen.
- (2) In den Schutz der sozialen Pflegeversicherung sind kraft Gesetzes alle einbezogen, die in der gesetzlichen Krankenversicherung versichert sind. Wer gegen Krankheit bei einem privaten Krankenversicherungsunternehmen versichert ist, muß eine private Pflegeversicherung abschließen.
- (3) Träger der sozialen Pflegeversicherung sind die Pflegekassen; ihre Aufgaben werden von den Krankenkassen (§ 4 des Fünften Buches) wahrgenommen.
- (4) Die Pflegeversicherung hat die Aufgabe, Pflegebedürftigen Hilfe zu leisten, die wegen der Schwere der Pflegebedürftigkeit auf solidarische Unterstützung angewiesen sind.
- (5) In der Pflegeversicherung sollen geschlechtsspezifische Unterschiede bezüglich der Pflegebedürftigkeit von Männern und Frauen und ihrer Bedarfe an Leistungen berücksichtigt und den Bedürfnissen nach einer kultursensiblen Pflege nach Möglichkeit Rechnung getragen werden.
- (6) Die Ausgaben der Pflegeversicherung werden durch Beiträge der Mitglieder und der Arbeitgeber finanziert. Die Beiträge richten sich nach den beitragspflichtigen Einnahmen der Mitglieder. Für versicherte Familienangehörige und eingetragene Lebenspartner (Lebenspartner) werden Beiträge nicht erhoben.

Az ápolási biztosítás kiadásait a tagok és a munkáltatók hozzájárulásai fedezik. A hozzájárulások a tagok járulékalapként figyelembe vehető jövedelméhez igazodnak. A biztosított családtagok és bejegyzett élettársak (élettárs) után nem kell hozzájárulást fizetni⁸.

1.2. Társadalmi kapcsolatok, közösségek tudatos formálása

Illúzió lenne azt gondolni, hogy akár az államközpontúságra szocializált poszt-kommunista (szocialista) országokban, akár más, jelentős népességcsökkenéssel szembenézni kénytelen, vallási identitásukat hihetetlen sebességgel veszítő államokban egyszerű lenne a gondoskodás rendszereinek szubszidiaritásra épülő kialakítása⁹. A probléma gyökere a társadalmi jövőkép, a buberi értelemben vett „találkozások” hiányában keresendő. Az emberi természetben rejlő, a másik irányába mutató kötelesség érzést, részvét-érzést, ismét meg kell találni, és az önzés, továbbá a verseny fogalmai helyett vissza kell hozni a közbeszédbe. Rá kell mutatni arra, hogy mindez elengedhetetlen a közösség túlélése érdekében. A hiányzó korábbi közösségek helyett (pl. család, vallás, falu) új közösségek kialakítását kell előmozdítani.

Talán Nietzsche az, aki általánossá tette azt az életellenes hitet, amely szerint, a keresztény morál nem a felsőbbrendű ember értéke, az igazságosság csak arra való, hogy a hétköznapi embereket félrevezessék vele. Valójában a fejlődés útja, a hatalom akarása, az erősebb győzelmét kell, hogy jelentse. Ennél azonban jóval árnyaltabb képet ad az igazságosságelméletek etológiai, biológiai kutatása. Csányi Vilmos felhívja a figyelmet arra, hogy a társadalom nem szerződés, pláne nem jól kiszámítható szerződés, hanem – ehelyett – változásban lévő nemlineáris rendszer (Csányi 1998, 61–71). Az igazságosság kérdésének alapja a javak elosztása. Az elosztás szervezettsége életképesebbé teszi a csoportot. Éppen ezért a lojalitás mint a csoport iránti feltétlen hűség, amelyet egyfajta „globális elköteleződés” alapoz meg és az egyezkedés képessége mint a személyes érdekek érvényesítése egyaránt fontos. Ez együttesen olyan együttéléshez vezet, amelyikre jellemző 1. a közös cselekvés, 2. a morális elköteleződés, 3. saját érdek háttérbe szorítása, 4. transzformáció, egy szorosabb és magasabb rendű egység létrehozása. Ezek a szempontok egyébként a Durkheim által

⁸ A rendszer működésével kapcsolatos számadatok az alábbi linken érhetők el: https://www.bundesgesundheitsministerium.de/fileadmin/Dateien/3_Downloads/Statistiken/Pflegeversicherung/Zahlen_und_Fakten/Zahlen-Fakten_Pflegeversicherung.pdf

⁹ Schopenhauer-nél a principium individuationis maja fátylának fellebbentése a szeretetben mint részvétben jelenik meg. A végkövetkeztetés azonban mindkét esetben az életakarát megtagadás (Schopenhauer 2002, 66§, továbbá 450, 458).

a vallás definíciójaként meghatározott szempontok is (Csányi 1998, 66). Csányi hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a genetikai és a kulturális evolúció párhuzamosan (Gandhi 1998, 39–42), egymással kapcsolatban zajlik.

Ahogy egyre több emberi közösség alakul ki, úgy jelenik meg az interakciók új formája is, amelyik az időleges egyezségeken, a változó (csoportfüggő) moralitáson, a kompromisszumokon, és a saját csoport előnyben részesítésén alapul. Ezek az egyezkedések elvezettek ahhoz, hogy nagy számosságú csoportok voltak képesek az egymás melletti életre.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy az egyes egyének szerződést kötve létrehozták a „Leviathánt”. Szó sincs egyéni versengésről, hanem arról, hogy a csoportok kooperációja és versenye biztosítja minden egyes egyénnek az életfeltételeket. Ideális esetben a csoportok közti versengés hatásait a csoporton belül csillapítja a saját közössége. Az egyéni versengések viszont teljes egészében tönkreteszik a csoportot és a környezetét egyaránt. Ha a csoport nem képes az egyéni vágyakat korlátozni, azokat a környezeti lehetőségekhez igazítani, akkor a csoport „felfalja” a környezetét. A verseny, amennyiben az „totalíssá” válik, nem jelent előnyt. Ugyanúgy, ahogy a szabadság is hátrány, ha azt a csoport nem képes korlátozni. Az igazságosság ilyen módon semmiképp sem jelent korlátatlanságot, vagy teljes egyenlőséget. Már csak azért sem, mert az igazságosság kérdése mindig különböző szerveződési szinteken jelenik meg. Az egyénitől egészen a globálisig tartó végtelen skálán. A szerződélméletek idealisztikus elméletei nem tarthatók (Csányi 1998,70).

Az igazságos szerveződések értelmezésében, és ennek rendszerbe helyezésében komoly tapasztalatai vannak a karitásztudománynak, amelyekre figyelemmel célszerű a közösségszervezésről is gondoskodni. Különösen is fontos lehet ebben a kontextusban is az önkéntesség, mint közösségszervező erő értékelése is.

1.3. Fenntartható közösség – család

A népesség összeomlása potenciálisan a civilizáció jövőjének legnagyobb kockázata.

Elon Musk

Különösebb környezeti vagy egyéb társadalmi katasztrófák nélkül is elképzelhető – a korábbi narratívákkal szöges ellentétben álló – forgatókönyv, amely szerint a földön élő emberek száma akár 15 éven belül jelentős csökkenésnek indulhat¹⁰ (Earth4All 2024). A fenntarthatatlanul nagy népességnövekedés

¹⁰ Már 2040 körül elérheti a világ népessége a 8,5 milliárdos plafont, és az évszázad végére hatmilliárdra csökkenhet a Földön élő emberek száma Earth4All (2024).

ugyanolyan kockázat, mint a túlzott népességsökkenés, egy, növekedésre optimalizált gazdaságban. Csak a legújabb kutatások teszik nyilvánvalóvá, hogy a családok szerepe mekkora jelentőséggel bír a kiegyensúlyozott, fenntartható elosztási rendszerekben. Ugyan már Arisztotelész is világosan definiálta a család fontosságát, amelyet a keresztény hagyomány folyamatosan alátámasztott, napjainkra mégis háttérbe szorult ez az alapvető intézmény, amelynek hármasság alapja a *proles, fides, sacramentum*, azaz a gyermekek, a hűség és az „eleven középpont”, a szentség. A család megkerülhetetlensége miatt a gondoskodáspolitikai középpontjába kell helyezni ezt a régi intézményt.¹¹

A család a szocializáció alapvető közege is. Nehéz elképzelni, hogy etikát, a teremtett világgal való elkötelezettséget az iskolában lehetne úgy tanítani, hogy valódi eredményt érjünk el. Gyakran pontosan az ellenkezőjét tapasztaljuk ennek. Minél több forrásból zúdíttuk az erkölcsi elvárásokat vagy a zöld célokat az egyénekre, annál inkább nő a feldolgozatlan szorongás, viszont annál kevésbé jutunk érdemi megoldáshoz¹². A tényleges megoldáskeresés, a traumák feldolgozása és a feszültségek feloldásának ideális helye a család, amelyik a stabilitással, hűséggel, szentséggel nyújt megfelelő keretet a következő generációk gondolkodása számára. Ezek a felismerések éppen annyira triviálisak, mint az, hogy az emberek nőnek vagy férfinak születnek. Elemzésük azonban – a rájuk épülő konfliktusos társadalmi diskurzusok miatt csak viszonylag szűk körben megtört. Ehhez a körhöz tartozhatnak az egyházak. „A halál kultúrájával szemben a család az élet kultúrájának a helye. (II. János Pál pápa 1991, 83)”

A család másik aspektusa, az „emberiség családja” fogalom. Ennek a keresztény gyökerei abból a teológiából fakadnak, amely szerint minden ember Isten gyermeke, és így egymás testvérei¹³.

A fenntarthatóság az egyéni és közösségi érdekek szempontjából egyaránt kiemelt jelentőségű. Ennek érdekében külön kell foglalkozni a fenntarthatóság, különösen is a társadalmi fenntarthatóság kérdésével. Minden megtérés, így az ökológiai megtérés (Ferenc pápa 2015, 216–221) alapja is a gondolkodásmód átalakulása. Fontos megállapítása XVI. Benedek pápának, hogy „a külső sivatagok azért szaporodtak el a világon, mert a belső sivatagok szétterjedtek (XVI. Benedek pápa 2005, 710)”

¹¹ Többen összekapcsolják a római birodalom meggyengülését az erkölcsök, különösen is a családdal kapcsolatos erkölcsök meggyengülésével (pl. Sály 2012, 189).

¹² Ellentmondva ezzel egyes klasszikus kommunikációelméleteknek, mint pl. Luhmann rendszerelmélete.

¹³ Közös otthonunk megvédésének sürgető kihívása magában foglalja azt az igyekezetet is, hogy az egész emberi családot egyesítsük a fenntartható és átfogó fejlődés keresésében, mivel tudjuk, hogy a dolgokon lehet változtatni (Ferenc pápa 2015).

1.4. Legújabb technikák és technológiák alkalmazása a közösségszervezésben és az ellátásban

Mivel a nagy ideák nem vezettek eredményre sem a világháborúk előtt, sem azokat követően, ezért a gondolkodás a gyakorlat felé fordult. Zárójelbe kerültek a nagy miértek, a helyükre a működés zavartalansága került. Az elmúlt időszak ennek a megközelítésnek a létjogosultságát igazolta, napjaink történései viszont egyre inkább megkérdőjelezzik ezt. Pontosan emiatt újra kell gondolni a legújabb technológiák hasznosításának lehetőségét, a gyakorlat szempontjait kiegészítve a „lelkiség” szempontjaival.

Mindez természetesen feltételezi a már jól bevált szociális ellátórendszerek működését. Ahogy korábban már jeleztem, ezt hazánkban egy régi, (bár sokat módosított) jogszabály, az 1993. évi évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szabályozza.

Sok olyan új technikai vívmány áll rendelkezésre, amelyik segíthet átalakítani a korábban megszokott szociális ellátási rendszereket. Érdekes átmeneti példa lehet az ún. gondosórák rendszere, az időseknek hazánkban ingyenesen nyújtott segélyjelzőrendszer.

Az új technológiák kutatása és alkalmazása azonban felelős kutatói, ill. felhasználói magartarást igényel. Szükség esetén persze túllépünk minden korábbi szabályzáson, azonban a „kötelesség megszegése” (Kant imperatívusza.) jelentős következményekhez vezethet, amelyek felelős mérlegelése elengedhetetlen.¹⁴ Jelenleg a genetikai kutatásokon túlmenően komoly kérdéseket vet fel a mesterséges intelligencia alkalmazhatósága vagy a bionikán belül az emberi és gépi tevékenységek szoros összekapcsolása. A felelős gondoskodáspolitikának ismernie kell ezeket az új kihívásokat, és az ilyen technológiák alkalmazása során figyelemmel kell lenniük a veszélyekre is. Kérdéseket vehet fel a virtuális valóság vagy a kiterjesztett valóság alkalmazása egyes rászorultak esetében, ugyanúgy, ahogy a szociális ellátórendszerhez kapcsolódó adatok gyűjtése is.

¹⁴ Ide tartozik például az abortált magzatok sejtvonalaán fejlesztett vakcinák (egyes Covid-vakcinák) kérdése is. Pápai Életvédő Akadémia Dignitas Personae eligazítása kimondja, hogy az elvetélt magzatzból nyert szövetekből származó sejtvonalak kutatása „megkülönböztetett felelősséggel” jár, a rosszban való együttműködés lehetősége miatt. Hasonló, korábbi kérdést vet fel a Pernkopf-atlasz használhatóságának kérdése is.

ÖSSZEGRÉS

A gondoskodáspolitikát olyan összetett ismeret- és készségkészletre építik, amely magában foglalja a karitástudomány, a fenntarthatóság és teremtésvédelem, illetve a statisztika és adattudományok tematikáját, kiegészítve ezzel a klasszikus szociális tudományok ismeret- és készséganyagát. Ez együttesen teszi lehetővé, hogy a gondoskodásban egyszerre jelen legyen a professzionalitás, a legújabb technikai vívmányokkal és az emberre fókuszáló lelkiesség. Ennek a kulcsfogalmait foglalja össze az 1. ábra.

Gondoskodás – ember		
Elv	Lélek	Techné
Fókusz	Öngondoskodás, szubszidiaritás	Szociális ellátórendszer
	Közösség és kapcsolatok	Új technológiák
	Fenntarthatóság, család	
Módszer	Prevenció	
	Oktatás	
	Folyamatszabályozás	
	Szabályozáskomplexitás	

1. ábra. A gondoskodáspolitikát kulcsfogalmait (saját forrás)

BIBLIOGRÁFIA

- XVI. Benedek pápa (2005): „*Szentbeszéd a péteri szolgálat ünnepélyes megkezdéseként bemutatott szentmisén (2005. április 24.)*.” AAS 97, 710.
- Birher Nádor (2021): *Értékalapú (köz)igazgatás*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. Károli könyvek – Monográfia sorozat. DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-785-5>
- Birher Nádor – Bertalan Péter (2016): *Hálózatokban*. Oktker-Nodus Kiadó.
- Buber, Martin (1994): *Én és Tè*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 54, 141.
- Csányi Vilmos (1998): Az igazságosság biológiai aspektusai. In Dalos Rimma – Kiss Endre (szerk.): *Az igazságosság*. Budapest, 61–71.
- Earth4All (2024): „Open letter calling on world leaders to show long-view leadership on existential threats.” *Earth4All*, 2024.02.15. Forrás: <https://earth4all.life/news/open-letter-calling-on-world-leaders-to-show-long-view-leadership-on-existential-threats/> (Utolsó letöltés: 2024.03.28.)
- Engels, F. – Marx, K. (1848): *A Kommunista Párt kiáltványa*. *Marxista Internet Archivum*. Forrás: <https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/index.htm> (Utolsó letöltés: 2018. 12. 12.)
- Ferenc pápa (2015): *Ferenc pápa Laudato si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*. Fordította és a mutatókat összeállította Tőzyér Endre SP, Szent István Társulat, Budapest. Pápai megnyilatkozások 51.
- Ferenc pápa (2023): „Ferenc pápa beszéde az egyetemi és kulturális élet képviselőihez.” *katolikus.hu*, 2023. április 30. Forrás: <https://katolikus.hu/cikk/ferenc-papa-beszede-az-egyetemi-es-kulturalis-elet-kepviseloihez> (Letöltés ideje: 2024.04.09.)
- Gandhi, Mahatma (1998): *Az erkölcsiség vallása*. Fordította Baktay Ervin, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó [h.n.], 39–42.
- Guardini, Romano (1994): *Az újkor vége. A hatalom*. Vigilia Kiadó, Budapest. XX. századi keresztény gondolkodók sorozat.
- Szent II. János Pál pápa (1991): *Centesimus Annus. II. János Pál pápa enciklikája a Rerum Novarum enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából*. Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=86#CA12> (Utolsó letöltés: 2024.04.09.)
- Khanna, Parag (2017): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG, Budapest.
- Koronkai Zoltán SJ – Szigeti Szabolcs (szerk.) (2023): *A legnagyobb magyar szociális szervező Kerkai Jenő SJ életműve*. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, Budapest.
- Kránitz Mihály (2018): *A keresztény hit kialakulása és védelme*. Szent István Társulat, Budapest, 98–113.

- XIII. Leó pápa (1981): *Rerum Novarum. XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről.*
Forrás: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (Utolsó letöltés: 2024.04.09.)
- Maddison, Angus (2001) *The World Economy. A Millennial Perspective.* OECD, Paris.
DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264189980-en>
- MKPK (1996): *Igazságosabb és testvériesebb világot! A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szociális körlevele.* Forrás: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=184>
(Utolsó letöltés: 2024.04.09.)
- Pompey, Heinrich (2022): *Aus der Kraft der Weisheit des Glaubens begleiten, helfen und heilen,* Echter Verlag, Würzburg.
- Sáry Pál (2012): *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései.* Szent István Társulat, Budapest, 189.
- Schaeffer Sebestyén (1883): *Kolping, Adolf életrajza.* Hasonmás kiadás, Magyar Kolping Szövetség, Vác, [1883] 2006, 223.
- Schopenhauer, Arthur (2002): *A világ mint akarat és képzet.* Szerk.: Boros Gábor – Gyurgyák János. Osiris, Budapest. 66\$, továbbá 450, 458. Sapientia Humana sorozat.
- Turcsányi Károly – Hegedűs Ernő (2014): „A gyalogság szerepe az elöltöltő fegyverek korszakában.” *Hadtudományi szemle*, VII. évf. 3. szám, 70–111.
- Z. Karvalics László (2006): „A szociálpolitika megváltozó kontextusai az információs társadalomban.” *Információs társadalom*, VI. 2. szám, 10–14. DOI: <https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.2.2>

A gondoskodásetikai gondolkodás sajátosságai

A segítő hivatások etikai megközelítésnek legalább annyiféle megközelítése lehetséges, ahány etikai irányzat létezik. A konkrét szakmai gyakorlat vonatkozásában a leggyakoribb az úgynevezett deontológiai (kötelességetikai) érvelés, amikor egy konkrét cselekvés helyességét annak alapján állapítjuk meg, hogy megfelel-e az adott szakma által elfogadott szabályoknak, előírásoknak. A szakmai etikai kódexek is nagyrészt ezt a logikát használják. Rögzítik azokat a normákat, amelyeket a segítő szakember a tevékenysége során be kell tartania. A szakirodalom által emlegetett bioetikai elvek is ide tartoznak: az „autonómia”, a „ne árts”, a „jótékonyosság” vagy az „igazságosság” elve (Kovács 2007). Ehhez képest a hétköznapi életben és a szakmai gyakorlatban egyaránt gyakran említünk olyan sajátos tulajdonságokat, „erényeket”, amelyekkel egy jó segítőnek vagy éppen a kliensnek rendelkeznie szükséges ahhoz, hogy a segítési folyamat sikeres legyen. Az erényetikai megközelítés tehát már nem egy adott helyzetre vonatkozó elvekre, törvényekre kérdez rá, hanem egy konkrét személy kiemelkedő tulajdonságaira, az úgynevezett erényekre (pl. kedvesség, empátia, bátorság, mértékletesség stb.), amelyek nélkül igényes szakmai tevékenység nem képzelhető el.

A deontológiai és az erényetikai érvelés tehát a két leggyakoribb normatív elmélet, amely megjelenik a segítő hivatásokban. Ezek nyilvánvalóan az etika tudományának hagyományos érvrendszereihez tartoznak. Az 1980-as évektől azonban megjelent egy olyan tudományos törekvés, amely a pszichológiai és etikai kutatások középpontjába a gondoskodás folyamatának a vizsgálatát helyezte. Ennek alapján a gondoskodásetika ma már egy sajátos irányzatnak tekinthető, amelynek segítségével a segítő foglalkozások etikai aspektusai, a korábban említett deontológiai és erényetikai megközelítésekhez képest, más hangsúlyokkal vázolhatóak. Ez az irányzat a gondoskodás praxisa alapján közelíti meg a segítői folyamat sikerességének megítélését. A jelenlegi írásban mindenekelőtt a gondoskodásetika rövid meghatározására vállalkozunk.

A sajátosságok körvonalazása érdekében a gondoskodásetikai megközelítést a deontológiai és az erényetikai érveléssel vetjük össze. Végül a gondoskodásetikai gondolkodást a kurrens szociális szakmaelméletek értelemösszefüggésébe helyezzük.

A GONDOSKODÁSETIKA FOGALMA

A tudományos diskurzusban vitatott kérdés, hogy a gondoskodásetika önálló etikai elméletnek tekinthető-e vagy pusztán egy erkölcsi nézőpont a deontológiai etikán belül (Chilian 2018). Ezen kívül egyes szerzők a gondoskodásetikát az etika feminista változataként értelmezik. Kétségtelen tény, hogy a feminista gondolkodás, Carol Gilligan (1982) munkásságán keresztül, jelentős hatást gyakorolt a gondoskodásetika kialakulására, de ma már a szakirodalom a gondoskodást, a nemi különbségeken túl, általános antropológiai kategóriaként, kulturális és társadalmi viszonyok által meghatározott jelenségnek írja le. Az aktuális szakmai vitákban a gondoskodás már önálló fogalomként jelenik meg, amelynek filozófiai, etikai és társadalomtudományi aspektusait egyaránt kutatják (vö. Conradi – Vosman 2016).

Történeti okok miatt a „gondoskodás” szó helyett a német nyelvű publikációkban az angol *care* kifejezés használatos. Ezt a gyakorlatot a magyar nyelvű publikációkban nem érdemes átvenni, mert a gond szótóval rendelkező szavak, mint a gondoskodás, gondozás, gondolkodás és gondviselés, kiváló értelemösszefüggést kínálnak a tudományos elemzés számára. A magyar nyelvben magától értetődő, hogy a gondolkodás mindig valamilyen gondra irányul. A gondolkodás által többek közt véleményt formálunk, feltételezünk, emlékezzünk. Egyértelmű, hogy a hétköznapi nyelvhasználat a gondolkodás szót legtöbbször a valamivel, valakivel való törődés összefüggésében használja. Valaki például, népies kifejezéssel, „nem gondol gyermekével”, vagyis gyerekével nem törődik. A magyar nyelvben tehát minden olyan angol vagy német nyelvű jelentéstartomány adott, amely a tudományos etikai gondolkodás számára releváns lehet.¹

Fontos kiemelni, hogy a gondoskodás szó egyszerre jelenti a gondoskodás aktusát, valamint a másik személy erkölcsi konfliktushelyzetében való empátiikus részvételt (Brucker 1990, 81). Ennek köszönhetően a gondoskodásetika egy sajátos normatív etikai elméletnek tekinthető, amely szerint az erkölcsi cselekvés középpontjában a gondoskodás praxisa áll. Ennek a praxisnak a vizsgálata szolgáltatja a szakmai és etikai elveket egyaránt.

¹ Ennek alapján érdemes lenne a magyar nyelvű gondoskodásetikai gondolkodás sajátosságait jobban feltérképezni. Ehhez lásd Sárkány 2008.

A GONDOSKODÁS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A gondoskodás általános sajátosságainak leírásában a szakirodalom nem egységes. Az egyes szerzők értelmezése jelentős mértékben ingadozik a filozófiai, a segítőszakmai és a hétköznapi értelmezések között. Az általam ismert egyik legteljesebb összefoglalás Elisabeth Conradi német kutatótól származik, aki három szempont alapján kilenc tézisben rögzíti a gondoskodás legfontosabb dimenzióit (Conradi 2001, 45–60). A Conradi által kiemelt négy szempont egyben előre jelzi a gondoskodás folyamatából kiinduló etika legfontosabb jellemzőit. Az alábbiakban e három szempont alapján ismertetjük Conradi téziseit:

Gondoskodás-interakciók sajátosságai

1. A gondoskodás emberi interakciókra vonatkozik. Az öngondoskodás kivételével ez legalább két személy közt zajlik.
2. A gondoskodási interakciókban részt vevő személyek gyakran ismerik egymást, de új kapcsolatok is létrejönnek.
3. A gondoskodás mint interakció magában foglalja a kialakult kapcsolatot és a gondozási tevékenységet. Összességében a gondoskodás társadalmi gyakorlatként értelmezhető.

A hatalom aszimmetriája és dinamikája

4. A gondoskodás magában foglalja mind a gondoskodás nyújtását, mind a gondoskodás igénybevételét.
5. A gondoskodási interakciók gyakran aszimmetrikusak, érvényesül egy hatalmi dinamika.

Figyelmesség

6. A gondoskodási interakciókban részt vevő személyek különböző mértékű autonómiával rendelkeznek. A tisztelet nem függ az autonómia feltételezésétől.
7. A gondoskodási kapcsolatok általában nem kölcsönösek. Az odafigyelés nem kötődik kölcsönösséghez.

Az érzés, a gondolkodás és a cselekvés kölcsönös átjárhatósága

8. A gondoskodási interakciók nem verbálisak is lehetnek. A gondoskodó gondozás általában fizikai érintéssel jár.
9. Az érzés, a gondolkodás és a cselekvés összefonódik a gondoskodási interakciókban.

A gondoskodás általános jellemzőinek rögzítése után lényeges kérdésként merül fel, hogy mindez miként jelenik meg a gondoskodás gyakorlatában, a gondoskodás aktusában és ennek milyen etikai vonatkozásai vannak.

GONDOSKODÁSETIKA VERSUS DEONTOLÓGIAI ÉRVELÉS

A gondoskodásetika szemlélete több vontakozásban is különbözik a deontológiai megközelítésetől. Az elveket, a szabályokat és a kötelességeket előtérbe állító gondolkodással szemben a gondoskodásetika legfontosabb jellemzői Rouven Porz kiváló írásának segítségével az alábbiak szerint foglalhatók össze (Porz 2016, 262–265).

A gondoskodásetika mindenekelőtt *a személyek közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt*. Ez azt jelenti, hogy elsődlegesen nem a személy autonómiájának az elvéből indul ki, hanem abból, hogy minden személy másokkal kapcsolatban áll, függetlenül a kapcsolatok minőségétől. Ráadásul az embereket nem egyformáknak vagy egyenlőknek feltételezi, hanem a tapasztalható különbségeket (nem, bőrszín, származás, szociális helyzet stb.) vizsgálja. A deontológiai érveléssel ellentétben, a gondoskodásetika ezért elsődlegesen a személyek közötti kapcsolatok törvényszerűségeire és az azokban rejlő lehetőségeire figyel.

A gondoskodásetika *az egyes személy morális felelősségét feltételezi*. Nem valamilyen elvont etikai elvre vagy jogi kötelességre hagyatkozik, hanem arra a hétköznapi tapasztalatra, amelyben minden ember megéli saját felelősségét ismerősei, barátai, kollégái stb. iránt. Lényeges kérdés, hogy a gondoskodási folyamatban ki a morális értelemben felelősséget viselő személy és a ki az, aki jogi értelemben felelős. Ez a két dimenzió jelentős mértékben eltérhet egymástól.

A gondoskodásetika *komolyan veszi a szituáció egyszerűségét*. Az általános elveket és törvényszerűségeket kereső gondolkodáshoz képest a gondoskodásetika a helyzetben rejlő sajátosságokat keresi. Az adott szituáció feltérképezésben és ezzel összefüggésben a kliens különös képességeinek kiemelésében érdekelt.

A gondoskodási aktusban résztvevő felek *eltérő perspektíváinak figyelembevételé*. Az előzőkkel összhangban ez azt jelenti, hogy eltérő történetek lehetnek

ugyanarról a helyzetről. Ezért az egyes történetek sajátos értelmezése szorosan kapcsolódik a gondoskodás etikai szemlélethez.

A deontológiai és gondoskodás etikai érvelés különbségei nem zárják ki a két etikai elmélet együttes alkalmazását. A szakirodalom tekintélyes része szerint a deontológiai és gondoskodás etikai érvelés szervesen kiegészítik egymást. A segítőkapsolatok etikai értékelése során mindkét szempontrendszer érdemes érvényesíteni.²

GONDOSKODÁS ETIKA VERSUS ERÉNY ETIKA

A gondoskodás központú etikai érvelés, a racionális megközelítés mellett hangsúlyozza az érzelmek szerepét, amelyek meghatározzák a személyek közötti viszonyokat. A gondoskodás emberek közötti közösségi és társadalmi gyakorlat, ezért megától értetődően merül fel a kérdés, hogy mi a különbség vagy éppen mi a közös a gondoskodás etikai és az erényetikai érvelés között.

Az erényetika az emberi cselekedetek értékelését nem előzetesen rögzített elvek alapján értékeli, hanem abból a hétköznapi tapasztalat által is igazolt feltételezésből indul ki, hogy a jó és helyes cselekvés alapja a megfelelő jellemmel bíró személy. Vagyis egy jól nevelt erényes személy morális értelemben helyesen fog cselekedni. Az erényetika célkitűzése tehát a morális karakter kifejlesztése, vagyis az életben fontos erények (mértékletesség, igazságosság, bátorság stb.) elsajátítása. Innen nézve a gondoskodás is értelmezhető egy sajátos erénynek, amelyben való jártasság alapján dönthetünk egy etikai dilemma kapcsán. A rossz, a téves gondoskodás körvonalazásához Heidegger (1989) értelmezését hívhatjuk segítségül. Nem helyes gondoskodás lehet, amikor valaki válláról leveszik a gondot, vagy amikor „beugornak” helyette. Ezekről elkülöníthető a helyes, a „tulajdonképpen gondot” érintő gondoskodás, az *elébeugrás* (*Vorausspringen*).³ Heidegger gondfilozófiai elemzései is rámutatnak arra, hogy a gondoskodás vagy a gondozás nem közelíthető meg kizárólag az erényetika felől. A gondoskodás megnyilvánulásai ugyanis hatalmi viszonyokat is tükröznek. Ennek megfelelően a gondoskodás etika a gondoskodásra nem kizárólag attitűdként, elsajátítandó erényként tekint, hanem egy lényeges antropológiai sajátosságként értelmezi, amely egyben társadalmi és kulturális gyakorlatként nyilvánul meg.

² A gondoskodás etika és igazságosság etika összevetéséhez lásd Kovács 2012.

³ ...fennáll a lehetősége egy olyan gondozásnak, amely nem ugrik be a másik helyett, hanem inkább a másik egzisztenciális létképességeit illetően *elébeugrik* annak, nem azért, hogy levegye a válláról a „gondot”, hanem éppen hogy azt mint voltaképpen „gondot” visszaadja neki.” (Heidegger 1989, 252). Ezen a ponton átvettem egy gondolatmenetet egy korábbi publikációból (Sárkány 2008) – a szerző.

Az erények kulturális és társadalmi meghatározottságát az 1980-as évektől több szerző is vizsgálta. Az egyik legismertebb Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában* című könyve, amelyben a szerző rámutat arra, hogy az erények nem értelmezhetők a társadalomban uralkodó játékszabályok, az érvényben lévő narratívák és a hagyományok figyelembevétele nélkül (MacIntyre 1999). Ezt a kulturális értelemben relativista és konzervatív álláspontot kritizálja Martha Nussbaum (1998), aki elismeri az erények kulturális meghatározottságát, de egyben rámutat azokra az univerzális antropológiai szükségletekre, amelyek kultúrától függetlenek, mint például az éhség, a fájdalom, a humor vagy éppen a gyerekeknél kimutatható fejlődéslélektani törvényszerűségek stb. Ennek alapján Nussbaum (1998) szerint megfogalmazható egy univerzálisan érvényes minimáletika, amely a kulturális különbségeken kívül, egyetemes antropológiai sajátosságokon alapul. Innen nézve a gondoskodás egyszerre tekinthető univerzális érvénnyel bíró antropológiai állandónak és – konkrét megnyilvánulásában – kulturálisan meghatározott társadalmi gyakorlatnak.

Ha az értelmezési szempontok különbözőségére tekintettel vagyunk, akkor a gondoskodásetikai és erényetikai dimenziók egymásba érhetnek. Az egyik értelmezés erősítheti a másikat. Tény, hogy a gondoskodás praxisa kapcsán beszélhetünk erényekről (pl. figyelmesség), de fordított értelemben is értelmezhető a két etikai nézőpont viszonya. Van olyan erény, mint például a szeretet, amelyek a gondoskodás gyakorlatához közel áll és amelyeknek a fejlesztése gondoskodásetikai szemponttól is kívánatos.

SAKMAELMÉLETEK KONTEXTUSÁBAN

A gondoskodásetikai gondolkodás jól illeszkedik a mai kurrens szociális szakmaelméleti felfogásokhoz. Egyfelől azért, mert megfelel az általuk rögzített elveknek, másfelől viszont kiegészíti az elméleteikből következő egyoldalúságokat. A továbbiakban a gondoskodásetikai gondolkodást a kortárs szociális szakmaelméletek kontextusában vizsgáljuk meg.

Az életvilág-irányultságú szemlélet. A 20. század közepétől elterjedő hétköznap- és életvilág-irányultságú szakmaelmélet az ember és közvetlen környezetének, az életvilágnak az összefüggéséből indul ki. Az életvilágra jellemző a magátólértetődőség, az interszubsjektivitás, a tipizálhatóság és a pragmatikus-ság. Hans Thiersch szerint „a hétköznapiság azt jelenti, hogy érintve vagyok: Itt cselekszem és értek meg, itt leszek mások számára önmagamért felelős, és itt leszek számon kérve” (Thiersch 2006, 121). A hétköznapiságot arra a térre és időre vonatkoztatja, ahol élünk. A hétköznapi és életvilág fogalmi rámutatnak arra, hogy a szociális szakmát tágabb kompetenciaterület illet meg, és

gyakran a segítség az helyzet átszervezésében nyilvánul meg.⁴ Mindez etikai értelemben azt jelenti, hogy a segítség mindenki iránt nyitott, aki szükségét szenved, a segítségi folyamat pedig a módszertani pluralizmus jegyében zajlik. Ezek mellett az is fontos szempont, hogy ellenzi az életproblémák visszavezetését kizárólag lelki-kommunikációs folyamatokra. Mindezek alapján jól látható, hogy a hétköznapi- és életvilág-irányultságú szakmaelmélethez kiválóan illeszkedik a már tárgyalt gondoskodásetikai szempontrendszer, amely – a helyzet egyszerűségét és az eltérő perspektívák figyelembevételével – a gondoskodásban résztvevők személyes felelősségére koncentrálnak.

A rendszerszemléletű, emberjogi szakma koncepciója. A szociális munka egyik kiemelkedő teoretikusa, Silvia Staub-Bernasconi állítása szerint a szociális munka csak akkor válhat komoly tudománnyá és szakmává, ha a saját úgynevezett harmadik mandátumát is egyre komolyabban veszi (Staub-Bernasconi 2006). A harmadik mandátum a szociális munka tudományos-szakmai és etikai elvein alapul. Ez azt jelenti, hogy a kettős mandátumból fakadó konkrét dilemmák (segítség versus kontroll) feloldása során a szociális szakmákban dolgozónak erre a harmadik mandátumra kell támaszkodnia. Staub-Bernasconi ezzel kapcsolatban az emberi jogokra hivatkozik és azt követeli, hogy az emberi méltóságot és az emberi jogokat vezessék be az oktatási tervekbe és szakmai képzésekbe. Ez lehetővé tenné a szakmai és etikai dilemmák feloldását. Nyilvánvalóan ez a megközelítés egy meglévő normarendszerre hivatkozik, viszont arról Staub-Bernasconi keveset ír, hogy a szociális munkának mi a sajátos megközelítése az emberi jogok érvényesítése során. Ezt az elközpontú szemléletet képes szervesen kiegészíteni a gondoskodásetikai gondolkodás, amikor a konkrét gondoskodási folyamatban személyes kapcsolatok és a személyes felelősség jelentőségét hangsúlyozza. Ezzel nem kizárólag az általános jogok felől közelíti meg az esetet, hanem a személyes szükséglet és felelősség/kötelesség is érdemben szóhoz jut.

A fent említett két megközelítésen kívül a gondoskodásetikai gondolkodás kiválóan illeszthető még azon felfogásokhoz is, amelyek a segítői hivatásra a posztmodern társadalom kihívásaira adott válaszként tekintenek.⁵

A GONDOSKODÁS AKTUSÁNAK SZAKASZAI ÉS ETIKAI VONATKOZÁSAI

Didaktikai értelemben a gondoskodási folyamatot érdemes szakaszokra osztani. A gondoskodási aktus fázisainak egyik legsikeresebb elkülönítés Tronto

⁴ Thiersch koncepciójához lásd Sárkány 2011.

⁵ Lásd pl. Heiko Kleve koncepcióját (Sárkány 2014).

nevéhez kötődik, aki egyben az etikai vonatkozásokat is kidolgozta. Az alábbiakban az ő koncepciója kerül ismertetésre (Tronto 1993, 106):

1. *Törődés (caring about)*. Ebben az első szakaszban a támogatás hiányának megállapítása, a másik személy szükségletének felismerése a lényeges szempont. Ehhez elengedhetetlen a másik perspektívájába, helyzetébe történő belehelyezkedés. A törődés (*caring about*) szakaszának etikai vonatkozása a *figyelmesség (attentiveness)*. A figyelem a másik személyére és körülményeire irányul. Ezzel párhuzamosan a gondoskodást nyújtó személy reflektál saját szükségleteire és értékfelfogására.
2. *Gondoskodó támogatás (taking care of)*. Ez tulajdonképpen a segítsérré való készenlét az első szakasz vonatkozásában. A felelősség vállalása a segítsérré folyamatban és a rendelkezésre álló erőforrások számbavétele. A gondoskodó támogatás (*taking care of*) szakasz legfontosabb etikai fogalma a *felelősség*, amely túlmutat a szükségletek egyszerű figyelembevételén. A meglévő konfliktusok okainak és politikai vonatkozásainak számbavétele is ide tartozik. A felelősség feltételezi a különböző társadalmi és kulturális hierarchiák kritikus elemzését is.
3. *Gondoskodás nyújtása (care giving)*. A gondoskodási folyamatban létrejön a kapcsolat a gondoskodó személy (*care giver*) és a gondoskodást fogadó személy (*care receiver*) között. A gondoskodás nyújtásának kiemelt etikai fogalma a *kompetencia*. Annak mérlegelése, hogy a gondoskodást nyújtó személynek meddig terjed a kompetenciája az adott gondoskodási folyamatban. A kompetenciahatárokon belüli felelősségvállalás, valamint a gondozott személynek a megfelelő kompetenciával bíró szakemberhez történő delegálása szintén ehhez a szakaszhoz rendelhető.
4. *Reflexió (care receiving)*. Ebben a szakaszban a gondoskodást fogadó személy visszajelez, reagál és értékeli a gondoskodási folyamatot. A gondoskodást nyújtó személy tapasztalatának és ítéleteinek igazolásáról van szó. Az etikai reflexió számára fontos ez az *igazoló visszajelzés, rezonancia (responiveness)*, amely lehetővé teszi a gondoskodást nyújtó és a gondoskodást fogadó személy igényei közötti egyensúly megtalálását. A rezonancia a kölcsönösség elvének alternatívája.

A GONDOSKODÁSETIKAI GONDOLKODÁS JELENTŐSÉGE

A fenti elemzések alapján érdemes összefoglalni néhány pontban a gondoskodásetikai gondolkodás jelentőségét.

Az etika tudománya felől a gondoskodásetika normatív elméleti megközelítésnek tekinthető, amely a gondoskodás antropológiai törvényszerűségeiből és mindenkori társadalmi gyakorlatából indul ki. Ennek alapján közelít a világnézeti és ideológiai kérdésekhez is. A gondoskodásetika párbeszédképes a többi normatív etikai megközelítéssel. Azok szempontjait érdemben kiegészíti, s ezáltal, különösen a segítőhivatások számára, kiváló értelmezési keretet biztosít.

A gondoskodásetika a kortárs szakmaelméletek szempontrendszerének is megfelel. A konkrét helyzet és személy, valamint az életvilág és az érvényben lévő normák elemzése a gondoskodásetika magától értetődő kiindulópontja.

A gondoskodás mindenkori gyakorlatának ellentmondásaira, világnézeti és hatalmi aspektusaira egyaránt érzékeny etikai elméletről van szó, amely egyébként lehetővé teszi a keresztény indíttatású segítői célkitűzések elmélyítését vagy éppen a humanisztikus pszichológia által körvonalazott értékek érvényesítését. A gondoskodásközpontú gondolkodás a valóság egészének a figyelembevételével komoly elméleti és módszertani keretet nyújt a profeszionális segítségnyújtás mellett elkötelezett szakmáknak.

IRODALOM

- Brucker, Carola, M. (1990): *Moralstrukturen. Grundlagen der Care-Ethik*, Deutscher Studien-Verlag, Weinheim, 1990.
- Chilian, Lea (2018): *Care-Ethik/Care-Ethics*. In Ethik-Lexikon 2018. Forrás: <https://www.ethik-lexikon.de/lexikon/care-ethikcare-ethics>. (Utolsó letöltés: 2024.08.26).
- Conradi, Elisabeth (2001): *Take Care. Grundlagen einer Ethik der Achtsamkeit*. Campus Verlag, Frankfurt/New York.
- Conradi, Elisabeth – Vosman, Frans (szerk.) (2016): *Praxis der Achtsamkeit. Schlüsselbegriffe der Care-Ethik*. Campus Verlag, Farnkfurt/New York.
- Gilligan, Carol (1982): *In a Different Voice. Psychological Theory and Women Development*. Harvard UP, Cambrige, London.
- Kovács Gusztáv (2012): „Igazságos gondoskodás: a gondoskodás-etika jelentőségéről a szociáletikában.” *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 2012/1, 5. évfolyam, 97–104. DOI: <https://doi.org/10.15170/AS.2012.5.1.11>
- Kovács József (2007): „A segítő kapcsolat etikai vonatkozásai.” *Embertárs* 2007/1, 52–64.
- MacIntyre, Alasdair (1999): *Az erény nyomában. Erkölcseleleti tanulmány*. Osiris, Budapest.
- Nussbaum, Martha C. (1998): Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach. In *Midwest Studies in Philosophy*, Volume 13, Issue 1, 32–53. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1988.tb00111.x>
- Porz, Rouven (2016): „Ethische Theorien als gedankliche Tools – die Care Ethics.” In *Schweizerische Ärztezeitung* 2016, 97(7), 262–265. DOI: <https://doi.org/10.4414/saez.2016.04407>
- Sárkány Péter (2008): Gondoskodás – gondozás – gondolkodás. A heideggeri gondfilozófia dimenziói. In Kenéz László – Rónai András (szerk.): *A dolgok (és a szavak). A fenomenológiai kutatás kortárs problémái*. L'Harmattan, Budapest, 35–44. Dasein Könyvek sorozat.
- Sárkány Péter (2011): *Szociálpedagógiai elméletek*. Jel Kiadó, Budapest.
- Sárkány Péter (2014): Posztmodern szociális munka. In uő: *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a szociálpedagógia határterületéről*. L'Harmattan – Sapientia, Budapest. Sapientia – Amici Sapientiae könyvek sorozat.
- Staub-Bernasconi, Silvia (2006): Der Beitrag einer systemischen Ethik zur Bestimmung von Menschenwürde und Menschenrechte in der Sozialen Arbeit. In Dungs, Susanne – Greber, Uwe – Schmidt, Heinz – Zitt, Renatte (szerk.): *Soziale Arbeit und Ethik. Ein Handbuch*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig.
- Thiersch, Hans (2006): *Die Erfahrung der Wirklichkeit. Perspektiven einer alltagsorientierten Sozialpädagogik*, Juventa, München.
- Tronto, Joan C. (1993): *Moral boundaries – a political argument for an ethic of care*. Routledge, New York/London.

A gondoskodáspolitikai története

TÓTH TIBOR

Az emberiség történelme egyben a segítségre szoruló embertársainkról való gondoskodás története. Minden társadalom kialakított valamilyen viszonyt azon tagjaihoz, akik életkoruk, állapotuk vagy helyzetük miatt támogatásra szorulnak.

GONDOSKODÁS AZ ÓSKORBAN ÉS AZ ÓKORBAN

Az őskorban a csoport viszonya azokhoz, akik nem tudtak hozzájárulni a fennmaradáshoz attól függött, hogy:

- Mennyire álltak rendelkezésre források: Ha volt megfelelő mennyiségű élelem, ami fedezte a szükségleteket, gondoskodtak a betegekről, sérültekről. A mai fogalmaink szerinti időskor nem jelent meg ebben a korban.
- Milyen életmódot éltek: Az állandó lakóhellyel rendelkező csoportok még sokszor a súlyos sérültekről is gondoskodtak. Sok régészeti leletet találtak súlyos, ill. gyógyult sérüléssel, pl. törött lábbal. Ezeket a sérülteket a gyógyulásig a többiek látták el. Folyamatosan vándorló csoportoknál erre nem volt lehetőség.

Az ókori társadalmak eltérő módon, de gondoskodtak az arra rászorulókról. Ugyanúgy, mint a későbbi korokban, a XVIII–XIX. századig. Ez első sorban a család, a közösség és egyház feladata volt.

GONDOSKODÁS A KORAKERESZTÉNYSÉG IDEJÉBEN

A keresztény közösségekre és az egyházra, Jézus tanait követve, már az 1–2. században is jellemző volt a gondoskodás a rászorulókról. A Szentírás úgy mutatja be az embert, mint aki isteni vonásokat hordoz: *theoform*. Ennek az isteni kinyilatkoztatásnak több lényeges következménye van. Az egyik ilyen következmény az ember méltósága (Beran – Lenhardt 2012, 29). A IV. századig a keresztények kisközösségekben éltek, ami erősítette az egymás iránt érzett felelősséget. Az ókereszténység időszakában a papság nem rendelkezett előjogokkal, kiváltságokkal, inkább a jelentős kötelezettségek jellemezték őket a laikusokkal szemben. „A közösségi életmód és a keresztény vallás együttesen hatott abban az irányban, hogy a keresztények egymás iránt érzett felelőssége, szociális érzékenysége összehasonlíthatatlanul nagyobb legyen, mint bármely más népe a környezetükben (Zsumbera 1987).”

Az Apostolok Cselekedetei és a páli levelek igazolják, hogy a keresztény hívek törődtek a közösség szegényebb tagjaival. A szegényekről való gondoskodás azonban bizonyára nem a vagyonszegények vagy az egyenlőséghez vezető intézményes intézkedések, hanem sokkal inkább az önkéntes adományok útján valósult meg (Beran – Lenhardt 2012). Az ókeresztények, és ez a későbbi idősorozatokra is jellemző, azt tekintették segítségre szorulóknak, aki nem volt képes dolgozni, a minimális létfenntartását biztosítani. Ahogy Szent Pál is gondot fordít, hogy a szegényeknek gyűjtsön (lásd Gal 2,10). Már a legkorábbi korszakban kijelölnek diakónusokat, akiknek kötelessége a szegények gondozása. A közösség temette el a halottat, ha a család erre nem volt képes, ill. segítette azokat a hitsorsosait, akik rabságba kerültek, vagy utazás közben szorultak segítségre. Ez az egymás iránti felelősségvállalás jellemezte az ókeresztény közösségeket. Azt, hogy már a korai kereszténységben fontos a rászorulókról való gondoskodás az egyik legjobban Szent Lőrinc története mutatja, aki, amikor kényszerítik, hogy elővezesse a rábízott kincseket, akkor az egyház kincseiként a szegényeket és betegeket hozza el (bh 2024).

A II–III. században alakult ki a szervezeti hierarchia. Kezdetben a püspökök és presbiterek (a presbiter idős embert jelent, lényegében megfelel a vénnek tanácsának, ami sok kultúrában jelen volt), majd később inkább a püspökök és a diakónusok támogatták közösséget. Ekkor már egyre inkább hivatalsszerűen működött a püspökség és a diakonátus. Feladatuk az volt, hogy segítsék a közösséget, intézzék az ügyeket, tartsák a kapcsolatot más közösségekkel és szociális feladatokat lássanak el.

A közösség élén a püspök állt, akinek tekintélye tudásán és alázatosságán alapult. A korabeli egyházfegyelmi szabályok kimondják, hogy a püspöknek

Keze legyen nyitva, hogy adjon, szeresse az árvákat és özvegyeket, szeresse a szegényeket és az idegeneket is. Legyen ügyes és buzgó a szolgálatban, ne szégyenkezzék és tudja, kinek van nagyobb szüksége rá, hogy kapjon. Ha van özvegy, akinek van valamije, vagy képes arra, hogy ellássa magát azzal, ami testének fenntartásához szükséges, és ott egy másik, aki ugyan nem özvegy, de hiányt szenved, akár betegség, akár gyermekei nevelése miatt, akár testi gyengeség következtében, akkor inkább efelé nyújtsa ki a kezét (Erdő 1983b, 120–121).

Ez az útmutatás, amely napjainkban is érvényes lehetne, rámutat a kereszténység tanításaiban és gyakorlatában megjelenő szociális érzékenységre és a rászorulókat iránti felelősségvállalásra.

A püspökök feladata a szertartások vezetésén kívül a közösség szociális feladatainak ellátása volt:

- összegyűjtötték az adományokat;
- kezelték a közösség vagyonát.

A püspököket és a diakónusokat is a közösség választotta. A diakónusok feladata az volt, hogy segítsék a püspök munkáját, elsősorban a szociális tevékenységeket végezték:

- gondoskodtak a betegekről;
- részt vettek az alimizsnaosztásban;
- ők kutatták fel a rászorulókat;
- a diakónusoknak tisztában kellett lenniük a közösség anyagi helyzetével, mert a püspök halála után ők vitték tovább a közösség ügyeit (Erdő 1983b, 188).

Adományok nemcsak a közösség gazdagabb tagjaitól származtak, hanem a szegények is adakoztak. A nincstelenek egy napig böjtöltek, és azt az összeget ajánlották fel, amit aznap élelemre költöttek volna: „pénzünket adjuk a lélekért, akár adakozásban [...]” (Vanyó 1986, 49). Szegények adakozhattak és adakoztak is, de az ókeresztény közösségek nem fogadhattak el adományt azoktól, akik tisztességtelen úton, nem Istennek köszönhetően szereztek a vagyonukat.

A kereszténység megerősödésével egyre inkább szervezetszerűen működött az egyház, az adományozást és az adományok elfogadását is püspöki engedélyhez kötötték (Erdő 1983a). A IV. századtól az egyház az állami bevételekből is részesedett, megkapta az elítéltek vagyonát, és még egyéb bevételei is voltak. Így bár arányában csökkentek a szociális kiadások, viszont abszolút értékben jelentős összeget jelentett.

„Az V. századtól már csak az adományok negyede jutott a szegényeknek, a fennmaradó rész pedig egyenlő arányban oszlott meg a püspök, a papok és a templom között” (Zsumbera 1987). A segítségre szorulókat ugyanúgy, mint a korábbi évszázadokban a diakónusoknak kellett felkutatniuk, és sok helyen már ekkor anyakönyvekbe vezették az adatokat.

Míg az első évszázadokban adományokból tartották fenn magukat a közösségek, a későbbi évszázadokban, a III. századtól a keresztények már vagyonnal is rendelkeztek. A gazdagabb közösségek más városok közösségeit is támogatták, sőt nem keresztény vallásúakat is (Baán 2020). Az adományokat a püspöknek adták. Ők osztották szét a juttatásokat a rászorulóknak között személyesen vagy a diakónusok közreműködésével. Aki úgy fogadott el adományt, hogy nem volt rá szüksége, azt megvetette a közösség, vagy a hitetlenekkel tekintették egyenlőnek (Zsumbera 1987).

Az árván maradt gyermekekért a püspök volt felelős. Családokhoz adták őket, és a *Didaszkália* (Erdő 1983b, 190) szerint, a fiúkat szakmára kellett taníttatni, hogy önállóak legyenek és ne szoruljanak a közösségre, a lányokat pedig férjhez kellett adni.

A betegek gyógyítása, ápolása már az őskereszténység idejében is fontos feladata volt a közösségeknek. A diakónusok feladata volt a betegek gondozása, a nőket a diakonisszák látták el, mert „nem illik, hogy férfiak lássanak nőket” (Erdő 1983, 187).

A keresztény közösségek a Római Birodalomban szétszórva éltek, de kapcsolatot tartottak egymással, látogatták egymást. Emiatt is lehetett fontos volt az utazók támogatása, segítése.

A IV. századtól (Nagy Konstantin megtérése után) kezdődött az egyház erőteljes hierarchizálódása. Központi irányítás alakult ki, csökkent az egyház példamutató hatása (Zsumbera 1987).

A kereszténység azonban újat hozott a történelembe, és ezzel együtt a szociális gondoskodás történetébe is: a szeretet vallásaként az egymás iránti felelősséget tanította az emberiségnek. Kezdetben a keresztények személyesen mutattak példát az embereknek. A kontraszt halványulásával ez a példamutató már nem volt olyan látványos. A szociális gondoskodás érdekében a szegényeket zárt intézményekbe, szegényházakba különítették el. Korábban, amint láttuk, a közösség nem szeparálta őket, sőt a szegényeket inkább az asztalukhoz hívták szeretetlakomára (Zsumbera 1987).

A gyógyítást és a szegényekről való gondoskodást egyre inkább a szerzetesek vették át.

A szegények, rászorulóknak gondozása, segítése a krisztusi tanításból egyenesen következő gyakorlat. Az egyháznak és a hívőknek ezt a feladatát a kezdektől fogva napjainkig fontosnak tarjuk:

Mivel a szeretet tevékeny gyakorlása a kereszténység megélésének egyik központi eleme, az egyház történelme során számos, különféle módon fejlődött ki. A következőkben felsoroljuk ennek legjellegzetesebb formáit:

- az apostoli idők egyházaiban: az anyagi javak megosztása a keresztény közösség tagjai között, szervezett szeretetszolgálat a szegények javára (legyenek hívők vagy nem hívők), szolidaritás a különböző egyházközösségek között;
- a patrisztikus korban: az egyéni szeretetszolgálat gyakorlása, alamizna adása a rászorulóknak a hármasszektikus tevékenység (böjt, imádság, alamizna) szellemében;
- a középkorban és újkorban: az „irgalmasság cselekedeteinek” gyakorlása különféle módokon, úgymint pl. árvák nevelése, szegények segítése, bebörtönzöttek látogatása stb.;
- az újkorban és a jelenkorban: nevelésre alakult intézmények alapítása az írástudatlanság felszámolása, hátrányos helyzetűek felemelkedésének előmozdítása stb. érdekében (Keszeli é.n.).

A kereszténység különleges újításának számított, hogy kiterjesztette azok körét, akiket segíteni, gondozni kell, és kiáll amellett, hogy a szeretet parancsa nem csak a szűk közösségre vonatkozik.

GONDOSKODÁS A KÖZÉPKORBAN

A középkorban alapvetően az egyház, a falu közössége és a család végezte a gondoskodást. A kora középkor egyik legismertebb magyar segítője Árpádházi Szent Erzsébet volt. Bár mindössze 24 évet élt, az egyik legnagyobb hatású személyisége a gondoskodás történetének.

Árpádházi Szent Erzsébet (1207–1231)

Szent Erzsébet III. Béla unokája és II. András és Meráni Gertrúd gyermeke. Erzsébetet négyéves korában, a thüringiai tartományi gróf fiával történt eljegyzése után Wartburg várába vitték, és ott nevelkedett. 1221-ben (14 éves korában) kötött házasságot a tartományi gróf másodszülött fiával, Lajossal.

Erzsébet férje elfogadta, hogy felesége adakozik a szegényeknek, önmegtartó életet él. Így a Magyarországról jött Szent Lázár Lovagrend kórházat alapíthatott Wartburgban. 1227-ben Lajos meghalt, ezután Erzsébetnek el kellett hagynia a várat. Férje halála után Marburgban berendezett egy kórházat, és

betegeket ápolt. Aszketikus életmódja aláasta az egészségét, és 24 éves korában elhunyt. 1235-ben IX. Gergely pápa szentté avatta.

Szent Erzsébet élete és elhivatottsága, amellyel a szegények, betegek felé fordult az Egyház egyik, ha nem a legfontosabb elvét jelenítette meg (Messik 2020, 32–34). A katolikus egyház tanításai határozták meg a középkori Európa szegényekről, betegekről való gondoskodásról vallott elképzeléseit (Vágnes 2020,61). Ez a tendencia általánosságban jellemezte az európai országokat, de régióként és országokként eltérő volt a gondoskodásban szereplő intézmények, közösségek részvételének aránya. Nyugat-Európában jelentősebb szerepe volt az egyház által szervezett intézményesített szegény- és betegellátásnak. Közép- és Kelet-Európában jelentősebb szerepet vállaltak a helyi közösségek. A két régió közötti ellátásszervezésbeli eltérés oka az volt, hogy a Nyugat Európában jelentős számú, gyökértelen bevándorlóval kellett számolni, és ezt a helyi közösségek kevésbé tudták volna felvállalni (Vágner 2020, 63).

A papságot ebben a diakónusok és a diakonisszák segítették. A diakónusok fel nem szentelt személyek voltak, akik az istentiszteleten nyújtottak segítséget és a szegények gondozásában vettek részt. A diakonisszák a házi ápolásban vettek részt és gondoskodtak az üldözöttekről, az utazókról, az árvákról és az elesettekről. A diakónia szerepét idővel átvették azok a szerzetesrendek, melyek első sorban gyógyítással, a betegek ellátásával foglalkoztak.

A szerzetesek ispotályokat alapítottak, ahol a betegek gyógyítása, ápolása, és sok ispotályban emellett szegények gondozása is folyt (Vágner 2020, 63). A Magyar Királyság területén már a XI. századtól kiépült az ispotályok rendszere. Az első magyar ispotályokat a bencés szerzetesek építették fel. De már Szent István is alapított ispotályokat Pécsváradon és Esztergomban (Vágner 2020, 63).

I. István törvénye már kitér az elesettekről való gondoskodás szükségességére, első sorban az árvák és özvegyek vonatkozásában.

De fogadják szavukat az özvegyek és árvák védelmében. [...] Azt akarjuk, hogy az özvegyek és árvák is részesei legyenek törvényünknek. [...] Ha valaki özvegyet és gyermekeket hagyott hátra, és az özvegy megígéri, hogy felneveli őket, és velök marad, míg él, megengedjük neki, hogy ezt tegye, és senki se kényszerítse új házasságra. De ha fogadalmát megváltoztatva újra férjhez akar menni és elhagyni az árvákat, semmit se vihessen magával az árvák javaiból mint megfelelő ruhát (Máriássy 1884).

Az *Aranybullában* II. András is rendelkezik az özvegyek védelméről. De ezen túl a feudális állam a koraközépkorban nem vett részt a szociális-egészségügyi problémák megoldásában. Magyarországon elsősorban a családok feladata

volt a gondoskodás, a társadalmi gondoskodást pedig az egyházak végezték, ill. az egyházon belül az egyre nagyobb számban létrejövő szerzetesrendek. A gyógyítás és gondoskodás mint állami feladat csak jóval később jelenik meg.

Az ispotályok szerepe a gondoskodásban

Az első ispotályok a Szentföldre vezető zárandokútvonalak mentén alakultak ki. Az állami gondoskodás elsősorban a szerzetesrendek és gyakran az ispotályok közvetlen támogatásával valósult meg. Pl. ismét példaként hozható, Szent István is alapított ispotályokat Pécsváradon és Esztergomban (Lakner 2020, 15).

Más személyek is adakoztak jelentős összegeket, pl.: Belus bán (1141–1157) a kőbencés monostornak nyújtott jelentős adományt, hogy a szerzeteseken kívül az utasokat és a szegényeket is tudták támogatni (Csizmadia 1977, 3). (Belus bán II. Béla magyar király feleségének a bátyja, 1141-től a kiskorú II. Géza gyámja, kormányzó és hadvezér volt.) (Lakner Máriássy 1884)

A zárandokutak kiépülésével párhuzamosan épültek ki az ispotályok, hogy védelmet és gondoskodást, szükség esetén ápolást nyújtsanak a zárandokoknak, de nem csak nekik. Több szerzetesrend működtetett ispotályokat. Az első ispotályokat a bencések építették és működtették. De a Johannita rend által épített ispotályok is a XII. századtól működtek Székesfehérvárott, Esztergomban és Sopronban. Az ispotályokban dolgozó rendtagok képzésük során orvosi-ápolói oktatásban is részesültek. Az egyetlen betegápolással is foglalkozó lovagrendet, a Szent István Keresztes Lovagrendet II. Géza alapította.

A ferences rend a szegények gondozásában játszott fontos szerepet, a legfontosabb feladatuk a szegények segítése és a betegek ápolása volt (Lakner 2020, 16).

II. András a lébényi monostort erősítette meg, hogy a szerzeteseken kívül a vendégeket és szegényeket is el tudják látni. Oros apát a XIII. században a pannonhalmi bencés kolostor jövedelmének egy részét fordította szegények ápolására (Csizmadia 1977, 13–14).

Összesen 92 településen 128 ispotályról van tudomásunk (Lakner 2020, 17).

Ezen példák is mutatják, hogy a gondoskodás ebben az időszakban a családon kívül az egyház, az egyházi intézmények feladata volt.

Az egyháznak ekkoriban – leegyszerűsítve – két alapelve volt a szegényekről és elesettekről való gondoskodás tekintetében (Vágner 2020, 61):

- mindenki köteles gondoskodni öreg, vagy beteg hozzátartozójáról;
- minden munkaképes ember köteles dolgozni.

Az Árpád-kor után, a városiasodással párhuzamosan egyre nagyobb jelentősége lett az ispotályoknak. Minden város törekedett arra, hogy legalább egy

ispotállal rendelkezzen. A városok többségében csak egy ispotály működött, csak néhány kiemelkedő szerepet betöltő város rendelkezett több ispotállal. A királyi székhelyeken (Esztergom, Buda, Székesfehérvár), néhány püspöki székhelyen és néhány kiemelkedő gazdasági jelentőségű bányavárosban rendelkezett több ispotállal. Ez utóbbiak célja a távolabbról ideköltöző, egészségtelen munkakörülmények között dolgozó bányászok szociális és egészségügyi ellátásának szolgálata volt.

A középkor végére az ispotályok többsége városi tulajdonba került. Ezek általában kis befogadó képességű, 10–24 fős intézmények voltak, a többségük az újkor kezdetére megszűnt. A legtöbb ispotályt a XIII. század közepétől Szent Erzsébetnek szentelték (Vágner 2020, 78).

A gondoskodás szabályozásának kezdeti időszaka

A rászorulókról való gondoskodás egyik első szabályozására a Werbőczy *Hármas-könyvében*, a *Tripartitumban* találunk utalást, amely elsősorban a gyermekekre vonatkozik:

Hogy pedig a serdületlen vagy törvénytelen korú gyámoltaknak és árváknak gyámság alatt kelljen állaniok: összhangzónak és megegyezőnek látszik a természeti joggal és az okossággal; mert szükséges, hogy azok, a kik fejletlen koruk miatt magukat nem oltalmazhatják, mások gondviselése és védelme alatt kormányoztassanak (Lakner 2020, 18; *Tripartitum*, 6. szakasz).

Pár évszázaddal később, 1724-ben királyi rendelet mondta ki, hogy minden településnek gondoskodnia kell az árváiról. Ebben az időszakban a nagy számban alapított női szerzetesrendek gondoskodtak a betegek ápolásáról, az árvákról és az önellátásra képtelenekről. Ezenkívül nőneveléssel is foglalkoztak.

Ebben a korban számos árvaház jött létre. Ezek fenntartását már nemcsak az egyház támogatta, hanem a helyi polgárság is. Mária Terézia 1749-ben rendeletben szabályozta, hogy a település határában talált gyermeket a település lakóinak kell ellátnia. 1777-ben a *Ratio Educationisban* is kitérnek a jogalkotók szociális kérdésekre - elsősorban az oktatásügy és az árva gyermekek tanítására (Lakner 2020, 18–19).

A gondoskodás első intézményesülésének okai

Az önmagukról gondoskodni nem tudók ellátása elsősorban a család feladata volt, de az egyház és adott esetben a céhek is részt vettek ebben a munkában. A gondoskodás szervezett feladattá válása a polgárosodással és a kapitalizmus térhódításával erősödött meg. Ugyanis egyre többen indultak el a városok felé új megélhetést keresve és közben elvesztve a biztonságosabb helyi közösséget. Ha ezen emberek elvesztették munkájukat vagy munkaképtelenné váltak, teljes mértékben ellehetetlenült a megélhetésük.

A szegénység két okból is „zavaró” volt a polgárság számára, egyrészt közbiztonsági veszélyt jelentett, másrészt a munkanélküliek egyre nagyobb számú megjelenése erkölcsi felháborodást váltott ki a munkát fontos értéknek tekintő polgárságból. A városi szegénység sajátosságai, a szegénységben élők és a „tisztos” polgárok közötti konfliktusok és az összeegyeztethetetlen értékek keltette feszültség számtalan irodalmi mű témájává vált (pl. Dickens, Victor Hugo, Balzac).

Pest-Budán a XVIII. században a gondoskodás a középkori hagyományokat követte, a betegeket ispotályokban helyezték el. Az ispotályok nem kizárólag a betegek ellátását szolgálták, hanem szociális ellátást is biztosítottak. A szegénygondozás intézményesítésére a felvilágosult abszolutizmus idején került sor, melynek során berendeztek egy szegényházat, ami rövid ideig működött. Valamint a *szegények intézete* néven létrehoztak egy pénzalapot, ami nyilvántartásba vett rászorulókat segélyezését szolgáltatta. A pénzalap javára rendszeresen rendeztek gyűjtést a templomokban, de erre a célra használták fel a bírságokat és a táncvigalmak illetékét (Fónagy 2020, 130).

Egyesületek

A szociális segítség történetében fontos szerepet játszottak Jóltevő Asszonyi Egyesület Pesten és Budán szervezetei. 1816-ban József nádor felesége, Hermina főhercegnő a bécsi Nemes Asszonyok Kis Társasága alapszabálya alapján kérelmezte a királynál, hogy engedélyezze Pesten és Budán jótékony célú egyesület alapítását (Pik 2001, 20). Az engedélyt nyolc nap alatt kapta meg a főhercegnő, ami rendkívülinek számított gyorsaság tekintetében. Így jött létre a budai és a pesti egyesület. Arisztokrata hölgyekből és előkelőbb polgárasszonyokból álló egyesületek védnöke Hermina főhercegnő volt. Majd halála után József főherceg harmadik felesége, Mária Dorottya vette át a védnöki szerepet.

Ez a két egyesület alkalmazta először a pénzszerzésnek azokat a formáit, amelyeket lényegében a mai napig használnak a jótékony célú civilszervezetek:

- Magas státuszú személyeket nyertek meg támogatónak: a Habsburg-család valamelyik nőtagja, a királyné, nádor stb. Az ő védnökségük egyrészt garanciát jelentett arra vonatkozóan, hogy tisztességesen működik az egyesület, másrészt a részvételük magasra emelte a tevékenység társadalmi presztízsét.
- A magas státuszú és jövedelmű személyek komoly anyagi támogatást is nyújtottak, ami egyben példaértékű volt mások, pl. magas jövedelmű, az arisztokráciához hasonlítani akaró polgárok számára.
- Bevételt jelentettek a jótékonyági rendezvények: álarcosbálok, színelőadások, vásárok stb.
- Újévi üdvözetek megváltása – a „kötelező” újévi köszöntést a nőegyletnek adott támogatással lehetett megváltani (Fónagy 2020, 132–133).

Házi szegénygondozás keretében pénzbeli és tárgyi adományokat adtak, amihez a rászorultság igazolását a környezettanulmány biztosította. Törekedtek arra is, hogy azokat a rászorulókat is megtalálják és támogassák, akik nem kértek segítséget. Megszervezték az önmagukról gondoskodni nem tudó fogyatékosok, aggok, a még nem iskoláskorú árva gyermekek családokhoz való kihelyezését fizetség ellenében. A tartós ápolásra szoruló elhagyatott betegeket az egylet költségén kórházakban helyezték el. „Mindkét egyesület berendezett egy-egy „aggokat ápoló” intézetet, amelyben a „szegény és érdemes öregek, akik egész éltüket becsületes munkában töltötték el, tiszta, egészséges szobákban teljes ellátást nyertek” (Fónagy 2020, 131).

Az iskoláskorú árva vagy elhagyott gyermekek számára „oskolaintézeteket” hoztak létre, ahol, szakmára is tanították őket. A gyermekek csak nappal voltak az intézményekben, egyébként a család gondozásában maradtak.

Szociális foglalkoztatókat hoztak létre, elsősorban idősebb megélhetés nélkül maradt embereknek, főleg nőknek (Fónagy 2020, 131–132).

A budai egyesületben nők nyújtottak segítséget helyi polgári családok elszegényedett lányainak és asszonyainak. A szervezet felépítése a következő volt:

- a legfőbb döntéshozó szerv a közgyűlés;
- a közgyűlés választotta meg a választmányt;
- a közgyűlés jelölte ki a tisztviselőket.

Az első évben a támogatásokat segélyezésre használták fel.

Két intézményt tartottak fenn:

- „keresetintézet”, amely a támasz nélkül maradt nőknek munkát, a munkaképteleneknek gondozást nyújtott;
- az óvoda, ami a dolgozni kényszerülő asszonyokon segített a megbízható gyermekfelügyelet megszervezésével.

A keresetintézetben elsősorban polgárok özvegyei kaptak munkát. A bekerülés feltételeiről és a munkafolyamatokról kevés információ maradt fenn, de valószínűleg elsősorban kézimunkázásból éltek meg. 1840 és 1924 között működtek egy „ápoloda”, ahol először 12, később 24–26, majd 16 nőt gondoztak. Az ápoloda az utolsó bentlakó halálával szűnt meg. Addig a kiadások felét, majd harmadát költötték erre az intézményre. A gondozás tartalmára vonatkozóan nincsenek információk. Öt munkaiskolát szerveztek, amelyeket arisztokrata hölgyek vezettek, és valószínűleg úri viselkedésre és a „keresetintézetekben” használható munkára tanították a nőket.

A budai egyesület pénzbeli és tárgyi segélyekkel támogatta a rászorulókat, ezeket az ápolóban adták ki, de csak a munkaképteleneknek. 1828-ban hozta létre az egyesület, Brunszvik Teréz grófnő elképzelései alapján, az első óvodát, amelyet gróf Zichy Károlyné házában rendeztek be. Angyalkertnek hívták az óvodákat, és nemcsak vigyáztak a gyermekekre, hanem a fejlődésükre is gondot fordítottak. A XIX. század végén már az állam is alapított óvodákat.

A budai és a pesti egyesület közösen alapította meg a későbbi Vakok Intézetét is. A pesti egyesület célja:

...szerentsétlenségek gyökeres elhárítása a nyomorúság kútfejének betöltése, csak közönségesen beható bölts és a legkedvezőbb körülményektől előmozdított intézetek által eszközölhetik, mellyek nincsenek az egyes hazafi hatalmában [...] valamennyire is egyengetni - ez ugyan a szerentesebb lakos - társak egyesült erejének tehetségében áll (Pik 2001, 24).

A pesti egyesület alapította meg az első dologházat, ahol a koldulás betiltása után próbálták munkára szocializálni a munkanélkülieket. Különbséget tettek érdemes és érdemtelen szegények között, de a támogatás valamilyen formáját mindenki számára szükségesnek tartották, és differenciált módon nyújtottak segítséget.

Létrehozták az ún. keresetintézetet, ahol a dolgozni tudók a maguk által készített kézműves termékeket eladhatták. Akik valamilyen okból nem tudtak „piacképes” munkát végezni, azok olyan könnyű munkát kaptak, amit el tudtak végezni, ezért munkabért kaptak és egyéb támogatást. A cél az volt, hogy megakadályozzák a teljes elszegényedést. Volt egy olyan remény is emögött a segítség mögött, hogy a tevékenység hatására eltűnnek a koldusok az utcáról. Ez azonban nem járt sikerrel, és ezért idővel a prevencióról áttértek a szigorra elvárásokra. Érdekességként megemlíthető, hogy a keresetintézetet ott hozták létre, ahol az első családsegítő szolgálatok egyikét, a Terézvárosban (Pik 2001, 27).

Annak ellenére, hogy a két egyesület jelentős vagyonnal rendelkezett, ez nem volt elegendő hosszútávon mindannak a feladatnak az elvégzésére, amire vállalkoztak. Az egyesületek, különösen a pesti, érzékenyen reagálva a szűkségekre, olyan mértékű aktivitást produkált, amit már nem lehetett adományokból fenntartani. Ezért a szegényházat, a dologházat és az árvaházat 1833-ban a nádor utasítására a városi tanács vette át. A budai nőegylet a két világháború között is működtette intézményeit.

A jótékonyági egyesületek elsősorban a válságok időszakaiban kaptak fontos szerepet: 1846–47-es, 1873–74-es éhínség, az első világháború utolsó éve, a nagy gazdasági világválság idején.) A XIX. század közepétől egyre több egyesületet hoztak létre, azoknak a problémáknak a megoldása érdekében, amelyeket az állam még nem tekintett saját feladatának (Fónagy 2020, 133).

Jóltevő Asszonyi Egyesület nemcsak Pest-Budán, hanem Erdélyben Kolozsvárott és Kassán is létrehozta egyesületeket. Dologházat és „előiskolát”, továbbá Kassán szegényházat és posztókészítő üzemet működtettek. A dologházak egy részét később tőkések vették meg, és alacsony bérű termelőüzemmé váltak, ahol már szociális munkáról szó sem volt.

Az izraelita felekezet jótékony asszonyai

1867-ben alakult meg a Pesti Izraelita Nőegylet, az ötletadó és létrehozó Bischnitz Dávidné volt. Róla nevezték el a VII. kerületi Integrált Humán Szolgáltató Központot: „Támogatásra méltó, szegélylős szegények, főként beteg vagy keresetképtelen özvegy nők és árvák segélyezésére” jött létre a nőegylet. Céljuk „az árva lánykák nevelésére szánt intézet létrehozása volt”. Adakozásból és szervezési munkával egy év alatt összegyűlt a pénz az árvaházra, amelyet 1867-ben nyitottak meg. 1868-ban a fiúk részére is létrehozta egy árvaházat és egy *tápitézetet* ahol télen ingyen vagy minimális ellenszolgáltatásért adtak ételt a rászorulóknak. Két év múlva, 1869-ben megnyitották az első népkonyhát, 30 adaggal.

Fontos volt számukra, hogy együttműködéseket alakítsanak ki, így pl. a Keresztény Nőegylettel közösen, egy nyomdát állítottak fel, ahol szegény lányokat képeztek ki nyomdai szedőnek. A Budapesti Börtön Egyesülettel is volt kapcsolatuk, ingyen ebédhez juttattak a börtönből frissen a szabadult embereket.

Az izraelita nőegylet támogatói között megjelent Erzsébet királyné, és Liszt Ferenc is adott jótékonyági koncertet az egyesület javára (Pik 2001, 34–38).

PROFESSIONALIZÁLÓDÁS KEZDETEI A XIX. SZÁZADBAN

A professzionizálódás egyik állomása volt a *szegényatyák* alkalmazása, akiket Pik Katalin szerint a jótékony asszonyokat követő időszak szociális munkásainak lehet tekinteni. A „keresetintézetből” dologház lett, az *aggápoldából* 300 fős *szegénygyámolda*. A felvételtől a város tanácsa döntött a szegényatyák javaslatára. Ez a befogadóképesség nem bizonyult elegendőnek, ezért egyre több szegényházat kellett létrehozni: Elisabethum, Izabella utcai fiókintézet, Kamaraerdei Szegényház stb. (Pik 2001, 40).

A XIX. sz. utolsó harmadában egyre több egyesület alakult szociális problémák megoldására. Pik Katalin nyomán emelünk ki néhányat:

- Friedrich Wilhelm August Fröbel német pedagógus 1837-ben nyitotta meg az első németországi óvodát. Az intézménynek a *Gyermekkert* nevet adta. Fröbel Pestalozzi tanítványa volt,⁸ hasonlóképpen Brunszvik Terézhez, aki 1828-ban alapította az első magyarországi óvodát *Angyalkert* néven. Ennek nyomán a Fröbel Nőegylet *gyermekkerteket* alapított és létrehozta *gyermekkertésznők* képzésére alkalmas intézményt is. A segéd gyermekkertésznő ennek a felét kapta, a két dada együtt évi 361 forintot. Ezek a bérvizonyok azt jelzik, hogy a szakértelmet anyagi is megbecsülték.
- Budapesti-Gyermek-menhelyet, amely Novák Lajos titoknok kezdeményezésére jött létre, 1870-ben gróf Károlyi Istvánné és gróf Károlyi Kornis Clarisse alapította, és a fővárosi tanács is támogatta. Minden gyermeknek volt gyámja, aki ellenőrizte a gyermek gondozásának minőségét. Az első három évben a gyermekek fele meghalt, de valószínűleg a gyámok munkájának köszönhetően is, ez a szám 14%-ra csökkent.
- Pesti-Bölcsőde-egylet Novák Lajos titoknok kezdeményezésére jött létre 1852-ben. Olyan gyermekek számára alapították, akiknek az édesanyja munkát kellett, hogy vállaljon.

Novák Lajos azért tartotta fontosnak a fenti két intézményt, mert „az államra kizárólag semmi áron sem szeretnők a szegény kisdedeket bízni, mert az állam rossz dajka” (Pik 2001, 40). Ugyanakkor a dajkaságba kihelyezett csecsemők magas halandósága arra engedett következtetni, hogy ez se a tökéletes megoldás, csak az állami és magán, civil szektor együttműködése lehet hatékony.

A másik probléma, amit Novák megfogalmazott, szintén „örökérvényűnek”, vagy legalábbis máig érvényesnek látszik: „Folyton két tábort látunk egymás ellen küzdeni: az egyik a leleltetéseket óhajtja felállítani, a másik a gyermekek kiadását, s magán személynél való nevelését sürgeti.”

A szociális segítség először a gyermekvédelemben jelent meg, és talán a mai napig ez a terület van fókuszban, mivel a gyermekek sorsa mindig jobban megérintette mind az átlagembereket, mind a döntéshozókat, mint a nehéz helyzetben lévő felnőttek élethelyzete. Különbséget látunk tehát a különböző célcsoportokhoz való viszonyulásban, mivel másképpen ítélik meg a hajléktalanok, mint mondjuk a fogyatékos személyek helyzetét. Ez annak ellenére így van, hogy már a XIX. században is ismert volt, hogy a rossz körülmények között felnőtt, elhanyagolt gyermekek kevésbé tudnak beilleszkedni a társadalomba felnőtt korukban. Ma is közismert tény, hogy a hajléktalan emberek között jelentős számban vannak állami gondoskodásból kikerült fiatalok.

Nemzetközi Gyermekvédelmi Kongresszus

1899-ben megrendezték az első Nemzetközi Gyermekvédelmi Kongresszust, melynek egyrészt a súlyát, másrészt a korabeli társadalom érzékenységét is mutatja, hogy a kongresszus védnöke József főherceg volt. A szakosztályokat megalakító tiszteletbeli alelnökök és tagok névsorában alispánt, főispánt, fővárosi polgármestert, arisztokratákat, valamint báró Eötvös Lórándot, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét és Jókai Mórt is megtalálhatjuk.

A kongresszus elnöke Rakovszky István volt, valóságos belső titkos tanácsos, az állami számvevőszék elnöke. Az előkészítő munkák 1897-ben kezdődtek, és ebben részt vett Benedek Elek, dr. Bókay János, Rákosi Jenő is. 27 egyesület válaszolt a felhívásra. Fontosnak tartották, hogy a gyermekvédelemhez kapcsolódó minden szakmai ágazat képviseltesse magát, ezért 8 szakosztályt alakítottak meg:

- (a) jogi szakosztály – dr. Csemegi Károly, halála után dr. Székely Ferenc;
- (b) orvosi szakosztály – dr. Bókay János egyetemi tanár;
- (c) pedagógiai szakosztály – Péterffy Sándor királyi tanácsos;
- (d) jótékonyági szakosztály – báró Malcomes Jeromosné;
- (e) emberbaráti szakosztály – gróf Teleki Géza v.b.t.t.;
- (f) kiállítási bizottság – dr. Kovács Gyula királyi tanácsos;
- (g) irodalmi bizottság – Rákosi Jenő „Otthon” írók egyesülete elnöke;
- (h) ünnepélyrendező és gyűjtő bizottság – báró Dániel Ernőné.

Ebből a felsorolásból is látszik, hogy szakmai szempontból, vagy/és társadalmi helyzetük okán tekintélyes személyek látták el a kongresszus fontos pozícióit, ez egyben mutatta a gyermekvédelem presztízsét, legalábbis elvileg. Némileg önkényesen, mai szempontok alapján emelünk ki néhány, a kongresszuson tárgyalt fontos témát:

- Jogi szempontból felmerült, hogy szükséges-e a szülők gyermekek feletti hatalmának törvényes szabályozása.
- A bűnvádi eljárás során milyen védelemben kell részesíteni a kiskorúakat.
- A törvénytelen gyermekek helyzetének rendezése. Ebben a folyamatban a szociális munkásoknak is fontos szerepe volt, mert ők hívták fel a figyelmet a törvénytelen gyermekek helyzetére.
- A gyermekek egészségügyi helyzete a családban.
- A nem családban élő gyermekek egészségügyi helyzete.
- A beteg és testi fogyatékosokban szenvedő gyermekek ellátása.
- Iskola egészségügy.
- Alkoholizmus.
- A dolgozó fiatalok.

Az orvosi szakosztály nagy létszámmal képviseltette magát. Foglalkoztak a dajkaságba kiadott gyermekek orvosi felügyeletével, javaslatot tettek egy tengerparti gyógyintézet felállítására. A gyermekvédelmi kongresszuson való jelentős egészségügyi részvétel arra enged következtetni, hogy szoros szakmai együttműködés jellemezte a két szakterületet.

A vita főleg azon volt, hogy a kisdédóvó intézetek inkább védő-óvó intézetek vagy inkább nevelőintézetek legyenek. Ez is olyan vitatéma, ami napjainkig vezet: az oktatás vagy a nevelés legyen hangsúlyosabb.

Annak a társadalmi szinten megjelenő problémaérzékenységnek, amely a gyermekvédelmi kongresszust létrehívta, és közvetlenül a kongresszusnak egyik kulcsfontosságú eredménye volt az 1901-ben elfogadott gyermekvédelmi törvény (Pik 2001, 56–69).

Az első gyermekvédelmi törvény

Az első kifejezetten gyermekek védelmére vonatkozó törvény az 1901. évi VIII. törvénycikk az állami menhelyekről, és az 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról volt. Az 1901. évi VIII. törvénycikk arról rendelkezik, hogy hol és milyen feltételekkel kell létrehozni gyermekmenhelyeket. A jogszabály alapján, vidéken a bábaintézetek közelében és ott tartja, szükségesnek, ahol a helyi társadalom biztosítja a működést. A törvényi szabályozással már hangsúlyosan megjelenik az állami felelősségvállalás (törvényi szabályozás) és a helyi társadalom felelősségvállalása. A jogszabály előírja, hogy a menhelyeken csak a különös ápolást és orvosi ellátást igénylő gyermekeket lehet elhelyezni, a többieket intézeten kívül kell elhelyezni. Az intézeten kívüli elhelyezés elsősorban gazdáknál és iparosoknál

történő elhelyezést jelentett. Itt kiemeli a jogszabály, hogy megbízható gondviselőknél kell elhelyezni a gyermekeket.

Az ellátórendszer vegyes finanszírozással működött:

- A belügyminiszter felügyelete alatt álló budapesti állami gyermekmenhely építési és felszerelési költségeit a „szül- és lelenczházi alap” adta.
- A vidéki állami gyermekmenhelyek építési és felszerelési költségeit szintén a belügyminiszter felügyelete alá tartozó „közigazgatási fog- és toncházi alap” és az „országos betegápolási alap” támogatta.
- Az állami gyermekmenhelyek fenntartási költségeit és az ezekben elhelyezett, ill. ezek közvetítésével elhelyezett gyermekek gondozási, ápolási és nevelési költségeit az országos betegápolási alap finanszírozta.
- Az állami menhelyek kötelékébe tartozó 7–15 éves gyermekek gondozási költségei lényegében az illetőségi községet terhelik. Ezt kiegészítette a belügyi tárca költségvetésébe beállított legfeljebb évi 400.000 ezer korona segélyösszeg. Ez első sorban a vagyontalan elhagyott gyermekek gondozási költségeire fordítható (Lakner 2020).

Gyermekvédelem az első világháborúháború előtt

Gróf Andrássy Gyula belügyminisztersége alatt vált intenzívvé az állam és a civil szervezetek együttműködése, így a gyermekvédelmi feladatok ellátása nem maradt kizárólag az államra. A jótékony szervezetek részben olyan tevékenységeket tudtak végezni, amiknek a végzésében az állam korlátozva volt, részben kiegészítették az állami feladatvállalást. A háború alatt különösen fontos szerep hárult ezekre a szervezetekre, mert egyre több gyerekes család, illetve család nélkül maradt gyerek ellátását kellett biztosítani, szervezni.

Több szervezet is foglalkozott a gyermekek támogatásával. Az Országos Stefánia Szövetség, melyet 1915-ben, kifejezetten az anya- és csecsemővédelem megszervezésére alapítottak. Az egészségügyi és szociális munkát védőnők végezték, akiket mindkét szakterületre képeztek. Az anya- és csecsemővédelmet a kormány a belügyminiszter javaslatára állami feladattá minősítette, megszervezését és végrehajtását az Országos Stefánia Szövetségre bízta. Az alapító elnök gróf Apponyi Albert, valamint Sztérfényi József helyettes elnök irányításával egy átfogó preventív szemléletű szociális rendszert dolgoztak ki. Úgy gondolták, hogy a gyermekvédelem alapja a prevenció. Elsősorban felvilágosító munkát kell végezni. Képző- és védőintézeteket állítottak fel, múzeumot létesítettek (Pik 2001, 164).

- Országos Gyermekvédő Liga dr. Karsai Sándor kezdeményezésére jött létre 1906-ban. A Liga célja egy olyan alap létesítése volt, aminek a kamat-

- jövedelméből a gyermekvédelem kiadásai fedezhetőek (Pik 2001, 117). A Liga ügyfeleket is fogadott, megvizsgálták körülményeket. Pénzbeli segítség helyett inkább gondozásba vették a gyerekeket (Pik 2001, 115–117).
- Országos Gyermekszanatórium Egyesület 1911-ben alakult azzal a céllal, hogy beteg gyermekekről gondoskodjanak. Adományokból tartották fenn, de több minisztérium is hozzájárult a költségekhez. Balatonalmádiban nyílt meg a hatvan gyermek gondozására alkalmas szanatórium (Pik 2001, 119–120).
 - Szociális Missziótársulat alapítója Farkas Edith „...hivatásos szociális munkások egyházi és társadalmi szervezeteként” határozták meg magukat (Pik 2001, 121). A szociális segítséget katolikus alapon képelték el, tervszerűen és szakmai elvek szerint végezték. A képzést elindították. Missziós nővérek azok lehetnek, „akik 16 és 30 év között vannak, hajadonok vagy özvegyek, katolikusok, alázatos lelkületűek, készségük van a föltétlen engedelmességre. Azok, akiket az Úr kiválaszt.” (Pik 2001, 121) Kültag az lehetett, aki tagdíjat fizet, 20 éves elmúlt és katolikus. A kültagok a beltágok felügyelete mellett végezheték munkájukat. Farkas Edith Prohászka Ottokár püspök szellemi irányítása alatt dolgozott. Az általuk képviselt szemlélet egyeduralmukodóvá vált, ők kapták a legtöbb támogatást, legtöbb publicitást (Pik 2001, 121).

A gondoskodás professzionalizálódása

A nagyjából a kiegyezéstől az I. világháború kezdetéig tartó időszak kiemelt időszak a gondoskodás professzionalizálódásának folyamatában. A XIX. sz. második felében egyre inkább előtérbe kerül a társadalmi felelősségvállalás azon csoportok felé, akik önerőből nem vagy csak nagyon nehezen tudnak boldogulni.

A szegénység ekkor ugyan nem kizárólag városi jelenség volt, de itt jelent meg olyan sűrűségben és látványosan, hogy foglalkozni kellett vele. A falusi szegénységgel a nemesek, a gazdagabb földbirtokosok gyakorlatilag nem találkoztak, szegregáltan éltek a különböző jövedelmi helyzetű családok, így ott vált láthatóvá a szegénység. A falusi szegénységre a népi írók munkássága irányította a figyelmet a két világháború közötti időszakban.

A főváros lakossága rendkívül gyorsan nőtt: 1880-ban 370.000 fő, 1910-ben 880.000 fő volt. Ez a gyors növekedés magával hozta a nyomorúságos életkörülmények között, kis helyen nagy létszámú felnőtt és gyermek együttélését, és ezzel a járványokat. A súlyos lakhatási probléma a mai napig jelen van a főváros életében. Sok család életében a lakhatás hiánya, vagy nem megfelelő volta nehezíti meg a gyermekek saját családban való maradását.

Sokaknak még ez sem jutott, hanem az utcán éltek. Pik Katalin hivatkozik Brod Miksa következő, a helyzetet jól jellemző leírására: „Egy razzia alkalomával a rendőrség 30 embert fogott össze a Ligetben, akik a fa tetején háltak. Kötéllel odakötözték magukat a fához, és bagoly módjára gubbasztottak az ágak között” (Pik 2001, 71).

A XX. sz. elején sorra alakultak a különböző egyesületek, többnyire arisztokrata vagy tekintélyes polgári nők irányításával. Idővel azonban egyre hangsúlyosabbak lettek a szakmai szempontok, és már nem feltétlenül a jótékonykodás dominált. Hamar kiderült, hogy az egyesületek mellett szükséges az állami, ill. a helyi szervezetek szerepvállalása, ami gyakran az ellenőrzésben realizálódott. És ugyanakkor elindult az igény a szabályozásra is. Elsősorban a gyermekek helyzete keltette fel a társadalom felső rétegeinek és az államnak is a felelősségérzetét, majd az igényét a beavatkozásra. De igyekeztek valamilyen segítséget nyújtani a hajlék nélkül maradotoknak, a fogyatékos személyeknek és a támogatás nélkül maradt idősöknek is. Kis számban hoztak létre szociális ellátást nyújtó intézményt, kevés férőhellyel, amelyek megközelítőleg sem nyújtottak megoldást a problémákra. Ugyanakkor ez volt az az időszak amikor a gondoskodás mint szakma megjelent, és igény jelentkezett a szakemberek képzésére is, ha nem is a mai értelemben vett formában.

Az urbanizáció következtében – elsősorban a fővárosban – a szociális problémák hirtelen és jelentős mértékben megnöttek, és egyre intenzívebben merült fel az igény a problémák megoldására, és gyakorta inkább eltüntetésére.

Már a XIX. sz. első felében pl. a Jóltevő Asszonyi Egyesület egyik célkitűzése volt a koldusok „eltüntetése” az utcáról (Pik 2001, 740–79).

A problémákhoz és azok megoldásához való viszonyulás nem mindenben változott az utóbbi nagyjából másfél évszázadban. Manapság is gyakran találkozunk azzal az elvárással, hogy a szociális munkások, intézmények feladata, hogy eltűnjenek a koldusok, a hajléktalanok, a szegénységben élők, a „zavaró viselkedésű”, pszichés problémákkal küzdők az utcákról. Ezt az elvárást se akkor, se ma nem tudják teljesíteni a szociális területen dolgozók.

A SZOCIÁLIS PROBLÉMÁK KEZELÉSE A XIX– XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A sokasodó és egyre elviselhetetlenebbé váló szociális problémák kezelését civil szervezetek létrehozásával és jogszabályok alkotásával próbálták meg rendezni. Ekkor, 1901-ben született az első gyermekek védelmét szolgáló törvény.

A községeknek rendelettel kellett szabályozni a helyi szegények ellátására vonatkozó előírásokat. Törzskönyvet vezettek és regisztrált állítottak fel

a segélyezettokról. Fellebbezési lehetőség is volt, a közigazgatási bíróságokhoz. A segélyezésen túl gondozást is előírhattak, és mindezt ellenőrizték is.

A nagyobb városokban (törvényhatósági) intézményesített szegénygondozás folyt, itt gondozták a magatehetetlen és családdal nem rendelkező személyeket, akiknek erre az életben maradáshoz volt szükségük. 1908-ban 82 intézetet tartottak nyilván: árva-, illetve szeretetház (25), általános szegényház (17), aggápoldát (11), 12 egyéb, ismeretlen intézménytípust. Budapesten volt a legtöbb intézmény, 25. 3475 fő bentlakót tartottak nyilván, vidéken 3807 főt. A fővárosban a segélyezés kb. tízszer annyi embert érintett, mint a bentlakók száma volt, míg vidéken ez az arány háromszoros volt (Pik 2001, 74).

1908-ig 17 gyermekmenhelyet állítottak fel. Az elkövetkezendő néhány évben már 64 telephelyen 6000 gyermeket gondoztak. 1885-ben alapította Szalárdy Mór orvos a Fehérkereszt Országos Lelenczház és Gyermekvédő Egyesületet. Tíz év alatt 29 városban létesült intézménye az egyesületnek a rászoruló gyermekek ingyenes gyógyítására. Ekkor épült a Tűzoltó utcai Fehér Kereszt Kórház és a Svábhegyi Erdei Gyógyintézet (Lakner 2020, 20–21).

Az 1920-as évek második felében már az 1928. évi XL törvénycikk rendelkezett az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére a kötelező biztosítás szabályairól. A biztosítással kapcsolatos feladatokat az Országos Társadalombiztosítási Intézet látta el. A javadalmazási határ alá esőket a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete és az elismert vállalati nyugdíjpénztárak látták el.

A reformkortól jöttek létre alapítványok, amelyek többek között az árvaházak anyagi alapját teremtették meg. 1852-ben alapította meg Forrayné Brunszvik Júlia és Majer István püspök az első Bölcsőházat (bölcsőde). 1906-ban alakult meg az Országos Gyermekvédő Liga, aminek célja a gyermekek szegénységének enyhítése, és a társadalmi gyermekvédelem koordinálása volt (Pik 2001, 115–117).

A városi szegénység élelmezését népkonyhák segítették, a legismertebb Róbert bácsi népkonyhája volt.

1917-ben hozták létre a Védőnői Szolgálatot, 1926-ban az Országos Közegészségügyi Intézetet, Johan Béla vezetésével megalakult a zöldkeresztes mozgalom, ami a falvak egészségvédelmét látta el.

A lakáshelyzet javítása érdekében az állam több építési akciót indított:

- A Falusi Kislakásépítő Szövetkezet (FAKSZ) 1927–1939 között 42.606 főnek nyújtott hitelt önálló otthon létesítésére.
- 1940-ben hozták létre az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot (ONCSA), ami kertes házakat juttatott családoknak.
- Az 1940. évi XXII. törvénycikkkel életre hívott produktív szociálpolitikához új szociális igazgatási rendszert alakítottak ki. Így jött létre az Országos Szociális Felügyelőség.

A szociális gondozás magyar modellje Egerben jött létre, az Egri Norma 1927-től működött, célja nem a segélyezés, hanem a gondozás volt. A rendszert 1936-tól Magyar Norma néven országos szintre fejlesztették.

A Normának három szerve volt:

- Szegénygondozó Hivatal – amely az adminisztrációt intézte.
- Szegényügyi Bizottság – a hatóság, melynek a társadalom és a felekezetek összefogása volt a feladata.
- Szegénygondozó Nővérek társasága – környezettanulmányok készítése és szeretetházi szegénygondozást végeztek (Lakner 2020, 23–27).

Szociális terület szabályozása:

„1893. évi XXXIII. törvénycikk újjászervezte a kerületi elöljáróságokat, elrendelte a szegények nyilvántartását, és létrehozta a kerületi választmányokat, amelyeknek dolga volt a segélyek engedélyezése, a szegények viszonyainak és az egyéb közjótékonyági ügyek figyelemmel kísérése. Jogukban állt civil szervezeteket bevonni a munkájukba. Az 1898. évi XXI. tc. a szegény betegek ellátásáról rendelkezett, és tartalmazta a 7 éven aluli gyermekek ellátásának állami kötelezettségét is.”

1906. január 1-én életbe lépett fővárosi szabályrendelet a következő működését hívta létre a fővárosi szegényügynek (Pik 2001, 77):

- A fővárosi kerületek működését székesfőváros tanácsának közjótékonyági ügyosztálya vezette és ellenőrizte.
- A kerületi elöljáróságok vezették az adminisztrációt, a közsegélyezettek-ről vezetett törzskönyvet, amiben a személyi és vagyoni viszonyokat és az adományokat kellett feltüntetni.
- Segélyezésre a kerületi „elöljáróság” és a kerületi közjótékonyági bizottság feladata volt.
- A kerületeket járásokra osztották, és a járásokban egy-egy szegénygyám végezte a szociális munkát.
- A közjótékonyági bizottságok neve kiegészült a gyermekvédelemmel, és tevékenységük kiterjedt a gyermekek védelmére is, a szegényügyön túl, bár nem elválaszthatóan attól. A szegénység és a gyermekvédelem összekapcsolódott. (Bár napjainkban a gyermekvédelmi törvény nem teszi lehetővé, hogy gyermekek anyagi okból kerüljenek az állami gondoskodás valamely intézményébe, a mai napig gyakran kapcsolódik össze a szegénység a gyermekvédelemmel.)
- Az volt az elképzelés, hogy a bizottsági tagok gyámi tisztet is vállaljanak.

- A bizottságok feladata volt: a rászorulókat felkutatása, javaslat készítése a segélyezés módjáról és mértékéről. A fővárosban segélyek engedélyezésére is volt lehetősége a bizottságnak.
- A bizottsághoz kapcsolódtak a közjótékonyági egyesületek. Feladatuk a társadalmi erők összefogása és jótékony intézetek létrehozása volt. Ezek közül mindössze egy maradt fenn, a *Népház*. Feladata adományok gyűjtése és a bizottságok részére való átutalása volt, hogy olyanoknak is tudjanak segíteni, akiket a hatóság nem tud segélyben részesíteni. (Napjainkban is sok ilyen civil szervezet működik, amely adományok gyűjtésével és ezek valamilyen szabály szerinti szétosztásával foglalkozik, illetve adományok segítségével végzi segítő munkáját.)
- A szegénygyámok feladata volt, hogy kapcsolatot tartsanak a bizottságokkal és a felhasználókkal. Ők vizsgálták meg a segélyt kérők körülményeit, nyilvántartást vezettek a szegénységben élőkéről, javaslatot tettek a segítségnyújtás módjára, a segély összegére.

Hanvai Sándor szegényrendelet megreformálására tett javaslatot. Megfogalmazta, hogy hacsak nem véglegesen munkaképtelen valaki, a segélyezés csak átmeneti legyen, célja, hogy a keresőképeség visszaállítását is segítse. A segélynek a gyermekek felnevelését és taníttatását is segítenie kell, és „a szegényebb néposztály tisztességes szellemi szórakoztatásához szükséges eszközök nyújtására is ki kell terjednie” (Pik 2001, 78). Hanvai nagyon modern elveket vallott, és azok a viták, melyek ekkor javaslatai alapján zajlottak, a mai napig is érvényesek.

Vita a szociális munkáról

A Társadalmi Múzeum mint ismeretterjesztő, felvilágosító intézmény, kiállításokat szervezett népegészségügyről, a munkáskérdésről. Lapjuk a *Társadalmi Múzeum Értesítője* adott megjelenési lehetőséget a szociális munkáról folytatott vitának. A vitában olyan jelentőségű emberek adtak hangot véleményüknek, mint pl. Prohászka Ottokár katolikus püspök és dr. Deutsch Ernő gyermekorvos. Ennek a vitának a létrejötté és a szereplők közéleti jelentősége is mutatja, hogy milyen fontos helyet foglalt el akkoriban a társadalmi kérdésekben a szociális munka.

Mindketten abból indulnak ki, hogy valami nincs rendben a szociális munkában, és hogy ezt jól, okosan kell végezni. Prohászka szerint a legfontosabb az egyéni segítség, melyet kiváló emberek tesznek, és a szeretet a fő mozgatórugó. Közjótékonyaságra azért van szükség, szerinte, mert a magánjótékonyaság

nem elegendő. Prohászka szerint a fő probléma, hogy érdemtelenek is részesülnek az adományokból. Szerinte a „modern jótékonyág”, amikor az adományok gyűjtése és kiosztásuk „okosan és kíméletes ellenőrzés mellett” folyik.

Deutch Ernő viszont a szakértelmet, illetve annak hiányát kéri számon első sorban. Pik Katalin véleménye szerint Magyarország a századfordulón nem volt lemaradva a szociális szféra fejlettsége tekintetében más országoktól, sőt a gyermekvédelem intézményrendszere és törvényei példaként szolgáltak (Pik 2001, 79–84).

A settlement-mozgalom

A settlement-mozgalmak választ kerestek a városokban megjelenő szegénységre, illetve a szegénységgel együtt járó kiszolgáltatottságra, családi- és egészségügyi problémákra. A settlementekben olyan szolgáltatásokat biztosítottak, amelyekkel nem csak az egyént, hanem az egész családot támogatták.

Az első settlementek Angliában és Amerikában alakultak meg. Magyarországon az Erdélyi Múzeum Egyesület jogi-és társadalomtudományi szakosztályában fogalmazódott meg, hogy a társadalomtudósoknak a gyakorlatban is meg kell ismerniük azokat a problémákat, amelyekkel elméletben foglalkoznak és ennek a szemléletnek az oktatásban is meg kell jelennie. 1909-re készült el a Főiskolai Szociális Telep tervezete.

A cél kettős volt:

- gyakorlati helyszín biztosítása a szociálpolitika számára;
- a tapasztalatok tudományos feldolgozása.

Erődi-Harrach Béla korát megelőzve fejti ki idézett művében, hogy a munkások helyzetének oka a társadalom diszfunkcionális működése. Ebből – szerinte – az is következik, hogy a társadalomnak mint a problémák okozójának, felelőssége van a megoldás keresésében is (Simonik 2020, 176).

Az első settlement 1912-ben Újpesten alakult meg. A megvalósításra, mint azt korábban az egyesületeknél is láthattuk, neves, magas rangú személyek anyagi és erkölcsi támogatásával került sor. Az épület felépítéséhez gróf Zichy János kultuszminiszter jelentős összeggel járult hozzá, a földterület egy részét gróf Károlyi László adományozta, a másik részét Újpest képviselő testülete vásárolta.

A Főiskolai Szociális Telep több típusú szolgáltatást működtetett:

- munkások képzése;
- könyvtár és olvasóterem;
- munkaközvetítő iroda;

- kiadványokat készített és terjesztett;
- szabadidős programokat szervezett;
- ellátta a fiatalok pártfogó felügyeletével kapcsolatos feladatok egy részét;
- tanoncotthont működtetett.

Ebben az időszakban a Néphivatal volt a szociális munkához legközelebb álló szervezete, melynek vezetője Hilscher Rezső szociálpolitikus volt. A Néphivatal célja a hozzájuk forduló személyek, családok erkölcsi, gazdasági, szociális problémáiban való segítségnyújtás. Emellett hangsúlyos volt a hivatal jogvédő tevékenysége.

1. A hivatal az I. világháború alatt és közvetlenül utána tudta megvalósítani az eredeti célkitűzését (Simonik 2020, 177).
2. A világháború okozta szociális katasztrófa helyzetben a hivatal komoly segítséget nyújtott a kereső nélkül maradt családoknak, amiknek a segélyezés így gyakran az életben maradást jelentette. Segítettek az eltűntek felkutatásában, kérvényeket írtak, és amennyire lehetséges volt igyekeztek a sérülteket olyan kórházakban elhelyezni, ahol hozzátartozóik látogathatták őket. A háború okozta családi krízisek megoldásában nyújtott segítség stabilizálta a hivatal helyzetét. Bár a munkásság hivatalos szervei változatlanul bizalmatlanok voltak a Főiskolai Szociális Telep és a Néphivatal munkájával szemben. A szociáldemokraták szerint ezek csak látszatmegoldások voltak, és ezzel csak erősítették a kapitalizmust. A munkaadók pedig a „...szociális haladás veszélyes úttörőjét látták benne.” (Pik 2001, 115)

1918-ban az Országos Hadigondozó Hivatal hivatalos hadigondozó irodának ismerte el a Néphivatalt, és egyre jellemzőbb tevékenységük lett a mai értelemben vett családgondozáshoz közelítő munka. A Királyi Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának megalapítása után a Főiskolai Szociális Telep az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet néven folytatta tovább a munkáját. Az intézet közművelődésügyi, szociálhigiénés és általános népvédelmi feladatokat látott el (Simonik 2020, 177).

A Néphivatal tovább működött, idővel megjelentek az agrár settlementek is, ezek elterjedését a II. világháború meg akadályozta (Simonik 2020, 178).

Képzések

A szociális segítséget többségében laikus segítők végezték. De azzal, hogy egyre több szervezet, egyesület foglalkozott gondoskodással, fontossá vált a képzés/

ek létrehozása is. Az egységes képzési rendszer még sokáig váratott magára, de tanfolyamokat már szerveztek, bár ezeknek nem volt egységes képzési tartalma, egységes kimeneti követelménye.

A tanfolyamok között megtalálható volt a családlátogató nők számára szervezett tanfolyam. A családlátogatók a népegészségüghöz tartoznak, a kapcsolatfelvételre is a rendelőben kerül sor. A képzés során megtanították a kapcsolatfelvételt, a szakszerű tanácsadást, a megfelelő öltözködést. A képzés egyik előadója így foglalta össze az általa megfelelőnek talált segítői magatartást: „Mindig keresem a miértet, mielőtt új családhoz beköszönök. Nem leereszteni kell, nem szánakozni kell rajtuk, nem anyagi segítséget kell kieszközölni ezekben a családokban” (Seelenfreund 1916). Mindez a háború alatt jelent meg. Fontos, hogy megfogalmazta a képzést, a szaktudás fontosságát, de a munkamódszerekről keveset tudhatunk meg (Pik 2001, 151–152).

Tanfolyamszerű képzésről is készült beszámoló, amiről a Népgondozó Szakosztály elnöke, báró Fejérváry Imréné számolt be, és a *Népjóléti Közönyben* jelent meg. A tananyag elméleti és gyakorlati ismereteket tartalmazott általános és különös ismeretek tantárgycsoportokban:

- általános ismeretek: népjóléti igazgatás, hatósági szervek működése, társadalmi berendezés;
- különös ismeretek: népgondozás (nem tartozott ebbe az anya-, csecsemő-, gyermek-, és ifjúságvédelem.), népegészségügy (ide tartozott a szegények gyógyítása, gyógyászati segédeszköz, munkásbiztosítás) hadisegély.

Fejérváryné szerint legalább húszezer család szorult gondozásra – a háború utolsó évében (Pik, 2001, 153–154).

Az intézményesített felsőfokú képzés kialakítására a rendszerváltásig kellett várni. 1989-ben Szekszárdon alakult meg az első szociális munkás képzés. Ezután sorra alakultak a képzések Pécsen, az ELTÉ-en, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán.

SZOCIÁLIS SEGÍTÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ ALATT ÉS A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A settlement-mozgalom szociális szakmai munkájának intenzitása és ebből következően elfogadottsága is pozitív irányba változott a háború következtében előállt általános szociális–mentális–érzelmi krízis miatt. A settlement intézményei csak az egyik szervezet volt, ami igyekezett a háború okozta kármentesítést elvégezni.

Ebből a szegény nagyvárosból, a koldus Budapestről háborúba cipelni a kereső lakosság kétharmad-részét, azt jelentette, hogy a családfenntartó nélkül itthon maradt családok a legnagyobb nyomorúságba kerültek és 80.000 család [...] szinte koldussorba süllyedt (Pik 2001, 142).

Mivel a megélhetés egyre nehezebbé vált a háborús helyzetben, a segélyek jelentették a támogatás egyik formáját. Castel szerint a segélyezési hajlandóság azon múlik, hogy a segélyt adók és a segélyre szorulóknak mennyire vannak közel egymáshoz. Mennyire látható a nyomor a döntéshozók számára. A másik tényező Castel szerint a munkavégzésre való képtelenség. A háború alatt előtérbe került, hogy a segélyt adók és kapók egy közösséghez tartoznak, mivel a háború felerősítette a nemzethez tartozás érzését (Castel 1998, 58–59).

A segélyezés folyamata nem változott, az elöljáróságokon lehetett kérelmezni a támogatást. A gondozást is az elöljáróságok és a hozzájuk kapcsolódó hatósági szervek végezték.

A segély formái az (1905. évi 944. sz. szegényügyi szabályrendelet 7.§):

- „rögtöni illetve esetről esetre való segélyezés” – max. 40 korona;
- havi állandó segély – 15 korona;
- természetbeni segély: élelmiszer, ruha, tüzelő;
- népkonyhai jegy;
- szükséglakás;
- ingyenes orvosi (szülészeti) és gyógyszerellátás (gyógyászati segéd-eszköz is);
- kisebb kölcsön;
- gyermekek ingyenes napközi otthoni ellátása;
- foglalkoztató műhelyben munkalehetőség;
- szeretet- vagy szegényházba való felvétel;
- ingyenes temetés (Pik 2001, 144).

Ahhoz, hogy minimális rálátásunk legyen arra, hogy milyen mértékű segítséget jelentett ez a segély érdemes megnézni, hogy miként alakultak a kiadások.

Időpont	Heti létminimum (korona)	Drágulás (%) (100%=1914. 07.31.)
1914. július 31.	42,68	100
1914. december 31.	56,62	132,66
1915. december 31.	80,92	189,59
1916. december 31.	115,59	270,82
1917. december 31.	189,90	444,93
1918. december 31.	289,59	678,51

1. táblázat. Egy öttagú munkáscsalád heti kiadásainak alakulása
(Botos 2015, 93.)

A háború alatt a lakhatási költségek nem változtak, mivel a lakbéreket befagyasztották, de pl. az élelmiszerek drágulása, ami a lakhatás mellett talán a leglényegesebb a családi kiadások között és a legnehezebben nélkülözhető, 480,11%, ami alacsonyabb, mint az átlagos infláció, de nagyon magas az alacsony bevétellel rendelkező családok számára (Botos 2015, 93).

Azon családok esetében, ahol a családfenntartó bevonult katonának, a kiesett jövedelem pótlására – ha vagyonnal vagy más eltartóval a család nem rendelkezett – hadisegély járt, minden családtag után (Botos 2015, 75–76).

A háború alatt a Népszerző Irodák végeztek bizonyos szociális munkát, ami inkább segélyezésben valósult meg. Balázs Béla naplójában így ír az irodában tapasztaltokról a segítségért odafordulókról és az ott dolgozókról is:

Rettenetes nyomor, bizalmatlanság [...] A legszörnyűbb azonban [...] a szegény ember gyanakodva húzódik a munka elől, amelyet kínálnak neki, mégpedig nyilván nem azért, mert lusta és kényelmes, de mivel mindig felülről kapta a munkát, elvesztette érzékét az iránt, hogy önmagáért dolgozik. Még ha saját megélhetéséről van is szó, azt hiszi, hogy kihasználni akarják. Olyan sok méltánytalan munkát végzett, hogy már magát a munkát érzi méltánytalanának, és nem a munkaadók, hanem a munka ellen lázad fel. A nyomorúságát olyasvalaminek érzi, amiért magáért fizetés jár (Balázs 1982, 7).

Balázs Béla rendkívül kritikus az irodán dolgozókkal szemben: „Roppantul tiszteltem mindig a »valóságos élet embereit« [...] Most, hogy véletlenül közéjük sodródom, látom, hogy milyen hallatlanul ostobák” (Balázs 1982, 7).

Pik Katalinhoz – aki idézi Balázs Béla sommás véleményét – csatlakozva, reméljük, hogy ma más véleménye lenne Balázs Bélának a szociális munkát végzőkről. De a tapasztalat, amit leír a segélyezés és munkavállalás kapcsolódásáról és gyakran ellentétéről, a mai napig érvényes. Ma is gyakori, hogy szociális munkát végzők, és/vagy segélyek felett diszponáló hivatalok nem értik, hogy a segélyért folyamodó miért nem akar, nem tud munkát vállalni, legalábbis abban a formában ahogy felkínálják.

Segélyezést jótékony egyesületek is folytattak. A fővárosi több mint száz jótékony célú egyesülete közül 48 foglalkozott pénzsegély adásával ebben az időszakban (Pik 2001, 146).

Természetesen az állami projekteket is meg kell említeni. Ilyen volt például az 1908 és 1927 között épülő Wekerle-telep. A lakásprobléma – azaz a lakáshiány és a meglévők rossz minősége – még nagyobb gondot okozott az első világháború után, amikor a határrendezések miatt az áttelepülők, menekülők Budapestre áramlása tovább növelte a feszültségeket (Tóth 2018, 35).

Az állam szerepvállalása a két háború között

A húszas évek végére stabilizálódtak újra a szociális intézmények.

Erődi-Harrach megfogalmazása a szociális munka céljáról ma is elfogadható:

...hogy a (szociális) munka eredményes legyen, szükséges ismerni a bajok forrását, megjelenését és kihatásait, fel kell kelteni ezek megismerésére az egész társadalom figyelmét, s ezeknek megértésére és ezekkel való foglalkozásra és figyelembevételére reá kell nevelni az egész társadalmat (Pik 2001, 176).

A Szociálpolitikai Intézet kutató, felderítő és nevelő munkát végzett. A Főiskolai Szociális Telep a Közgazdasági Egyetemhez kapcsolódva alapítványi formában folytatta munkáját.

A népjóléti és munkaügyi m. kir. miniszter és a Főiskolai Szociális Telep [...] budapesti központtal és országos jelleggel alapított és az egyetemekhez kapcsolatosan működő Egyetemi Szociálpolitikai Intézetet (Pik 2001, 200).

Az Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar megalakulásával az intézet mint a szociálpolitikai tanszék gyakorlati intézete működött tovább. Így az egyetemi hallgatók lehetőséget kaptak gyakorlati munkára, ugyanakkor a jól képzett egyetemisták emelték a munka színvonalát.

Három osztály alakult:

- Általános népvédelmi osztály. Az osztályon belül a Néphivatal vizsgálta, hogy miként hatnak a szociális törvények az emberek életkörülményeire. A veszélyeztetett helyzetű családok részére pártfogókat rendeltek ki, akik a családdal állandó kapcsolatban álltak, legalább hetente egyszer meglátogatták. Egy-egy patrónushoz maximum három család tartozott.
- Közművelődési osztály. A szociálpedagógia feladata, hogy az „egyént a társadalom öntudatos, szolidáris tagjává nevelje” (Hilscher 1929, 224).
- Általános pedagógiai osztály a népkönyvtár, általános ismeretterjesztő előadások, szemináriumok és tanfolyamok megalakítását és megvalósulását szervezte, melyek gyakran a munkavállaláshoz szükséges nélkülözhetetlen tudást adták meg a résztvevőknek.

Munkánélküli és még nem családias fiataloknak bentlakásos lehetőséget biztosítottak. Napközi otthont létesítettek olyan gyermekek részére, akiknek a napközbeni felügyelete nem volt biztosított. Cél volt, hogy a gyermekeken keresztül a szülőkre is hassanak.

Érdemes kiemelni az 1928-ban az újpesti telepen végzett felmérést, amelynek során azt vizsgálták, hogy milyen körülmények között élt az újpesti telep napközi otthonának 143 gyermeke. A gyermekek az alábbi szempontok miatt kerültek a napközi otthonba:

- 67 esetben az apa elégtelen keresete miatt az anya is munkába állt;
- 27 esetben egészségtelen lakáskörülmények;
- 10 esetben a gyermek házasságon kívül született, anyának dolgoznia kellett;
- 9 esetben a gyermekek nagy száma miatt az anyát tehermentesítették;
- 9 esetben az apa meghalt;
- 7 esetben az anya halt meg;
- 5 esetben a szülők alkalmatlansága miatt;
- 5 esetben a gyermek értelmi sérültsége miatt;
- 2 esetben az apa gyógyíthatatlan betegsége miatt;
- 1 gyerek árva volt;
- 1 gyerek idegennyelvű szülőkkel élt, a tanulását kellett segíteni.

A gyerekek többségének nem volt lehetősége naponta mosakodni, ezért Hilscher szerint gyerekfürdővel kell kibővíteni a napközit. Szociális egészségügyi, a népbetegségek elleni küzdelem volt a legfontosabb feladatuk, ebben együttműködtek a Stefánia Szövetséggel.

Mivel a lakáskérdés ebben a korszakban – és azóta is – az egyik legégetőbb szociális probléma, keresték a megoldást az újpesti settlementben is. Szövetkezeti lakásokra vonatkozó terveket dolgoztak ki (Pik 2001, 199–203).

Hilscher így foglalta össze a settlement mozgalom ideáját: „A magyar settlement-mozgalom Isten országának a magyar földön való eljövételéért dolgozik” (Pik 2001, 203).

Az életkörülmények vidéken sem voltak jobbak, mint a városokban, csak talán kevésbé volt szem előtt a nyomor. Ráadásul a húszas évek végén a meghozott szociálpolitikai intézkedések tovább növelték a különbséget a városok, azaz az ipari munkásság szociális helyzete, biztosítási állapota és a vidéki agrárnépesség e területen való jelentős lemaradása között (Tóth 2018, 33). Az agrár népesség szociális problémái állami szinten nem lettek kezelve.

A vidékre jellemző szociális problémákkal kicsit gyakorlatiasabban a vidéki settlementek foglalkoztak, és igyekeztek enyhíteni a lakosság szociális problémáin. A parasztság helyzetére elsősorban a népi írók irányították rá a figyelmet.

Népi írók

A Cserépfalvi Kiadó *Magyarország felfedezése* című sorozatában jelentette meg – a teljesség igénye nélkül – Féja Géza, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Ortutay Gyula, Németh László, Kovács Imre, Kodolányi János, Kiss József írásait (Csizmadia 1977, 179). A népi írók művei és elkötelezettségük a szegénységben élő, önmaguk érdekeit képviselni nem vagy csak nagyon nehezen tudó emberek felé, a mai napig példa lehet minden írástudó számára. 1970-ben az Írószövetség égisze alatt éledt újra a sorozat. 1990 óta külön alapítvány foglalkozik szociografikus munkák megjelentetésével.

Az agrársettlemment

Buday György – bölcész, író, grafikus, díszlettervező – volt annak a szegedi fiatalokból álló csoportnak a vezető személyisége, amelyik célul tűzte ki: „a magyar alföld és tanyavilág nehéz sorban küszködő népe viszonyainak és problémáinak minél szélesebb körű és minél alaposabb megismerését” (Pik 2001, 204).

Arra törekedtek, hogy az emberek megismerjék a falusi emberek életkörülményeit, és szolidárisak legyenek a velük, és nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is segíteni akartak a nehéz körülmények között élőkön. E cél elérése érdekében agrársettlemmenteket hoztak létre, amelyhez speciális módszertant kellett kidolgozni, mert a városokban alkalmazott módszerek itt nem voltak alkalmazhatóak. A települések nagy távolságra feküdtek egymástól, az utak sok helyen járhatatlanok voltak, és az emberek bizalmatlanul viszonyultak a fiatal értelmiségiekhez. A helyi lakosság idegenkedését Buday György például úgy oldotta fel, hogy csak ült és rajzolt, majd ezt látva a gyerekek köré gyűltek, és aztán rajtuk keresztül a felnőttekkel is könnyebb volt a kapcsolatfelvétel (Pik 2001, 204–205).

Gyermekvédelmi és szociális feladatok a két háború között (Egyes kiemelt példákon keresztül)

„A Szociális Missziótársulat 78 tagját bízták meg azzal, hogy szegényügyi és gyermekvédelmi felügyelők legyenek, ínségnyhító akciókat szervezzenek” (Pik 2001, 213). Közülük került ki Slachta Margit szerzetesnővér, aki országgyűlési képviselőként nagyon sokat tett a szociális ügyekért.

Slachta Margit tevékenysége és eredményei:

- létrehozták az iskolanővéri intézményt – ebből fejlődött ki később az iskolaorvosi intézmény;
- a Nagyatádi-féle földreform során nők is igényelhettek földet;
- bevezették a kétheti fizetett szabadságot;
- a női börtönökben női őröket alkalmaztak;
- szorgalmazta a munkásoknál a családi bért;
- harcolt a női választójogért.

Az I. kerületben volt képviselő, és úgy figyelt a hozzá forduló emberekre, problémáikra, mint egy szociális munkás (Pik 2001, 214). Úgy látta, hogy meglévő állami intézmények és civil szervezetek nem tudják kialakítani a megfelelő életkörülményeket, ezért a Missziótársulatot kérte fel, hogy segítsen neki a kerület népgondozási ügyeiben. 11 népgondozási körzetre osztotta a kerületet, amelyekben kerületenként egy-egy népgondozó dolgozott (Pik 2001, 214).

A szociális munka területén az egyházi és a szociáldemokrata szemlélet szemben állt egymással. Slachta Margit egyértelműen keresztény szemlélet szerint végezte képviselői és szociális tevékenységét is, ezért támadták szociáldemokrata oldalról. Miközben szembekerült a saját oldalán állókkal is, amiért üldözött zsidó származású állampolgárokat mentett.

Bár egy ponton később különváltak útjaik Farkas Edith Missziótársulati elnökkel megalapította a Szociális Testvérek szervezetet, de továbbra is közösen szerveztek kurzusokat. Ebből nőtte ki magát az 1926-ban alapított Szociális Collégium (Pik 2001, 214–215).

Slachta Margit szociális területen végzett munkásságát elismerve nevezték el róla a Nemzeti Szociálpolitikai Intézetet.

Országos Nép-és Családvédelmi Alap (1940–1944)

A produktív szociálpolitika elvek azon alapulnak, hogy az állam nem segílyt, hanem kölcsönt ad, továbbá az előmozdítás, fejlesztés a cél. Utóbbi az, hogy a családok életének teljesen átformálják az önálló egzisztencia kialakítására alkalmas készségek átnyújtásával, hogy ezzel létrejöhessen egy alsó középosztálybeli vonásokkal rendelkező proletariátus.

Az ONCSA politikai előzménye Magyar Zoltán professzor a tatai járás közigazgatásáról szóló kutatása volt. Köztudott volt már akkor is, hogy a segélyezés önmagában nem oldja meg a problémákat, csak a tartós, sokoldalú segítségnyújtás vezethet eredményre. Ehhez viszont jelentős forrásokra volt szükség – akkor ugyanúgy, mint ma.

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter elrendelt egy komplex szociális akciót, amelyet két helyszínen szervezték meg: Pécsen a városi viszonyok és Szatmár vármegyében a falusi viszonyok modellezésére.

Pécsen Esztergár Lajos volt a helyettes polgármester, 1940-től a polgármester, aki elkötelezett volt a szegények helyzetének változtatása iránt. Jelentős elméleti felkészültsége és terepismerete miatt is választották őt a modellkísérlet vezetésére. Pécs mellett szólt az az érv is, hogy nagyszámú bányász élt a városban, akik megbékítése fontos volt a választások előtt. Budapest és Győr után itt volt a legnagyobb a lakáshiány. Ezért Esztergár családi házakat akart építtetni, és ezt (mai szóhasználattal) családgondozással akarták összekötni. A kísérletben munkaképesség és családméret szerint osztályozták a rászorulókat.

Szatmárt részben szintén személyi okokból választották. Streicher Andor alispán kiváló közigazgatási szakember volt, és Magyarország egyik legszegényebb törvényhatóságát vezette (Hámori 2020, 330–331). Szatmár kiválasztása mellett szólt az is, hogy a magyarság aránya az egyik legjelentősebb volt az országban, és szomszédos volt a trianoni Romániával, ami propaganda szempontból volt előnyös. Itt családi házakat, földet és munkaeszközöket juttattak hosszú lejáratú hitelre a rászorulóknak. Mivel az volt a tapasztalat, hogy a hitel törlesztése nem kockázatmentes, ezért az eszköz csak a kölcsön minimum felének a törlesztése után került család tulajdonába (Hámori 2020, 331).

A kísérletekből azután 1940-ben országos szervezet lett, államilag finanszírozott, központilag összefogott és ellenőrzött, de helyi szinten szervezett rendszer, amelynek élén az Országos Szociális Szervezet állt.

Az ONCSA-nak nagy szakirodalma van. Sok vita előzte meg az elfogadását, egyik fő kritikus Kéthly Anna volt, aki sok jogos szempontra is felhívta a figyelmet a képviselőházban elmondott beszédeiben. Az ONCSA-nak egyes célkitűzései megvalósultak, mások nem vagy csupán részlegesen.

A társadalmi integráció szempontjából kevésbé ítélték sikeresnek az ONCSA-t, mivel a települések lakosságához gyakran nem sikerült integrálódni a telepi lakoságnak. Ugyanakkor a telepeken belüli összetartozás és szolidaritás sok helyen megvalósult. Társadalmi felemelkedés szempontjából viszont pozitív hatása volt, a családok sokkal jobb körülmények közé kerültek; saját tulajdonú lakásukban, házukban lakhattak. A higiéniai viszonyok is lényegesen javultak az előző lakóhelyekhez képest, amely abból is látszott, hogy a hasonló helyzetű családokhoz képest a csecsemőhalandóság és a gyermekhalál alig fordult elő. Illetve a falvak egészségéhez képest sokkal többen tanultak tovább az elemi iskola elvégzése után. Az ONCSA-telepeken szerveztek háziipart, a csökkent munkaképességű férfiak foglalkoztatására üzemeket hoztak létre és bekapcsolódtak a gyermekvédelembe (Hárori 2020, 337).

Az ONCSA egyik fő szakmapolitikai értéke az volt, hogy az egyéni segélyezés, jótékonykodás helyett a családok komplex megsegítésére helyezte a hangsúlyt. A II. világháború azonban megakadályozta, hogy a program kiteljesedjen (Hámori 2020, 338).

A II. világháború utáni évtizedekre, elnagyoltan és ebből következően kritizálhatóan, az a gondolat nyomta rá a bélyegét, hogy a szocializmussal automatikusan megszűnnek a szociális problémák, ezért nincs szükség szociál- és gondoskodáspolitikára, szociális munkára. Az 1970-es években megalakult Nevelési Tanácsadóknban dolgozó családgondozók végeztek különböző mértékben szociális munkát. Az első családsegítő szolgálatok, amelyeknek fő feladata a területükön végzett szociális munka volt, 1985-ben alakultak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- (bh) (2024): „Szent Lőrinc diakónus és vértanú.” *Magyar Kurír*, 2024.08.10. Forrás: <https://www.magyarKurir.hu/kultura/szent-lorinc-diakonus-es-vertanu2> (Utolsó letöltés: 2024. 06. 25.)
- Baán István (ford., bev., jegyz.) (2020): *Caesareai Euszebiosz egyháztörténete*. Szent István Társulat, Budapest. 2. bőv. és jav. kiadás. Ókori keresztény írók 3.
- Balázs Béla (1982): *Napló 1914–1922*. Magvető, Budapest.
- Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos (2012): *Az ember útja*. Szent István Társulat, Budapest, 41.
- Botos János (2015): „A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924.” *Múltunk*, 3. szám.
- Brod Miksa (1906): „A munkáslakásokról.” *Szocializmus*, 1. évf., 2. sz, 180.
- Castel, Robert (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai*. Kávé Kiadó, Budapest.
- Csergő Hugó (1919): *A budapesti nyomor vöröskönyve. Két év szociális munkájának eredményei és tapasztalatai, javaslatok a népgondozás rendezéséről*. Népjóléti Központ, Budapest.
- Csizmadia Andor (1977): *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Erdő Péter (szerk., ford., jegyz.) (1983a): A Gangrai Zsinat kánonjai. In *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*. Szent István Társulat, Budapest, 331–337. Ókeresztény írók 5.
- Erdő Péter (szerk., ford., jegyz.) (1983b): Didaskália. In *Az ókeresztény kor egyházfegyelme*. Szent István Társulat, Budapest, 108–245. Ókeresztény írók 5.
- Felhasznált irodalom:
- Fónagy Zoltán (2020): A Jóltevő Asszonyi Egyesület Pesten és Budán In Lakner Zoltán Lehel (szerk.): *Árpádházi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. SZIME, Pécs – Budapest, 129–134. Tükör Könyvek 2.
- Hámori Péter (2020): A produktív szociálpolitika nagy kísérlete In Lakner Zoltán Lehel (szerk.): *Árpádházi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. SZIME, Pécs – Budapest, 329–339. Tükör Könyvek 2.
- Hanvai Sándor (1909): *Útmutató a kerületi szegény-és gyermekgyámok részére*. Főváros Házinyomdája, Budapest.
- Hilscher Rezső (1929): *A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere*. [1929. április 30-i vitaestjén tartott bevezető előadás.] Bethlen Gábor Kör, Szeged.
- Keszeli Sándor (é.n.): „Az egyház társadalmi elköteleződésének tere: a diakonia.” *KIFE*. Forrás: <http://tarsadalomformalas.kife.hu/az-egyhazi-tarsadalmi-elkotelezodesenek-tere-a-diakonia/> (Utolsó letöltés: 2024. 06. 25.)

- Lakner Zoltán Lehel (2020): Legyen múzeum! In Uő (szerk.): *Árpádházi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. SZIME, Pécs – Budapest, 9-31. Tükör Könyvek 2.
- Máriássy Béla (1884): A magyar törvényhozás történelme 1000-tól 1880-ig, öt kötetben. Nyomatott Bartalits Imrénél, Budapest.
- Messik Miklós (2020): Árpád-házi Szent Erzsébet mint az önkéntesség és a keresztény-szociális gondoskodás európai példája In Lakner Zoltán Lehel (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény* SZIME, Pécs – Budapest, 31–58. Tükör Könyvek 2.
- Pik Katalin (2001): *A szociális munka története Magyarországon (1817–1990)*. Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Seelenfreund Salamonné (1916): „A családlátogató nők.” *Társadalmi Múzeum Értesítője*, VIII. évf, 266.
- Simonik Péter (2020): Szociálpolitikai törekvések és mozgalmak a XIX–XX. századi Magyarországon. In: Lakner Zoltán Lehel (szerk.): *Árpádházi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. SZIME, Pécs – Budapest, 59–82. Tükör Könyvek 2.
- Szent Pál Galatáknak írt levele*. [Biblia, Újszövetség] Arcanum. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/BibliaSzentibiblia-szent-istvan-tarsulat-forditasa-1/galatak-nak-irt-level-18E72/>
- Tóth Tibor (2018): *Társadalmi problémák a vidéki Magyarországon és szociálpolitikai viták a törvényhozásban az 1930-as években*. Gondolat, Budapest, 2018.
- Vágner Zsolt (2020): A szociális gondoskodás hagyományai és emlékei a középkori Magyarországon. In Lakner Zoltán Lehel (szerk.): *Árpádházi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. SZIME, Pécs – Budapest, 59–82. Tükör Könyvek 2.
- Vanyó László (szerk., ford.) (1986): *Tertullianus művei*. In Szent István Társulat, Budapest. Ókeresztény írók 12.
- Zsumbera Árpád (1987): „Az ókeresztény közösségek szociális tevékenységéről.” *Eszmélet*, 9. évf. 34. sz, 36–54.

A kereszténység társadalmi tanítása

FARKAS PÉTER

1. A KATOLIKUS TÁRSADALMI TANÍTÁS TÖRTÉNETÉBŐL

Jézus az evangélium tanítása szerint azt mondta, hogy az Ő országa nem e világból való, ám gyakorta szólt a világ dolgairól, az elesettek, a szegények érdekében, s amikor az Isten országáról beszélt, akkor sem feledkezett meg az e világ rendjéről, a családról, a társadalomról, a hatalom és a vagyon buktatóiról (Horváth 1997). Az Isten előtti egyenlőség és minden ember üdvre rendeltségének gondolata mély gyökereket vert az egyház hitében is, amely – a legkorábbi idők-től – kiállt e világi létünk jobbá, szebbé és igazabbá formálása, a társadalom keresztény szellemű átalakítása mellett. Igaz ez még akkor is, ha története során maga az egyház is gyakran vált torz politikai, hatalmi érdekek áldozatává vagy haszonélvezőjévé, és néha maga is megfeledkezett arról, hogy e világi létünk emberivé formálásában is krisztusi küldetése van. Az ókeresztény idők szentjeinek a hatalom által kirekesztett és üldözött szeretetközösségét olyan egyház váltotta fel, amely maga is részt kért a társadalmi uralomból, idomult a világ igazságtalan rendjéhez, gyakran csupán szavakban őrizve az igazságosság, a tisztaság és a szeretet krisztusi parancsát és a szegénység erényét.

Sok más tényező mellett ez is oka annak, hogy az újkor gondolkodóinak egy része és a közvélemény szemében az egyház az emberi előrejutás, a társadalmi, gazdasági, szociális haladás és fejlődés konok ellensége lett. A XVIII. századtól megszülető, a tőke gazdasági és a polgárosodás társadalmi erejére támaszkodó modern világ így a kereszténységben és az egyházban már csak pusztán ellenséget látott, amelytől idejekorán megszabadulni mindenféle további kibontakozás előfeltétele. E kihívásra a hagyományos struktúráiban, hatalmi helyzetében és erkölcsvilágában is megtámadott egyház elutasítással felelt: a francia forradalom idején vagy a modern tőkés társadalom gazdasági, eszmei és politikai rendjét elítélő tanítóhivatali megnyilatkozásokban, olyanokban, mint a *Mirari vos* enciklikák, az 1864-es *Syllabus*, a korszak pápai, XVI. *Gergely* és IX. *Pius* szigorú hangon elmarasztalták a gazdaság és a társadalom modern eszményeit és gyakorlatát. A tiltó pápai szó azonban önmagában mit sem ért:

az ipari forradalommal és a kapitalizmus szabad versenyes korszakával látványos változások, a gazdaság és a nyomor növekvő ellentéte, gyors városiasodás, a hagyományos társadalom széthullása és a munkásság kialakulása járt együtt, s e tényekkel az egyháznak is számolnia kellett.

A katolikus társadalomfelfogás átértékelésének, a katolikus társadalmi tanítás kidolgozásának ideje 1879 után, XIII. Leó reformpápaságával érkezett el. Ő már első körleveleiben is új szellemet érvényesített: katolikus szemszögből jónak mondta a köztársasági államformát vagy a modern állam demokratikus intézményrendszerét, ám ezeknél is fontosabbnak bizonyult a munkáskérdés felvetése, a kapitalizmus társadalmi igazságtalanságainak elmarasztalása. XIII. Leó volt az első pápa, aki a munkásság társadalmi mozgalmi, pártjai és érdekvédelmi szervezetei, a szakszervezetek mellett is szót emelt, sürgetve keresztény szellemiségű politikai pártok és szakszervezetek megalakítását, egyben pedig a hit alapjaiból vezette le a munkások, a munkájukból élők legalapvetőbb érdekeit és jogait. A katolikus társadalmi tanítás kidolgozása az 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklikával indult meg, amely egy új katolikus szociálteológiának lett az alapja, és fontos eszköze annak, hogy a katolikus tanítás utat találjon a modern világot izgalomban tartó társadalompolitikai, közéleti kérdések felé.

A szabad versenyes kapitalizmus vadhajtásai nyomán a XIX. századi Európában új gazdaság és új nyomor támadt, a közöttük formálódó feszültség feloldására pedig számos kísérlet született — a szépelgő filantrópiától a szocialista (kommunista) mozgalmak osztályharcos, keresztényietlen radikalizmusáig. A társadalmi bajok orvoslására voltak katolikus próbálkozások is: karitatív mozgalmak és egyesületek, szakszervezeti- és pártkezdemények, átfogó, elméleti igényű megoldást azonban csak az hozott, amikor Róma teológiai mélységgel is nyilatkozott. XIII. Leó a munkásság elvesztését nevezte a korabeli egyház botrányának, és a *Rerum novarum* lapjain arra tett kísérletet, hogy az evangélium szellemében, teológiai eszközökkel találjon feleletet a korproblémákra, társadalmi és gazdasági kérdésekre.

A *Rerum novarum* alap gondolata az, hogy a modern idők legfontosabb megoldatlan kérdése a munkáskérdés, amelyről az egyháznak, ha méltó módon akarja képviselni a rábízott hitletéteményt, és nem akar kötelességet mulasztani, mindenképpen nyilatkoznia kell, a dologban való morális illetékessége pedig mindenki előtt vitathatatlan. A munka és a tulajdon radikális szétválása és egymással való szembekerülése a modern kor nagy kihívása, amelyre a szocialisták világfelforgató eszméin túl nincs igazán válasz. A pápa a tőke és a munka egymásra utaltságának tényéből és a természetjog, a társadalmi igazságosság elvéből kiindulva abban látja a megoldást, hogy a társadalom eltérő helyzetű tagjainak méltányos egyetértésre kell jutniuk a becsületes

munka és a méltányos bér dolgában. A magántulajdon szilárd elve, a józan önkorlátozás és az osztó igazságosság azok a fundamentumok, amelyekre mint a keresztény társadalmi eszmény természetes elveire hagyatkozva, XIII. Leó megvalósíthatónak ítéli a társadalom „méltányosan jó rendjét”, amelynek szavatolása a közösséget átható keresztény szellemiség és az érdekütközéseket kiküszöbölni hivatott államhatalom közös feladata és rendeltetése. Az a bibliai alapelvek, amelyre a pápai útmutatás épít, a felebaráti szeretet evangéliumi parancsa, amelyre a politikai közösséget figyelmeztetni az egyház igazi e világi feladata és küldetése, hiszen hitünk lényegéhez tartozik az embernek mint Isten teremtményének és képmásának megbecsülése.

A századforduló világában a *Rerum novarum* útmutatása feltűnést keltett, a katolikus társadalomelméletre termékenyítőleg hatott, a modern társadalom számára azonban – az első világháború vagy a bolsevik forradalom rá a bizonyíték – pusztába kiáltott szó maradt. Ennek megtapasztalása ösztönözte XI. Piuszt, hogy 1931-ben, a gazdasági világválság idején, a *Rerum novarum* kiadásának 40. évfordulóján újabb társadalmi körlevelet adjon közre: a *Quadragesimo anno* kezdetűt; akkor, amikor a liberális kapitalizmus csődje, a nemzeti szocializmusok szociális demagógiája és a bolsevizmus brutalitása egyaránt feladta a leckét a katolikus társadalombölcseletnek.

XI. Pius alapvető meggyőződése minden olyan, a társadalmi kérdéseket orvosolni akaró totalitárius megoldás elvetése, amelynek a társadalmi bajok gyors, egyszerű és radikális megoldásának ürügye alatt egyének és közösségek jogainak eltiprása révén próbálnak a munka és tőke konfliktusára megoldást találni, megfélemlítve nem csupán Istentől, hanem az ember Istentől való, természetes személyes méltóságáról is. A *Quadragesimo anno* szerint a munka és a tőke, a munka és a tulajdon szembenállása mögött a tulajdon egyszerre egyéni és közösségi jellegének természetjogi elve áll, amely kizárja a gátlástalan individualizmust és az agresszív kollektívizmust, mint rossz szélsőségeket. A modern nyugati társadalomban XI. Pius szerint a földreform és a tőkejuttatás, a kollektív szerződések rendszere, a munkáltatói önkorlátozás és a hatékony munkás-érdekvédelem eszközeivel lehet társadalmi békét teremteni. A kereszténység elveinek megfelelő új rend méltányos családi bért, a munkaadók és a munkavállalók kiegyezésén alapuló gazdaságirányítási rendszert követel. Ennek lehet eszköze a korporatív, hivatásrendi társadalom, amelyben nem a munka és a tulajdon, a munkás és a tőkés, hanem a különféle gazdasági ágazatok között feszülnek a meghatározó ellentétek, s ezeket az államhatalom feladata kiegyenlíteni. Itt bukkan fel a szociális jóléti állam gondolata, összekapcsolva a társadalmi kiengeszteléssel, de elhatárolódva a parttalan liberalizmustól és a túlzott etatizmustól is.

XII. Pius pápasága idején, a II. világháború, majd a kétpólusú világrend és a hidegháború időszakában az újjáépítés, a béke és a nemzetek közötti emberi kiengesztelődés szorgalmazása vált a katolikus társadalmi tanítás fő témájává, egyház összekapcsolódva a kommunista országok igen határozott bírálatával. Maga XII. Pius társadalmi enciklikát nem adott közre: felfogását beszédeiben tárta a nyilvánosság elé, a teológus szakemberek viszont ezekben az évtizedekben dolgozták ki végérvényes és rendszerezett formában a katolikus szociálteológia elméleti rendszerét.

XXIII. János rövid pápasága és a II. vatikáni zsinat összehívása új korszakot hozott a katolikus egyház történetében. A nagy változás a társadalmi tanítás világában is érezte a hatását: az 1961-ben megjelent *Mater et magistra* kezdetű enciklika volt az első olyan egyházi dokumentum, amely a világ új, globális rendszereinek létrejötte és a felgyorsuló műszaki haladás fényében vizsgálta az emberiség társadalmi és szociális bajait – minden jóakarató – embert megszólítva. A magántulajdonhoz való jog e dokumentum szerint a fejlődés is alapvető építőköve a társadalomnak, a magánhaszonnak azonban a gondos szociális törvénykezés és a társadalmi-emberi szolidaritás elve alapján a közjót egyenlő kell szolgálnia. E cél érdekében a liberális piacgazdaság szociális piacgazdasággá való átformálása olyan elemi érdek, amely segít az elmaradott régiók felzárkóztatásában, a paraszti munka jobb megbecsülésében, az éhezés, a túlnépesedés, amelyet és a szegénység megszüntetésében. XXIII. János szerint a társadalmi bajok mögöttes oka az erkölcsi rend tagadásának jelenségeiben és a modern istentagadás divatjában, abban a hiú ábrándban van, hogy a mérhetetlen technikai fejlődés az emberi boldoguláshoz is elegendő – Isten és a hit nélkül.

Az 1963-ban megjelenő újabb enciklika, a *Pacem in terris* beszél elsőként az emberi jogok rendszeréről mint a katolikus társadalmi tanítás alapelveiről, továbbá arról, hogy a társadalom jó rendjének és a közhatalom, az állam működésének nélkülözhetetlen feltétele a világméretű béke, a hitben adott lelki béke és a társadalmi csoportok, valamint az egyes államok közötti kölcsönös kiengesztelődés. Mindezeknek az elveknek érvényre kell jutniuk, hogy a világban megvalósuljon a közjó, az igazságosság, s ebben a folyamatban az egyháznak feladata, felelőssége és küldetése van, amely messze túlterjed egyetlen állam vagy egyetlen társadalmi formáció keretein és határain.

Szinte ezzel a megnyilatkozással párhuzamos a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű konstitúciója, amely 1965-ben már VI. Pál pápa kézjeggyel került nyilvánosságra. E világszerte nagy figyelmet kiváltott dokumentum az emberi személy méltóságának tiszteletre méltó elvéből bontakoztatja ki a katolikus társadalmi tanítás rendszerét, a szocializmus és a liberalizmus eszméi mögött álló különféle ateizmusokat kárhóztatva azért, hogy a világban

igazságtalanság és egyenlőtlenség van, amely az egyének, a családok, a nemzetek és az egész emberiség életét egyaránt megkeseríti. Ez a dokumentum is kimondja, hogy az egyháznak nem csupán joga és kötelessége hozzászólni a világ, a társadalom dolgaihoz, hanem azt is, hogy mikor ezt teszi, nem sérti a világ jogos autonómiáját, de nem is valamilyen egyházi ideológiát, zárt eszmerendszert hirdet, hanem egyetemes emberi értékeket óv, és a hit belső moralitása alapján mond véleményt a világot érdeklő megoldatlan, nyitott kérdésekről, konfliktusokról.

Ezt a gondolatmenetet viszi tovább VI. Pál 1967-ben megjelent *Populorum progressio* kezdetű enciklikája is, amely már nem csupán a társadalom belső feszültségeiről vagy a nemzetek, politikai rendszerek közötti konfliktusokról, hanem a világ globális problémáiról és az emberiség jövőjéről mond véleményt. Alapfogalmai közül az egyik a növekedés, amely önmagában egyenlőtlenségek és igazságtalanságok forrása, pusztá anyagi gyarapodás, a másik pedig a fejlődés, amely a világméretű szolidaritást, a szociális kérdések átfogó és egyetemes megoldását is feltételezi. A katolikus tanítás igazi célja egy gazdasági egyenlőtlenségektől lehetőség szerint mentes, az ideológiai erőszak és tévhitiek formáitól megszabadított világ megteremtése, amelyben a munka és a tőke is az emberi egyének és közösségek valóságos javának szolgálatára rendelődik, amelyet áthat a jövőre tekintő remény és ahol a béke új neve a valódi, emberléptékű haladás.

Ezt a gondolatsort építi tovább VI. Pál 1971-ben megjelent *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levele is, amelyben a pápa sorra veszi a megoldásra váró világproblémákat, a nyomor, a szegénység, a kirekesztettség és alávetettség jeleit, amelyek egyéneket, tömegeket, társadalmi csoportokat, nemzeteket és régiókat is fenyegetnek. A világ bajait az ideológiák hamis egyoldalúságai még tovább fokozzák: a liberális kapitalizmus és a marxista szocializmus ellenében a pápa lelki megújulásra és a világ dolgaiban való aktív keresztény részvételre buzdít. Ennek eszköze és útmutatója a katolikus társadalmi tanítás, amely az Evangéliumból merítve a földi valóság jobbításának lehetőségeit keresi, miközben semmilyen múltó ideológiával vagy politikai és társadalmi renddel nem vállal közösséget.

A katolikus társadalmi tanítás történetében kétségtelenül új szakaszt jelent II. János Pál pápasága. Az új egyházfő első szociális körlevele, a *Laborem exercens* kezdetű legnagyobb újdonsága talán az, hogy igen határozottan a munkának a tőkével szembeni elsődlegességét vallja, magát a munkatevékenységet pedig az ember legszebb és legfontosabb antropológiai jegyeként, személy mivoltának centrumaként határozza meg. A munka és az ember eszközzé, pusztán kizsákmányolható tárggyá való lefokozása az a jelenség, amely modern világunk kapitalizmusait és szocializmusait egyaránt jellemzi és

amellyel szemben a munka világa és a dolgozó ember érdekeinek hathatós védelmére van szükség, hogy a munka a tisztességes megélhetésnek és az ember szellemi-lelki kiteljesedésének szolgálatában megvalósítható igazi, a Teremtő által adott rendeltetését.

II. János Pál második társadalmi körlevele, 1987-es *Sollicitudo rei socialis* kezdetű egy felgyorsuló fejlődésű világ helyzetét tekinti át, amely nemcsak hogy nem volt képes úrrá lenni a korábbi idők társadalmi bajain, hanem amelyet a gazdaság és szegénység egyre jobban növekvő ellentéte, a világméretű ideológiai és politikai megosztottság mellett olyan újabb veszélyek is fenyegetnek, mint a demográfiai és ökológiai katasztrófa vagy a morális leépülés. Az elmaradottság és túlfejlettség, az éhségövezetek szenvedése és a fogyasztói társadalmak gazdagsága között tátongó szakadék, a technikának az embert maga alá gyűrő uralma is arra figyelmeztet, hogy sürgős változásra van szükség. E változás keresztülvitelén az egyháznak és hitének feladata és felelőssége szinte beláthatatlan mértékű, hiszen a bűn struktúráinak rabságába került világ csak a rossz radikális elvetése és a teljes erkölcsi megújulás útján juthat ki a mára már világméretűvé terebélyesedett válságból. Ez az, amit a pápa a békéhez és a fejlődéshez vezető útként jellemez, morális megújulásként és evangelizációként, ami nem sorolható be világunk hamis, felszínes ideológiáinak körébe, hanem az egyház saját útja.

A társadalmi tanítás elveit kifejtő pápai megnyilatkozás II. János Pál *Centesimus annus* kezdetű enciklikája, amely 1991-ben, a *Rerum novarum* centenáriuma alkalmából került a nyilvánosság elé. E dokumentum röviden áttekinti az apostol elődök tanítását, magát a társadalmi tanítást pedig az új evangelizáció formájának és eszközének mondja. II. János Pál itt vet számot először a szocializmus csődjével, a totalitarizmus kudarcával, de a liberalizmus és a fogyasztói társadalom materialista/ateista egoizmusának veszedelmére is figyelmeztet. Bizonyossá lett, hogy a szabadság és az igazságosság dilemmája hamis szembeállításon alapul: a keresztény hit által kínált morális megújulás és megértés, a szociális piacgazdaság, a társadalmi demokratizmus és a világméretű szolidaritás együtt lehetnek megalapozójává világunk kiegyensúlyozott, az emberi méltóságot megvalósító fejlődésének. Így válhat valóra a keresztény küldetésnek az az alapelve is, amit a pápa úgy mond: az ember az egyház útja.

2009-ben XVI. Benedek pápa megjelentette a *Caritas in veritate* kezdetű körlevelét. Az enciklika megállapítja, hogy a fejlődés és a globalitás korában válság van. A fejlődés értékrendi kérdés (is). A válságból akkor tudnak kilábalni, ha a szeretet és az igazság érvényesül, azaz az értékrend. A szeretet azonban az igazságosság nélkül célt téveszt. A körlevél elemei a gazdasági és ökológiai válságok kérdésköreit, továbbá a globalizáció és a technikai fejlődés

bonyolult viszonyait, s rögzíti, hogy a fejlődésnek minden embert és a teljes embert kell szolgálnia.

E rövid írásműben *Ferenc pápa* számos megnyilatkozásából hármat emelünk ki. 2015-ben tette közzé a jelenlegi Szentatya a *Laudato si' – Áldott légy* – kezdetű enciklikát. A körlevél Assisi Szent Ferenc szellemében a teremtett világért való felelősséget hangsúlyozza a bolygó és a jövő nemzedékek érdekében. Több pápa számos írásában már érintette a humánökológia vonatkozásait, de ez az első átfogó enciklika e tárgyban.

Ismert tény, hogy a zöld mozgalmak sokáig a kereszténységet tették felelősség a környezeti válságért. Idézték a bibliai Teremtés könyvének *dominium terrae* gondolatát, amely olvasatukban a Föld kincsei feletti korlátlan uralmat jelenti, s mely a környezeti károk oka szerintük. Holott éppen az újkori modernitás civilizációja, s ipari forradalmi mögött meghúzódó szekularizáció az ökológiai válság igazi oka. Míg a középkori ember minden cselekedetét szabályok közé szorította a vallási erkölcs, az újkorban a hitet száműzték a magánszférába s a templom falai közé. A gazdaság, a politika elszakadt az erkölcsi kontextustól, s mindegyikben a saját logika vált érvényessé. A gazdaságban a tőke szempontjából megéri vagy sem kérdése, a politikában pedig a hatalomra kerülni vagy ellenzékben maradni logikája, az értelmes önzés a végső szó. Az individuum nem ismer el önmaga fölött erkölcsi korlátokat.

A körlevél első fejezete bemutatja a környezetszennyezés és éghajlatváltozás, a víz problémája, a biológia sokféleség elvesztő következményeit, és ezek következtében beálló emberi élet minőségi romlását. A *teremtés evangéliuma* című fejezet feltárja a biblikus összefüggések bölcsességét és a teremtés harmóniáját. A következő fejezet ismerteti a környezeti válság emberi gyökereit: a technokratikus omnipotenciában való hitet és az antropocentrikus hibák logikáját. Ezután átfogó ökológiai és környezeti tájékozódást és cselekvést segítő szempontokat taglalják a következő enciklikai fejezetek. Végül az ökológiai nevelés és lelkiesség fejezet kitér az ökológiai megterés, valamint az emberiség és környezete közötti szövetség lehetőségére.

Ferenc pápa 2016-ban tette közzé az *Amoris laetitia*, azaz a családban megélt szeretetről kezdetű apostoli buzdítását. Még 1981-ben II. János Pál pápa írta a *Familiaris consortio* kezdetű körlevelet, melyet a „családok magna chartájaként” tarthattunk, s évtizedekre meghatározta a keresztény tanítást a társadalom alapegysége, a szeretet közössége terén. 2014-ben a pápa összehívta a családokkal foglalkozó szinódust, melynek relátora Erdő Péter bíboros volt. A 2015-ben a Szentatya számára megfogalmazott zárójelentést is felhasználva tette közzé átfogó tanítását a családokról a pápa. A bevezetőben írja, hogy a házasság válságának számos jele ellenére a család „nem probléma, hanem elsődleges lehetőség” (AL 1 és 6). Előbb bemutatja a családok

válságát és kihívásait: individualizmus, genderizmus, abortuszok, eutanázia, válások, csökkenő gyerekszám, népességsökkenés s mindezek összefüggése a hit gyengülésével. Ezután a házasság szentségét kiemelve összegzi a család hivatását. A körlevél negyedik fejezete a szeretet Szent Pál által írt himnuszát elemezve ismerteti annak szerepét a házasságban. Ezt követően feltárja a lelkipásztori távlatokat és a gyerekek nevelése megerősítésének lehetőségeit. Végül bemutatja a házastársai és családi lelkiség szempontjait.

A körlevél kitér olyan kényes kérdésekre is, mint a homoszexualitás kérdése (AL 250). A pápa e sorait többen félreértették s vitatták, pedig szempontja egyértelmű. Bár leszögezi, hogy „... minden ember függetlenül sajátos szexuális irányultságától tiszteletet érdemel a maga máltóságában és tisztelettel kell őt fogadni [...]”, de rögzíti azt is, hogy a „családok tekintetében biztosítani kell a tapintatos kísérést annak érdekében, hogy azok, akik homoszexuális hajlamot mutatnak, megkapják a szükséges segítséget ahhoz, hogy megértsék és maradéktalanul megvalósítsák Isten akaratát életükben”. Az Isten akaratát pedig az, hogy ne éljék meg a homoszexualitást a gyakorlatban. A körlevél állást foglal a genderizmus kérdésében is. Elveti a biológia nemtől elszakított társadalmi-kulturális nem egyoldalú felfogását. Megjegyezzük, hogy a budapesti Eucharisztikus Kongresszus során a pápa – értékelve a magyar családpolitikát – kijelentette, hogy „A család férfi és nő – punktum!” A körlevélben a pápa részletes lelkipásztori szempontokat ad a házasság és a család válságainak kérdéseire megoldására. Végül megismerhetjük a házastársi és családi lelkiség lehetőségeit.

Az utolsó bemutatásra kerülő írásmű a 2021-ben Ferenc pápa által közzétett *Fratelli tutti* – mindnyájan testvérek kezdetű enciklika. Ebben a körlevélben mindegy összegzi az előző pápák, s saját tanításának fontosabb szempontjait, szintúgy Assisi Szent Ferenc szellemében. A testvéri szeretet és a társadalmi barátság alapja a szolidaritás és a szociális szeretet. Előbb ismerteti a globalizáció következményeit: a selejtezés kultúráját, a nem érvényesülő emberi jogokat, a háború és a merényletek, az etnikai és vallási üldözések, a technokrácia negatív vonatkozásai, a világjárványok, a migráció, valamint a bölcsesség nélküli kommunikáció és a világot homogenizáló szelektív mechanizmusok vonatkozásait. A megoldás felkínálásához a bibliai irgalmas szamaritánus példabeszédét elemzi (Lk 10, 25–37). A Szentatya a szolidaritás és a szeretet egyetemes útján javasolja az erkölcsi jó előmozdítását. Az egész világra nyitott helyi és egyetemes érdekek integrálását tárja elénk. Majd szembeállítja a populizmus és liberalizmus demagóg formáival, szemben a társadalmi és politikai szeretet közjót szolgáló dimenzióit. E szeretet egységbe foglalja a közjó érdekében a szolidaritás és a szubszidiaritás értékeit. A következőkben a párbeszéd és a társadalmi barátság kultúráját teremtő találkozásoként írja

le. Az új szemléletű találkozás és dialógus alapja az igazság, az igazságosság, a szolgáló szeretet cselekedetei és a megbocsátás értékei. Az enciklika hangsúlyosan állást foglal a háború és a halálbüntetés ellen. Végül a világ vallásainak lehetőségeit taglalja a testvériség és a béke szolgálatában.

Az elmúlt évtizedekben néhány fontos, nem pápai dokumentum is hozzájárult a társadalmi tanítás elveinek tisztázásához. A *De iustitia in mundo* szinódusi határozat (1971) a társadalmi igazságosságról, a *Libertatis Nuntius* (1984) és a *Libertatis conscientia* (1986) kezdetű, a Hittani Kongregáció által kiadott irat a társadalmi radikalizmusról, a forradalomról és a felszabadítás-teológiákról mond véleményt. Latin-Amerika püspökei a *Puebla-dokumentumokban*, az USA püspökei a *Gazdasági igazságosságot mindenkinek!* című tanulmányi anyagukban adtak közre e kérdésről átfogó állásfoglalást. Több európai püspöki kar is nyilatkozott, a Katolikus Nevelési Kongregáció pedig dokumentumban foglalta össze a társadalmi tanítás rendszerét és alapelveit. Az idén nyáron pedig megjelent a Magyar Püspöki Kar fontos körlevele *Igazságosabb és testvéribb világot!* címmel, amely a mai magyar valóságra alkalmazza az egyház szociális tanítását.

2. A TÁRSADALMI TANÍTÁS RENDSZEREI ÉS ALAPELVEI

Már XIII. Leó *Rerum novarum*a jelentős ösztönzést adott a katolikus társadalomtudomány művelői számára, hogy hozzálassanak a részletek kidolgozásához, az új szociálteológia és társadalomtan tudományos igényű és rendszerező kimunkálásához, azóta pedig szakemberek több nemzedéke dolgozott e cél érdekében. Munkájuk nyomán a társadalmi tanítás elvei tudományosan rendszerezett formában is kifejtésre kerültek, és megszületett a szociálteológia mint a katolikus hittudomány önálló ágazata.

E rendszer jellemzésekor eleve tisztázandó kérdés, hogy az egyháznak, a katolikus tanításnak van-e, s ha van, milyen alapon van joga és illetékessége arra, hogy véleményt mondjon a társadalom, a közélet, a politika és a gazdaság kérdéseiről. XIII. Leó nem is jogról, hanem kötelességről beszélt, a kívülállók viszont gyakran a világ autonómiájának sérelmét látják abban, hogy az egyház ilyen kérdésekben véleményt nyilvánít. Ki kell tehát mondanunk, hogy *a társadalmi tanítás nem valamilyen politikai doktrína, nem zárt eszmerendszer, nem ideológia, hanem a hit belső természetéből fakadó személyes, de a közönséghez is szóló lelkiismereti és erkölcsi útmutatás, amelynek megszívlelése és a társadalmi, politikai és gazdasági mindennapokra való lefordítása a hívő ember és a hívő közösség kötelessége, amit az egyház felkínál minden jóakaratú embernek is.*

A társadalmi tanítás elvei, témái és kategóriái némi leegyszerűsítéssel három forrásból származnak. Ezek egyike maga a Szentírás, az evangéliumi hagyomány, Krisztusnak főleg a hegyi beszédben adott erkölcsi tanítása. A második a katolikus bölcseleti hagyomány, jelesül a *tomista–neotomista társadalomfilozófia* kategóriarendje, a harmadik pedig az a modern gazdasági és politikai szociológia, amely korunk világproblémáinak értelmezésében nélkülözhetetlen.

Az *emberi személy méltóságának* elve, Isten képmására alkotott mivoltunk gondolata, a közöttünk meglévő eredendő egyenlőség eszméje a Szentírás tanítása, miként az a belátás is, hogy az ember csak közösségekben, családban, társadalomban élhet: e fogalmak tehát a katolikus társadalmi tanítás természetes alapjai, mint az is, hogy az emberi társas viszonyok világában a Jó és a Rossz fogalmainak egyértelmű tartalma, jelentése van. E bibliai teológiai elveket a természettörvény, a természetjog és az igazságosság skolasztikus filozófiai elvei értelmezik. A *természettörvény* a teremtett létrend működésének belső törvényszerűségeit jelenti, a természetjog fogalma alá pedig azok a jogok tartoznak, amelyek a létezőket, adott esetben az embereket és közösségeiket természetük szerint, rendeltetésük és szabadságuk beteljesítése folyamatában megilletik. Éppen ez utóbbit hivatott az igazságosság kategóriája kifejezni, hiszen érvényesüléséről akkor lehet szó, ha egyének és közösségeik az őket jogosan és elégségesen megillető létfeltételekkel rendelkeznek. Igen fontos alapelv, hogy a társadalomban és az egyéni élet alakulásában a szabadság és az igazságosság alapelvei nem kerülhetnek konfliktusba: a modern társadalmak belső feszültségei ennek az elvnek a sérelméből adódnak, abból, hogy a modern társadalmakban az igazságosságot a szabadság, illetve a *szabadságot* az *igazságosság* rovására próbálják biztosítani, a liberális individualizmus vagy a totalitárius kollektívizmus szempontját tartva csupán szem előtt.

Katolikus felfogás szerint szabadság és igazságosság vagy ami ezzel egyenértékű, az egyéni és a közösségi érdek feloldhatatlan konfliktusa elkerülhető. Ha az említett értékek egyensúlyban vannak, a társadalomban megvalósul egy további érték kategória, a közjó, amely egyén, közösség és társadalom közös célja. Maga az, hogy az emberek társadalomban élnek, természetükből fakadó állapot, amelyben tehát a közjóra irányuló egyéni és kollektív tevékenységnek és vele az igazságosság érvényesülésének kell bekövetkeznie. Ennek megfelelően mindenkinek hozzá kell jutnia azokhoz a javakhoz, amelyek neki szükségesek, elégségesek és amelyek jogszerűen járnak. Az igazságosság elve ily módon nem uniformizáló egyenlőséggel, de gátja van annak is, hogy az egyéni érdek önös magánérdekké, más jogainak korlátozójává legyen.

Katolikus felfogás szerint ennek az egyensúlynak a legfontosabb letéteményese és intézménye maga a politikai közösség, az állam, amelynek egyszerre

célja az egyéni érdekek érvényesítésének és koordinációjának, valamint a közjó biztosításának a szolgálata. A politikai társadalom állammá, közhatalommá szerveződése ebből a szempontból szükségszerű. Egyedül kívánatos vagy helyes államforma viszont nincs, az alkotmányos, demokratikus és jogbiztosító természet keretei között a politikai berendezkedés történeti és szociológiai sokfélesége képzelhető el, és csupán a diktatúra és az anarchia, a szélsőséges etatizmus és individualizmus formái kizártak, hiszen azok eleve sértik a közjó, és az igazságosság érvényesülését vagy egyén és közösség szabadsághoz való elemi jogát. Az említett keretek között viszont a politikai társadalom és az állam az a gazdasági és politikai játéktér, amelyen egymástól eltérő közéleti, kormányzati, gazdálkodási, üzleti és világnézeti formák azonos létjogosultsággal léphetnek fel és rivalizálhatnak egymással.

Ami így létrejön, az a közös szellemi horizont, amelynek keretei között a közösség minden egyes tagja önmagát elhelyezni képes és kénytelen: ez az, amit többnyire szociológiai értelemben társadalmi valóságnak nevezünk. Ennek az univerzalizmusnak az érvényesülése megkívánja azt is, hogy a társadalom organizációs szereppel is rendelkezzen: intézményekben, szervezetekben, közösségekben, normákban és jogszabályokban, sőt a közvélemény alakításában juttassa érvényre a *közjó* szolgálatának észszerű közös érdekeit, a személyes szabadság garanciáit és határait. A politikai és jogrend világtól a gazdaság és a piac világáig számtalan fogalom tartozik ebbe a körbe. Az államnak, a közhatalomnak, a társadalomnak az egyének és közösségeik feletti mértéktelen uralmát és ellenőrzését viszont a személyes és közösségi autonómiák sora képes ellensúlyozni.

A társadalmat önmagukban jogszerű, a családtól a piaci viszonyokig terjedő autonómiák sorának tekintve azonban itt is szükség van ellentétes irányú szabályozásra: ez a közhatalom, az állam beavatkozásának elve és gyakorlata. Főként akkor, ha az egyes autonóm érdekek egyeztetésének és a közjó szolgálatának nincs más észszerű lehetősége vagy ha az egyes autonómiák, magán- és csoportérdekek érvényesülése a társadalom, a közösség vagy más egyének érdekeit vagy a működőképességet, a közjó megvalósulását komolyan veszélyezteti.

Kiemelkedően fontos, régtől fogva emlegetett, II. János Pál által pedig igen határozottan megfogalmazott alapja a katolikus társadalmi tanításnak a *szolidaritás* elve. A kiindulópont annak a felismerése, hogy az emberi társadalomban az egymástól való függés bonyolult viszonyai alakultak ki, amelyek az egymásért vállalt felelősség motívumát is magukban hordozzák. A szolidaritás katolikus elve ugyanakkor nem békélhet meg sem a személytelen, kollektív jelentős, emberszeretetet vagy az „osztályszeretet” ideológiájával, sem a lelkiismeret megnyugtatója miatt néha még másokra is kiterjedő önszeretet farize-

izmusával, de nem lehet számára elegendő a természeti népek hordaszolidaritása sem. A keresztény szolidaritás elve a felebaráti szeretet evangéliumi elvén alapul, az ember mint ember, minden ember mint személy méltóságának elismeréséből fakad, és a mások javára végzett cselekvést egyszerre tekinti az egyén önépítése, a mások, a másik megsegítése és a közjó szolgálata folyamatának. A keresztény szolidaritás a másik emberrel való közösségvállalás, de nem az önmagunkról való lemondás, hanem az észszerű közjó érdekében, úgy, hogy az emberi autonómiát és a kölcsönös, egymástól való függést képesek vagyunk létünk két, egymást kiegészítő folyamatának tekinteni. Ebben az értelemben a szolidaritás az egyéni és a csoportönzés ellentéte, az ember lényegéhez tartozó felebaráti kritikája szeretet tevőleges megnyilvánulása, amelynek át kell, át kellene hatnia a család, a munka- és lakóhely, a közélet, a nemzet és az emberiség egészét, függetlenül címtől, rangtól, vagyontól, nyelvtől, fajtól, hatalomtól, ideológiától, az egyének kívánatos és közösségek eltérő életállapotaitól. Valójában a szolidaritás lehetne az a lehetőség, amely a szegény és a gazdag népek, a nyomorgók és a javakban bővelkedő emberek és csoportok közötti kiegyenlítődség eszköze, egyben azonban harci forma is arra, hogy az emberi közösségek harcba szálljanak a bűn struktúrái és annak haszonélvezői, sápszedői ellenében, megvalósítva azt az eszményt, amit II. János Pál pápa visszatérő módon szolidáris társadalomnak nevez.

A szolidaritás emberi magatartáshoz és az állam, a közhatalom kiegyenlítő szerepéhez szorosan kapcsolódik a szubszidiaritás keresztény gondolata. Kiindulópontja, hogy a társadalomban, annak természetes tagoltsága miatt, számos közösség létezik, amelyek mindegyike a rendeltetésének megfelelő feladatokkal és tevékenységi területtel, autonóm döntési joggal kell, hogy rendelkezzen, hiszen létének és létjogosultságának ez az alapja. A tágabb közösségnek vagy a közhatalomnak ilyen esetben nem áll jogában magához vonni vagy kisajátítani e közösségi tevékenységeket, feladatokat és jogosultságokat, ha azonban a közösség rendeltetészerű működése lehetetlenné válik, a magasabb közösségnek segítő módon be lehet és kell avatkoznia a tevékenység folyamatossága, a cél elérése érdekében. Egy családnak vagy egy településnek tehát zavartalanul el kell látnia saját feladatait, ha azonban erre képtelenné válik állapotának változása vagy a körülmények szorongató alakulása miatt, a tágabb közösségnek, végső az soron az államnak és a társadalom egészének a kívánatos mértékben kell segítő módon közbelépnie. Ez a szubszidiaritási elv modern világunkban rendkívül jelentős, hiszen alapja mindenfajta társadalmi autonómia és öngazgatási modell érvényesülésének, s mint ilyen a modern demokratikus államiság működésének is nélkülözhetetlen mozzanata. Sőt, nem járunk messze az igazságtól, amikor a szabályozott piacgazdaság és a szociális jóléti állam eszméjét is evvel, az a *szubszidiaritás* kategóriájával

értelmezzük, egyben feltételezzük azt is, hogy a társadalomban közmegegyezésre számot tartó morális értékrend, valamint szabad személyes mobilitás és átjárhatóság is működik.

A társadalomról alkotott rendszerező katolikus felfogás záróköve a II. János Pál pápa által többször is kiemelt szociális szeretet, a kereszténység e világi-társadalmi céljának, a „*szeretet civilizációjának*” magvalósulása. Ellenfelei és kritikussai kételkedésére válaszolva, ebben az esetben a katolikus egyház nem utópiát hirdet vagy légvárat épít, hanem a mai világ gyarlóságai felett gyakorolt kritikája mellett az ember és a közösség, a társadalom kiteljesedésének azokat a lehetőségeit keresi, amelyek hite szerint a legtökéletesebbek, egyben pedig a világ állapotának szociológiai elemzése alapján is reálisan elképzelhetőek és kívánatosak. A társadalmi tanítás a keresztény embert egy ilyen világ megteremtésében való aktív részvétel felelősségével kívánja felruházni, és erre, a közös, a közös jövő megteremtésére szólít fel minden jóakarátú embert.

A katolikus társadalmi tanítás fontos elve, hogy e cél elérése érdekében nem tekinti feladatának a közvetlen politizálást, a hatalomban való részese-dést. Ezért van az, hogy céljai elérése, meggyőződése megvalósítása érdekében a katolikus egyház nem működik politikai pártként vagy ideológiai alternatívaként világunkban, s nem kötelezi el magát végérvényesen a társadalom dolgait illető egyetlen emberi megoldás mellett sem. A hívó embereket viszont arra buzdítja, hogy a keresztény hit és morál eszközeivel felvértezve egyéneként és csoportosan is vegyenek részt a világ a társadalom dolgainak formálásában, a közügyekben, a gazdasági és a szellemi élet alakításában. Ebből a tényből kiindulva talán úgy is fogalmazhatunk, hogy a katolikus egyház tanításában hitéből fakadóan a társadalmi moralitás olyan „minimumát” kínálja, amely a Jó és a Rossz közötti választást teszi minden megszólított számára könnyebbé, de nem helyettesítheti és nem is vállalja át azokat a politikai, gazdasági, emberi erőfeszítéseket, amelyek világunk ellentmondásainak feloldására, egy igazságosabb, kiegyensúlyozottabb és javakban bővelkedőbb világ megteremtésére hivatottak.

Önmagában a katolikus társadalmi tanítás felemeli ugyan szavát az ember, az egyén és az emberi közösségek védelmében, de ereje nem elegendő arra, és a feladata, a rendeltetése sem az, hogy a munka és a tőke, a szegénység és a gazdagság ellentétét, a hatalom dilemmáját megoldja. Sem a technikai haladás, sem az ökológiai krízis nem orvosolható pusztán elvei által, s önmagában az éhínségek, betegségek, háborúk nyomait sem tüntetheti el. Nem tudja a hatalommal való visszaélés, az erőszak és a bűnös önzés sebeit behegeszteni az emberiség testén, és szakértelmet, rátermettséget sem tud önmagában adni azok számára, akik a világ, az egyes társadalmak felelős posztjain állnak. Ha ezek után a katolikus társadalmi tanítás értelmét és hasznát keressük, az egyik

szempontunk az lehet, hogy ez az eszmélődés világunk visszásságaira inti és figyelmezteti a saját hatalmába és lehetőségeibe, időnként kudarcaiba belefedkező emberiséget és minden, szavára odafigyelő, felelős embertársunkat. De más rendeltetése is van, amelynek pontos jellemzésére idézzük II. János Pál szavait:

Az egyház ugyanis az emberi magatartásnak azt a sajátos vonását segíti kibontakoztatni, amely kedvez a béke kultúrájának, azokkal a modellekkel szemben, amelyekben az ember beleolvad a tömegbe, ahol nem ismerik fel egyéni kezdeményezésének és szabadságának szerepét, és nagyságát a küzdelemben és a harcban tanúsított rátermettségével mérik. Az egyház azzal tölti be szolgálatát, hogy a világ teremtéséről szóló igazságot hirdeti, hogy Isten Fia minden embert megváltott, és ezzel egymáshoz kapcsolta őket, minthogy felelősséggel tartoznak egymásért. A Szentírás állandóan a felebarát iránti tevékeny elkötelezettségről beszél, s hasonlóképpen a minden emberre kiterjedő kölcsönös felelősségre figyelmeztet (*Centesimus annus* 51).

2009-ben a jelenlegi pápa, XVI. Benedek megjelentette a *Caritas in veritate* kezdetű körlevelét. Az enciklika megállapítja, hogy a fejlődés a globalitás korában válságban van. A fejlődés értékrendi kérdés (is). A válságból akkor tudunk kilábalni, ha a szeretet és az igazságosság érvényesül, azaz az értékrend. A szeretet azonban igazságosság nélkül célt téveszt.

3. A TÁRSADALMI TANÍTÁS NÉHÁNY MAI KÉRDÉSE

3.1. Tőke és munka

Már XIII. Leó pápa a *Rerum novarum*ban kiemelkedő jelentőséget tulajdonított e két fogalomnak és a közöttük meglévő, modern világunk ellentmondásait tápláló ellentétnek. A pápa e két fogalom egymásra utaltságát állítja, a kizsákmányolást, a munkának a tőke, a munkásnak a tőkés általi mértéktelen alávetését pedig igazságtalannak és tűrhetetlennek mondja, amelyen a felek józan önmérsékletével, a tisztas haszon és a méltányos bér kompromisszumával volna kívánatos túllépni.

XI. Pius a gazdasági élet szervezeteiben és az állam színre lépésében látja a felek közötti megegyezés lehetőségét, az osztályharc és a szabályozatlan vállalkozói önkény elvetését, a sztrájktól való tartózkodást, a társadalom javai-ból való elégséges és mindenkit megillető részesedést nevezte kívánatosnak.

XXIII. János pápa e gondolatokhoz a munkavállalóknak szánt tőkejuttatás és a tőkés vállalkozásban kívánatos munkásrészvétel gondolatával járul hozzá.

Munka és tőke viszonyának megítélésében VI. Pál és II. János Pál megnyilatkozásai változást mutatnak: a munka először is felértékelődik, mint az isteni teremtő tevékenységben elsődlegessége a tőkével és a haszon világával szemben. Tőke és munka egyensúlyának megteremtése szempontjából II. János Pál a társadalom és az állam szociális gondoskodásának szerepét emeli ki, és a munkás-érdekvédelem olyan formáit, mint a szakszervezetek és a munkás-szolidaritás. Végső megoldásnak azonban azt tekinti, ha az emberi munka fokozatosan áthatja az egész társadalmat, a tőkét pedig, amely az emberi munkának nem feltétele, hanem tárgyiasult eredménye, hozadéka, egyben a munkavégzés különös módja is, a közjó megteremtésének eszközéül rendeli, és a lehetőségekhez igazodó mértékben társadalmasítja.

3.2. A tulajdon kérdése

A *Rerum novarum* korában a munka és tulajdon szétválása és szembekerülése sok vitára adott alkalmat. A tulajdon magántulajdonként, zömmel tőketulajdonként volt a gazdasági élet uralkodó szereplője, a munkás kizsákmányolásának forrása, a munkavállaló tulajdonosi mivolta pedig pusztán munkaerő-tulajdonának értékesítésére korlátozódott. Az ebből fakadó bajok orvoslására a szocialista áramlatok magának a tulajdonnak mint az egyént megillető magántulajdonnak a megszüntetését követelték, a liberális gazdaságpolitika viszont a magántulajdon minden ellenőrzés alóli felszabadításával a vállalkozói tőke korlátlan uralmát szerette volna érvényesíteni.

E nézetekkel szemben XIII. Leó a magántulajdon természetjogi eredetét emeli ki, erőszakos felszámolását elutasítja, a magánvagyonok köztulajdonba vételének eszméjét pedig gazdasági értelemben is károsnak, a társadalom politikai és ökonómiai rendjét szétzilálónak ítéli. De nem helyesli a magántulajdonnal együtt járó mértéktelen és korlátlan érdekérvényesítés lehetőségét: az államnak kell a közjó érdekében megfelelő módon korlátoznia az ez irányú visszásságokat. Végső megoldás a magántulajdonosok körének kiszélesítése: annak előmozdítása, hogy a munkások, akik ma még csupán munkaerejük tulajdonosaiként vannak jelen a gazdasági élet színpadán, maguk is valódi tulajdonosokká legyenek. Ezen a módon küszöbölhető ki az osztályharc kísértése, és biztosítható az, hogy a társadalom minden tagja és s szilárd és méltányos megélhetéshez jusson.

E gondolatsort XI. Pius a magán- régi tulajdonnal együtt járó, a köz javát szolgálni hivatott kötelességek hangsúlyozásával egészíti ki, a tulajdon kettős,

egyéni és közösségi természetéről beszél, és kiemeli az állam, a közhatalom szabályozó szerepét a tulajdon egész világában. XXIII. János pápa még tovább megy egy lépéssel: számára a magán és a közösségi tulajdon a tulajdonlás egyaránt jogszerű formái, s a köz java érdekében, méltó feltételek között a magánjavak köztulajdonba vétele (államosítása) sem ellenkezik a természetjog és a közjó elveivel. Az utóbbi évtizedek fő gondja viszont a magántulajdon személytelen, multinacionális tőketulajdonként való megjelenése, amely már a magántulajdon hagyományos természetjogi fogalmát is megkérdőjelezi. Ennek ellensúlyozására II. János Pál pápa pontifikátusa alatt egy általános emberjogi szemlélet válik általánossá: az ember legalapvetőbb joga az élethez való jog, amelyhez képest más jogok, így a magántulajdonhoz való is viszonylagossá válik, s csak a közjóért való felelősség mozzanatával együtt, az emberi élet és az emberi munka fogalmának alárendeltségében értelmezhető, igazolható. Öncéllá, önérdekké nem válhat.

3.3. A szegénység és a gazdagság kérdései

Már XIII. Leó egykori társadalomkritikája is munkástömegek mérhetetlen nyomoráról, az emberi életfeltételek súlyosan egyenlőtlen elosztásáról beszélt. Ezt a helyzetet a pápa annak tulajdonítja, hogy a szociális gondoskodás hagyományos formái elenyésztek, az önmagát tétlenségre kárhoztató állam pedig a munkásokat a tőke mértéktelenül nyereszkeskedő liberalizmusának szolgáltatja ki. A munkáltatók, a gazdagok erkölcsi alapokon nyugvó önmérséklete és az állam kiegyenlítő szerepének újraélesztése nélkül a pápa szerint a nyomorban élők gondjai a jövőben sem orvosolhatók, de szerepe lehet ebben a folyamatban a munkások érdekvédelmi szervezeteinek és az egyháznak is, amely a maga lelki eszközeivel szakadatlanul figyelmeztet a javak kiáltoan egyenlőtlen elosztásából fakadó veszélyekre.

Ezt a gondolatot XI. Pius a tisztos megélhetéshez szükséges bérezés megvalósításával, a társadalom, az állam gazdasági szabályozó szerepének növelésével egészíti ki. XXIII. János számára is gond marad az igazságos és méltányos munkabér és a szociális biztonság hiányának a kérdése, a szegénység ügye azonban egyre inkább egyes társadalmi csoportok és régiók gondjává lesz. Ilyen kritikus pont a paraszti munkából élők és a munkanélküliek szegénysége, a túlnépesedésből és a tömeges bevándorlásból fakadó nyomor.

VI. Pál enciklikáiban a gazdagság és szegénység már a világ gazdag és szegény, elmaradott és fejlett országai, régiói közötti ellentmondásként jelenik meg, azzal a felismeréssel is társulva, hogy világunk két részre szakadása küszöbön áll. A fejletlenség és a tömeges szegénység számos drámai következményére is

figyelmeztet a társadalmi tanítás: a világ éhségövezeteinek kialakulása, a fejletlen vidékek túlnépesedése, az analfabetizmus és a kulturális leszakadás, a szegény népek körében állandósuló forradalmi nyugtalanság és a kialakult helyzetet állandósítani akaró diktatórikus kormányzatok rémtettei komoly kihívás elé állítják a nemzetek közösségét, de a katolikus egyházat is. A fejlődő országok sürgős megsegítése elodázhatatlan, hiszen a gazdasági imperializmus szorításában a világ népeinek zöme végérvényesen leszakad a fejlődésben. A gátlástalan gazdasági liberalizmus, a különféle diszkriminációk, a szociális lelkiismeret hiánya vezet oda, hogy az anyagi gyarapodás világméretű tényei, a technikai civilizáció hallatlan eredményei ellenére a gazdagok egyre gazdagabbak, a szegények egyre szegényebbek lesznek. Az egyház feladata ilyen körülmények között a világ lelkiismeretének mozgósítása és egy olyan szolidáris világ kimunkálásának szorgalmazása, amelynek megteremtése az egész emberiség érdeke.

VI. Pál ugyanakkor az *Octogesima adveniens* lapjain a kedvezőtlen világhelyzet morális következményeire is rámutat: a mértéktelen urbanizáció és a hatalmas migráció, az emberek elmagányosodása és erkölcsi nyomorba sodródása, a veszedelmesen terjedő lelki szegénység visszahat magának a világnak az állapotára is, és egy új, még a réginél is nehezebben orvosolható fizikai szegénységnek is forrásává lesz. Ugyanakkor az emberiség egy kisebb hányada életét öncélú gazdaságban és bőségben, a javak és érdekek mértéktelen pazarlásában éli ki.

Ugyanez a gondolat sor II. János Pál megnyilatkozásaiban is tovább épül, különösen a *Sollicitudo rei socialis* lapjain. A pápa itt a szegénység és elmaradottság leküzdésére született tervek kudarcáról ad számot és arról, hogy Észak és Dél, a gazdag és szegény világ között nem csökkentek, hanem inkább növekedtek a feszültségek, amelyek már az emberi nem egységét veszélyeztetik. Az is tény, hogy világunkban a szegénység és az elmaradottság nyomasztó testvériségben élnek együtt, ennek kontrasztja pedig más régiók már-már ugyancsak kóros túlfejlettsége. Ilyen viszonyok között különösen időszerű az egyház kiállása és szeretete a szegények és elnyomottak iránt, valódi felszabadításuk érdekében. II. János Pál szerint ez, a szegények és veszélyben lévőket melletti kiállás különösen időszerű akkor, amikor végleg bebizonyosodott a fizikai szegénység orvoslását ígérő szocializmus csődje, a fogyasztói társadalom nihilizmusa és magánönzése pedig továbbra is fenyegető akadály a ember rendelkezésére álló javak igazi társadalmi rendeltetésére jutásának.

3.4. Az állam, a közhatalom

Katolikus felfogás szerint az emberi társadalom létének szükségszerű természet-jogi kerete az állam. Fennállásának és szuverenitásának forrása a polgárok és közösségeik akarata, fő feladata pedig a közjó érvényre juttatása. Az állam és intézményei ennek érdekében szolgáló hatalmat nyernek az egyén és a társadalom felett. Az állam szerepénél a mai katolikus felfogás elveti a bürokratikus etatizmust, az államnélküliség anarchista eszméjét, mindenféle diktatúrát, de a „tartózkodó állam” liberalizmusát is. Ideálja egy olyan szilárd közhatalom, amely a polgárok és közösségeik szabad önrendelkezésén alapul, alkalmas módon szolgálja a gazdasági és társadalmi igazságosság, szabadság és egyenlőség elvét, és segíti a társadalom konfliktusainak kezelését. Az emberek eredendő egyenlőségéből következően céljai elérésére a legalkalmasabb államforma a politikai vagy parlamentáris demokrácia, amely a képviseleti elvet, a szükséges szabályozást és szabadságot is jól biztosíthatja, és polgárai számára a közügyekben való felelős és aktív részvételt lehetővé teheti. A modern állam nem „keresztény” működése során azonban az egyházaknak, a hívő egyéneknek és közösségeknek módjában áll azokat a morális elveket érvényesíteni a közéletben, amelyek a krisztusi szeretetből és a viláért vállalt keresztény felelősségből fakadnak.

3.5. A közéleti cselekvés

A társadalmi tanítás fontos elve, hogy az egyháznak nem rendeltetése a társadalom politikai, ideológiai vagy gazdasági életében önálló tényezőként való részvétele. Már XIII. Leó határozottan leszögezte, hogy a keresztény közösség nem működik politikai pártként, ideológiai mozgalomként vagy szakszervezetként, és ilyen szervezeteket és társulásokat létre sem hoz, nem is működtet. A társadalmi tanítás szerint az egyház véleményt mond az erkölcsi tartalommal bíró közügyekben, és tagjait azoknak a törekvéseknek és közszereplőknek a támogatása érdekében mozgósítja, amelyek és akik az általa megfogalmazott célokot egy adott történelmi vagy közéleti helyzetben következetesen vagy másoknál megfelelőbb módon képviselik. Tehát az egyház nem politikai erőket és közéleti stílusokat, hanem olyan eszméket támogat, amelyek hívő meggyőződés szerint az igazságos és jó rendet a leginkább szolgálják. Így híveit a pártválasztás megkötése nélkül, de a társadalmi tanítás morális muníciójával felszerelve a közéletben, a politikában való felelős részvételre buzdítja, felismerve, hogy a keresztény elvek érvényre jutásának a politika vagy a gazdaság világában szinte egyedüli biztosítéka a hívő emberek aktív részvétele a közösség ügyeinek intézésében, amint az főképpen a II. Vatikáni Zsinat és VI. Pál pápa hangsúlyozza.

3.6. Az ideológiák és a társadalmi tanítás

Már XIII. Leó nagyon határozottan elzárkózott attól, hogy az általa képviselt, az egyház hitéből fakadó elveket és belátásokat egyszerűen besorolják a modern társadalom életét formáló e világi eszmék, ideológiák sorába. Elhatárolódása a szocialisták és a liberális kapitalizmus eszméitől egyértelmű és világos, csakúgy mint XI. Piusé a totalitarizmus különféle változataitól. A világunkban divatos ideológiáktól különösen világosan választja el az egyház tanítását VI. Pál pápa, amikor világunk uralkodó „téveszméiről” és azok közös alapjáról beszél. Ezek az eszmék a pillanatnyi emberi érdekek, egyes rétegek és csoportok gyakorlatát emelik általános emberi érdeké, mulandó vagy vélt értékeket csempészve az örök értékek helyébe. VI. Pál és II. János Pál elemzése szerint az ideológiák táptalaja az igazság és a szabadság hamis szembeállítás, az alkalmi és részleges általánosként való feltüntetése. Más módon fogalmazva: az ideológia az „egydimenziós ember” hite – pusztán önmagában; csillogó választék és sovány hozam. Korunk emberét is megkísérti ez: a szocialisták „e világi üdvtörténetében” utaznak, a liberalizmus pedig a korlátlanul, tehát felelőtlenül szabad egyén vízióját kínálja. Korunk e két meghatározó ideológiájával szemben a keresztény tanítás nem e világi ígéret, hanem a hit fényében való elemzése világunk dolgainak és morális útmutatás arra, hogy az ember hogyan teheti „lakhatóbbá” saját társadalmát.

3.7. Új témák a társadalmi tanításban

A II. vatikáni zsinat ideje óta számos új probléma és szempont is megfogalmazódott a katolikus szociálteológiában. A mai világ globális problémái sorában XXIII. János pápa mondta ki először a béke és a népek közötti kiengesztelődés elemi értékét, II. János Pál pedig azt, hogy az *erőszak és a háború* soha és semmilyen körülmények között sem lehet az emberiség konfliktusai megoldásának eszköze. VI. Pál megnyilatkozásai óta egyértelmű, hogy a világunkért viselt emberi felelősség fontos összetevője földünk és a természeti környezet megóvása, s ő mondta ki a leghatározottabban, hogy az emberi élet az a legegységesebb és legalapvetőbb érték, amelynek megóvása az emberiség közös ügye, érdeke és felelőssége. Erre a gondolatra és a személy méltóságának antropológiai elvére építve II. János Pál állásfoglalásaiban az emberi jogok rendszere vált központi fogalom, hiszen ezeknek az értékeknek a tisztelete az emberi közösség, a társadalom igazságos és szabad működésének és létezésének legtagabb garanciája, amely a politikai, gazdasági és szociális kérdések sokaságára is megfelelő feleletet ad. Szinte fordulat értékűnek tekinthető az is,

hogy a katolikus tanítás a harmadik világ felé irányította figyelmét az utóbbi évtizedekben, amit nem csupán VI. Pálnak a *haladás és fejlődés* kérdésében képviselt álláspontja, XXIII. Jánosnak és II. János Pálnak az Európán kívüli népek iránti megkülönböztetett figyelme, hanem az egyháznak a nemzetközi és világszervezetekben megélenkült ez irányú aktivitása vagy a távoli kultúrák befogadása és adaptációja (az inkulturáció) iránti fogékonyság is igazol.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ízelítőnek talán ennyi is bepillantást ad a katolikus társadalmi tanítás évszázados történetébe és azoknak az elveknek a sorába, amelyek az egyház és a mai világ viszonya tekintetében mértékadóak. Befejezésül kíséreljük meg ennek a tanításnak összegzését, általános meghatározását adni II. János Pál pápának a *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikájából idézve:

Az egyház társadalmi tanítása nem harmadik út a liberális kapitalizmus és a marxista kollektívizmus között, sem pedig egy lehetséges alternatíva, amely más, nem annyira szembenálló megoldások kezelésére nyújt lehetőséget, hanem önálló, minden tekintetben sajátos út. Nem is ideológia, hanem az emberi lét – mind a társadalomban, mind nemzetközi síkon tapasztalható – bonyolult összefüggéseinek szorgos vizsgálatából leszűrt eredmények pontos megfogalmazása a hit és az egyházi hagyomány fényénél. Legfőbb célja abban rejlik, hogy ezeket a valóságban létező igazságokat értelmezze, azaz megvizsgálja, vajon megfelelnek-e, avagy ellenkeznek az evangéliumi tanítással az emberről és annak földi, s egyben természetfeletti hivatásáról, hogy így adjon eligazítást a keresztény ember számára. Tehát nem az ideológia, hanem a teológia, mégpedig az erkölcs-teológia területeihez tartozik. Az egyház társadalmi tanításának előadása és terjesztése evangéliumi küldetés, amely az egyház sajátja. És mert tanításról van szó, amelynek célja a személy helyes magatartásának irányítása, ebből következik az igazság elfogadásának kötelezettsége, kinek-kinek tisztéhez, hivatásához és körülményeihez mérten (*Sollicitudo rei socialis* 41).

VÁLOGATOTT IRODALOMJEGYZÉK

- Anzernbacher, Arno (1999): *Keresztény társadalometika*. Szent István Társulat, Budapest.
- Aquinoi Szent Tamás (1996–98): *Summa Theologia I–III*. Gondolat, Budapest.
- Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa (2007): *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Szent István Társulat, Budapest. Szent István kézikönyvek 12.
- Beran Ferenc – Lenhardt Vilmos (2014): *Az ember útja*. Szent István Társulat, Budapest.
- Boda László (2001): *Természetjog, erkölcs, humánium*. Szent István Társulat, Budapest.
- Bolberitz Pál (2003): *A keresztény bölcsélet alapjai*. Szent István Társulat, Budapest.
- Böckle, Franz (1975): *A morálteológia alapjai*. Paul Verlag, Bécs.
- Cserháti József – Fábíán Ferenc (szerk.) (1975): *II. Vatikáni Zsinat tanítása. Dokumentumok*. Szent István Társulat, Budapest.
- Farkas Péter (2002): *Senki sem sziget*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. Károli könyvek sorozat.
- Farkas Péter (2012): *A szeretet civilizációjáért. Társadalompolitika – szociálpolitika – családpolitika és a keresztény társadalometika*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Giesswein Sándor (1913): *Társadalmi problémák és keresztény világnézet*. Szent István Társulat, Budapest.
- Horváth Pál (1997): „A katolikus társadalmi tanítás és a magyar püspökök körlevele.” *Távlatok* 34, 2. szám.
- Höffner, Joseph (2002): *Keresztény társadalmi tanítás*. Szent István Társulat, Budapest.
- Katolikus Egyház Katekizmusa (1994) Szent István Társulat, Budapest.
- Kecskés Pál (2002): *A keresztény társadalomelmélet irányelvei*. Jel Kiadó, Budapest
- Lakner Zoltán (2012): *Szociálpolitika*. Szent István Társulat, Budapest. Pázmány szociális tanulmányok 7.
- Muzslay István (1997): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Nyíri Tamás (1981): *Az ember a világban*. Szent István Társulat, Budapest.
- Tomka Miklós – Goják János (1993): *Az Egyház társadalmi tanítása*. Szent István Társulat, Budapest.
- Tomka Miklós: *Egyház a társadalomban*, PPKE, Piliscsaba, 2006.
- Virt László (2004): *Katolikus társadalmi tanítás*. Szent István Társulat, Budapest.
- Zlinszky János (1998): *Keresztény erkölcs, jogászai etika*. Szent István Társulat, Budapest.
- Zombori Gyula (1994): *A szociálpolitika alapjai*. ELTE – Twins Kiadó, Budapest.

II. Gondoskodáspolitikai jogi és gazdasági keretei

Kötelező gondoskodás az Alaptörvényben és az Európai Unióban – Teremtésvédelem és a felelősség

CZINE ÁGNES

BEVEZETÉS

Az Alaptörvényünk Preambuluma leszögezi, hogy:

Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.

Valljuk, hogy az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.

Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.

Valljuk, hogy a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye.

Valljuk az elesettek és a szegények megsegítésének köteleességét.

Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.

A Preambulum idézett részei lényegében a nemzeti öngondoskodás központi elemeit is megfogalmazza. A nemzeti Hitvallás ezen citációi a legfontosabb értékteremtő alapvető elveket juttatják kifejezésre, amelyek között a család elsődlegességét és a nemzettel való összetartozást hangsúlyozza. Kiemelve a munkaalapú társadalmi lét jelentőségét, amely társadalomban az arra rászorulókat, vagyis az elesettek – jóllehet nem sorolja fel őket a preambulumban –, de nyilvánvalóan a szegényeken és elesetteken a gyerekeket, betegeket, árvákat, özvegyeket, egyedülálló anyákat, időseket, rokkantakat, fogyatékosokat és önhibájukon kívül munkanélkülieket kell értenünk, akiknek a megsegítése *mindenki* kötelessége.

ÁTTEKINTÉS

1. A gondoskodáspolitikai alkotmányjogi háttéréről általában

A gondoskodás köznapi értelemben azt jelenti: gondot visel valakire, anyagilag ellátja, létfenntartását biztosítja. A gondoskodásnak tehát van egy szubjektív (érzelmi) és objektív (anyagi, valamint egzisztenciális) oldala is. Alkotmányjogi értelemben a gondoskodás objektív oldala bír jelentőséggel. A gondoskodáspolitikai alkotmányjogi háttérének bemutatása során elsődlegesen azt szükséges megvizsgálni, hogy mely társadalmi viszonyokban jelenik meg, majd ezt követően azt, hogy a gondoskodáspolitikai alapjogok gyakorlását érinti.

Ennek vizsgálata során kiindulópontként a 12/2022. (VI. 28.) BM rendelet 42. §-a szolgálhat, amely meghatározza, hogy a gondoskodáspolitikáért felelős államtitkár mely területeken gyakorol szakmai, politikai irányítást. Ennek értelmében a gondoskodáspolitikai elsősorban a szociális, a gyermekjóléti és a gyermekvédelmi viszonyokban jelenik meg, így különösen a fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek segítségével, az alacsony végzettségűek foglalkoztathatóságát javító komplex szolgáltatások biztosításával, a gyermekek és a fiatal felnőttek védelmével, a gyermekek esélyteremtésével, a hátrányos helyzetű gyermekek oktatási esélyegyenlőségének biztosításával, a romák társadalmi integrációjának elősegítésével, és a roma nemzetiségi politikával összefüggő társadalmi viszonyokban jelenik meg.

A gondoskodáspolitikai egyik központi viszonyrendszere a szociális gondoskodás. Ennek jogszabályi háttérét a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szt.) jelenti. Ennek a törvénynek a 2023. január 1-jei módosításával a jogalkotó – az Alaptörvénnyel összhangban – a törvény szövegébe iktatta, hogy „mindenki felelős önmagáért”. A törvény az egyén első helyi felelősségén túl megjeleníti a hozzátartozók felelősségét is e téren; így ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, őt a képességeik és lehetőségeik szerint, a polgári jog alapján jelenleg is fennálló rokonsági kötelezettségük sorrendjében a hozzátartozók kötelesek segíteni. Ezt követi a gondoskodási sorrendben az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat, majd végső soron az állam, jogszabályban meghatározott feltételek szerint. Az állam és a települési önkormányzat feladata a szociális intézmények és intézkedések rendszerének kialakítása és működési kereteinek biztosítása is az Szt.-ben meghatározott módon, továbbá a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladataik ellátása során együttműködnek az egyházi és civil szervezetekkel.

A jogalkotó tehát kifejezetten utalt arra az Szt. módosításával összefüggésben, hogy az Alaptörvénnyel összhangban módosította a törvényt. Az aláb-

biakban ezért az Alkotmánybíróság ezzel összefüggő releváns gyakorlatának bemutatása következik.

2. Az Alaptörvény emberképe és a gondoskodáspolitiká

Az Alaptörvény O) cikke értelmében: „Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni.” Az emberkép formula az Alkotmánybíróság gyakorlatában először a 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban jelent meg. Az Alkotmánybíróság hivatkozott határozatában rámutatott, hogy „[a]z Alaptörvény az egyén–közösségi viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből és II. cikkéből” (Indokolás [49]), megerősítette a 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88]. Az Alkotmánybíróság az emberkép formulával összefüggésben a 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban azt vizsgálta, hogy a beteg együttműködési kötelezettségének előírása összeegyeztethető-e az Alaptörvénnyel. Az Alkotmánybíróság fenti határozatában hangsúlyozta, hogy „az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyiségé. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből” (Indokolás [95]). Az Alkotmánybíróság értelmezésében ebből az alábbiak következnek.

Az egyén közösségben él, jogai, így alkotmányos jogai gyakorlása során is nemcsak önmagáért, de a közösség többi tagja iránt is felelősséggel tartozik; alkotmányos joggyakorlása egyensúlyban kell, hogy álljon a közösség tagjaként a közösségért is viselt felelősséggel. Ennek az egyensúlynak a fenntartásához nélkülözhetetlen az együttműködési kötelezettség teljesítése. A jogellenes magatartás, az alaptörvényi tilalom megszegése kívül esik az alapjogok alkotmányos védelmi körén, megbontja a fenti egyensúlyt. {19/2019. (VI. 18.) AB határozat, Indokolás [60]}.

3. A gondoskodáspolitiká alapjogi háttéré

3.1. Az emberi méltósághoz való jog (II. cikk)

Az Alaptörvény II. cikke tartalmilag – és jórészt szó szerint – megegyezik a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezéssel. Az Alaptörvény az Alkotmánynál is erősebben hangsúlyozza az emberi méltóság megalapozó szerepét értékrendjében: az emberi méltóságot kifejezetten „sérthe-

tetlenné” nyilvánítja. Így az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jogról hozott korábbi döntéseiben foglalt álláspontját az Alaptörvény alapján is irányadónak tekinti. Ez a felfogás az önrendelkezési jogot alapvető mivolta ellenére sem tekinti korlátozhatatlannak.

Az emberi méltóság alapvető eleme minden ember egyenlő szabadsága, és egyenértékűsége. Az egyenlő szabadság következménye minden egyes ember jogi önrendelkezése, amely az Alaptörvény szerint „sérthetetlen”. Az ember önrendelkezése – a rendelkezés saját magával – az egyenlő szabadság jogi megvalósulása: minden ember saját életének alapvető erkölcsi és gyakorlati kérdéseiben külső kényszer nélkül maga dönthet; ez a joga csak rendkívüli esetben korlátozható. E felfogás elvetése azzal járna, hogy el kellene fogadni egyesek rendelkezési jogát más emberek életével, ami az Alaptörvény értékrendjével ellentétes lenne. Ennek a gondoskodáspolitikai alapjogi háttére szempontjából kiemelt jelentősége van.

Az Alkotmánybíróság 36/2000. (X. 27.) AB határozatában részletesen elemezte és összefoglalta az önrendelkezéshez való jog mibenlétét és a korlátozás lehetőségét: „[a]z Alkotmánybíróság álláspontja szerint az önrendelkezési jog, mint az emberi méltóságból fakadó cselekvési autonómia kifejeződése, személyhez kötött. Ettől különálló kérdés, hogy a jogi szabályozás az önrendelkezési jog elé bizonyos esetekben korlátot állít (feltételekhez köti vagy nem ismeri el annak érvényesülését). Amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog más személy fellépését intézményesíti, nem az önrendelkezési jogot »ruházza át« másra. A »helyette történő joggyakorlás« az önrendelkezési jog egyidejű törvényi korlátozása mellett biztosít másnak döntési lehetőséget; az önrendelkezési jog »helyette történő gyakorlása« – a személyiségtől elválaszthatatlan volta folytán – fogalmilag kizárt.

Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint „[a]z emberi méltóság minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja. Az alapjogoknak anyagi tartalma van, és ez a tartalom az emberi méltóságból ered. Az egyes alapjogokat kifejezetten az emberi méltósággal, mint »anyajoggal« összefüggésben, azzal együtt, arra tekintettel kell értelmezni” [37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 244]. Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint „általános személyiségi jog jellegéből, anyajog mivoltából eredően az emberi méltósághoz való jog olyan szubszidiárius alapjog, amelyre mind az Alkotmánybíróság, mind más bíróságok minden esetben hivatkozhatnak az egyén autonómiájának védelmében, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható” [37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 411].

Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint tehát amennyiben – az emberi méltóság sérelme mellett – létezik másik hivatkozható alapjog, akkor az alapjogi vizsgálat a másik alapvető jog alapján folyik le. Az alábbiakban azokat az alapvető jogokat tekintjük át, amelyek a gondoskodáspolitikával alapjogi összefüggésben állnak.

3.2. A hátrányos megkülönböztetés tilalma (XV. cikk)

Az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdés első mondatának (amely szerint „[a] törvény előtt mindenki egyenlő”) pozitív irányú megközelítést tartalmazó egyenlőségi klauzulája és a (2) bekezdés szerinti hátrányos megkülönböztetés tilalma (negatív irányú megközelítés, amely az alapjogok tekintetében és egyúttal védett tulajdonság alapján tett különbségtételt tiltja) az egyenlőséghez, egyenlő bánásmódhoz való jog két, szorosan összetartozó aspektusát jelentik. A (3) bekezdés ezt követően külön is kiemeli a férfiak és nők egyenjogúságát, megtiltva a nemi alapon történő különbségtételt. A (4) bekezdés általánosságban az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkóztatás védelméről szól, e rendelkezés értelmében az egyenlőség tartalmi megvalósulását szolgáló, az esélyegyenlőtlenség felszámolása érdekében tett pozitív megkülönböztetés megengedett. Végezetül az (5) bekezdés kiemel néhány konkrétan nevesített, különleges gondoskodásra szoruló és külön védelmet igénylő társadalmi csoportot (családok, gyermekek, nők, idősek és fogyatékkal élők).

Az Alaptörvény XV. cikke egyaránt tartalmazza az általános egyenlőségi szabályt [(1) bekezdés], és az alapjogok egyenlőségét, illetve a diszkrimináció tilalmát [(2) bekezdés]. Az általános egyenlőségi szabály az Alkotmányban kifejezetten nem szerepelt; az Alkotmánybíróság gyakorlata ezért ezt az alkotmányos demokráciában elengedhetetlen szabályt az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdése és az Alkotmány 54. § (1) bekezdése együttes értelmezéséből vezette le. [21/1990. (X. 4.) AB határozat, ABH 1990, 73.] Az Alkotmánybíróság érvelése szerint az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében biztosított emberi méltóság joga – mint a 70/A. § (1) bekezdésben említett alapvető jogok legalapvetőbbike – szükségképpen magában foglalja az egyenlően kezelés követelményét a jogrendszer minden normájával szemben.

Az Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdése az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésével tartalmilag azonos rendelkezés; az Alaptörvény továbbá tartalmazza az Alkotmány 54. § (1) bekezdésével az emberi méltóságot tekintve egyező II. cikket. E kettő összekapcsolása továbbra is elfogadható, amennyiben az általános egyenlőség követelménye a minden embert megillető méltóságból következik; erre azonban nincs minden esetben szükség, mert az Alaptörvény külön

szabályban rögzíti a törvény előtti egyenlőséget. Ezzel együtt a törvény előtti egyenlőség lényegi tartalma változatlanul – az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatával egyezően – az emberek egyenlő méltósága. Az Alaptörvény emberi méltóság klauzulája ugyanis kizárja a törvény előtti egyenlőség eltérő értelmezését, egyben továbbra is meghatározza tartalmát.

Az Alaptörvény alapján tehát az összefüggés az emberi méltóság (Alaptörvény II. cikk) és az egyenlőség (Alaptörvény XV. cikk) között továbbra is fennmaradt, annak ellenére, hogy az Alkotmányból hiányzó és az Alkotmánybíróság idézett gyakorlatában kialakított általános egyenlőségi szabály most kifejezetten szerepel az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdésében.

A XV. cikk (1)–(3) bekezdései tilalmat és jogosultságot is jelentenek egyben, ezzel szemben a (4)–(5) bekezdések állami intézményvédelmi, szabályozási, intézkedési kötelezettségeket rögzítenek, „[e] klauzulák elsősorban államcélakat fogalmaznak meg, tehát elsődleges címzettjei állami szervek” {3001/2016. (I. 15.) AB határozat, Indokolás [44]}. „Az intézkedések meghozatala az Alaptörvény XV. cikk (4) és (5) bekezdéseiből fakadó állami kötelezettség. [...] A segítség és védelem hangsúlyozása azt jelenti, hogy az állam nemcsak az egyébként az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből fakadó alapjog-védelmi kötelességének kell, hogy eleget tegyen, hanem az esélyegyenlőség érdekében további intézkedések megtételére is köteles.” {40/2012. (XII. 6.) AB határozat, Indokolás [57]}. E kötelezettség azonban – szemben az Alaptörvény XV. cikk (1)–(3) bekezdésében garantált jogokkal – az érintettek részéről nem kikényszeríthető {vesd össze: 3127/2015. (VII. 9.) AB határozat, Indokolás [24]; 3001/2016. (I. 15.) AB határozat, Indokolás [43]–[44]}.

Mindezek alapján a törvény előtti egyenlőség a magyar alkotmányos rendszer jellegadó alapértéke, amely az egész jogrendszert átható általános követelményként jelenik meg, és nem kötődik az életviszonyok tartalmilag egyértelműen körülhatárolható köréhez. Az egyenlőségből származó legalapvetőbb követelmény, alkotmányosan védett igény, hogy a releváns szempontból hasonló eseteket hasonlóan kezeljék, a különbözőket pedig különbözőképpen. Mindez nem jelenti a megszerzhető jogok terjedelmének teljes azonosságát, azt azonban mindenképpen, hogy a jogok nem oszthatók el önkényes kritériumok alapján. Ezen alkotmányos szempontoknak a gondoskodáspolitikai területén kiemelt jelentősége van.

3.3. A gyermek jogai (XVI. cikk)

3.3.1. A gyermek gondoskodáshoz és védelemhez való joga

Az Alaptörvény XVI. cikke szerinti gondoskodáshoz és védelemhez való jogot az Alkotmány is biztosította. A korábbi és a jelenleg hatályos előírás közötti különbség abban áll, hogy az Alkotmány még kifejezetten előírta, hogy a gyermeket a védelem a család, az állam és a társadalom részéről is megilleti, az Alaptörvény azonban a kötelezetteket már nem nevezi meg. Ez a szövegmódosulás a rendelkezés értelmezése szempontjából érdemi változást mindazonáltal nem jelent: a védelem és gondoskodás változatlanul a család, az állam és a társadalom kötelessége is – ebben a sorrendben. Ez azt jelenti, hogy a gyermeknek – eddig és ezután is – természetesen és elsősorban [vö. a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án kelt Egyezmény 18. cikk (1) bekezdése] a családjától (szüleitől) kell megkapnia a szükséges védelmet. „A testi fejlődés biztosítására vonatkozó kötelességek a tartás, gondozás. A szellemi, erkölcsi fejlődés lehetővé tétele a nevelés megválasztásával [Alkotmány 67. § (2) bekezdés] a világnézeti, vallási, kulturális, művészeti, tudományos oktatásának biztosításával, szeretetteljes családi légkör kialakításával történik” (995/B/1990. AB határozat, ABH 1993, 515, 528.).

Az Alkotmánybíróság töretlen értelmezése szerint „[a]z állam kötelessége az alapvető jogok »tiszteletben tartására és védelmére« a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről” [64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 302.]. Ezért a családi védelmet mint belső viszonyt kiegészíti (de adott esetben pótolja is) az – objektív intézményvédelmi kötelezettségből fakadó – állami (és a társadalmi) védelem. Az Alkotmánybíróság több határozatában is rámutatott, hogy az állam intézményvédelmi kötelezettsége a legkülönbözőbb állami kötelezettségteljesítésekben nyilvánul meg, ezek formája, módja, mértéke az alkotmányi rendelkezésből nem következik [731/B/1995. AB határozat, ABH 1995, 801, 807.; 79/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 399, 405.; 429/B/2001. AB határozat, ABH 2005, 987, 991–992.; 666/B/2004. AB határozat, ABH 2006, 2061, 2063–2064.; 844/E/2005. AB határozat, ABH 2007, 2544, 2547.]. Ugyanakkor iránymutató jelleggel leszögezésre került, hogy „amíg [...] az Alkotmányban megfogalmazott állampolgári alapjogok esetében az állam részéről általában a passzivitás az elvárható magatartás, addig a gyermek jogai védelmében a családot, közelebbről a szülőt terhelő alkotmányos alapkötelezettségek esetén az államot aktív magatartásra kötelezi az Alkotmány 67. § (1) bekezdése, kifejezett kötelezettségeket állapítva meg számára” (995/B/1990.

AB határozat, ABH 1993, 515, 528.). „[A]z állam szerepe a gyermekek védelmében és a róluk való gondoskodásban az, hogy meghatározza a gyermekek alapvető jogai érvényesítésének garanciáit, létrehozza és működtesse a gyermekek védelmét biztosító intézményrendszert. Az Alkotmány az államnak igen tág szabályozási teret ad a gyermekvédelmi rendszer kialakításában” [114/2010. (VI. 30.) AB határozat, ABH 2010, 579, 582.].

Család hiányában – illetve a kötelezettségét nem teljesítő szülő esetében – a gyermekekről való gondoskodás állami kötelezettsége konkrétta is válik: ilyen esetben a családi védelmet, gondoskodást nemhogy kiegészíti, hanem egyenesen pótolja – pótolni köteles – az állam. „[H]a a gyermeknek nincs vagy a szülői kötelességeket nem teljesítő szülője van, akkor helyettük az államnak kell helytállnia. Ez ad a jogalkotó államnak lehetőséget a törvényes beavatkozásra, és kötelezi az államot közvetlen helytállásra (tartás) a védelem és gondoskodás feladatára (büntető rendelkezések, állami gondozásba vétel)” (995/B/1990. AB határozat, ABH 1993, 515, 528.).

Az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdésében foglalt a gyermekek védelméhez és gondoskodáshoz való joga kapcsán az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy e cikk összefügg az Alaptörvény L cikk (1) és (2) bekezdéseivel, illetve a XV. cikk (5) bekezdésével is. Az L cikk (1) bekezdése a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját részesíti alkotmányos védelemben, és a családi kapcsolat alapjaként külön nevesíti a szülő–gyermek viszonyt. A (2) bekezdés pedig a gyermekvállalás támogatását államcélként fogalmazza meg, amelyet a jelenlegi demográfiai állapot külön is indokol. A XV. cikk (5) bekezdése szintén államcélként, és a tényleges esélyegyenlőség elérése érdekében megteendő pozitív diszkriminációként mondja ki, hogy: „Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket.” E rendelkezések együttes értelmezéséből kitűnik, hogy az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdésében biztosított alapjog, a gyermekek védelemhez és gondoskodáshoz való joga speciális szerkezetű és többpólusú: jogosultja a gyermek, míg kötelezettje elsődlegesen a család (a szülők), másodlagosan pedig – kiegészítő, illetve bizonyos esetekben pótló jelleggel – az állam. Az L cikk (2) bekezdése és a XV. cikk (5) bekezdése alapján az államnak – ebben a szerepkörében – a gyermekek védelemhez és gondoskodáshoz való jogát aktív, tevőleges, támogató (nem pusztán passzív) magatartással kell érvényre juttatnia. Míg a család (a szülők) XVI. cikk (1) bekezdésből fakadó kötelezettsége elsősorban a magánszférában, a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges tartás, gondozás, nevelés, oktatás és az ezeket elősegítő családi légkör kialakításának kötelezettségeként értelmezhető; addig az állami kötelezettség a családokon keresztül a gyermekek támogatását, a fejlődésükre károsan ható kockázatvállalásoktól való megóvását, és az önálló,

felelős és tájékozott döntéshozatalra történő felkészítés lehetővé tételét jelenti, akár a gyermekek jogainak az Alaptörvénnyel összhangban álló korlátozásának eszközével is.

Az Alaptörvény kilencedik módosítása az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdését kiegészítette a következőkkel: „Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonossághoz való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést.” Ennek indokai szerint az Alaptörvény módosításával az alkotmányozó az államra további intézményvédelmi kötelezettséget hárít, vagyis a jogalkotónak olyan jogszabályi környezetet és intézményrendszert megalapozó szabályokat kell kialakítania, amelyek garantálják a gyermek születésétől fogva megváltoztathatatlanul fennálló önazonosságának megőrzését, illetve megóvását. A nyugati világban tapasztalható modern ideológiai folyamatok, amelyek a férfi és női nem teremtettsége iránt ébresztenek kétségeket, veszélyeztetik a gyermekek Alaptörvényben foglalt egészséges fejlődéshez való jogát. Ahhoz, hogy garantálható legyen a gyermekeknek ez a külön nevesített joga, biztosítani szükséges a gyermek születési nemének megfelelő önazonossághoz való jogát, amelyet az államnak a rendelkezésére álló összes eszközzel meg kell védenie. A születési nem adottság, amelyet megváltoztatni nem lehet: az emberek férfinak vagy nőnek születnek. Az emberi méltósághoz pedig az is hozzátartozik, hogy minden gyermeknek joga van a születési nemének megfelelő önazonossághoz, melynek része, hogy védelmet élvezzen a testi-lelki integritása ellen ható szellemi vagy biológiai beavatkozásokkal szemben. A módosítás a fentiekhez illeszkedve biztosítja a gyermekek számára a Magyarország alkotmányos identitásán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést, egyértelmű alapokat teremtve ezzel ahhoz, hogy a felnövekvő nemzedék Magyarország magyar identitását, szuverenitását, és a kereszténység nemzetmegtartó szerepét megismerhesse és megóvhassa. Tekintettel az Alaptörvény R) cikk (4) bekezdésében foglaltakra, a módosításban foglaltak védelme és biztosítása a széles értelemben vett állam valamennyi szervének kötelessége.

3.3.2. A gyermek jogai a közoktatással összefüggésben

A fenti alkotmányos szempontok alapján az Alkotmánybíróság a 9/2019. (III. 22.) AB határozatban megállapította, hogy a jogalkotó mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet idézett elő azáltal, hogy a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényben vagy más jogszabályban nem alakított ki a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermekekre, tanulóokra vonatkozóan az egyéni szempontok megfelelő mérlegelését lehetővé

tevő olyan további kedvezmény szabályokat, amelyek a közoktatás során maradéktalanul biztosítják ezen gyermekek, tanulók – Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdése szerinti – védelmét.

Ennek indokai szerint ahhoz, hogy ezek a gyermekek, tanulók a jövő generációinak aktív, alakító tagjaivá tudjanak válni, olyan hatékony, az érintett gyermekek tanulási nehézségeinek felszámolását érdemben segítő közoktatási nevelési szabályrendszer kialakítása és fenntartása szükséges, amely képes a közoktatásban az ő speciális igényeiknek megfelelő, egyénre szabott felzárkózásuk, fejlesztésük minél eredményesebb biztosítására. Az Alkotmánybíróság ezért megállapította, hogy az Nkt. kedvezményeket biztosító rendelkezései azzal, hogy az értékelés szabályozása során a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő tanulók egyéni eltérő adottságait egyáltalán nem, még szakértői vélemény ellenére sem veszik figyelembe, illetve nem differenciálják; nem biztosítják megfelelően a tanulók egyéni képességeihez igazodó fejlődését. Az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdéséből és a XV. cikk (5) bekezdéséből nem vezethető le valamely meghatározott kedvezmény biztosításához fűződő jog, illetőleg állami kötelezettség. Ugyanakkor ezen alaptörvényi rendelkezésekből, különösen a XVI. cikk (1) bekezdéséből egyértelműen következik, hogy az állam a közoktatás szabályrendszerének átalakításakor nem számolhat fel valamely, jelen esetben a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő tanulók számára a jogszabály szerint is minden esetben szakértői vélemény alapján biztosított, így szakmailag indokolt, megalapozott kedvezményt anélkül, hogy ezzel egyidejűleg ne gondoskodna az érintettek számára más, a megszüntetett kedvezménnyel egyenértékű, valódi segítséget nyújtó könnyítésről. Ez egyaránt történhet az Nkt. új 56/A. §-a szerinti további, szakmailag indokolt és hatékony kedvezmények kidolgozásával és bevezetésével, illetőleg a már meglévő kedvezményekhez történő hozzáférés feltételeinek jogszabályban rögzített javításával.

Az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy a jogalkotó anélkül döntött a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő tanulók esetében az „értékelés és minősítés alóli felmentés és szöveges értékelés” kedvezményének megvonásáról, hogy ezzel egyidejűleg nem gondoskodott a jogszabályban rögzített módon a már meglévő kedvezményekhez történő hatékony hozzáférés intézményi és anyagi feltételeinek javításáról, illetőleg nem gondoskodott további, az Nkt. 56/A. §-a szerinti szakmailag indokolt és hatékony kedvezmények kidolgozásáról. Mindezen hiányosságok együttesére figyelemmel az Alkotmánybíróság hivatalból megállapította: azzal, hogy a jogalkotó a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermekek, tanulók tanulási nehézségei, hátrányai leküzdését elősegítő további – többek között az Nkt. 56/A. §-ában általa is szükségesnek tartott – kedvezményeket biztosító szabályozást nem alkotta meg maradéktalanul, megsértette a fentiekben

bemutatott, az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdéséből folyó azon kötelezettségét – összhangban az Alaptörvény Nemzeti hitvallásban foglaltakkal –, hogy olyan szabályozást alakítson ki ezen gyermekek közoktatására, köznevelésére nézve, amely a gyermekek, tanulók egyéni képességeihez igazodva minél inkább próbálja elősegíteni fejlődésüket, és ezzel biztosítani társadalmi felzárkózásuk minél hatékonyabb megvalósulását.

3.3.3. A gyermek érdekeinek a védelme az óvodai neveléssel összefüggésben

Az Alkotmánybíróság a 9/2021. (III. 17.) AB határozatban arra a következtetésre jutott, hogy az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése szerint nem igazolható a szülők neveléshez való jogának azon korlátozása, mely további egy évvel leszállítja a kötelező óvodai nevelés alól adható felmentés korhatárát anélkül, hogy egyfelől megjelölne azt az alapvető jogot vagy alkotmányos értéket, melynek védelmét szolgálja a rendelkezés, másfelől pedig biztosítaná annak lehetőségét, hogy konkrét egyedi ügyekben az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdésének megfelelően a gyermek legjobb érdekének alapulvételével születhessen döntés a kötelező óvodai nevelésben való részvétel kérdésében a negyedik életévüket már betöltött, ám ötödik életévüket még be nem töltött gyermekek esetében.

3.4. A szociális biztonsághoz való jog (XIX. cikk)

Az Alkotmánybíróság a 23/2013. (IX. 25.) AB határozatban mindenekelőtt megállapította, hogy a fenntartható gazdasági fejlődés és a fokozatosan romló demográfiai helyzet a szociális biztonság felfogásának és alkotmányos szabályozásának új alaptörvényi megfogalmazásához vezetett. A korábbi Alkotmány 70/E. § (1) bekezdése által kinyilvánított elbánást (amelyet számosan „állampolgári jognak” tekintettek, és amelyet az állam a valóságban csak egyre alacsonyabb szinten volt képes nyújtani, aminek még így is jelentős szerepe volt az ország eladósodásában) a 2011. április 18-án elfogadott Alaptörvény a valós lehetőségekhez igazította.

Az Alaptörvény XIX. cikkének (1) bekezdése szerint: „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson.” Az alapvetően megváltozott gazdasági körülmények az államháztartás működési elvét illetően szintén új helyzetet és alaptörvényi rendelkezéseket eredményeztek. A gazdasági viszonyok, a pénzügyi és gazdasági válság által elmélyített államháztartási szükséghelyzetben elkerülhetetlen volt az államadósság csökkentése, mint elsődleges rövidtávú államcél megjelölése. Ennek számos –

rendes körülmények között – méltányos és jogos igényt és törekvést alá kellett rendelni. Az Alaptörvény N) cikkének (1) bekezdése alapján „Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti”. Az itt hivatkozott és az Alaptörvény N) cikkével hangsúlyossá tett kényszerű paradigmaváltás érthető módon elsősorban vonatkozott az állami kiadások növekedésében meghatározó szerepet játszó nyugdíjrendszerre. A nyugdíjrendszer 2010-ben megkezdett folyamatos átalakításának egyik vezérlő elve és egyúttal főszabálya az, hogy nyugellátás az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött személyeket illetheti meg, az „ex gratia” jellegű juttatások a megváltozott helyzetben nem vagy csak korlátozottan tarthatók fenn.

Mindebből következően az Alkotmánybíróság a 23/2013. (IX. 25.) AB határozatban hangsúlyozta, hogy a korengedményes nyugdíjak csökkentése, megszüntetése, illetőleg szociális járadékká alakítása olyan új alaptörvényi szándékon nyugszik, amely a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható gazdálkodás elvének tiszteletben tartását az állami szervektől, köztük nevesítetten az Alkotmánybíróságtól megköveteli. Ennek az új alaptörvényi szándéknak alkotmányos tartópillére az, hogy a korhatár előtti nyugdíjak korábbi rendszere – a kényszerítő gazdasági körülményekre és ebből eredően az Alaptörvénybe foglalt államháztartási céloknak alárendelten – megszűnik, 2012. január 1-je után nyugdíjra főszabályként csak a meghatározott korhatárt elérő személyek jogosultak. A szociális biztonságot az ilyen jogcímen, illetőleg más rászorulóknak esetében Magyarország a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg [XIX. cikk (2) bekezdése]. Ez utóbbi körbe tartoznak azok a törvényi intézkedések, amelyek alapján a korábbi korhatár előtti ellátások helyébe – legitim módon, alkotmányos, illetőleg alaptörvényi felhatalmazás alapján – újak léptek, köztük a Knymt. hivatkozott rendelkezései, illetőleg az általuk megállapított – a korábbi ellátásokhoz képest az adó összegével a nyugdíj korhatár eléréséig csökkentett, vagy változatlan összegben folyósított, de szociális járadékként nyújtott – új típusú juttatások.

Az Alkotmánybíróság a 3217/2014. (IX. 22.) AB határozatban megállapította azt is, hogy az Alaptörvény a szociális biztonsághoz való alkotmányos alanyi jogot nem tartalmaz. Az Alaptörvény XIX. cikkének – e tekintetben releváns – (1) bekezdése szerint: „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult.” Az első mondat a „törekszik” kifejezéssel egyértelműen deklarálja, hogy Magyarországon a szociális biztonság garantálása nem alanyi alapjog, hanem csak államcél.

Lényeges ugyanakkor kiemelni azt is, hogy a fenti gyakorlatát az Alkotmánybíróság a 28/2015. (IX. 24.) AB határozatban árnyalta. Ennek lényege

szerint az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy az előző Alkotmányhoz képest lényeges változást jelent, hogy az Alaptörvény szociális biztonságról szóló XIX. cikke nem jogokról, hanem jellemzően állami kötelezettségekről és államcélokról rendelkezik. A XIX. cikk (1) bekezdése alapján Magyarország „törekszik” arra, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson, és „elősegíti” az időskori megélhetés biztosítását. Jogosultságról két esetben szól az Alaptörvény XIX. cikke. Az Alaptörvény XIX. cikk (4) bekezdése „állami nyugdíjra való jogosultságot” említ, amelynek feltételeit törvény állapítja meg. A XIX. cikk (1) bekezdése pedig az állampolgárok anyasága, betegsége, rokkantsága, özvegyisége, árvasága és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélkülisége esetében garantálja a „törvényben meghatározott támogatásra” való jogosultságot. Vagyis ezek azok az élethelyzetek, amelyekre szabottan törvényben alanyi jogon járó juttatásokat kell bevezetni, illetve fenntartani. Ebből az következik, hogy jöllehet a XIX. cikk jellemzően államcélokról, és nem alapvető jogokról szól, az Alaptörvénynek ez a cikke „Alaptörvényben biztosított jogot” tartalmaz abban az értelemben, hogy törvényi jogosultságoknak (meghatározott élethelyzetekhez kötve) alaptörvényi háttérrel ad. Habár a törvényi feltételek részletei vagy a nyugdíjra jogosultság feltételei mint konkrét részletszabályok nem az Alaptörvényből következnek, az alaptörvényi háttér azt jelenti, hogy az elvont jogosultság mind az állami nyugdíjat, mind a nők fokozott védelmét illetően az Alaptörvényből ered.

Ezt az értelmezést erősíti az Alaptörvény XV. cikk (5) bekezdése, amikor előírja, hogy az államnak külön intézkedésekkel kell védenie egyebek között a családokat, a gyermekeket, a nőket. A XV. cikk (3) bekezdése a nők és férfiak egyenjogúságát deklarálja. A XV. cikk alapjogi rendelkezés, amely fő szabály szerint tiltja a nem szerinti különbségtételt az alapvető jogokat illetően. A nőket az Alaptörvény XV. cikk (5) bekezdése és a XIX. cikk (4) bekezdése második mondata alapján külön védelem illeti meg, és a fokozott védelem követelményére tekintettel is nyugdíjra való jogosultságuk más lehet, mint más személyeknek. Mindkét szabályból az következik, hogy a nők – a férfiakhoz képest – kedvezőbb (nem azonos) alanyi jogokra tarthatnak igényt, a XIX. cikk (4) bekezdése második mondata alapján különösen az állami nyugdíjra jogosultság (a törvényben szabályozott jogosultsági feltételek meghatározása) területén.

3.5. Az emberhez méltó lakhatás joga (XXII. cikk)

Az Alkotmánybíróság a 19/2019. (VI. 18.) AB határozatban hangsúlyozta, hogy a hatékony objektív intézményvédelem, amely az állam alaptörvényi kötelezettsége nem tud megvalósulni az érintett egyének együttműködése

nélkül. Közérdek, hogy a „bárki” által szabályozott jogi keretek között használható közterület a köz érdekében, eredeti rendeltetésének megfelelően kerüljön használatra. A rendeltetéstől eltérő használat csak kivételes, időben korlátozott és jogszabályi keretek között megvalósuló használat lehet, ami nem változtathatja meg a közterület eredeti rendeltetését; jogellenesen nem korlátozhatja, és nem akadályozhatja meg a „bárki” általi jogszabályok keretei között és annak megfelelően megvalósuló közterület használatot. Mindaddig, amíg az állam az Alaptörvény XXII. cikk (2) bekezdésében foglalt államcél elérése és az ehhez kapcsolódó alapjogok intézményi védelme (az alapjogok tárgyi oldalának a biztosítása és védelme) területén teljesíti az alaptörvényi kötelezettségét, ellátja az ebből eredő állami feladatokat a hatékony feladatellátáshoz való hozzájárulást, addig e körben az állammal való együttműködést az egyén nem tagadhatja meg. (Indokolás [61])

Rámutatott az Alkotmánybíróság arra is, hogy a fentiekkel összefüggésben ugyanakkor alkotmányos kötelezettsége az államnak olyan jogi szabályozást és intézményrendszert kialakítani és fenntartani, amely a gazdasági teljesítőképességéhez igazodóan képes hatékonyan biztosítani az Alaptörvény XXII. cikk (1) és (2) bekezdéseiben foglalt államcélok megvalósulását, és az ehhez szorosan kapcsolódó alapjogok védelmét kiemelten is az Alaptörvény II. cikkében foglalt alapjog érvényesülését.

Az Alkotmánybíróság ebben az ügyben a megkeresett intézmények és szervezetek alkotmánybírósági megkeresésére adott válaszaiban foglalt tényeket e körben tényként fogadta el és megállapította, hogy az állam jogilag szabályozott keretek között jelenleg is fenntart és működtet ilyen intézményrendszert, az állami feladat ellátásában az állam széles körben együttműködik az önkormányzatokkal, az alaptevékenységük szerint ilyen tevékenységet ellátó vagy azt segítő társadalmi szervezetekkel és az egyházakkal is. Az Alkotmánybíróság az intézményrendszer kialakításának célszerűségi, illetve működésének hatékonysági szempontjait alkotmányossági szempontból nem értékelheti. Azt azonban az együttműködési kötelezettség körében értékelnie kell, hogy az állam eleget tett-e az objektív intézményvédelmi kötelezettségének, megteremtette-e az alkotmányosan elvárt együttműködés feltételeit. E körben az Alkotmánybíróság ismételten hangsúlyozta azt, hogy az együttműködési kötelezettség nem az egyén szabad döntése, hanem az önmagáért és a közösségért is felelősséget viselő egyén alkotmányos kötelezettsége. Együttműködés nélkül, még az egyébként hatékony objektív állami intézményvédelem esetén sem tudja az állam egyoldalúan biztosítani az Alaptörvény XXII. cikk (2) bekezdésében foglalt államcél megvalósítását.

GONDOSKODÁSPOLITIKA ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

1. Fogalmi tisztázások

1.1. Gondoskodáspolitikákontra szociálpolitika

A gondoskodáspolitiká egy viszonylag új és sok tekintetben speciálisan magyar fogalom, amely a szociálpolitika tartalmához képest hangsúlyozni kívánja azt a többletet, amely az Alaptörvényből levezetett új emberképhez, az öngondoskodó emberhez és a társadalmi szolidaritáshoz igazodik. Milyen különbségek és azonosságok fedezhetők fel a két fogalomkörben?

A szociálpolitika fogalmi lényege a gondoskodó állam volt, mert minden támogatást az államtól származtatott, állami monopóliumnak tekintett. Az államon kívül természetesen nem állami szervezetek is részt vettek a feladatok ellátásában, de a hangsúly az állami költségvetésbe összeadott járulékok felhasználásán és a központi elosztáson volt.

Az új emberkép az öngondoskodást helyezi előtérbe egy munkaalapú társadalomban, vagyis mindenkinek hasznosítania kell meglévőt, még használható munkaerejét, és nem csak a támogatásokra számítani. Másrészt egy fejlett piacgazdaságban nem pusztán az állam feladata a rászorulókról való gondoskodás elvégzése és finanszírozása, hanem a karitatív feladatokat ellátó és magánforrásokat is hasznosító alapítványok, magánszervezetek, egyházak is komoly szerephez jutnak. A gondoskodáspolitiká fogalma azért több és más, mint a szociálpolitika fogalma, mert a hangsúlyt az állam helyett az egész közösségre helyezi. Mindenkinek tehát elsősorban magáról kell gondoskodnia, de ha erre nem képes, akkor a családjának kell átvennie ezt a szerepet. Ezután következnek csak a külső támogatók, az önkormányzatok és az állam. Amíg azonban a szociálpolitika ezt a külső támogatási kötelezettséget kifejezetten az államra terheli, a gondoskodáspolitiká mindenkire, minden magyar állampolgárra és szervezetre számít, vagyis igyekszik minél több nem állami szereplőt bevonni a gondoskodásra szoruló megsegítésébe (Molnár 2023). Az állam ebben az összefüggésben egyrészt támogató, másrészt összehangoló, koordinatív és szabályozó szerepet játszik. Ebből következik az is, hogy amíg a szociálpolitika hangsúlya a segélyezésen van, addig a gondoskodáspolitiká a saját munkára és a munkajövedelemre épít, illetve amíg a szociálpolitika alapvetően az állami költségvetés bevételeire alapoz, addig a gondoskodáspolitiká nagy hangsúlyt helyez az államon kívüli forrásokra is.

Meg kell jegyezni, hogy a gondoskodáspolitikához hasonló kifejezés mint terminus technicus az Európai Unióban ugyancsak ismert *care policy*ként. Az Unióról szóló 2021. évi beszédében Ursula von der Leyen elnök bejelentette

az európai gondozási stratégiát, amelynek célja támogatni a nőket és a férfiakat abban, hogy kialakíthassák a lehető legjobb egyensúlyt a munka és a magánélet között. Az Európai Gondozási Stratégia (European Care Strategy) a Bizottság 2021 márciusában a szociális jogok európai pillérének megvalósítására vonatkozó cselekvési tervben szerepel (EB sajtóközlemény 2022; EB 2019). A Stratégia főleg a kisgyermekes és az idősek gondozására koncentrál. A gondoskodáspolitikát lényegében tartalmazza a korábban a szociálpolitika körébe tartozó területeket és az európai gondozás-politikát, csak az előbb említett hangsúlyokkal.

1.2. Nemzeti szociálpolitika kontra EU-szociálpolitika

Előzetesen egy másik megközelítésről, a nemzeti és az uniós szociálpolitika közötti különbségtételről is beszélni kell, mert ennek a két területnek mások a céljai, a szereplői, az eszközei és az alapelvei.

A nemzeti szociálpolitika célja a nemzeti tagállam polgárai jólétének megteremtése, míg az EU-szociálpolitika a tagállamok közötti koordinációra, együttműködésre, összehangolásra, egységesítésre törekszik. A nemzeti foglalkoztatáspolitikát mindazon eszközt, politikát, jogszabályt jelenti, amely a nemzeti munkaerőpiacra irányul. A nemzeti foglalkoztatáspolitikát tehát a munkavállalókat, munkáltatókat, munkanélkülieket közvetlenül érintő állami tevékenység. Az uniós szociálpolitika ezzel szemben azokat a területeket érinti, ahol az egységesítés és együttműködés szükséges, így az egyenlő bánásmód, a munkavállalói jogok védelme, a foglalkoztatáspolitikát és a szociális védelem összehangolásában (Kende 2016).

A nemzeti szociálpolitika szereplője az egyén és az állam, illetve – mint a gondoskodáspolitikát megfogalmazásánál láttuk – az állam mellé belépnek hangsúlyozott mértékben a nem állami szervezetek is. A közösségi szociálpolitika szereplői az Unió intézményei és a tagállamok.

A nemzeti szociálpolitika a jogalkotástól kezdve a pénzügyi és intézményi feltételek megteremtéséig számos eszközzel rendelkezik. A közösségi szociálpolitika fő eszköze: a jogharmonizáció, az ún. nyitott koordináció és a költségvetési, támogatási eszközök (pl. az Európai Szociális Alap).

Mint ismeretes a jogharmonizáció eszközei az alapszerződések, a rendeletek, az irányelvek és az Unió Bíróságának döntései. A nyitott koordináció (Open Method of Co-ordination, OMC) ezzel szemben egy sokkal rugalmasabb eszköze az együttműködésnek. A folyamat elején a Tanács kidolgozza a stratégiai célokat, majd a Bizottság javaslatot tesz arra, hogy a tagországok milyen irányvonalat kövessenek és az elért teljesítmény hogyan mérhető. Ezt a teljesítményértékelést ismét a Tanács fogadja el. A tagállamok ennek alap-

ján nemzeti akcióttervet készítenek, amelyet a Bizottság állandó (gazdasági és szociális, valamint a régiók) bizottságai kiértékelnek és kiemelik a jó gyakorlatokat (best practices), valamint javaslatokat tesznek a tagállamoknak. Ezek aztán alapot képeznek a következő ciklusra vonatkozó irányelvek előkészítésének (Sziklai 2012).

A közösségi szociálpolitika határainak kijelölésére szolgál az EU következő három alapelve:

- Szubszidiaritás: a közösségi szabályozás akkor indokolt, ha a tagállami szabályozásnál hatékonyabban biztosítja az egységes piac működését.
- A sokféleség tiszteletben tartása: elfogadják az ellátó rendszerek közötti különbségeket, illetve a közöttük zajló versenyt. Ennek legfontosabb hatása, hogy az egységes piac torzulásmentesen működjön.
- A versenyképesség és a szociális védelem egyensúlya: a tagállamok által biztosított szociális védelem nem veszélyeztetheti a versenyképességet (Kende – Szűcs 2015).

A nemzeti szociálpolitikák természetesen sok tekintetben eltérnek egymástól az Unión belül, ezért van szükség rugalmas, keresztszerű együttműködésre és elvekre, hogy a sokféle megoldás működő, közös többszörösét meg lehessen találni.

1.3. Szociális jogok az emberi jogok rendszerében

A harmadik nézőpont, amelyet előzetesen tisztázni kell, a gondoskodáspolitikai viszonya a szociális jogokhoz. A megközelítés magyarázatát kezdjük kicsit távolabbról. Induljunk el a kályhától. Az Uniós szociális politika alapját a szociális jogok képezik, amelyek az emberi jogok második generációjába tartoznak. Miről is van szó?

Először le kell szögezni, hogy Európában a szociális alapjogok megfogalmazói és szabályozói között lépten-nyomon találkozunk két, nevében nagyon hasonlóan hangzó szervezettel, szereplővel. Ne tévesszük össze őket. Az Európa Tanácsot (Council of Europe) és az Európai Tanácsot (European Council), amely két különböző intézmény. Az Európa Tanács egy strasbourgi székhelyű nemzetközi szervezet több szervvel (Parlamentari Közgyűléssel, Miniszteri Bizottsággal), amelyet 1949-ben hoztak létre, és jelenleg 46 európai ország vesz részt benne. A demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság előmozdítására jött létre. Ennek a nemzetközi szervezetnek a nevéhez kapcsolódik az Emberi Jogok Európai Egyezményének létrehozása és az Emberi Jogok Európai Bíróságának felállítása.

Az Európai Tanács viszont a 27 tagállammal rendelkező Európai Unió mint nemzetközi szervezet egyik döntéshozó szerve, amely az EU 27 tagállamának képviselőiből áll. Meghatározza az EU általános politikai irányát és prioritásait (Council of Europe é.n. a). Az Európai Uniót eredetileg gazdasági együttműködésre hozták létre, így kezdetben a gazdasági együttműködéssel összefüggő egyezményeket, szabályokat fogalmazta meg. Az Európa Tanács viszont nem a gazdasági, hanem a társadalmi kérdések összehangolására, a „humán” jellegű egyezmények létrehozására alakult. Ennek a megkülönböztetésnek azért van jelentősége, mert amikor az Európai Unió szélesíteni kezdte az általa összehangolni kívánt szabályozási területeket, illetve az Unió Bírósága, amikor döntéseket hoz az emberi jogokhoz kapcsolódó kérdésekben, akkor az Európa Tanács már kidolgozott egyezményeit, illetve ezen nemzetközi szervezet bírói szervének, az Emberi Jogok Európai Bíróságának a döntéseit veszi messzemenően figyelembe. Nem kevésbé fontos szempont az is, hogy az Uniónak az az ország lehet csak tagja, aki stabil intézményekkel rendelkezik, amelyek garantálják a demokráciát, a jogállamiságot, az emberi jogokat, valamint a kisebbségek tiszteletét és védelmét; vagyis amelyet az Európai Tanács egyezményei fogalmaztak meg (lásd. koppenhágai kritériumok). A két szervezet több elvi ponton összefügg egymással (European Commission é.n.).

Az emberi jogokról ejtsünk néhány szót, mivel a szociális jogok is ebbe a körbe tartoznak. Napjainkban az emberi jogok 3 generációját különböztetik meg. Ezt azért így kell megfogalmazni, mert az emberi jogok köre egy folyamatosan fejlődő jogi elvrendszert alkot, amely évtizedek, sőt mondhatni évszázadok alatt alakult ki. Megjegyzendő, hogy az emberi jogokat az ENSZ világegyezmények is tartalmazzák. Az első generációs emberi jogok katalógusát az ENSZ Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (ICCPR) is összefoglalta, de Európában néhány év különbséggel az 1950. november 4-én, Rómában aláírt emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény, más néven Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) is meghatározta. Ezek az első generációs, ún. polgári és politikai jogok (pl. az élethez való jog, a személyi szabadsághoz, a szólás, vallás, gyülekezési szabadsághoz való jog stb.).

Az ún. második generációs, szociális, gazdasági és kulturális jogokat ugyancsak tartalmazza egy ENSZ egyezmény, a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, illetve európai hatállyal az Európa Tanács által elfogadott Európai Szociális Karta. Ha szétbontjuk az ENSZ egyezmény nevét, akkor azt mondhatjuk, hogy szociális jogok azok a jogok, amelyek a társadalmi életben való teljes értékű részvételünkhöz szükségesek (pl. családalapításhoz való jog). A gazdasági jogok körébe tartozik a munkához, a megfelelő életszínvonalhoz, a lakhatáshoz, illetve a nyugdíjhoz való jog (amennyiben valaki idős vagy munkaképtelen). A kulturális jogok pedig egy

közösség kulturális életmódjával kapcsolatosak (pl. oktatáshoz való jog). Sok más olyan jog van, amelyeket ugyan hivatalosan nem kulturális jogként osztályoznak, ám a társadalmon belül a kisebbségi közösségek számára nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megőrizhessék kulturális jellegzetességeiket (pl. a hátrányos megkülönböztetés tilalma, az egyenlő törvényes védelem joga).

A harmadik generációs emberi jogok a legújabb fejlődés eredményei. Általában a következő sajátos jogokat sorolják ebbe a kategóriába: a fejlődéshez, a békéhez, az egészséges környezethez, továbbá az emberiség közös örökségének kiaknázásában való részvételhez való jog, illetve a kommunikációhoz és a humanitárius segítséghez való jog. Ezeket kollektív emberi jogoknak is nevezik (Council of Europe é.n. b).

Meg kell jegyezni, hogy míg az első generációs jogokat kötelezően biztosítani kell az államnak és így az Alaptörvényünknek is, addig a második generációs jogokat sokszor csak államcélként fogalmazzák meg az alkotmányok, mert az államok anyagi teherbíró képessége nagyon különböző (pl. az EU-tagállamok gazdasága sincs azonos szinten), így ezen jogok biztosítását az egyes tagállamok anyagi erejükhöz képest vállalják.

1.4. Az Unió jog rendszerének vázlata

Az uniós jogrend egy sajátos, a hagyományos nemzetközi jogtól elkülönült, nemzetek feletti normarendszer, szupranacionális jog, amely nagymértékben befolyásolja és alakítja a tagországok jogrendjét. Az uniós jognak három területe van:

1. Az Unió alapító szerződésai a nemzetközi szervezet működésének alapját és kereteit határozzák meg, ezeket nevezzük elsődleges, eredeti uniós jogforrásoknak (Pl. EUSZ, EUMSZ). A jogalkotók ebben a körben a tagállamok, amelyek a nemzetközi szerződéseket aláírták.
2. A második szintet az uniós intézmények (pl. Parlament, Tanács, Bizottság) által alkotott szabályok jelentik. A jogalkotók ebben a körben maguk az uniós (régebben közösségi) intézmények (pl. kerethatározatok, irányelvek, rendeletek). Ezt a csoportot nevezzük származtatott vagy másodlagos uniós jogszabályoknak.
3. A harmadik csoportba az Európai Unió Bírósága által kialakított joggyakorlat (bírói jog) képezi, amely klasszikus felfogásban ugyan jogalkalmazás, de sok esetben új elemmel is bővíti a jogi szabályozást.

Az Unió Bíróságának egyik ítéletében rögzítette, hogy a Közösség határozatlan időre történő létrehozásával az államok, bár szűk területen, de korlátozták

szuverén jogait, és így saját állampolgáraikra, illetve honosaikra és önmagukra kötelező joganyagot hoztak létre (6/64 Flaminio Costa v ENEL, EU:C:1964:66).

2. Az Európai Unió szociális jogi szabályozásának vázlata és néhány fontosabb eleme

2.1. A szociális jogi EU szabályozás történetének fontosabb lépcsőfokai

Jelenleg az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 151. cikke részletezi az EU szociálpolitikai célkitűzéseit: a foglalkoztatás elősegítése, a munka- és életkörülmények javítása, a munkavállalókkal szembeni egyenlő bánásmód, a szükségleteknek megfelelő szociális védelem, a szociális párbeszéd, a humán erőforrás fejlesztése a foglalkoztatás magas és fenntartható szintjének eléréseért, valamint a kirekesztés elleni küzdelem (EUR-LEX é.n.). Hogyan jutott az EU idáig, milyen utat járt be? Térjünk át az EU szociálpolitikáját szabályozó alapszerződések és a fontosabb egyéb eszközök vázlatos áttekintésére történeti sorrendben.

Az Európai Szén- és Acélközösséget (ESZAK) létrehozó Párizsi Szerződés (1951) elsődleges céljának azon szociális problémák kezelését tekintette, amelyek a szén- és acélipar szerkezetváltozásából eredtek. A szerződésben szereplő gazdasági és szociális rendelkezések, valamint a foglalkoztatáspolitikai címet viselő cikkek is jelzik a szociális ügyek kiemelt szerepét.

Az 1957-ben a Rómában aláírt szerződések (a továbbiakban: Római Szerződés) nyomán az ESZAK mellett két új közösség kezdte meg működését 1958-tól: a gazdasági szektorokat összefogó Európai Gazdasági Közösség (EGK) és az Európai Atomenergia Közösség (Euratom) (Bultmann 2020, 26). A Római Szerződés nem hozott lényeges változást a szociálpolitika terén. Említést érdemlő azonban az, hogy szigorú munkahelyi egészség- és biztonságvédelmi szabályokat fektetettek le.

Közbevetőleg szólni kell egy fontos pénzügyi forrásról, az EU foglalkoztatási és szociális céljainak megvalósítására a Római Szerződéssel létrehozott Európa Szociális Alapról (ESZA), amely 2017-ben ünnepelte hatvanéves fennállását. Míg a kezdeti időkben a munkájukat elvesztőket igyekeztek kompenzálni, az alapból finanszírozott célok az évtizedek alatt jelentős mértékben kiszélesedtek (pl. a foglalkoztatáspolitikai feladatok mellett ide tartoznak az oktatási és képzési politikák kiigazítása) (Európai Parlament 2024).

A szociális jogok összefoglalásának újabb fontos állomását jelentette az Európa Tanács (a strasbourgi székhelyű szervezet) által kibocsátott Európai

Szociális Karta 1961-ben, melyben a Közösséget alkotó tagállamok is azt tűzték ki célul, hogy lakosságuk életszínvonalát emeljék, és előmozdítsák a szociális jólétet, minden hátrányos megkülönböztetés nélkül. A dokumentum megfogalmazott bizonyos irányelveket és alapvető szociális jogokat, amelyeket a Karta tagállamainak nemzeti politikájuk kialakításakor figyelembe kell venniük. A Kartának különös jelentőséget ad, hogy az Amszterdami Szerződéssel módosított Európai Közösséget létrehozó szerződés Szociális rendelkezések fejezetének 136. cikke az Európai Unió tagállamai számára előírja a Kartában meghatározott szociális jogok figyelembevételét. Az Európai Szociális Karta ezáltal összekötő kapoccsá vált az Európa Tanács és az Európai Unió között.

1986-ban megszületett a Közösség Egységes Európai Okmánya (Single European Act), amely a szociálpolitikáról, mint a gazdasági kohézió erősítésének eszközéről szól. Mivel az Európai Szociális Karta (az ET egyezmény, 1961), habár jogi katalógus, de nem bírt kikényszerítő erővel, szükségessé vált egy másik katalógus elkészítése. 1989-ben ezért kiadták a Közösségi Charta a munkavállalók alapvető szociális jogairól című dokumentumot. Az Európai Szociális Kartát (1961) azonban ne tévesszük össze ezzel a Közösségi Chartával (1989), amely „csak” a munkavállalók alapvető szociális jogairól szól. A Közösségi Charta megszületése a tagállamokban begyűrűző szociális problémákkal magyarázható. Legelőször a Gazdasági és Szociális Bizottság volt az, mely felhívta a figyelmet az alapvető szociális jogok kérdésére, miután a Bizottsággal 1988 novemberében tartottak közös megbeszélést egy szociális minimumot tartalmazó katalógusról. 1989. február 22-ei ülésén a Gazdasági és Szociális Bizottság felvázolt egy jogi katalógust. A Közösségi Charta 12 fejezetben csoportosítja a szociális jogokat (esély 1998, 35–41). A Bizottság 1989. október 2-án nyilvánosságra hozta a katalógus második tervezetét, majd egyeztetettek az érdekvédelmi szervezetekkel és Nagy-Britannia kivételével 1989 decemberében a Strasbourgi Találkozón elfogadták a dokumentumot. A brit elutasítás miatt a Charta nem rendelkezik kötelező erővel, ünnepélyes deklaráció csupán, mégis az Európai Bíróság, az Unió bírósága, a megalkotásától fogva felhasználta, mint az interpretáció eszközt (Jakab 2007).

A Maastrichti Csúcson, 1991-ben kezdték tárgyalni, majd 1993. november 1-től hatályba lépett a Maastrichti Szerződés, melynek részét képezte a *Szerződés az Európai Unióról*. Ezzel jött lére az EU. Az eddig felsorolt jogforrások által megalkotott közösségi szociális jogi normákat inkorporálták a Római Szerződésbe. A Harmadik Rész VIII. címébe kerültek a szociálpolitikai intézkedések (Szociálpolitika; oktatás, szakképzés és ifjúság). Az 1. fejezet a szociális rendelkezéseket tartalmazza (136–145. cikkelyek), a 2. fejezet az Európai Szociális Alapról (146–148. cikkelyek), a 3. fejezet az oktatásra és a szakképzésre vonatkozó rendelkezésekről szól.

A Maastrichti Szerződéshez az akkor még tizenegy tagállam egy jegyzőkönyvet – a Szociálpolitikai Megállapodást – csatolt, amely felhatalmazást adott arra, hogy kötelező erejű jogszabályokat fogadjanak el a szociálpolitika területén. Az uniós működést felülvizsgáló 1997. október 2-án aláírt és 1999. május 1-jén hatályba lépett Amszterdami Szerződésbe a tagállamok – tekintettel az egyre nyomasztóbb méreteket öltő, átlagban 10%-ot is meghaladó munkanélküliségre – a többi szociálpolitikai kérdéstől elkülönítve, új címként beemelték a foglalkoztatáspolitikai témakörét is. Ennek alapján 1997 novemberében az EU Európai Tanács a luxembourgi foglalkoztatási csúcstalálkozón útnak indította az Európai Foglalkoztatási Stratégiát (Tóth 2018, 37).

Az 1997. évi Amszterdami Szerződés megfogalmazta az emberi jogok feltétlen tiszteletét, a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, újra fogalmazta a kirekesztés, a szegénység elleni küzdelem fontosságát, kimondta a tagországok foglalkoztatáspolitikáinak, az élet- és munkafeltételek harmonizálásának követelményét (Tóth 2005, 71–72).

A 2000 márciusában tartott csúcstalálkozón elfogadott Lisszaboni Stratégia (a továbbiakban: Stratégia) jelentős változást hozott az EU stratégiai célkitűzéseiben azzal, hogy összekapcsolta a növekedést, a foglalkoztatást és a szociális védelmet azzal a céllal, hogy „modernizálja az európai szociális modellt, az emberekbe való befektetéssel és a társadalmi kizáródással (social exclusion) szembeni fellépéssel” (newsroom 2004).

Az Unió a nagyobb számú tagállam csatlakozását a Nizzai Szerződésben kívánta lehetővé tenni. Az Alapjogi Chartát az Európai Parlament, a Bizottság és a Tanács elnökei írták alá az Európai Tanács nizzai ülésén 2001-ben. Az ünnepélyes kihirdetés azonban nem tette jogilag kötelező erejűvé a 2003. február 1-jén hatályba lépő Chartát. A ratifikációs folyamat eredménytelensége miatt a Charta a Lisszaboni Szerződés elfogadásáig csupán az alapvető jogokról szóló nyilatkozat maradt. Miután a Chartát módosították, 2007-ben újra kihirdették. Az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikkének (1) bekezdése kijelenti, hogy „az Unió elismeri az Európai Unió Alapjogi Chartájának [...] szövegében foglalt jogokat, szabadságokat és elveket; e Charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a Szerződések”. Ezért a CHarta az elsődleges uniós joganyag részét képezi, ilyen módon a másodlagos uniós joganyag és a nemzeti intézkedések megfelelése vizsgálatának egyik szempontjává vált. Az Alapjogi Charta, is tartalmaz jónéhány szociális jellegű jogot (pl. 20–26. cikk egyenlőségi jogok, 27–37. cikk szolidaritási jogok) (EUR-LEX 2012). Az Alapjogi Charta csak a Lisszaboni Szerződés 2007. decemberi aláírása és 2009. decemberi hatálybalépése után vált jogilag kötelező erejűvé (europeana é.n.). Az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 6. cikke kötelező erővel ruházta fel az EU Alapjogi Chartájában szereplő szociális jogokat.

A lisszaboni szerződés, amelyet 2007-ben írtak alá és 2009. december 1-jén lépett hatályba az Európai Unióról szóló szerződést (EUSZ) jelentősen módosította és cikkeit átszámozta. Az Európai Közösséget alapító római szerződés jelentős módosulással az Európai Unió működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) nevet kapta. Megszűnt a pillérrendszer és az EU-t az Európai Közösség jogutódjának nyilvánította.

A korábban már elfogadott lisszaboni stratégia utáni időszakból meg kell említeni a 2010. június 17-én elfogadott *Európa 2020* című újabb stratégiát, amely az okos, fenntartható és inkluzív növekedésért jött létre. A dokumentum preambuluma szerint „Európa az átalakulás korát éli. A válság (ti. a 2008-as világválság – a szerk.) több év gazdasági és szociális haladását semmisítette meg, és rávilágított az európai gazdaság strukturális hiányosságaira. Ezzel egy időben a világ gyorsan halad, a hosszú távú kihívások – globalizáció, az erőforrásokra nehezedő nyomás, az öregedés – pedig egyre intenzívebbé válnak. Az EU-nak kézbe kell vennie jövőjét. Európa akkor lehet sikeres, ha közösen, unióként lép fel. Stratégiára van szükségünk ahhoz, hogy megerősödve kerüljünk ki a válságból, és hogy olyan intelligens, fenntartható és inkluzív gazdasággá tegyük az EU-t, amelyben magas a foglalkoztatottság és a termelékenység, és erős a társadalmi kohézió. Az Európa 2020 a 21. század európai szociális piacgazdaságának képét festi elénk.

Az EU működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 151. cikke rögzíti, hogy az EU egyik fő célja a foglalkoztatás elősegítése, az életkörülmények javítása, a megfelelő szociális védelem biztosítása. Az elmúlt évtizedek társadalmi, technológiai és gazdasági fejleményei, a digitalizáció és az automatizáció terjedése a gazdaságban, a munkaerőpiac szerkezetének átalakulása új kihívásokat állít a szociális jogokat és a szolidaritást közös értéknek valló Európai Unió elé is. E kihívásokra adott uniós válasz a Szociális Jogok Európai Pillére (European Pillar of Social Rights), amelyet Marianne Thyssen foglalkoztatásért, a szociális ügyekért és a társadalmi befogadásért felelős biztos 2017. április 26-án terjesztett elő. A szociális jogok európai pillére három fő kulcsterületen (esélyegyenlőség és munkavállalási jog, tisztességes munkafeltételek, szociális védelem és társadalmi befogadás), 20 alapelv mentén kívánja támogatni a méltányos és jól működő munkaerőpiacokat és szociális rendszereket (pl. munka és magánélet közti egyensúly, gyermekgondozás és – támogatás, lakhatás és segítség a hajléktalanoknak) (Országgyűlés Hivatala 2017).

2021-ben a Bizottság elfogadta a szociális jogok európai pillérének megvalósítására irányuló cselekvési tervet (EUR-LEX 2021). A terv meghozandó intézkedések egész sorát határozza meg a több és jobb munkahely, a készségek, az egyenlőség, valamint a szociális védelem és társadalmi befogadás terén.

2022-ben az EU elfogadta a minimálbérekről szóló irányelvet (EUR-LEX 2022a) amely tükrözi a szociális pillér 6. alapelvét, amely megállapítja az uniós munkavállalók tisztességes életszínvonalat biztosító, méltányos bérezéshez való jogát. Ezen túlmenően az EU elfogadta a vezetőtestületekben a nemek közötti egyensúlyról szóló irányelvet (EUR-LEX 2022b), amelynek alapelvei között szerepel a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség, többek között a munkaerőpiaci részvétel, a foglalkoztatási feltételek és a szakmai előmenetel tekintetében (EUR-LEX 2017).

A Pillér alapelvei az elkövetkező évtizedben meg fogják határozni az EU szociálpolitikájának és szociálpolitikai jogalkotásának az alapjait.

2.2. A szociálpolitika főbb szabályozási tendenciáinak összefoglalása

Az Európai Unió szociálpolitikáját számos tényező határozza meg, de ki kell emelni az eddig bemutatott adatokból és tényekből is jól látható általános tendenciákat.

Az EU alapvetően gazdasági tömörülés, így természetes, hogy kezdetben szinte kizárólag és később is hangsúlyozottan a gazdasági együttműködéshez kapcsolódó jogokkal foglalkozott. A harmonizációs célú EU-s jogalkotó tevékenység a szociálpolitika területén főként a munka világával kapcsolatos problémák szabályozására korlátozódott. Mivel a szabályozáshoz szükséges, hogy a tagállamok felhatalmazást adjanak rá és szuverenitásuk korlátozását ezekben a vonatkozásokban is tudomásul vegyék, ezért nem terjedhetett ki a szociálpolitika minden területére. Kezdetben főleg a szabad mozgás, a dolgozók munkahelyi biztonságának és egészségének, a munkaszerződések védelmének és a foglalkoztatásbeli egyenlő bánásmódot biztosító rendelkezések összehangolására vonatkozó uniós jogszabályok kibocsátására volt lehetősége az EU-nak (vagy korábban a Közösségnek). A munkajogi szabályozás harmonizációja ennek következtében pl. töredékessé vált, hiszen csak ott volt rá lehetőség, ahol a tagállamok között megegyezés jöhetett létre. Olyan fontos területek kimaradtak, mint pl. a munkaviszony létesítése. Ezért kezdték alkalmazni a nyitott koordináció (lásd. korábban) módszerét, amely szélesebb körben történő egyeztetést tett lehetővé, de nagy hátránya a szankció hiánya (Jakab – Mélypataki – Szekeres 2017, 91–92).

Magyarország a 2004. évi csatlakozásáig a szociálpolitikában több mint 100 irányelvet, rendeletet, határozatot, ajánlást átvett. A szakmailag illetékes kormányzati szervek és intézmények is bekapcsolódtak a foglalkoztatáspolitikai terén, valamint a társadalmi befogadás témájában működő nyitott koordinációs mechanizmusba. A közösségi jog hazai alkalmazásához szükséges

– munkaügyi, munkavédelmi, munkaegészségügyi stb. – intézmények többsége évek óta működött, az új szervezetek – például Egyenlő Bánásmód Hatóság – létrehozása megtörtént. A kormányzati szervek, az érintett intézmények, az önkormányzatok, a szociális partnerek stb. felkészítése a legkülönbözőbb szervezésben, hazai és külföldi szakértők bevonásával éveken át zajlott (Nagy 2024).

A 2000-es évek közepétől a globalizáció nyomására előtérbe kerültek a tagállami sokféleségre reflektáló, komplex, főként „puha” eszközökkel operáló stratégiai programok, amelyek a versenyképesség javítása célja mellett, a kapcsolódó környezeti, foglalkoztatási és szociális problémákra is koordinált választ kívántak adni, így pl. a Lisszaboni Stratégia, majd az Európa 2020 Stratégia, végül a 2017-es Szociális Jogok Európai Pillére.

A Szociális Pillér 2030-ig az Unió szociálpolitikai stratégiáját valósítja meg, többek között a foglalkoztatás 78%-os célja, szegénységben élők 15 millió fővel csökkentése, s a felnőttoktatásban évente résztvevők 60%-os célja szerint. A Szociális Pillérhez olyan fontos új irányelvek elfogadása is kapcsolódik, mint a platform munka szabályozása, az európai minimálbérről szóló irányelv, vagy a Covid idején a csökkentett munkaidős foglalkoztatás pénzügyi támogatása (Nagy 2024).

2.3. Az EUB döntéseinek szerepe a szociális jogok és a szociálpolitika tekintetében

Az Európai Unió Bírósága (Court of Justice of the European Union – CJEU) két különálló bíróságból áll. A Bíróság (Court of Justice) az Európai Unió legfelsőbb uniós jogi első- és másodfokú bírósága, amely nemzeti bíróságok ügyeit és fellebbezési ügyeket tárgyalja, a Törvényszék elsőfokú bíróság (European General Court-EGC) pedig főként magánszemélyek és cégek ügyeit tárgyalja. A hatáskörük korlátozott és csak olyan ügyeket tárgyalhatnak és olyan eljárásokban, amelyeket az alapító szerződések és azokon alapuló másodlagos jogforrások lehetőséget adnak.

A szociális jogok a „közösségi jog általános elveiben foglalt és a Bíróság által védett alapvető jogok” (1969. november 12-i ítélet, Stauder, 29/69. sz. ügy), valamint a tagállamok „alkotmányai által elismert és védett alapvető jogok” közé kell sorolni. „Az emberi jogok védelmére vonatkozó nemzetközi szerződések, amelyekben a tagállamok együttműködtek vagy amelyeket aláírtak, iránymutatásokat adhatnak, amelyeket a közösségi jog keretében követni kell” (1974. május 14-i ítélet, Nold, 4/73. sz. ügy). A Defrenne III. ügyben (1978. június 15-i ítélet, 149/77. sz. ügy) a Bíróság rögzítette, hogy „az alapvető

emberi jogok tiszteletben tartása a közösségi jog általános elvei közé tartozik, amelyek betartását a Bíróság köteles biztosítani” (Quesada 2017).

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) szerint azonban a szociálpolitika elvileg nem tartozik az uniós jog hatáskörébe, mert azt – mint láttuk – a tagállamok szabályozzák. A Bíróság joggyakorlata azonban lehetővé tette, hogy ebbe a szinte kizárólagos tagállami hatáskörbe is beavatkozzanak. A szociális jogok védelmére vonatkozó joggyakorlatát a Bíróság elsősorban az európai polgárságról szóló szerződés rendelkezéseinek a diszkrimináció elleni rendelkezésekkel együtt történő felhasználásával alakította ki.

A Bíróságnak a szociális jogok tekintetében is jelentősnek mondható esetjoga alakult ki, de ebben a tanulmányban csak az egyik legfontosabb elvi megközelítését említhető meg, és ez az uniós állampolgársághoz kötődő szociális jogok gyakorlása. A nemzeti határok fokozatos eltörlése és az európai polgárok ebből következő megnövekedett mobilitása szükségszerűen nagy elvárásokat támasztott a polgárokat megillető jogokkal kapcsolatban, különösen azzal az országgal kapcsolatban, ahová költözni kívánnak. A Bíróság joggyakorlatának egyik leglátványosabb fejleménye ebben a vonatkozásban az európai polgárság fogalmának a kialakulása, amely a nem gazdasági jellegű jogok élvezetét foglalja magában. Az EUMSZ 20. cikkének első bekezdése az uniós polgárságot határozza meg. Minden, valamely tagállam állampolgárságával rendelkező személy uniós polgár. Ez a cikk egyértelművé teszi, hogy az uniós polgárság kiegészítő jellegű a nemzeti polgársághoz képest. Az állampolgársági rendelkezések, ahogyan azokat ebben az esetben alkalmazták, számos esetet azonban a Szerződés hatálya alá vontak. A Bíróság hajlandó volt megállapítani az egyenlő bánásmódhoz való jogot olyan ügyekben is, ahol a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jog nem érintett közvetlenül (Arestis é.n.).

Az uniós állampolgár tekintetében azonban a Bíróságnak elég határozott állásfoglalása van. A Baumbast-ügyben rögzítette, hogy annak megtagadása, hogy Baumbast az Egyesült Királyságban tartózkodjon, mert ott államban nem rendelkezett sürgősségi ellátási biztosítással, a Bíróság szerint aránytalan beavatkozást jelentett a Szerződésből eredő tartózkodási jogba (2002. szeptember 17-i ítélet, Baumbast, C-413/99, ECLI: EU:C:2002:493).

A Bíróság megállapította azt is, hogy az uniós polgár jogosult bizonyos ellátásokra, ellenkező esetben az ilyen ellátások megtagadása korlátozná a tagállamok területén való szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogát, és állampolgárság alapján történő megkülönböztetésnek minősülne. Az uniós állampolgár, még akkor is, ha nem rendelkezik tartózkodási engedéllyel az adott uniós országban, akkor is szociális ellátásokat igényelhet 1998. május 12-i ítélet, Martínez Sala, C-85/96, ECLI:EU:C:1998:217).

Összefoglalva tehát rögzíthető, hogy a Bíróság úgy értelmezte a Szerződés állampolgárságra vonatkozó rendelkezéseit, hogy megkönnyítse az uniós polgár mozgását a tagállamok területén belül azáltal, hogy lehetőséget biztosít számára, hogy szociális jogokat élvezzen a lakóhelye szerinti fogadó tagállamban. Ugyanakkor a bíróság szemmel láthatóan megkísérli tiszteletben tartani azt a tényt, hogy valójában a tagállamok rendelkeznek hatáskörrel szociálpolitikájuk szabályozására (Arestis é.n.).

A Szegények VII. Világnapja 2023. november 19-én, az évközi XXXIII. vasárnapon volt. Ferenc pápa hangsúlyozta, hogy a valóságot, amelyben élünk, a jólétre való felhívás túlságosan nagy hangereje és a szegények hangjának elhallgattatása jellemzi. Azt üzenté, hogy „ne fordítsd el arcodat a szegénytől”, és továbbra is szegezük mindig tekintetünket Jézus Krisztus emberi és isteni arcára.

Egyben emlékeztetett a 150 évvel ezelőtt született Lisieux-i Szent Terézre is, akinek önéletrajzából idézve megállapította, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy a szeretet megvilágosítsa. Idézte az Irgalmas Szamaritánus példáját, amely kihívás a jelen számára. A keresztények mindnyájan arra kaptak meghívást, hogy első személyben cselekedjenek – hangsúlyozta a Szentatya. A szegények iránti gondoskodás tekintetében Ferenc pápa reméli, hogy fejlődik sok olyan állampolgár szolidaritása és szubszidiaritása, akik hisznek a szegények iránti önkéntes elkötelezettség értékében, a közjó szolgálata terén. Arról van szó, hogy nem tétlenül kell várni, hogy „felülről” kapjanak valamit a szegénységben élők, hanem őket is be kell vonni és el kell kísérni a változás és a felelősség útján.

Ferenc pápa üzenetében kitágítja tekintetét az új szegényekre.

IRODALOMJEGYZÉK

- Arestis, George (é.n.): *The Protection of Social Rights in the Case Law of the CJEU Through the Citizenship Provision of the Treaty*. Council of Europe. Forrás: <https://rm.coe.int/16806fd600> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Blutman László (2020): *Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után*. ORAC Kiadó, Budapest.
- Council of Europe (é.n. a): Council of Europe: „Röviden az Európa Tanácsról. Ne zavarodj össze!” Forrás: <https://www.coe.int/hu/web/about-us/do-not-get-confused> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Council of Europe (é.n. b) Council of Europe: *Az emberi jogok fejlődéstörténete*. Forrás: <https://www.coe.int/hu/web/compass/the-evolution-of-human-rights#:~:text=%C3%81tal%C3%A1ban%20a%20k%C3%B6vetkez%C5%91%20saj%C3%A1tos%20jogokat,a%20humanit%C3%A1rius%20seg%C3%ADts%C3%A9ghez%20val%C3%B3%20jog> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- EB (2019): Európai Bizottság: *Cselekvési terv a szociális jogok európai pillérének megvalósítására*. DOI: <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/hu/>
- EB sajtóközlemény (2022): Európai Bizottság: „A gondozókra és a gondozásban részesülőkre összpontosító európai gondozási stratégia.” *Európai Bizottság*, 2022.09.07. Forrás: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_22_5169 (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- esély (1998): „Közösségi Charta a dolgozók alapvető szociális jogairól.” *esély*, 1998/1. 35–41.
- EUR-LEX (2012): European Unio EUR-LEX: *Európai Unió Alapjogi Chartája*. Forrás: https://commission.europa.eu/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/eu-charter-fundamental-rights_hu (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- EUR-LEX (2017): *Szociális jogok európai pillére*. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/glossary/european-pillar-of-social-rights.html> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- EUR-LEX (2021): European Unio EUR-LEX: *Cselekvési terv a szociális jogok európai pillérének megvalósítására*. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A52021DC0102> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- EUR-LEX (2022a): European Unio EUR-LEX: *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2041 irányelve az Európai Unióban biztosítandó megfelelő minimálbérekről*. Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32022L2041> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- EUR-LEX (2022b): European Unio EUR-LEX: *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2381 irányelve a nyilvánosan működő részvénytársaságok igazgatói körében a nemek közötti egyensúly javításáról és a kapcsolódó intézkedésekről*. Forrás: <https://>

- eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A32022L2381 (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- EUR-LEX (é.n.) European Unio EUR-LEX: „Social policy.” Forrás: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/social-policy.html#:~:text=Article%20151%20of%20the%20Treaty,resources%20aimed%20at%20achieving%20a> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Európai Parlament (2024): Európai Parlament: *Ismertetők az Európai Unióról. Európai Szociális Alap Plusz*. Forrás: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/53/europai-szocialis-alap-plusz> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- European Comission (é.n.): European Comission: „Conditions for membership.” Forrás: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership_en (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- europæana (é.n.): „Az alapjogok és szabadságok védelmében. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának elfogadása és joghatása.” Forrás: <https://www.europæana.eu/hu/exhibitions/the-charter-of-fundamental-rights-of-the-european-union-turns-20/adoption-and-legal-scope-of-the-charter-of-fundamental-rights-of-the-EU> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Jakab Nóra – Mélypataki Gábor – Szekeres Bernadett (2017): *A szociálpolitika jogi alapjai a XXI. század társadalmi kihívásainak tükrében*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 91–92.
- Jakab Nóra (2007): „Az Európai Unió szociálpolitikájának alapjai az elsődleges és másodlagos jogforrásokban, avagy az Európai Unió szociálpolitikájának a fejlődése.” *Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXV/1, 337–265.
- Kende Tamás – Szűcs Tamás (2005): *Bevezetés az Európai Unió Politikáiba*. KJK–Kerszöv, Budapest.
- Kende Tamás (2016): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Budapest, Wolters Kluwer. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956152>
- Molnár János (2023): „Kommunista béklyók helyett valódi gondoskodás (Riport Fülöp Attila államtitkárral).” *Magyar Nemzet*, 2023. december 19, Forrás: https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/12/gondoskodas-kommunista-beklyok-helyett#google_vignette (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Nagy Katalin (2024): „Az uniós foglalkoztatás és szociálpolitika elmúlt 20 éve.” *Portfolio*, 2024.04.13. Forrás: <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20240413/az-unios-foglalkoztatatas-es-szocialpolitika-elmult-20-eve-680279> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Nagy Katalin: „Az uniós foglalkoztatás- és szociális politika elmúlt 20 éve.” *Portfolio*, 2024.04.13. Forrás: <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20240413/az-unios-foglalkoztatatas-es-szocialpolitika-elmult-20-eve-680279> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)

- newsroom (2004): „A Lisszaboni Stratégia: versenyképesebb Európa több és jobb munkahellyel.” *newsroom* Forrás: <https://www.europarl.europa.eu/highlights/hu/1001.html> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Országgyűlés Hivatala (2017): *Szociális jogok Európai Pillére. Országgyűlés Hivatala, infojegyzet*, 2017.11.10. Forrás: https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infojegyzet_2017_83_Szocialis_Jogok_Europai_Pillere.pdf/88308fc4-5fca-451c-96f1-5fc9307195f5 (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Quesada, Luis Jimena (2017): *Social rights in the case-law of the Court of Justice of the European Union: the opening to the Turin Process. Council of Europe*. Forrás: <https://rm.coe.int/168070391d> (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Sziklai István (szerk.) (2012): *Az Európai Unió szociális politikái. E-jegyzet. takt.elte.hu*. ELTE TáTK, 43. Forrás: https://tat.k.elte.hu/dstore/document/1561/Sziklai_Eu_szocialis_politikai.pdf (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Tóth Júlia: *Az Európai Unió jogrendszere. Országos Széchényi Könyvtár*, 2005.02.06. Forrás: https://epa.oszk.hu/02700/02750/00012/pdf/EPA02750_tudasmenedzsment_2005_02_069-080.pdf (Utolsó letöltés: 2024.09.10.)
- Tóth Tibor: „Az európai szociális modell változásai és perspektívái.” *Európai Tükör*, 2018/2, 37.

Az állami szociális védelmi rendszer

HOMICKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

A SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS JELENTŐSÉGE ÉS FEJLŐDÉSE

A szociális gondoskodás elméleti alapját az a felismerés jellemzi, amely szerint az egyén létfenntartásának alapvető követelménye az erőforrások folyamatos újratermelése. Amíg az egyén életében nem merülnek fel megélhetési zavarhelyzetek, addig a létfenntartása többé-kevésbé biztosított. A megélhetési zavarhelyzet esetén azonban a létfenntartása veszélybe kerülhet, ami szükségessé teszi, hogy az ilyen helyzeteket megfelelően kezeljék. Tekintettel arra, hogy az egyén erre az esetek többségében egymagában nem képes (pl. betegség, rokkantság, idős kor etc.), így szükséges a különböző közösségi (legtágabb értelemben az állami/társadalmi) lehetőségek figyelembevétele és alkalmazása. A szociális gondoskodás lényege, hogy az egyén megélhetési zavarhelyzete esetén a létfenntartása biztosított legyen. A megélhetési zavarok időszakában a mindennapi megélhetéshez szükséges javakat valamilyen más, az egyéni termelőmunkán kívüli forrásból kell fedezni. Ennek egyik fontos eleme a megfelelő tartalékképzés lehet, amely segít átvészelni az ilyen időszakot. A tartalékképzés biztosítása a különböző történelmi korokban eltérően alakult, az egyes időszakokban más-más módon próbálták meg kezelni, ugyanakkor intézményesített formában az újkorban, a kapitalista termelési mód megjelenésével és térhódításával vált szükségsszerűvé.

A megélhetési zavarhelyzetek elhárításának három lehetséges színterét lehet megkülönböztetni. A tartalékképzés ezeken a színtereken eltérően alakul. Az első színtér az egyéni tartalékképzés. Az egyén az általa megtermelt javak egy részét nem fogyasztja el, hanem félreteszi, és összegyűjti arra az időszakra, amikor a megélhetése előreláthatólag veszélybe kerülhet. Ennek a megoldásnak a nehézsége és egyben hátránya is abból adódik, hogy az egyén nem tudja előre pontosan felmérni azokat az élethelyzeteket, amelyek tekintetében tartalékolnia kellene. Az életciklus egyes szakaszaiban más-más megélhetési nehézségek, problémák merülhetnek fel az egyén életében, mások az életciklus egyes szakaszaiban a prioritások, így megfelelő mértékű tartalékot

az előreláthatóság hiánya miatt sem tud félretenni mindegyikre. A második szint már nagyobb védelmet jelenthet, ez a tartalékképzésnek a kisközösségi szociális gondoskodás keretében megvalósuló lehetősége. Ilyen kisközösségi tartalékképzés valósulhat meg a család, a lakóhelyi közösségek, a munkavégző közösségek keretében. A harmadik szint pedig a legszervezettebb, a leginkább biztonságot jelentő, amikor az egész társadalomra nézve alakítják ki a tartalékképzést. Ez az állam fellépése a szociális gondoskodás területén.

Az állam fellépését a szociális ellátások területén négy indokkal szokták magyarázni. Az első a piaci módszerek kudarca ezen a területen, hiszen olyan szociális kockázatokról van szó, amelyeket kizárólag piaci szempontok (többek között a profit termelés kétségessége miatt) alapján nem lehet megoldani. A második ok a paternalista felfogás, amely szerint, ha kizárólag az egyén döntésén múlik a megfelelő tartalékképzés, akkor soha nem fognak elegendő tartalékot képezni. A harmadik indok a redisztribúció szükségessége, vagyis hogy lehetőség szerint igazságos újraelosztás valósuljon meg, illetőleg a negyedik, hogy az állami intézmények révén az adminisztratív hatékonyság biztosítva van az ellátások nyújtása szempontjából.

A szociális ellátások biztosítása szempontjából az előbb felsorolt négy indok közül külön is kiemelendő a redisztribúció szükségessége. A redisztribúció a megtermelt javak újraelosztását jelenti. Az állam által működtetett redisztribúciónak három formáját különböztethetjük meg: az interperszonális redisztribúciót, az intertemporális redisztribúciót és az intergenerációs redisztribúciót. Az interperszonális redisztribúció esetén az egyes egyének közötti különböző elvek szerinti újraelosztásról van szó, alapvetően rövidebb életciklus, jellemzően egy költségvetési éven belül történik meg. Az állam kijelöli azokat a prioritásokat, amelyeket fontosnak tart, és annak megfelelően osztja szét a befolyó bevételeit. Az intertemporális redisztribúció esetében az újraelosztás időben eltolva történik meg, az egyén a felhalmozásra megfelelő időszakában gyűjti össze azokat a javakat, amelyeket később az egyes megélhetési zavarhelyzetekben visszkap. Az intergenerációs redisztribúció pedig az eltérő generációk (pl.: munkaképes korban lévők és nyugdíjasok) közötti újraelosztást teszi lehetővé.

Már az őskori társadalmakban is nagy szerepe volt a megélhetési zavarhelyzetek kezelésének. Ezt egy sajátos munkamegosztás révén tudták megoldani, amelynek keretében, amíg a férfiak vadásztak, a nők gyűjtögettek, és ház körüli munkákat végeztek. A fiatalok feladata a szülőknek képességeikhez mérten segítése volt, és majd idővel a helyükbe lépés. Az idősek pedig a család gazdasági és társadalmi életét irányították a hosszú évek alatt megszerzett tapasztalataik alapján (Pornói 2008, 11–12). A keresztény egyház kialakulásának szakaszában már az egyházi program szerves része volt a karitás, a szegények

és elhagyatottak támogatása (Pornói 2008, 39). Tudható, hogy az Úr Jézus szegény volt, földnélküli és háznélküli. Az apostolok szintén szegények voltak. A kereszténység ily körülmények között olyannak mutatja a szegénységet, melynek megsegítése kötelesség és erény, következménye áldás, elnyomása véték Isten iránt annyira, hogy az utolsó ítéletben az üdvösségből való kirekesztést vonja maga után. Az apostoli kereszténység a szegényekről való gondoskodást egészen a vagyonszűkülésig fokozta (Szabó 1993, 65). A középkori karitás elsődlegesen nem az emberi szegénység, nyomor, betegség felszámolását tartotta fontosnak. Tevékenységét az Isten iránti szeretet, az Isten előtti érdemszerzés vágya váltotta ki. Az emberek a szegényekről és az elesettekről való gondoskodást alapvető feladatuknak tartották (Pornói 2008, 43). A protestantizmus tanait (Luther Márton – 1483–1546; Kálvin János – 1509–1564) a személyes istenélmény és a kritikussabb biblia szemlélet jellemezte (Pornói 2008, 60). A szegénységet már a XVI. században is komoly problémának tekintették, ezért a városi és a központi kormányzatok egyre inkább szükségességét érezték, hogy cselekvő módon avatkozzanak közbe (Pornói 2008, 64). Számos országban és városban hoztak rendeleteket a szegénykérdés megoldására. Állami kezdeményezésként jelentkeztek már a XVI. században a helyileg megszervezett árvaszekék, fogházak, dologházak, fegyházak. Ezekbe alapvetően büntetőjogi alapon kerültek az emberek (Pornói 2008, 64). Később az ipari társadalom időszaka a gépi nagyipar rohamtempójú elterjedését hozta magával. Ennek eredményeképpen elsősorban a háziipar pusztult ki, és itt a legszegényebb emberek voltak érdekelve, akik egészen ki voltak szolgáltatva a munkaadónak. De süllyedt a kézművesipar is, és nagy túlkínálat jelentkezett a munkásság soraiban. Jelentkezett a gép, és nem kellett a mesterségben képzettnek lenni, mint a kézművesiparban. A gép mellé, annak kiszolgálására és sokféle segédmunkára gyermekeket és nőket is be lehetett állítani (Heller 1993). Az ipari fejlődés, a nagyarányú munkamegosztás, a gyártási módok egyszerűsítése egy sor iparágban (pl. textilipar) lehetővé tette a gyermekmunkát és a fiatakorúak munkáját. A gépek kiszolgálása, az ezzel kapcsolatos sokfajta munka egy része alig kívánt testi erőt és szakértelmet, ezért a vállalkozások szívesen alkalmazták a könnyebben fegyelmezhető, igénytelen és olcsó gyermekeket. A gyermekek és fiatakorúak munkájának ugyanakkor szociális, erkölcsi és egészségügyi hátrányai voltak. Olyan károsító tényezők léptek fel, mint a megfelelő táplálkozás, lakás, tisztaság, testápolás hiánya és az iskolázás nélkülözése (Pornói 2008, 79). A későbbi gyermekmunkának a gyermek érdekében való szabályozásával a szociálpolitika tulajdonképpen a gyermeknek az élethez és a művelődéshez való jogát védi (Imre 1993, 37).

Az állam fellépésének szükségességét támasztotta alá, hogy az egyéni megélhetési zavarhelyzetekre tekintettel a védelmet szélesebb alapokra kellett

helyezni, vagyis bővíteni kellett a védelem alá tartozó személyek körét, hiszen nagyobb közösségben jobban eloszlanak a felmerülő terhek, így hatékony lehet a kockázatmegosztás. Az ipari forradalom hatására a gyorsan növekvő városokban nyomasztó problémák alakultak ki a népegészségügy és a közrend területén. Milliók éltek emberhez méltatlan körülmények között. Valóság volt az akkori munkások rettenetes egészségi állapota, a lakhatás és a táplálkozás elviselhetetlensége, az óriási munkanélküliség, amely éhséggel kínozza és nyomorba kergette a családokat (Pornói 2008, 77). A XIX. század utolsó harmadától az államok szerepe Európában felerősödik, nagy szerepük lett a szociális védelmi rendszerek kiépítésében. Nagyon fontossá vált a szociális területen felmerülő társadalmi feladatok és problémák hatékony kezelése mind a társadalom, mind az egyén jövőjének fejlődése szempontjából, amelyben az államnak kiemelt szerep jutott, és kénytelené vált feladni a *laissez faire*, *laissez passer* álláspontját, és mind jobban és mind fokozottabban beavatkozni az egyéni életviszonyokba, és a közösség érdekei alá rendelni, kényszerítőleg alárendelni az egyéni érdekeket (Keresztes-Fischer 1993, 17). Az egyén – mint a társadalom életének alkotó eleme –, a benne rejlő individuális hajlam, függetlenségre való törekvése, a gyengébb rovására való érvényesülése miatt csak a hatalom birtokában szorítható közérdekű magatartásra, ha az etika ereje erre nem elegendő, tehát szükség van az állam részéről a közigazgatási intézkedésre, közreműködésre és beavatkozásra (Esztergár 1993, 49). A XIX. század második felére Nyugat-Európában a gazdaság nagyarányú modernizációja jóval gyorsabban zajlott, mint a társadalmi-politikai struktúráé. Mindez korábban nem ismert társadalmi és politikai feszültségek forrásává vált, amelyek feloldása részben az államok szociális politikájának lett a feladata (Pornói 2008, 77). A XIX. század államai törvények egész sorával tettek kísérletet a szociális problémák kezelésére (Pornói, 79).

Az ILO 102. számú egyezménye 1952-ből határozza meg talán a legátfogóbban a szociális biztonság és védelem általános definícióját. A mai napig ez tekinthető a legfőbb olyan nemzetközi (univerzális) szociális biztonsági normának, amely mind a kilenc klasszikus szociális kockázatra nézve egységes minimumstandardokat és alapelveket határozott meg. A 102-es számú Egyezmény megalkotásakor azt a nehéz feladatot tűzte ki célul, hogy eltérő társadalmi és jogi hagyományokkal rendelkező és rendkívül különböző gazdasági fejlettségi szinten álló országok számára adjon egységes iránymutatásokat, illetve határozzon meg egységes követelményeket a szociális biztonsági rendszereik kialakítására (Hajdú 2015, 86). Az ILO 102-es Egyezménye alapján a szociális biztonság a társadalom minden tagja számára biztosított – döntően állami gondoskodáson keresztül megvalósuló, egyéb kiegészítő ellátástípusokkal szerves egységet alkotó – olyan védelem, amely a megélhetést biztosító

elsődleges jövedelem, gazdasági illetőleg szociális ok miatti jelentős csökkenése, illetve teljes megszűnése esetére –, ami keletkezhet betegségből, terhességből, anyaságból eredő feladatok ellátásából, üzemi balesetből vagy foglalkozási megbetegedésből, munkanélküliségből, rokkantságból, nyugdíjkorhatár eléréséből, illetve elhalálozásból – nyújt pénzbeli és/vagy természetbeni ellátásokat, valamint meghatározott feltételekkel gondoskodik egészségügyi ellátásokról, illetve a gyermeket nevelő családoknál felmerülő többletkiadásokat igyekszik kompenzálni (Czúcz 2023, 25–27).

AZ ÁLLAM ÁLTAL MŰKÖDTETETT SZOCIÁLIS ELLÁTÁSI RENDSZEREK

Az állam által működtetett szociális ellátási rendszerek főbb típusai a biztosítási típusú (a korábbi jövedelmi színvonal megőrzésére törekvő), a segélyezési típusú (a létminimum szintjén történő megélhetés biztosítására törekvő) és a normatív vagy alanyi jogon járó ellátást nyújtó típus (a népesség meghatározott csoportjainak alapellátás nyújtására törekvő).

A biztosítási típusú rendszer

Ebben a szociális ellátási rendszerben a jogosult személy hozzájárulás fizetés alapján kap ellátást a megélhetési zavarhelyzet bekövetkezésekor. Az ellátásra való jogosultság jövedelemszerző tevékenység folytatásához kötött. Védelemben az részesülhet, aki az ezzel járó terheket is viseli (járulékfizetési kötelezettség). Az állam által meghatározott védett személyi kör kötelezően (társadalombiztosítás) biztosítási jogviszonyt kell, hogy létesítsen, bizonyos esetekben ugyanakkor lehetséges az önkéntes (magánbiztosítás) kötése is. A megélhetési zavarhelyzetek előre rögzítésre kerülnek a jogszabályokban, és csak a pontosan meghatározott esetekben nyújt előre meghatározott ellátásokat a rendszer. Az ellátásra való jogosultsági feltételek tételesen meghatározásra kerülnek. A szociális ellátás mértéke általában a kieső jövedelemhez igazodik, azzal azonos vagy közel azonos ellátást nyújt. Lehetőség van azonban arra is, hogy a jogalkotó előre rögzítse azt a maximális ellátási szintet, amelynek esetében már nem érvényesül a jövedelemarányos pénzbeli ellátás. Ezzel azonban már sérülhet a klasszikus biztosítási logika, hiszen a hozzájárulás fizetése továbbra is jövedelemarányos marad, ugyanakkor viszont az ellátásra való jogosultság tekintetében már nem érvényesül a jövedelemarányosság, ami már relatív magas jövedelem esetén is életszínvonal csökkenést eredményezhet az egyén

esetében, pedig eredetileg a rendszert a korábbi életszínvonal fenntartására való törekvés emelte ki a másik két modell közül. További sajátossága a rendszernek, hogy a jogosultak részéről az ellátások jogi úton is kikényszeríthetőek (a kedvezményezett biztosítottaknak alanyi jogokat biztosítanak a járadék igénylésére). Az ellátások finanszírozására többnyire elkülönült alapokat hoznak létre és működtetnek. A befizetendő hozzájárulások nagysága (járadék) pedig minden esetben az egyén jövedelméhez igazodik. A biztosítási típusú rendszerek általában önkormányzati típusú irányítással működnek (és a működtetésben a biztosítottak is részt vesznek). A társadalombiztosítás célja lényegében az, hogy garantálja a lakosság azon részére a gazdasági és társadalmi helyzetnek megfelelő életszínvonalat, amely a munkáért kapott díjazás útján nem tudja a létfenntartási eszközöket megteremteni, akár azért, mert a munkából ráeső részt a társadalom számára már ledolgozta, akár azért, mert hirtelen vagy fokozatosan fellépő okok miatt idő előtt arra kényszerült, hogy a munkát ideiglenesen, vagy véglegesen abbahagyja (Csizmadia 1963, 16).

A rendszer előnyös vonásai között kiemeli a szakirodalom, hogy magasabb életszínvonalat tud biztosítani, mint a másik két rendszer, valamint kétoldalú kötelezettségeket keletkeztet (szolgáltatás – ellenszolgáltatás). A biztosítási típusú rendszerek nagyobb gazdasági hatékonyságra ösztönöznek, hiszen az egyének érdeke az lesz, hogy minél nagyobb számban folytassanak jövedelemszerző tevékenységet, hiszen így a biztosítási státuszuk is rendben lesz, ezáltal egy esetleges megélhetési zavarhelyzet esetén a megélhetésük sem fog veszélybe kerülni. A biztosítási típusú rendszerben előre meghatározottak az ellátások és az azokra való jogosultsági feltételek, ezáltal kiszámíthatóságot jelent az egyén számára.

Hátrányos vonása ugyanakkor, hogy a társadalom nem minden tagja számára nyújt védelmet, sőt még a védett személyek is kikerülhetnek a hatálya alól (pl.: tartós munkanélküliség esetén nem tud védelmet nyújtani). A rendszernek jelentősek az össztársadalmi költségei – ha nincs gazdasági növekedés, a megtermelt össztársadalmi állami bevételek jelentős részét ezen rendszerek működtetésére kell fordítani. Igazságtalanságok hordozójává is válhat, hiszen a piacon jelenlévő munkáltatók és munkavállalók alkupoziója alapján alakulnak a munkabérek és az utánuk járó pénzbeli ellátások. A biztosítási típusú rendszerek korlátozzák az egyén döntési szabadságát is a kötelező jellegük miatt (önkéntes alapú rendszerekben az állami jelenlét nem lehet domináns), az egyén nem maradhat ki a rendszerből, ha jövedelemszerző tevékenységet folytat.

Az államilag szervezett biztosítási típusú rendszerek először Poroszországban alakultak ki, Otto von Bismarck kancellár törekvéseinek köszönhetően. Ezt a rendszert először a betegségbiztosítás esetében vezették be 1883-ban, majd 1884-ben a baleset biztosítás vonatkozásában, 1889-ben már a nyugdíj-

biztosítás is megszervezésre került, végül 1927-ben a munkanélküliség tekintetében került alkalmazásra. A kezdeti időszakban a rendszert még munkásbiztosításnak hívták. 1903-ban azonban létrehozták a betegségbiztosítást a közalkalmazottak részére is, valamint 1911-ben egységes rendszerbe foglalták a társadalombiztosítás intézményrendszerét, amelynek következtében a munkásbiztosítás már egységesen társadalombiztosításként funkcionált. A rendszer számos európai országban mintaként szolgált a későbbi szociális jogi fejlődés tekintetében, így hazánkban is ennek a rendszernek a mentén alakult társadalombiztosításunk fejlődése egészen a második világháborúig.

A segélyezési típusú rendszer

A segélyezési típusú rendszerben a szociális ellátások a létfenntartáshoz szükséges megélhetés biztosítására szolgálnak. Ebben a rendszerben a védett személyek köre nincs előre pontosan meghatározva, így az akár a népesség egészére is kiterjedhet (abszolút alanyi hatály). A segítségnyújtás mindig csak szubszidiárius jellegű (az önsegéllyel és a másoktól származó segéllyel szemben mindig alárendelt). Az állami segítségnyújtásra az individualizáció a jellemző, mindig az egyéni megélhetési szintjéhez igazodik az ellátás, az egyén körülményei határozzák meg az ellátásra való jogosultságot. A rendszer többnyire a települési önkormányzatokhoz (kisközösségek) kapcsolódik. Finanszírozása adóeszközökön keresztül történik.

A segélyezési típusú rendszer előnye, hogy bárki igénybe veheti, aki egy adott országban rászoruló. A rendszer valamennyi megélhetési zavarhelyzetre ellátást nyújthat. A rendszer fenntartása olcsó, viszonylag egyszerű és könnyen bevezethető (önkormányzatok által fenntartott és működtetett rendszer). Az ellátási rendszer sokkal rugalmasabb, jobban tud igazodni az életkörülményekből adódó megélhetési szükségletekhez.

A segélyezési típusú rendszer hátránya, hogy az emberek sokszor idegenkednek az igénybevételestől, aminek az oka lehet, hogy az egyén kiszolgáltatottságát eredményezheti. A rendszernek stigmatizáló jellege van, hiszen a személyes kudarc beismerése is lehet a segély igénybevétele, valamint a korai történelmi időszakokban az alsóbb osztályokból származók részére nyújtott ellátásokat jelentették. Szabályai gyakran túl bonyolultak (sok feltétel meglétét kell vizsgálni pl.: jövedelmi helyzet, vagyoni helyzet etc.). Magasak a fajlagos adminisztratív költségei (sok körülményt kell a jogosultsághoz megvizsgálni, pl.: környezettanulmány). Leépítheti a társadalmi ösztönzők hatását – egy idő után nincs motivációs tényező – ez pedig előidézhetheti a „szegénységcsapda” effektust. Abban az esetben ugyanis, ha a munkabérrel megkereshető minimális jövedelem és

a segélyezéssel kapható ellátás között nincs jelentős eltérés, úgy előbb-utóbb az egyén nem lesz érdekelt a munkavégzésben, hiszen ugyanezt a jövedelmet munkavégzés nélkül is megkaphatja a segélyezési rendszerben. Fontos ezért, hogy a minimális jövedelem és a segélyezési rászorultsági szint jelentősen eltérjen egymástól, ezáltal tényleg csak azok vegyék igénybe a segélyezési típusú ellátásokat, akiknek a megélhetésük más forrásból nem oldható meg. Szintén fontos kiemelni ennél a rendszernél, hogy a megélhetési zavarhelyzetet itt sem állapotként kell kezelni, hanem egy átmeneti életszakaszként, amely lehetőleg rövid ideig kellene, hogy fennálljon, és ezen időszakra biztosítaná az egyén minimális megélhetését. A rendszer ugyanis jelentős életszínvonal csökkenéssel járhat, hiszen csak a létminimumhoz szükséges megélhetést tudja biztosítani. A létminimum meghatározása pedig mindig az adott ország gazdasági helyzetétől függ, Magyarországon jelenleg az öregségi nyugdíjminimumhoz kötött.

A rendszer tiszta, átfogó formájában először Új-Zélandon alakult ki 1938-ban. Előzményei ugyanakkor már megtalálhatók a korábbi századokban is, ezek közül alapvetően az angol szegényjogot kell kiemelni, legfontosabb előzménynek az 1601-ben elfogadott Erzsébet-féle szegényjog tekinthető. Az új-zélandi modell az ország mezőgazdasági jellegéből kellett, hogy kiinduljon, aminek központi eleme volt, hogy a társadalom minden egyes tagját köteles eltartani, függetlenül foglalkozási, családi és egyéb viszonyaitól, ha a megélhetése veszélybe került, vagyis ha a létfenntartása fenyegetve volt. Hatása a rendszernek az volt, hogy bebizonyította, hogy a szociális ellátások nyújtása a biztosítási rendszertől eltérően is megszervezhető.

Normatív vagy alanyi jogon járó ellátások rendszere

A normatív vagy alanyi jogon járó ellátások rendszere a népesség meghatározott csoportjainak nyújt alapellátásokat. Ilyen csoportok lehetnek pl. a nyugdíjasok, gyermeket nevelő családok, fogyatékossgal élők csoportja. Az ellátásra való jogosultság nincs előfeltételhez kötve (sem előzetes hozzájárulásfizetés, sem rászorultság nem szükséges). A rendszer fix összegű ellátásokat nyújt a megadott csoporthoz tartozók részére. A finanszírozása adóalapú bevételekből történik, központi, alapvetően kincstári kifizetések révén nyújtják az ellátásokat.

A normatív típusú rendszer előnye, hogy nem tesz különbséget a társadalom megadott csoporthoz tartozó tagjai között jövedelmi helyzetük alapján. Az ellátások minden jogosultnak azonos mértékben járnak. Aki egy adott jogosulti körbe beleesik az alanyi jogon jogosult az ellátásra. Ez azonban nem azt jelenti, hogy jogosultság esetén ne kellene az ellátást kérvényezni, az igényléshez szükséges dokumentumokat ebben a rendszerben is ki kell töl-

teni, ugyanakkor az adatok megadásán túl további feltétel teljesítése a jogosultság megállapításához nem szükséges, ezért hívjuk alanyi jogon járó ellátásoknak a nyújtott szolgáltatásokat. A rendszer adóalapú finanszírozáshoz kötött, így a bevételeihez valamennyi olyan személy hozzájárul, aki egy adott ország területén él és adózik.

A normatív típusú rendszer hátrányos vonásai, hogy nagymértékben kiszolgáltatott a mindenkori politikai döntéshozatalnak. Politikai döntésen múlik, hogy kik a kedvezményezett csoportok, és hogy ők milyen mértékű ellátást kapnak. Sokszor alacsony összegű fix ellátás nyújt csak, ezáltal nem tudja megfelelően kezelni az eltérő élethelyzetekben lévő egyéneket, a korábbi életszínvonalhoz képest alacsonyabb szintű megélhetést tud csak biztosítani. Általában azonban a segélyezési rendszerekhez képest magasabb ellátást nyújthat a rendszer, ugyanakkor azoknak is ellátást nyújt, akiknek egyébként arra nem lenne szüksége (magas jövedelmi helyzetűek). Széles körű alkalmazás esetén motivációs problémákat okozhat.

A modellt a II. világháborút követően gyakran a svéd jóléti rendszerrel azonosítják. A II. világháborút követően fogalmazódott meg ugyanis a magas szintű szociális védelmi rendszereknek a kialakítása Európában. Svédország a XX. század közepétől, az 1950-es évektől olyan szociális rendszert kívánt kialakítani, amely valamennyi állampolgár részére védelmet nyújt. Fő elv az állampolgársághoz kötött ellátások nyújtása volt. A skandináv típusú jóléti államban az alapprioritás az volt, hogy mindenkinek joga van a munkához. A szociális ellátás döntően nem pénzformában jelentkezett, hanem univerzális szemlélet alapján államilag szervezett szolgáltatásként. A skandináv modellben az állam autonóm társadalmi célok alapján szervezi a szociális szolgáltatásokat. Alanyi jogon mindenkinek egyformán juttat. A rendszert magas szintű adókkal és járulékokkal működtetik. Keveseknek nyújt sokat, azonban rövid ideig biztosít csak ellátást. A rendszer a szolidarisztikus bérpolitikára épült, amelyben a munkaadók, a szakszervezetek és az állami intézmények együttműködnek. Megjelent az egyenlő munkáért egyenlő bér elve.

A jóléti rendszereket Titmuss és Esping-Andersen munkássága alapján három nagy csoportra lehet tagolni (Esping-Andersen 2002, 13–17). Az első csoportba tartozik a bismarcki hagyományból kinövő korporativista kontinentális európai jóléti modell, amelyben általában meghatározó az „érdem”, a munkával kiérdemelt, a foglalkozási státushoz kötődő jogosultságok szerepe. A kontinentális államokban ennek megfelelően a rászorultsági szociálpolitika azok számára nyújthat ellátást, akik a társadalombiztosítás széles körű ellátórendszerében semmilyen szolgáltatásra nem szereztek jogosultságot, így annak szerepe csak kiegészítő jellegű (Hoffman István 2016, 4). A második csoportba az angolszász tradíciót megtestesítő reziduális-liberális jóléti modell tartozik,

amelyben a rászorultságnak jut döntő szerep. Aktívan támogatják a piaci megoldásokat azáltal, hogy ösztönzik a magán jóléti ellátásokat, és az akut piaci kudarcok kezelésére korlátozzák a közfelelősséget (Esping-Andersen 2002, 16). Ebben a rendszerben az állam felelősségvállalása általában az egészségügyi ellátórendszer területén jelentősebb, a többi jóléti szolgáltatásban a szerepe kisebb, elsősorban a rászorulóknak nyújtott célzott ellátások rendezésére korlátozódik. Ezzel a magán jóléti piac felé terelik a középosztályt, az állam pedig erősíti a jövedelmek ellenőrzésének és az alacsony jövedelemhez kötött ellátásoknak a szerepét (Hoffman 2016, 4). A harmadik csoportba pedig a szociáldemokrata-institucionális-skandináv jóléti modell tartozik, amelyben az univerzális-állampolgári vagy alanyi jogon járó juttatások, jogosultságok a meghatározók, és az állami szerepvállaláson van a hangsúly (Esping-Andersen 2002, 13). Ennek a modellnek a főbb jellemzői, hogy univerzális garanciákat biztosítanak, elsősorban a munkapiacra történő visszatérést elősegítő, ún. aktivációs lehetőségeket és ellátásokat, valamint fejlett szolgáltatásokat nyújtanak a gyermekek, a fogyatékkal élők és a támogatásra szoruló idős emberek részére (Hoffman 2016, 4).

A mai szociális ellátások rendszerének vizsgálata alapján megállapítható, hogy a felvázolt modellek kizárólagos formájukban nincsenek jelen a modern szociális ellátórendszerekben. Ma már a modellek vegyesen léteznek, azaz mindegyik fentiekben megfogalmazásra került elv jelen van valamennyi európai országban valamilyen mértékben, amiben eltérés található az a hangsúlyok kérdése, azaz, hogy melyik modell a domináns és mely elvek a kiegészítők, és azok milyen mértékben jelennek meg az adott ország szociális védelmi rendszerében. A modellek megismerését az indokolja, hogy az egyes országok társadalombiztosítási-szociális védelmi rendszerét ezen működési elvek ismeretében lehet jól megérteni.

A MAGYAR SZOCIÁLIS VÉDELMI RENDSZER VÁZLATA

A szociális védelmi ellátások köre tágabb kategória, mint a társadalombiztosítás. A társadalombiztosítás Magyarországon meghatározó és kiemelkedő szerepet tölt be a szociális védelem szempontjából, és két nagy területe foglal magába a nyugdíjbiztosítást és az egészségbiztosítást. A szociális védelmi rendszerben ezen túl ugyanakkor beleértendő a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer, a szociális segélyezés intézménye, a családok támogatása és védelme, a gyermekvédelem, valamint a fogyatékkal összefüggő kérdések is.

A társadalombiztosítási jogban az alapelveket két nagy csoportba lehet sorolni, egyrészt az alaptörvényi, másrészt a törvényi szintű alapelvekre. Az Alaptörvény tekintetében kiemelendő az O) cikk, amely kimondja, hogy

mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni. Bár még kialakult gyakorlata nincs, ezen rendelkezésből levonhatóak szociális tárgyú kötelezettségek is, amelyek egyrészt az egyén önmagáért való felelősségét, önmagáról való gondoskodását jelenthetik, másrészt pedig a társadalmi közös kockázatviselés irányában is elvárásokat fogalmazhat meg.

Ezt követően már konkrét szociális tárgyú rendelkezéseket tartalmaz Magyarország Alaptörvénye a *Szabadság és Felelősség* rész XIX. cikk (1)–(4) bekezdésében, amikor kimondja, hogy Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult hazánkban is. Magyarország a szociális biztonságot a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. Itt mondja ki továbbá az Alaptörvény, hogy külön törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. Úgy rendelkezik az Alaptörvény, hogy Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő, valamint hogy az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeinek megállapításakor a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel kell eljárni. Az egészségügyre vonatkozó konkrét Alaptörvényi rendelkezést a XX. cikk (1) bekezdése tartalmazza, amely kimondja, hogy mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez. Ennek a jognak az érvényesülését Magyarország a genetikailag módosított élőlényektől és terményektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő (Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25). XX. cikk (2) bekezdés.).

Magyarországon a társadalombiztosítás tekintetében az alapokat a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Tbj.) tartalmazza. A Tbj. a társadalombiztosítás keretében létrejövő jogviszonyok tekintetében hangsúlyozza az egyén felelősségét, az öngondoskodás követelményét és a társadalmi szolidaritást. Az egyén felelőssége, hogy a társadalombiztosítási rendszer keretei között eleget tegyen a törvényben foglalt kötelezettségeinek, amelyek egyben jogosultságot is jelentenek számára. A Tbj. kimondja, hogy a társadalombiztosítás Magyarországon állampolgárait és a Magyarországon munkát

végző más természetes személyeket a Tbj-ben meghatározott szabályok szerint magába foglaló, társadalmi szintű kockázatközösség (A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Tbj.) 1. § (1) bekezdés).

Látható, hogy az állam által megszervezett társadalombiztosítási rendszer a társadalom minél szélesebb körét igyekszik bevonni a hatálya alá. A biztosított személyeknek a társadalombiztosítási rendszerben kötelező a részvételük (Tbj. 1. § (2) bekezdés), vagyis az egyén abban az esetben, ha a törvény rendelkezései alapján a biztosított kategóriába tartozik, akkor nincs választási lehetősége, hogy csatlakozik-e a társadalombiztosítási rendszerhez vagy sem, hanem az törvényi kötelezettség számára, aminek adott esetben az elmulasztása súlyos szankciókat, akár büntetőjogi következményeket is magával vonhat. A kötelező társadalombiztosítás rendszerében a biztosított – a Tbj. vagy társadalombiztosítási ellátást megállapító törvény eltérő rendelkezése hiányában – az egyéni felelősség elvének megfelelően, a Tbj-ben meghatározott járulékfizetési kötelezettség alapján szerezhet jogot saját maga és törvényben meghatározott hozzátartozója javára az egyes társadalombiztosítási ellátásokra. A pénzbeli társadalombiztosítási ellátás összege – ha törvény kivételt nem tesz – arányban áll a biztosítottnak az ellátás fedezetére szolgáló járulék alapjául szolgáló jövedelmével (Tbj. 1. § (3) bekezdés). A biztosítás az annak alapjául szolgáló jogviszonnyal egyidejűleg, a törvény erejénél fogva jön létre (Tbj. 1. § (4) bekezdés). A korábbiakban jelzett kötelező részvétel megvalósulásának metodikáját rögzíti itt a Tbj. hiszen, ha a Tbj. szerinti jogviszony létrejön, úgy ez alapján a társadalombiztosítási jogviszony is létrejön, az egyén akaratától függetlenül, a törvény erejénél fogva. Ennek érvényesítése érdekében a foglalkoztatót bejelentési, nyilvántartási, járulékmegállapítási és levonási, járulékfizetési, valamint bevallási kötelezettség terheli. A foglalkoztatót a társadalombiztosítás keretében nyújtott ellátások pénzügyi fedezetéhez törvényben meghatározott járulék-, adó- és hozzájárulásfizetési kötelezettségek terhelik (Tbj. 1. § (5) bekezdés). A társadalmi szolidaritás elvének megfelelően – a szociális biztonsághoz, valamint a testi és lelki egészséghez való jog érvényesítése, valamint az egységes állami nyugdíjrendszer fenntartása érdekében – a törvény a társadalombiztosítás pénzügyi alapjainak költségvetését egészben vagy részben megillető olyan fizetési kötelezettséget is megállapíthat, amelynek megfizetése társadalombiztosítási ellátásra való jogot nem keletkeztet (Tbj. 1. § (6) bekezdés).

A társadalombiztosítási ellátás azt az ellátást jelenti, amelyet a társadalombiztosítási szerv a társadalombiztosítási jogviszony keretében nyújt az arra jogosult számára. A magyar társadalombiztosítási rendszer az ellátások két nagy csoportját foglalja magába egyrészt az egészségbiztosítási ellátásokat,

másrészt a nyugdíjbiztosítási ellátásokat. Az egészségbiztosítási ellátások tekintetében biztosított jogosult természetbeni egészségügyi szolgáltatásra, a pénzbeli ellátások keretében anyasággal összefüggő ellátásokra és táppénzre, továbbá baleseti ellátásokra, amelyek üzemi baleset vagy foglalkozási megbetegedés esetén járnak, illetőleg megváltozott munkaképességű személyek ellátására. A nyugdíjbiztosítás keretében a jogosult saját jogú nyugellátást, illetőleg hozzátartozói nyugellátást kaphat, amennyiben a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvényben foglaltak teljesülnek. A magyar nyugdíjrendszerben ugyanakkor meghatározó az, amit az Alaptörvény is kimond, vagyis hogy az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer mellett az önkéntesen létrehozott nyugdíjpénztári megtakarítások is segítik. Magyarországon ilyen önkéntesen létrehozott nyugdíjpénztári megtakarítási lehetőséget tesz lehetővé az önkéntes nyugdíjpénztár, a nyugdíj-előtakarékosági számla, illetőleg a foglalkoztatói nyugdíj.

A magyar szociális védelmi rendszer részét képezi a foglalkoztatáspolitikai is. A munkanélküli ellátások arra szolgálnak, hogy (átmeneti) megélhetési forrást nyújtsanak az olyan személyeknek, akik a (legális) munkaerőpiacon nem kapnak megfelelő munkát, annak ellenére, hogy munkavégzésre képes és kész állapotban vannak, és folyamatosan munkát keresnek. A munkanélküliséggel összefüggő problémák kezelésének alapvetően két fő irányát szokták megkülönböztetni egyrészt a munkáltatás (munkába állás) elősegítését (aktív foglalkoztatáspolitikai), másrészt a munkanélküli személy egzisztenciájának a védelmét (passzív eszköz).

A munkáltatás elősegítése a munkanélküliség elleni küzdelem azon eszközeit és módszereit foglalja magában, amely új munkahelyek megteremtését jelenti, és végső célját a teljes foglalkoztatás megvalósulásával éri el. Ehhez társulnak a különféle képzési programok, amelyek a munkanélkülivé válás elkerülését, illetve a már munkanélküli személy munkaerőpiaci visszailleszkedését igyekeznek elősegíteni. Magyarországon a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközei tekintetében a foglalkoztatás elősegítő szolgáltatásokról és támogatásokról, valamint foglalkoztatás felügyeletéről szóló 2020. évi CXXXV. törvény rendelkezései az irányadóak. A munkanélküliség kezelésének passzív eszközszerkezete magára a munkanélküli személyre irányul. Őt segíti abban, hogy a munkanélkülivé válásával elveszített munkajövedelmét részben pótolja. Ennek az egyik leginkább elterjedt megoldási formája a munkanélküli biztosítás. A biztosítás, ill. egyéb pénzbeli transzfereket nyújtó rendszerek az egyén egzisztenciális helyzetének támogatásán kívül szinte minden esetben ösztönzik a munkanélküli személy munkaerőpiaci visszaintegrálódását is, tekintettel arra, hogy csak akkor folyósítanak ellátást, ha az igénylő aktívan keres

munkát. A foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeinek szabályait a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény tartalmazza. Természetesen a foglalkoztatáspolitikai fent említett két oldala egymással szervesen összefügg, és nem lehet őket hermetikusan elválasztani. A magyar foglalkoztatáspolitikában mind az aktív, mind a passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök megtalálhatók, és fontos területét jelentik a szociális védelmi rendszernek.

A magyar szociális védelmi rendszer része a szociális segélyezés is. A szociális minimum-ellátás minden fejlett ipari társadalom szociális védelmi rendszerében megtalálható valamilyen formában. Ez a rendszer azokat a személyeket segíti, akiknek már nincs sem munkajövedelmük, sem más – rendszerint munkavégzéshez kapcsolódó – szociális ellátási jogosultságuk, és emiatt szociális értelemben rászorultak. Az ilyen ellátások alapvetően azt igyekeznek elérni, hogy a rászorultak nehéz helyzetük ellenére se veszítsék el az emberi méltóságukat, és ne rekesztődjenek ki a társadalomból.

Magyarországon a szociális segélyezés alapjait a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szocvtv.) tartalmazza. A szociális törvény célja, hogy a szociális biztonság megteremtése és megőrzése érdekében meghatározza az állam által biztosított egyes szociális ellátások formáit, szervezetét, a szociális ellátásokra való jogosultság feltételeit, valamint érvényesítésének garanciáit. A helyi önkormányzatok a Szocvtv.-ben szabályozott ellátásokon túl saját költségvetésük terhére egyéb ellátásokat is megállapíthatnak (a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szocvtv.) 1. § (1) – (2) bekezdés). A Szocvtv. kimondja, hogy mindenki felelős önmagáért. Abban az esetben, ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, őt – a képességeik és lehetőségeik szerint, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) rokонтartásra vonatkozó szabályai szerinti sorrendben – a hozzátartozók segítik. Amennyiben az egyén önmagáról gondoskodni nem képes és a hozzátartozók gondoskodásra vonatkozó köteletségüket nem teljesítik, úgy az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat jogszabályban meghatározott feltételek szerinti gondoskodási kötelezettsége áll fenn. Abban az esetben pedig, ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozók, illetve a települési önkormányzat gondoskodásra vonatkozó köteletségüket nem teljesítik, az államnak jogszabályban meghatározott feltételek szerinti kötelezettsége áll fenn. Az állam és a települési önkormányzat a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladatainak ellátása során együttműködik az egyházi és civil szervezetekkel. A szociális intézmények és intézkedések rendszerének kialakítása és működési kereteinek biztosítása az állam és a települési önkormányzat feladata a Szocvtv.-ben meghatározott

módon (Szoctv. 2.§ (1) – (6) bekezdés). A Szoctv. meghatározza a pénzbeli, a természetben nyújtott és a személyes gondoskodást nyújtó szociális ellátások egyes formáit, a jogosultság feltételeit, annak megállapítását, a szociális ellátás finanszírozásának elveit és intézményrendszerét, a szociális ellátást nyújtó szervezet és a jogosult közötti jogviszony főbb elemeit, továbbá a fenntartónak a szolgáltatóval, illetve intézménnyel kapcsolatos feladat- és jogkörét.

A családok támogatása a magyar szociális védelmi rendszerben is fontos szerepet tölt be, a modern jóléti államok egyik lényeges feladata a családok védelme és támogatása. Fontos ugyanakkor elhatárolni a szociális ellátórendszerben az anyasági ellátásoktól. A gyakorlatban több esetben is előfordult, hogy az eljáró szociális ügyekkel foglalkozó hatóságok nem érzékelték a különbséget a családi támogatások és az anyasági ellátások között. Ebben a tekintetben külön is ki kell emelni azt az európai uniós rendeletet, amely fontos szerepet tölt be a szabadon mozgó személyek szociális biztonságának garantálása tekintetében. Ez az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról. A rendelet főbb alapelvei az egy állam joghatóságának elve, az egyenlő bánásmód elve, az ellátások exportálhatóságának elve és a biztosítási idők összeszámításának elve. Fontos, hogy a munkavégzés eltérő feltételekkel, de szinte valamennyi tagállamban a szociális biztonsági rendszerben való kötelező részvételt vonja maga után. Ha azonban munkavállalóként – a szabad mozgás és munkavállalás jogával élve – valaki több tagállamban dolgozik, és teljesíti az ehhez kapcsolódó járulékfizetési kötelezettséget, akkor a megfelelő védelem biztosítása nélkül az ennek alapján szerzett jogosultságok kerülnének veszélybe. Ennek elkerülésére, illetve a szabad mozgás és munkavállalás jogának gyakorlását akadályozó tényezők kiiktatása céljából alkották meg és vezették be a koordinációs mechanizmust. A rendeletben pedig a családi támogatások és az anyasági ellátások külön ellátásként vannak meghatározva, megállapításuk követelménye is különbözhet egymástól. Magyarországon az anyasági ellátások a biztosítási elv alapján kerülnek nyújtásra (kivételez az úgynevezett diplomás gyermekgondozási díj), míg a családi támogatások alanyi jogon, normatív elv alapján járnak.

A szociális védelmi rendszerben a családi támogatások fontosságát mutatja, hogy maga az Alaptörvény is több rendelkezést tartalmaz ezzel összefüggésben. Az Alaptörvény már a Nemzeti Hitvallás részben kiemeli, hogy „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet”. Később az Alapvetések L) cikke kimondja, hogy „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja

a házasság, illetve a szülő–gyermek viszony. Magyarország támogatja a gyermekvállalást. A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza” (lásd Alaptörvény. Alapvetések. L cikk (1)–(3) bekezdés).

A sarkalatos törvény, amelyről az Alaptörvény szól a 2011. évi CCXI. törvény. Ennek preambuluma rögzíti, hogy a család az emberi történelemben már a jog és az állam kialakulását megelőzően létrejött önálló közösség, amely erkölcsi alapokon nyugszik. A család Magyarország legfontosabb nemzeti erőforrása. A társadalom alapegységeként a család a nemzet fennmaradásának biztosítója és az emberi személyiség kibontakozásának természetes közege, amit az államnak tiszteletben kell tartania. A családban történő nevelkedés biztonságosabb minden más lehetőséghez képest. A család létrejöttének biztos alapja a házasság, amely az egymás szeretetén és tiszteletén alapuló életközösség, ezért az mindenkor megkülönböztetett megbecsülést érdemel. A család akkor tölti be szerepét, ha az anya és az apa tartós és szilárd kapcsolata a gyermekek iránti felelősségben teljeseedik ki. Gyermekek születése és a családok gyarapodása nélkül nincs fenntartható fejlődés és gazdasági növekedés. A gyermekvállalás nem eredményezheti a család szegénységbe süllyedését. Harmonikusan működő családok nélkül nincs jól működő társadalom. A családok életében kitüntetett jelentőséggel bírnak a nemzedékeken átívelő – köztük a nagyszülők és az unokák közötti – kapcsolatok. Az állam segíti a munkavállalás és a családi élet összeegyeztetését. A családok védelme és a családok jólétének erősítése az állam, az önkormányzatok, a civil szervezetek, a médiaszolgáltatók és a gazdasági élet szereplőinek egyaránt feladata. E célok megvalósítására a vallási közösségek is kiemelt figyelmet fordítanak (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény Preambuluma). Az Alaptörvény a *Szabadság és Felelősség* rész XV. cikk (5) bekezdésében is kimondja, hogy „Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket” (Alaptörvény Szabadság és Felelősség XV. cikk (5) bekezdés).

A családok védelme tekintetében célokat és alapelveket fogalmaz meg a jogszabály. Kimondja, hogy az állam – önmagukban vett méltóságuk és értékük miatt is – védi a család és a házasság intézményét, különös tekintettel a családi kapcsolat alapját képező szülő–gyermek viszonyra, amelyben az anya nő, az apa férfi (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 1. § (1) bekezdés). A rendezett családi viszonyok védelme és a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogának érvényesülése különös jelentőséggel bír a testi, a szellemi és a lelki egészség megóvása érdekében. Az állam a nemzet fennmaradását biztosító népesedési folyamatok érdekében külön törvényekben foglaltak szerint támogatja a gyermekvállalást, és segíti a szülők gyermekvállalási szándékainak megvalósulását. Az állam – annak

érdekében, hogy minden gyermek családban nevelkedhessen fel – támogatja az örökbefogadást, és gyors, méltányos határidőn belüli, a gyermek érdekeit szem előtt tartó örökbefogadási eljárás kialakítására törekszik (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 1. § (2)–(4) bekezdés).

A családok támogatása a szociális rászorultság alapján működtetett ellátórendszerrel elkülönül. Az állam elsősorban a gyermekek felelős felneveléséhez járul hozzá támogatások formájában. Az állam törekszik arra, hogy a kiskorú gyermeket nevelő családok számára az otthonteremtés és a lakhatás feltételeit biztosítsa. Magyarország mindenkor költségvetésének tervezésekor előresorolt tényező a családok támogatása (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 2. §). A magzat életét a fogantatástól kezdve védelem és tisztelet, valamint külön törvényben foglaltak szerint támogatás illeti meg. Az emberi élet értékéről, az egészséges életmódról, a házasságra való felkészítésre szolgáló, felelősségteljes párkapcsolatról és a családi életéről szóló ismeretanyag az alap- és középfokú oktatási intézményekben folytatott oktatás tárgya (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 3. §). A munkavállaló szülő jogosult arra, hogy gyermeke elhelyezéséhez munkaideje tartamára az államtól segítséget kapjon. Az állam a kiskorú gyermek napközbeni gondozásához, felügyeletéhez kapcsolódó, a családok igényeihez rugalmasan igazodó szolgáltatások nyújtásával segíti a gyermeket nevelő szülő foglalkoztatásban való részvételét. Az állam kiemelten ösztönzi és támogatja a kiskorú gyermekek kis közösségekben, családias körülmények között történő napközbeni gondozását és felügyeletét (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 4. §). A törvényben rögzített célok és a gyermekek védelme érdekében a médiaszolgáltatók kötelesek szolgáltatásaikat a házasság intézményének, valamint a család és a gyermeknevelés értékének tiszteletben tartásával nyújtani. Az állam ösztönzi a család és a gyermeknevelés értékét közvetítő műsorok, médiatartalmak bemutatását. A médiaszolgáltatók által elkövetett jogsértések esetén alkalmazható jogkövetkezményekről külön törvény rendelkezik (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 5. §). Az állam gondoskodik a családi élettel összefüggő hatósági eljárások egyszerűsítéséről, valamint törekszik arra, hogy a családok az őket megillető támogatásokat, szolgáltatásokat a lehető legkisebb ügyintézési teher mellett vehessék igénybe (a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 6. §.).

A családok védelme érdekében a törvény rendelkezik a szülői, valamint a családban élő gyermek kötelezettségeiről és jogairól. Erre vonatkozóam is meg kell említeni az Alaptörvényt, ami kimondja, hogy „Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. A szülőknek joguk van megválasztani a gyermeküknek adandó nevelést. A szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni.

E kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását. A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni” (Alaptörvény Szabadság és Felelősség rész XVI. cikk (1)–(4) bekezdés). A törvény ezzel összhangban kimondja, hogy a családban az anya és az apa a szülői felelősség alapján – külön törvényben foglalt eltéréssel – azonos kötelezettségekkel és jogokkal bír. A szülő köteles és jogosult arra, hogy kiskorú gyermekét családban gondozza, felelősen nevelje, és a gyermeke testi, szellemi, lelki és erkölcsi fejlődéséhez szükséges feltételeket, valamint az oktatásához és az egészségügyi ellátásához való hozzájutását biztosítsa.

A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban: Cst.) célja, hogy a családok szociális biztonságának elősegítése, a gyermeknevelés anyagi terheinek csökkentése érdekében meghatározza az állam által nyújtandó családtámogatási ellátások rendszerét, formáit, az ellátások jogosultsági feltételeit, valamint az ellátások megállapításával és folyósításával kapcsolatos legfontosabb hatásköri és eljárási szabályokat (a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban: Cst.) 1.§). A családi támogatások alanyi jogon igénybe vehető ellátások, vagyis sem előzetes feltétel teljesítéséhez nincs kötve, sem rászorultsági vizsgálat nem szükséges ahhoz, hogy valaki az ellátásokat megkapja.

A családnak mint Magyarország legfontosabb nemzeti erőforrásának és a magyar társadalom alapvető egységének a sokoldalú segítése, a családi élet biztonságának, a gyermekvállalás feltételeinek, valamint a család és a munka összeegyeztetésének javítása az állam egyik legfontosabb feladata. A gyermek gondozásához, neveléséhez nyújtott ellátás célja a gyermek egészséges, harmonikus fejlődésének, testi, szellemi, erkölcsi gyarapodásának kiteljesítése. A családnak nyújtott ellátások az állam részéről biztosított olyan támogatások, amelyek elismerve a család és a gyermekvállalás fontosságát – jövedelmi helyzettől függetlenül – a gyermeket nevelő szülőt illetik meg. A többgyermekes, a gyermeket egyedül nevelő, továbbá a tartósan beteg, illetve súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő családokra nehezülő terhek ellensúlyozása céljából, továbbá esélyegyenlőségük elősegítése érdekében a családtámogatási rendszer egyes elemei differenciáltak (Cst. 3.§ (1)–(4) bekezdés).

A magyar szociális védelmi rendszerben jelenlegi családtámogatási ellátások a családi pótlék (ami lehet nevelési ellátás, majd ezt követően iskoláztatási támogatás), a gyermekgondozási támogatás (amely lehet gyermekgondozást segítő ellátás, illetőleg gyermeknevelési támogatás), illetőleg az anyasági támogatás (Cst. 5.§).

A magyar szociális védelmi rendszer fontos része a gyermekvédelem is. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról az 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) rendelkezik. A Gyvt. célja, hogy megállapítsa

azokat az alapvető szabályokat, amelyek szerint az állam, a helyi önkormányzatok és a gyermekek védelmét ellátó természetes és jogi személyek, továbbá jogi személyiséggel nem rendelkező más szervezetek meghatározott ellátásokkal és intézkedésekkel segítséget nyújtsanak a gyermekek törvényben foglalt jogainak és érdekeinek érvényesítéséhez, a szülői köteleességek teljesítéséhez, illetve gondoskodjanak a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzéséről és megszüntetéséről, a hiányzó szülői gondoskodás pótlásáról, valamint a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedéséről (a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 1. § (1) bekezdés). A gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység. A gyermekek védelmét pénzügyi, természetbeni és személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások, illetve gyermekvédelmi szakellátások, valamint a Gyvt.-ben meghatározott hatósági intézkedések biztosítják. A gyermekvédelmi rendszer működtetése állami és önkormányzati feladat (Gyvt. 14. § (1)–(3) bekezdés).

A szociális védelmi rendszer része a fogyatékos személyek támogatása is. A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról az 1998. évi XXVI. évi törvény rendelkezik. A fogyatékos emberek a társadalom egyenlő méltóságú, egyenrangú tagjai, akik a mindenkit megillető jogokkal és lehetőségekkel csak jelentős nehézségek árán vagy egyáltalán nem képesek élni (a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. évi törvény (a továbbiakban: Fogytv.) Preambulum). Az államnak, a társadalom szervezeteinek és tagjainak oly módon kell tevékenységüket végezni, hogy az ne okozhasson olyan károsodást, amely fogyatékoság kialakulásához vezet, illetve olyan körülményeket kell létrehozni, amelyben a fogyatékos emberek képesek lesznek teljesebb életre, és a fogyatékoságukból fakadó terheik csökkenthetőek. A fogyatékos személyekkel kapcsolatos magatartás, tevékenység során úgy kell eljárni, hogy az a fogyatékos állapot rosszabbodását megelőzze, illetőleg annak következményeit enyhítse. A tervezési, döntési folyamatok során kiemelten kell kezelni a fogyatékos személyek sajátos szükségleteit, és figyelemmel kell lenni arra, hogy a fogyatékos személyek a bárki által igénybe vehető lehetőségekkel csak különleges megoldások alkalmazása esetén élhetnek. A fogyatékos személyeket érintő döntések során tekintettel kell lenni arra, hogy a fogyatékos személyek a társadalom és a helyi közösség egyenrangú tagjai, ezért meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik számukra a társadalmi életben való részvételt.

Az állam köteles gondoskodni a fogyatékos személyeket megillető jogok érvényesítéséről, a fogyatékos személyek hátrányait kompenzáló intézményrendszer működtetéséről a nemzetgazdaság mindenkori lehetőségeivel összhangban (Fogytv. 2. § (1) – (5) bekezdés). A fogyatékos személyek az őket mindenki mással egyenlően megillető jogaikkal állapotukból fakadóan kevéssé tudnak élni, ezért indokolt, hogy minden lehetséges módon előnyben részesüljenek (Fogytv. 3. §). Fogyatékos személy az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja (Fogytv. 4. § a) pont). A rehabilitáció az egészségügyi, mentálhigiénés, oktatási, képzési, átképzési, foglalkoztatási, szociális rendszerekben megvalósuló folyamat, amelynek célja a fogyatékos személy képességének fejlesztése, szinten tartása, a társadalmi életben való részvételének, valamint önálló életvitelének elősegítése (Fogytv. 4. § b) pont). A fogyatékos személy jogosult fogyatékosági támogatásra. A fogyatékosági támogatás a súlyosan fogyatékos személy részére az esélyegyenlőséget elősegítő, havi rendszerességgel járó pénzbeli juttatás. A támogatás célja, hogy – a súlyosan fogyatékos személy jövedelmétől függetlenül – anyagi segítséggel járuljon hozzá a súlyosan fogyatékos állapotból eredő társadalmi hátrányok mérsékléséhez (Fogytv. 22. §).

Az általam ezen részben bemutatott szociális ellátások azok, amelyeket az állam a szociális védelmi rendszerben biztosít a megélhetési, reprodukciós zavarhelyzetbe került személy számára. Látható, hogy a szociális ellátások köre igen tág, és nagyon sok olyan élethelyzetet magában foglal, amelyekre a piaci logika, a profit termelés előtérbe helyezése esetén nem lenne megoldási lehetőség. Az egyén öngondoskodása fontos szempont minden esetben, és hangsúlyozni szükséges, hogy a szociális védelmi rendszer, ahogy a nevében is benne van, abban az esetben kell, hogy szerepet kapjon, amikor az egyén önhibáján kívül kerül olyan élethelyzetbe, amikor az állam segítségére szorul. Ennek az anyasági ellátások sem mondanak ellent, hiszen aki gyermeket vállal, az többlet terhet is magára vesz ezzel, illetőleg egy időtartamra biztosan szükségessé válik számára is az állami segítségnyújtás. Ezentúl a gyermekvállalás kiemelten is támogatandó kell legyen az állam részéről, hiszen a gyermekek révén tartható csak fent a rendszer, akik miután felnőttek, szintén adó- és járulékfizetők lesznek, amely két befizetési formának köszönhetően biztosítható az állami szociális védelmi rendszer működése. Látnunk kell, hogy a különböző szociális ellátórendszeri működési elveknek együttesen jelen kell lenniük a szociális védelmi rendszerben. A gondoskodáspolitikai nem hagyhatja figyelmen kívül a kialakult elveket, amelyek alapján valamennyi

európai szociális védelmi rendszer működik. Az egyes ellátórendszeri elvek eltérő hangsúlyokkal vannak jelen az egyes tagállamokban részben az eltérő történelmi fejlődésnek is köszönhetően. Ugyanakkor a 883/2004/EK rendelet azért alkalmazható valamennyi európai uniós tagállamban (illetőleg további országokban is), mert a szociális védelmi rendszerek felépítése és működése ugyanazokon a szociális ellátórendszeri működési elveken alapulnak, amelyeket tanulmányom elején bemutatam. Ezeknek az elveknek a jövőben is meghatározónak kell lenniük.

ÖSSZEGZÉS

A szociális védelmi rendszerek feladata, hogy kezeljék azokat az élethelyzeteket, amelyek megélhetési zavarhelyzetek esetében szükségesek, vagyis olyan élethelyzeteket, amelyek során az egyéneknek a társadalom részéről segítségre van szükségük vagy támogatást kell kapniuk, hogy a kialakult krízishelyzetet kezelni tudják. A szociális védelmi rendszer a biztosítási típusú ellátásokat, a segélyezési típusú ellátásokat, és a normatív típusú ellátásokat egyaránt magába foglalja, ezáltal tudja lefedni a társadalom egészét. Az állam adó- és jövedelem újraelosztó szerepe határozza meg a szociális védelmi rendszer működését. Az egyes ellátórendszeri sajátosságok ugyanakkor eltérő kihívásokkal szembesítik a jövő jogalkotóját, amelyekre a társadalom szociális védelmének biztosítása érdekében reagálni szükséges.

A szociális védelem területén jelentkező 21. századi kihívások tekintetében figyelemmel kell lenni arra, hogy az egyes szociális ellátórendszereket tipizáljuk. A szociálpolitika kiteljesedését a 20. század hozta el (lásd erről bővebben Hoffman – Gellérné 2020), és azóta ez töretlenül fejlődik és alakul. A 21. században és a jövő századokban a szociális ellátások tekintetében újabb és újabb kihívásokkal kell szembenéznie az egyes országoknak a szociális védelem területén. A szociális ellátások biztosítása szempontjából alapvető kiinduló pontnak kell tekinteni, hogy az állam által nyújtott szociális ellátások alapja a befizetett adók és a járulékok újraelosztásának szükségessége.

A 21. században a szociális védelem tekintetében kihívásokkal kell szembenéznünk. Ezek a kihívások a szociális védelmi rendszer működéséhez kapcsolhatók, a korábbi elvek újragondolását teszik szükségessé, adott esetben elmozdulást igényelnek, és a korábbi elvek alkalmazásának újragondolását. Ehhez köthető az, hogy a társadalombiztosítás területén is komoly kihívások előtt állunk a 21. században. A társadalombiztosítási rendszerünk, amely a Bismarcki hagyományokból kinőve indult el európai hódító útjára, napjainkra komoly kihívások elé néz. A klasszikus társadalombiztosítás a biztosítási

logikára épül, amely szerint ellátásban az részesül, aki az ezzel járó terheket is viseli, vagyis a megszerzett jövedelme után járulékot fizet. Ez a logika jól érvényesíthető a különböző pénzbeli ellátások esetén, amikor a bevételek és a kiadások kalkulálhatók, és a szabályozás ennek megfelelően alakítható, ezzel biztosítva a rendszer működőképességét. A természetbeni egészségügyi szolgáltatások esetében azonban ez a logika már nem tud kizárólagosan érvényesülni, így újabb megközelítési szempontok figyelembevételére is szükség van. Érthető módon ez leginkább az egészségügyi szolgáltatások biztosítása miatt *újragondolandó*. A modern technológiák fejlődése révén a gyógyítás és a gyógyulás lehetőségei jelentős mértékben javultak, az egyén jobb egészségügyi szolgáltatások révén tovább élhet, mint korábban. Elérhetővé *válhat a jobb minőségű, hosszabb élettartam. Az orvostudomány fejlődése rohamtempóban zajlik. Az embernek előreláthatóan és feltehetően az élete során kevesebb olyan egészségügyi kihívással kell majd szembesülnie a jövőben, mint korábban.* A növekvő élettartam mint lehetőség, nemcsak az egészségügyi szolgáltatásokra nézve, hanem a társadalombiztosítási elven működő nyugdíjrendszerekre is hatással lesz. Az elöregedő társadalomban egyre kevesebb lesz az olyan családtag, aki gondoskodni tud saját felmenőjéről, így a szociális intézmények és az idősgondozás területe kiemelt területeknek fognak minősülni. Az államoknak szerepet kell vállalniuk abban, hogy az időskori létbiztonságot a 21. században is mindenki számára biztosítsák. Egyre nagyobb teret fog nyerni a robotizáció mind az egészségügyben, mind az időskori ellátásban.

Abban az esetben, ha kevesebb gyermek születik, akkor kevesebb olyan befizető lesz, akik a nyugdíjas kort elérő inaktív személyek nyugdíjának az alapjait biztosíthatják. A felosztó–kivétel rendszer így önmagában nem lesz alkalmas arra, hogy a tisztességes időskori megélhetést biztosítsa, ezért az államnak erőteljesen részt kell majd vállalnia a nyugdíjak más eszközökkel (pl. adóbevételekből) való finanszírozásával vagy a magánnyugdíj megtakarítások erőteljes igénybevételét, alkalmazását kell erősíteni. Napjainkban az is jól látható, hogy milyen komoly problémát jelent egy-egy olyan járványos megbetegedés, amelyre az adott pillanatban még nem áll rendelkezésre a megfelelő gyógykezelés. A járványok kezelésében a jövőben az államoknak kiemelt szerepet kell vállalniuk, hiszen társadalmi érdek, hogy a lakosság egészséges legyen, mert ez a nemzetgazdaság teljesítményére is kihatással van. A jövőben még komolyabb szerepet kell kapnia a megelőző intézkedéseknek is az egészségügyi területén.

Az egészségbiztosítási ellátások köréből az egészségügyi szolgáltatások kérdésköre a leginkább megoldandó terület a szociális védelem szempontjából. A jövőben a járulékfizetésre alapozott egészségügyi szolgáltatás finanszírozása azonban nem lehet kizárólagos megoldás, amiatt sem, mert az egészségügyi

szolgáltatásokra azok is jogosultságot szerezhettek, akik járulékfizetést nem teljesítenek (pl.: kiskorúak, nyugellátásban részesülők vagy rászorultak). Az államnak egyre nagyobb mértékben szükséges költségvetési forrásokat is bevonni az egészségügyi szolgáltatások finanszírozásba, azért is, hiszen olyanok is jogosultak egészségügyi szolgáltatásra, akiket járulékfizetési kötelezettség nem terhel. A konkrét egészségügyi beavatkozásokon túl, amelynek esetében érvényesíthető a járulékfizetésre alapozott elv, az egészségügyi intézményrendszer fenntartása már egyértelműen az állam feladata (intézmény működési költségek, alkalmazottak bére). Mindebből megállapítható, hogy az állam az adóeszközökön keresztül már ma is komoly költségeket kell, hogy az egészségügyre fordítson. A jelenlegi egészségügyi ellátórendszerben egyre inkább szükséges kell legyen az, hogy az állami finanszírozáson túl pótlólagos források is bevonásra kerüljenek, kiegészítő jelleggel, vagyis a magán egészségbiztosítás szerepének növelése is indokolt lenne.

Az egészségügyi szolgáltatások tekintetében ki kell emelni a járványhelyzet kérdéskörét is. A járványhelyzetek a 21. században egyre inkább jellemzőek lesznek, részben a globalizált világnak köszönhetően. A járványhelyzet kezelése az egészségügyi szolgáltatások nyújtásának egészére kihatással van. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) az alapelvei között rögzíti, hogy az egészségügyi szolgáltatások és intézkedések során biztosítani kell a betegek jogainak védelmét. A beteg személyes szabadsága és önrendelkezési joga kizárólag az egészségi állapota által indokolt, az Eütv.-ben meghatározott esetekben és módon korlátozható (az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 2. § (1) bekezdés). Az Eütv. céljai tekintetében kimondásra kerül, hogy hozzá kell járulnia a társadalom tagjai esélyegyenlőségének megteremtéséhez az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférésük során (Eütv. 1. § b) pont), valamint meg kell teremteni annak feltételeit, hogy minden beteg megőrizhesse emberi méltóságát és önazonosságát, önrendelkezési és minden egyéb joga csorbítatlan maradjon (Eütv. 1. § c) pont). Ebből a jogszabályi rendelkezésből látható, hogy a betegeket azonos módon kell egészségügyi ellátásban részesíteni, és nem lehet közöttük különbséget tenni az alapján, hogy mi az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultságuk jogalapja, illetőleg, hogy társadalombiztosítási, vagy magánbiztosítás alapján veszik-e igénybe az állapotuk által indokolt ellátást.

A járványok elleni küzdelem azonban a jelenlegi egészségügyi ellátórendszerben az állam feladata. A betegellátás során a népegészségügyi célokra, így a járványügyi feladatok ellátására is figyelemmel kell lenni. Lehetőség szerint a szükséges kapacitásokat biztosítani szükséges, és fokozatosan fejleszteni szükséges az ellátás színvonalát, ugyanakkor ennek kereteit a mindenkori társadalmi és gazdasági erőforrásokra tekintettel kell megvalósítani. A jövőben

a járványok kialakulására tehát az egészségügyi ellátórendszernek is alaposan fel kell készülnie. A modern civilizáció olyan új megbetegedésekkel kell a jövőben, hogy szembenézzen, amelyekre a szükséges gyógykezelés nem fog azonnal rendelkezésre állni. A jövőben az is kiemelkedően fontos lesz, hogy az európai térség államai ne csak önmagukban kezeljék a járványhelyzetet, hanem az Európai Unió tagállamainak szorosabb együttműködésére is szüksége lesz a szabad mozgás biztosítása miatt a járványhelyzettel összefüggő gyógykezelések vonatkozásában.

Az Európai Unióban az egészségügyi szolgáltatások finanszírozásának kérdését a tagállamok területén, szabadon mozgó személyek esetében a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló rendelet szabályozza (lásd Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról). A jelenlegi járványhelyzet alapján jól látható, hogy egyre nagyobb igény van jó minőségű, biztonságos és megbízható egészségügyi szolgáltatásokra. Az előregedő társadalom is azt mutatja, hogy a jelenlegi egészségügyi finanszírozási megoldásokat újra kell gondolni. Abban az esetben, ha kizárólag csak a járulék fizetés alapján lehetne egészségbiztosítási ellátásokhoz – és ennek keretében egészségügyi szolgáltatáshoz – jutni, úgy szélesebb társadalmi csoportok kimaradnának az ellátások köréből, így többek között az idősek sem juthatnának egészségügyi szolgáltatásokhoz. A társadalmi szolidaritás alapján elvárható, hogy legyenek olyan társadalmi csoportok (pl. kisgyermekek, nyugdíjasok), akik hozzájárulás fizetése nélkül is megkapják a szükséges egészségügyi szolgáltatásokat. A modern technológiák fejlődésével az egészségügyben ugyanakkor az ezekhez szükséges anyagi erőforrásokat is meg kell teremteni. Jól látható, hogy az orvostudomány területén várható technológiai fejlődés alapján az egyén önmagában nem lesz képes arra, hogy a magas szintű egészségügyi szolgáltatásokhoz szükséges kiadásokat fedezni tudja, ezért egyre nagyobb szükség lesz az egészségügyi szolgáltatások területén a minél szélesebb körű állami felelősségvállalásnak. Az állam egyik fő feladatának pedig azt kell tekinteni, hogy a területén élők egészséges élethez való jogát biztosítsa. Az Alaptörvény is kimondja, hogy az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg (Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikk, 2022. május 2-i állapot). Az élethez való jog tekintetében pedig a szükséges egészségügyi szolgáltatások igénybevételének is alapfeltételnek kell lennie az egyén egészségügyi állapotához igazodóan.

Rögzíthető, hogy az orvosi technológia a 21. században is egyre nagyobb mértékben fejlődik, és ez előreláthatólag a jövőben sem fog változni. A technológiai fejlődés révén lehetővé válik, hogy korábban nem gyógyítható

betegségek is kezelhetőek lesznek, így a várható élettartam is jelentősen megnövekedhet. A modern orvostechológiai fejlődés nyújtotta magas szintű egészségügyi ellátás során, minden Magyarország területén tartózkodó természetes személy, a jogszabály alapján ugyanolyan minőségű ellátásra jogosult, azonban ennek biztosítása a mindenkori magyar költségvetés számára már ma is komoly megterhelést jelent vagy jelenthet. A 21. században és az ezt követő századokban olyan egészségügyi rendszert kell kialakítani, amely mindenki számára biztosítja a hozzáférhető egészségügyi szolgáltatásokat. A modern orvostechológiai eszközök alkalmazása és igénybevehetősége elengedhetetlen lesz a jövőben. Az orvostechonikai eszközök segíthetnek abban, hogy az egyén teljes életet tudjon élni és megfelelő egészségügyi szolgáltatásban részesüljön.

Az egészségügyi szolgáltatások tekintetében egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni a telemedicinának, a távgyógyításnak, amelynek során távollévők közötti egészségügyi szolgáltatás nyújtás történik informatikai eszközök alkalmazásával. Ennek érdekében fontos lesz, hogy az elektronikus egészségügyi rendszereket az állam továbbfejlessze. A jövőben szükséges lesz, hogy az elektronikus egészségügyi szolgáltatási térben lehetősége legyen a társadalom minél szélesebb körének a hozzáférésre, és a szolgáltatások minőségének, és elérhetőségének is tovább kell javulnia. A járványhelyzet megmutatta azt, hogy milyen nagy szükség van jól működő elektronikus adatbázisokra, amelyek révén ki lehet szűrni a fertőző betegségben szenvedőket, illetve azokat, akik potenciálisan vírus hordozók lehetnek. A Covid-19 vírus¹ alapján is jól láthatóvá vált, hogy a jövőben a modern orvostechológiai eszközöknek, illetve a telemedicinának jelentősen meg fog nőni a szerepük az egészségügyben. Ennek során azonban fokozott figyelmet kell majd fordítani az egészségügyi adatok kezelésének biztonságára is. Az állam az információs rendszer kialakítása és fejlesztése érdekében az egészségügyi informatikai rendszerek együttműködését és információáramlását törvény szerinti informatikai rendszer keretében biztosítja (Homicskó 2020, 14). Az elektronikus-informatikai háttér révén az egészségügy hatékonyabbá válhat a telemedicinának köszönhetően, amelynek lényege, hogy az orvosi információk továbbítása elektronikus hírközlési eszközökkel történik az egyik helyről a másikra, a beteg egészsége érdekében vagy az egészségügyi szolgáltató képzése és a beteggondozás fejlesztése céljából.

¹ Az új koronavírus okozta betegség hivatalos nevének rövidítése. A betegséget elsőként az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (European Centre for Disease Prevention and Control ECDC) 2020. február 11-én megjelent adatközlése nevezte meg „koronavírus-betegség 2019”-ként (coronavirus disease 2019), melynek rövidített változata a Covid-19.)

Magyarországon 2017 novemberétől kezdte meg működését az EESZT (lásd erről bővebben EESZT 2022a). A rendszerhez a háziorvosi szolgálatok, a járó- és fekvőbeteg-ellátó intézmények és az összes gyógyszerár csatlakozott (EESZT 2022b). A rendszer lényeges eleme a betegdokumentáció naprakész és hiteles megismerése az orvos számára, amely révén a rendelkezésre álló adatok alapján hatékonyabb kezelés biztosítható a beteg számára. A diagnózis szükség esetén alaposabb háttérinformációk alapján állítható fel, így a kiválasztott gyógymód is hatékonyabban alkalmazható. Ez időmegtakarítással és hatékonyabb betegellátással jár. A hagyományos személyes találkozásokon alapuló tevékenységek – így az orvos és a beteg, illetve az orvos és orvos közötti konzultáció – mellett az adott szakterület szakorvosa egészségügyi adatok elektronikus rendszerben történő továbbítása révén – az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló törvény előírásainak megfelelően – személyes jelenlét nélkül is felállíthat diagnózist, és terápiás javaslatot adhat telemedicina keretében, az adott tevékenység végzéséhez megállapított feltételek teljesítése esetén (Az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 9. § (7) bekezdése, 2022. május 3-i állapot). Az elektronikus egészségügyben rendelkezésre álló információk lehetővé teszik, hogy az orvosok térben egymástól távol is orvosi konzíliumot tartsanak, és ennek során válasszák meg a beteg számára legmegfelelőbb gyógymódot. Az EESZT és a telemedicina együttes alkalmazása révén az egészségügyi szolgáltatások nyújtása a jövőben még hatékonyabbá válhat.

A magyar nyugdíjrendszerben az elöregedő társadalomban egyre kevesebb lesz az olyan családtag, aki gondoskodni tud saját felmenőjéről, így a szociális intézmények, az idősgondozás területe kiemelt területnek fog minősülni. Az államoknak szerepet kell vállalniuk abban, hogy az időskori létbiztonságot a 21. században is mindenki számára biztosítsák. Ha kevesebb gyermek születik, akkor kevesebb olyan befizető lesz, akik a nyugdíjaskort elérő inaktív személyek nyugdíjának az alapjait biztosíthatja. A Magyarországon működő nyugdíjbiztosítás alapja a felosztó–kirovó rendszeren nyugszik, így önmagában nem lesz alkalmas arra, hogy a tisztességes időskori megélhetést biztosítsa, abban az esetben, ha nincs elegendő aktív korú járulékfizető. Erre tekintettel az államnak erőteljesen részt kell a jövőben vállalnia a nyugdíjak más eszközökkel (pl. adóbevételekből) való finanszírozásában vagy a magánnyugdíj megtakarítások erőteljes igénybevétele, alkalmazását kell erősítenie. Augusztinovics Mária szerint a nyugdíjrendszernek olyannak kell lennie, amely öregkori biztonságot nyújt, igazságos, rugalmas, valamint kiszámítható (Augusztinovics 1993, 415). A nyugdíjrendszer társadalmi szerepének az kell tekinteni, hogy az időskori megélhetést biztosítsa. Az egyén az aktív időszakában a jövedelmét idős korára

tartalékolja. A nyugdíjrendszer akkor lehet igazságos, ha az egyén jövedelmének egy részét az időskorára gyűjti. Ehhez szükséges, hogy a befizetők között nincs indokolatlan jövedelem-átcsoportosítás. Igazságosan működőnek kell tekinteni az olyan nyugdíjrendszert, amelyben a nyújtott szolgáltatások és a teljesített hozzájárulások között arányosság áll fenn (Augusztinovics 1993, 415, 417–418). Fontos szempont kell legyen, hogy a jogalkotó olyan jogszabályi környezetet alakítson ki a nyugdíjrendszer tekintetében, amely megteremti annak biztosításmatematikai megfelelőségét, vagyis hogy a nyugdíjba vonuló egyén nyugdíja az aktív életpályája során teljesített befizetésekkel (járulékfizetésekkel) arányos (Menyhárt 2011).

A 21. és az ezt követő századokban a klasszikus életpálya íve át fog alakulni. Egyre jobban elterjed a robotizáció az élet minden területén, miközben a föld összlakossága tovább fog növekedni. A hagyományos munkavégzési formákra, amelyek a társadalombiztosítási rendszer alapját jelentik, egyre kisebb mértékben lesz szükség, ezáltal jelentős humán munkaerő kapacitás fog rendelkezésre állni lekötetlenül. A szociális védelmi rendszerek az egyes országok tekintetében azonban nem hagyhatják magukra a területükön élőket, így megoldásokat kell majd keresniük, hogy a lakosaik életvitelükben, a mindennapjaikban boldogulni tudjanak.

Megoldás lehet, ha minél szélesebb kör kerül bevonásra a járulékfizetők körébe, vagy a járulékbefizetés mellett, a nem járulék alapú (adók) befizetését kell nagyobb mértékben a nyugdíjbiztosítási ellátásokra fordítani, anélkül, hogy ez az alapnyugdíj biztosítását jelentené. Ugyanakkor abban az esetben, ha elfogadottá válna az, hogy a költségvetés jelentős többletet biztosít a nyugdíjrendszer kiadása tekintetében, úgy megfontolandó lenne az alapnyugdíj bevezetése. Az alapnyugdíjat az egységes nyugdíjkorhatár elérésével minden, ezen életkort betöltött, Magyarországon életvitelszerűen és lakóhellyel rendelkező polgár megkaphatná. Ezt az alapnyugdíjat aztán kiegészítené a korábbi keresettel arányos nyugdíj lehetősége, valamint az ezeken felül igényelhető, többféle önkéntes nyugdíj-megtakarítási forma.

Az a megoldás is lehetséges, hogy az öregségi nyugdíj esetében az is számításba vehető legyen, hogy egy szülő hány gyermeket nevelt fel. A felosztó-kirovó magyar nyugdíjrendszer lényege, hogy a nyugdíjjárulék fizetők befizetéseiből fedezik a időskorúak nyugdíját. Ugyanakkor egy vagy több gyermek vállalása esetén a szülő nő vagy a gyermek édesapja hosszabb időre is kieshet a munkaerőpiacról, amely rövidebb szolgálati időt fog eredményezni esetében. Emiatt a későbbiekben a nyugdíjának az összege is alacsonyabb lehet annál, mint a gyermeket nem vállaló foglalkoztatott nyugdíja. Minél több gyermeket vállal valaki, annál inkább hátrányosabb helyzetbe kerülhet a nyugdíj megállapítás során. Úgy kerül hátrányosabb helyzetbe, hogy az általa felnevelt

gyermek(ek) biztosítják az idősek nyugellátását a felosztó–kirovó nyugdíjrendszerben. Mindezek ellensúlyozása érdekében lehetne átgondolni azt, hogy a nyugdíjrendszer kompenzálja azokat, akik több gyermeket vállaltak az életük során, így nem kerülnének hátrányosabb helyzetbe azoknál, akik nem vagy csak egy gyermeket vállaltak, és így elméletileg magasabb összegű nyugellátásra tarthatnak igényt.

Az átalakuló munkaerőpiacon az aktív és a passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök alkalmazhatóságát újra kell gondolni. A modern technológiák a munkaerőpiac tekintetében is változásokat hoznak, és új típusú munkavégzési formák jelennek meg. A hagyományos munkavégzések helyét új típusú formák veszik át.

A szociális védelem szempontjából vizsgálható a feltétel nélküli alapjövedelem is, amely a gondoskodáspolitikai szempontjából is figyelembe vehető. Kiindulópont, hogy az egyén jövedelme biztosítja a saját és a családja megélhetését. A különböző foglalkoztatási jogviszonyok alapvető célja a létbiztonság megteremtése. A feltétel nélküli alapjövedelem minimális megélhetéshez kapcsolódó pénzbeli ellátás alanyi jogon való juttatását célozza meg, anélkül hogy vizsgálná az egyén erre való rászorultságát vagy igényét, illetőleg, hogy megélhetési zavarhelyzetben van-e. A minimáljövedelem alanyi jogon való juttatása esetén az állam a befolyó adóbevételeket a minimális szükségletekre elegendő mértékben osztja szét az egyének között. Ez csak a minimális megélhetéshez elegendő jövedelmet eredményez az egyén számára. Ki kell azonban emelni, hogy számos szociális ellátást ki lehet ezzel váltani. Ebben a rendszerben minden személy életkortól, lakóhelytől és foglalkoztatástól függetlenül jogosult egy feltétel nélküli alapjövedelemre (unconditional basic income – UBI – magyarul rövidítve: FNA). Az FNA esetén a nemzetközi szabályozásban nincs rászorultsági vizsgálat, vagyis ez az ellátás nem a létminimum szinthez igazodik, nincs környezattanulmány, amiben megállapítják az ellátásra való jogosultságot, és kizárólag pénzbeli ellátást jelent az egyén számára. Az egyetlen követelmény, hogy az igénybe vevő az adott ország állampolgára legyen, itt azonban figyelembe kell venni a 883/2004/EK rendelet azon alapelvét, amely szerint az egyenlő bánásmód követelményét valamennyi európai uniós tagállam esetében alkalmazni kell, ez pedig azt is jelenti, hogy tilos az állampolgárságon alapuló megkülönböztetés azoknak az esetében, akik élnek az európai uniós területén a szabad mozgás jogával. Az átalakuló munkaerőpiac és a jövőbeli munkaerőpiaci folyamatok is indokolhatja ezen ellátás megteremtésének jogosultságát.

Az általam felvázolt jövőbeli kihívások tekintetében jól látható, hogy a különféle élethelyzetekben felmerülő megélhetési zavarok esetében eltérő megoldások adhatók a szociális védelmi rendszerben. Azt is látni kell, hogy

eltérő nehézségekkel kell szembenézni az egészségügyi ellátások területén, az időskor kezelése során, illetve a foglalkoztatáspolitikai területén. Ugyanez igaz a szociális segélyezésre, hogy mindig alaposan elemezni szükséges, hogy melyek azok a helyzetek, amelyek esetén az állam segítséget kíván adni a rászoruló személyek számára, vagy milyen módon kívánja meg elismerni a gyermekvállalással együtt járó családi többletterheket. A jövő generációjának védelme, a jól képzett fiatalok védelmének is kiemelt szerepe kell, hogy legyen, így a gyermekvédelem különösen is hangsúlyos szerepet kell, hogy kapjon a 21. században. A szociális védelmi rendszernek tekintettel kell lennie a fogyatékkal élő személyek körülményeire is, és biztosítania kell a társadalomban való teljes értékű részvételüket.

BIBLIOGRÁFIA

- Augusztinovics Mária (1993): „Egy értelmes nyugdíjrendszer. Koncepcióvázlat.” *Közgazdasági Szemle*, XI. évf., 5. szám, 415.
- Czúcz Ottó (2003): *Szociális jog I.* Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft, Budapest, 25–27.
- Csizmadia Andor (1963): *Általános szociálpolitikai tevékenység (szociális gondoskodás) néhány elvi kérdése és történeti vázlat.* Fővárosi Nyomdaipari Vállalat, Budapest, 16.
- EESZT (2022b): Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér. <https://e-egeszseguy.gov.hu/eeszt> (2022.02.23-i állapot).
- EESZT (2022s): *Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér.* <https://e-egeszseguy.gov.hu/fooldal> (2022.02.23-i állapot).
- Esping-Andersen, Gosta (2002): Towards the Good Society, Once Again? In Uő – Duncan Gallie – Anton Hemerijck – John Myles (szerk.): *Why We Need a New Welfare State.* Oxford University Press, Oxford, 13–17. DOI: <https://doi.org/10.1093/0199256438.003.0001>
- Esztergár Lajos (1993): A szociális munka vázlat. In Göllesz Viktor (összeáll.): *Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből.* Szociális Munka Alapítvány, Budapest, 49. A szociális Munka Alapítvány Kiadványai 5.
- Hajdú József (2015): A szociális jog nemzetközi vonatkozásai. In Hajdú József – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Bevezetés a társadalombiztosítási jogba.* Patrocinium Kiadó, Budapest, 86.
- Heller Farkas (1993): A szociálpolitika alapja és lényege. In Göllesz Viktor (összeáll.): *Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből.* Szociális Munka Alapítvány, Budapest, 9. A szociális Munka Alapítvány Kiadványai 5.
- Hoffman István – Gellérné Lukács Éva (2020): *Bevezetés a társadalombiztosítási és szociális jogba.* ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. ELTE Jogi Kari Jegyzetek 29.
- Hoffman István (2016): *Szociálpolitika, szociális ellátások.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 4.
- Homicskó Árpád Olivér (2020): *Egészségügyi jogi ismeretek.* Patrocinium Kiadó, Budapest, 14.
- Imre Sándor (1993): Szociálpolitika és művelődéspolitik. In Göllesz Viktor (összeáll.): *Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből.* Szociális Munka Alapítvány, Budapest, 37. A szociális Munka Alapítvány Kiadványai 5.
- Keresztes-Fischer Ferenc, Vitéz (1993): Szociális szempontok és feladatok az általános igazgatásban. In Göllesz Viktor (összeáll.): *Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből.* Szociális Munka Alapítvány, Budapest, 17. A szociális Munka Alapítvány Kiadványai 5.

- Menyhárt Szabolcs (2011): „Merre tovább, magyar nyugdíjrendszer?” *Polgári Szemle*, 7. évfolyam, 1. szám.
- Pornói Imre (2008): *Bevezetés a szociális gondoskodás elméleti és történeti alapjaiba*. Krúdy Könyvkiadó és Nyomda, Nyíregyháza, 11–12.
- Szabó Lajos (1993): Szociális munka a magyar református egyházban. In Göllesz Viktor (összeáll.): *Mozaikok a szociális gondoskodás hazai történetéből*. Szociális Munka Alapítvány, Budapest, 65. A szociális Munka Alapítvány Kiadványai 5.

A szociális piacgazdaság

BOTOS KATALIN

NÉMETORSZÁG PÉLDÁJA

A szociális piacgazdaság szűkebb értelmezésben a német modellt jelenti, amelyet Müller-Armack elméleti alapvetésével Ludwig Erhard gazdasági miniszter, majd kancellár valósított meg 1948-tól, Németország nyugati felében. Szélesebb értelemben azonban ezt az elnevezést tekinti magára vonatkozóan számos európai kontinentális ország is. Anglia közelebb áll a sokkal liberálisabb amerikai modellhez, Svédország pedig a másik irányban különbözik némileg: itt ugyanis nem a relatíve kis állam, hanem a „nagy állam” elve szerint, központi újraelosztás mellett valósítják meg a szociális piacgazdaságot.

A szociális piacgazdaságnak nem elsősorban a jelentős újraelosztás megvalósítása a mértékadó jellemzője. Inkább a „jóléti állam” meghatározásánál volna alkalmazható. *A jóléti állam és a szociális piacgazdaság két különálló fogalom.*

Különbéle rangsorolások olvashatóak a nemzetközi irodalomban. A svéd és a dán gazdaság a listavezető a jólét terén, majd Írország, Hollandia és Finnország követi őket. Az első ötben tehát a szociális piacgazdaság ideájának országa, Németország *nincs is benne*. Mindezzel együtt Németország a jólét különböző mércéje szerint meglehetősen elől van az országok sorában. Az alapvető emberi szükségletek ellátásában Németország a harmadik helyen van, Dánia és Svájc mögött. Ha azt nézzük, hol költenek a szociális kiadásokra a GDP-ből a legtöbbet, akkor Franciaország, Ausztria és Olaszország van az első három helyen. De utánuk Németország következik, majd Dánia és Finnország.

Mi tehát akkor a szociális piacgazdaság lényege? Semmiképpen nem az állam mindenhatósága. Nem *szocialista* piacgazdaságot jelent, amelyben a bankokat, az energiaágazatokat és a közlekedést az állam a tulajdonában tartja, és csak a többi területen enged magángazdálkodást. A szociális piacgazdaság kifejezetten *liberális filozófiára* alapoz. A magántulajdonra, a szabadpiac árakat alakító erejére, a szabad vállalkozásra, a szabadság és felelősség kombinációjára épül. A gazdasági élet motivációjának a nyereségre való

törekvést tekinti. Elvei közé tartozik a *tarifa-autonómia*, azaz, hogy a feltételeket a munkáltatók és munkavállalók megállapodása határozza meg, szerződéses kapcsolatban, képviseleti szerveik útján, állami beavatkozás nélkül. Ehhez az állam lehetőséget ad olyan szervezetek, *szövetségek létrehozására*, amelyek hivatottak a tagjaik érdekeinek a képviseletére, s valóban képesek megfelelő érdekérvényesítésre. Fontos eleme a független Jegybank. Ugyanakkor az állam *aktív gazdaságpolitikát*, konjunktúrapolitikát, adópolitikát folytat. A fogyasztóvédelmi és versenytörvények ugyancsak a szociális piacgazdaság alapvető jogintézményei.

Vezéreszméje a *szolidaritás és a szubszidiaritás*. A *szubszidiaritás* azt tűzi célul, hogy a problémák azon a szinten kerüljenek megoldásra, ahol felmerültek. Ugyanakkor a *szolidaritás* alapján elvárható az államtól, hogy olyan szociális ellátó hálózatot hozzon létre, amely nem hagy senkit segítség nélkül, *ha magánerejéből képtelen megoldani szociális problémáját*. Abban segít az embereknek, hogy segíteni tudjanak magukon. A célja a lehető legnagyobb jólét biztosítása, a lehetséges legjobb szociális biztonság mellett. (Figyeljük meg a fogalmazást: *ha magánerejéből nem oldható meg* valamely probléma... A támogatási lehetőség általában csak a nehéz helyzetbe került személyek és rétegek számára adott.)

A *szociális piacgazdaság célját mindenekelőtt a jogrendszeren, az állami szabályozáson keresztül éri el*. Ez a legfontosabb jellemzője. Arra törekszik, hogy jogilag megakadályozza a túlzott gazdasági-hatalmi koncentrációt, oligopóliumok, monopóliumok, kartellek keletkezését. Így biztosítja, hogy valóban mindenki részt vehessen a piacon. A piaci mechanizmus teszi lehetővé a megfelelő szintű fogyasztást, ugyanakkor, motivál az innovációra és a technikai haladásra, és a keletkezett jövedelmeket igazságosan, teljesítményarányosan osztja el. Az embereket önállóságra szoktatja, felelősségre neveli. A szociális piacgazdaság a gazdasági érdekek és a szociálisan kiegyensúlyozott társadalom összhangjára törekszik.

A társadalombiztosítás azonban mindenképpen átfogó rendszer a szociális piacgazdaságban. Köztudottan a bismarcki Németország volt az első állam, ahol a 19. században bevezették a kötelező társadalombiztosítást. (Megjegyezzük, Ausztria, majd Magyarország követte; nálunk, 1891-ben vezették be, bár a nyugdíjbiztosítást csak a 20. század első részében.) A társadalombiztosítás alapvető eleme a nyugdíj- és egészségbiztosítás, a baleset és a munkanélküliség elleni biztosítás. Ma ide számít az anyasági támogatás és a munkanélküli biztosítás is. A német rendszer az állam jogszabályok alapján támogatja a képzést, az átképzést, a lakhatást, a lakáscélú takarékoskodást, a lakásépítést. Támogatja az anyavédelmet, gyermekpénzt juttat, s bizonyos védelmet nyújt az elbocsátások ellen (felmondási idő garantálása). A szociális piacgazdaság

tehát anyagi eszközöket is mozgósít; de *elsősorban a jogi feltételek megteremtésére koncentrál.*

A szociális piacgazdaság hatvanadik évfordulójára a Konrád Adenauer Alapítvány készített egy összefoglaló ismeretterjesztő elemzést, amely a rendszer előnyeit volt hivatva bemutatni. Sokféle mutatóval érzékeltették az óriási haladást, amit ez a rendszer jelentett Németország számára. Így például, hogy az egy főre jutó GDP – az évforduló árain számolva – 5.150-ról 29.460 euróra nőtt, az átlagos órabér 0,65 euróról 15,55 euróra emelkedett. Az élet és munkakörülmények javultak, sokkal kevesebb a kieső munkaórák száma, s a várható élettartam 13 évvel nőtt. Rövidült a munkaidő, s a szabadság 12 napról átlagosan 30 napra emelkedett. A vásárlók fogyasztói kosara is gazdagabb lett, tehát a reálbérük is emelkedett. 1948-ban még 73 percet kellett fél font vajért dolgozni: ma napság 5 percet. Fél kilogramm kávé luxuscikknek számított, amiért majd egy napot (20 órát) kellett dolgozniuk az embereknek: napjainkban megvehető 20 percnyi munka „áráért”. Lényegesen megnövekedtek a bevezetése óta a szociális transzferek. *Az állami kiadások $\frac{3}{4}$ -e a szociális kassza céljait szolgálja!* 2008-ra történelmileg a legmagasabb pontot érte el a foglalkoztatottság, relatíve kevés volt a munkanélküli, s ott is elsősorban a kevésbé képzettek számára nem kínálkozott lehetőség. Félmillió betöltetlen állás volt (a jelentés időpontjában), és ennek kétharmada társadalombiztosítással járó, teljes állású munkahely volt; aki tehát képes volt, és akart, az dolgozhatott. Orvosokból, mérnökökből kifejezetten hiány volt és van ma is. (Hozzátehetjük: napjainkban az ápolószemélyzetből még inkább. S más területeken is komoly a munkaerő-kereslet, amit vendégmunkásokkal látnak el.) Mindenesetre, vitathatatlanul nagy eredményeket ért el a német modell.

A német szociális piacgazdaság jövedelmi szóródás szempontjából az egyik legszűkebb spektrumú gazdaság. Messze nincsenek olyan jövedelmi differenciák, mint az USA-ban. A német szociális piacgazdaságot mindenképpen jelentős jövedelem-újraelosztás jellemzi. A közterhek vállalásában erőteljesen részt vesz a legjobban kereső felső decilishez tartozó társadalmi réteg, hiszen a jövedelemadó-bevétel 50%-át ők adják. A keveset keresők, az alsó 50% csupán a 7,5%-át adja a jövedelemadó-bevételek. Mindenképpen kedvező e szerényebb helyzetű rétegek számára, hogy a létminimum adómentes.

A gazdasági szemléletet Németországban egyértelműen a mértéktartás jellemzi, (legalább is, jellemezte, eddig). Ebben természetesen nagy szerepe volt a már idézett tarifa-megállapodási rendszernek is, amely a munkavállalók érdekérvényesítését a bértárgyalásoknál lehetővé teszi.

(Egy speciális területről, a bankszabályozás területéről is meg tudom világítani a német gazdasági szereplők gondolkodásmódját. A német bankok a *sámvitelben* eszközeiket mindig a történetileg legalacsonyabb áron tartják

nyilván, s ennek megfelelően, jelentős pénzt tesznek félre tőketartalékként, tehát nem osztják ki osztalékként, a tulajdonosaiknak. Beérik a részvényesek szerényebb folyó jövedelemmel, míg más országokban, különösen Amerikában, ahol a számviteli szabályok messze nem ilyen óvatosak. Ennek következtében a német gazdaságban szinte soha nincs – nem volt – bankprobléma. Hiszen mindig volt a bankoknak elegendő tőkájük, nehezebb időkben is, a biztonságos működéshez. Nem azt állítom, hogy a német banktulajdonosok nem realizálnak volna szép profitokat, de az biztos, hogy a világ más területeivel összehasonlítva, kevésbé lehettek mohók, a szabályozás következtében.

Másik fontos jellemzője a szociális piacgazdaságnak a *hosszú távú gondolkodás*. Ismét egy speciális terület példájával tudom megvilágítani a szociális gondoskodás terén is a hosszú távú szemléletet. A lakástakarék-pénztárak modellje igen általános volt Németországban. Ez kemény előtakarékosságon nyugvó rendszert tételezett fel, amelyhez az állam nagyvonalúan tett hozzá támogatást, amikor a leendő lakástulajdonos jelzáloghitelért folyamodott. A támogatással növelt lakástakarék-pénztári összeg volt a hosszú lejáratú hitelhez szükséges saját rész. A több évtizedes lejáratú jelzáloghitel a viszonylag alacsony kamatok miatt nem tette megfizethetlenné a törlesztőtörlesztőket, amelyek ily módon a lakásbérlet fizetnivalója helyébe léptek. (A német gazdaságban az infláció alacsonyan tartása 1948 óta mindenkor No.1 prioritást képezett.) A lakásbérlet költségei lényegében bele voltak kalkulálva a bérekbe; de a jelzáloghitelt felvevő már a saját lakásában lakott. Mire lejárt a hitele, lassan nyugdíjba ment. És nyugdíjas éveit már nem terhelte a lakásbérlet – egyébként nem csekély – költsége. Így a német polgár nem szenvedett olyan jelentős életszínvonal visszaesést, amiatt, hogy a nyugdíja a bérénel – természetesen – alacsonyabb volt (az ún. helyettesítési ráta miatt). Nem lett a német társadalomnak olyan magas hányada saját-lakás tulajdonos, mint például hazánkban vagy az USA-ban; de az állam koncepciózusan támogatta a saját lakáshoz jutást a lakástakarék-pénztárakon keresztül.

Mivel a környezeti hatások a jólét fontos elemét képezik, ezért napjainkban egyre többen beszélnek ökoszociális piacgazdaságról, Németországban, de a nemzetközi szakirodalomban is. A korszerű szociális piacgazdaság egyre inkább felelősséget érez a következő nemzedékért is. Ezt az alkotmányos rendben, a törvényhozásban is kifejezésre juttatja. A *modern szociális piacgazdaság tehát ökoszociális piacgazdaság*.

Mielőtt ezt bővebben kifejteném, vizsgáljuk meg a szociális piacgazdaság előzményeit!

A 19. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉI

A 19 században *négy fontos eszme* küzdött az emberek szívéért és értelméért: a nacionalizmus, a liberalizmus, a szocializmus – és a vallás.

A 19. században a gazdasági növekedés hatalmas lendületet kapott. A gőz-motor, majd a robbanó motorok feltalálása hatalmas energiátöbbletet biztosított a felvilágosodás tudományos eredményeinek gyakorlati alkalmazásához. Ugyanakkor, a társadalomban végtelenségig fokozódtak a társadalmi különbségek. Ez táptalaja lett a szociális mozgalmaknak, a munkásszerveződéseknek; egy másfajta világforradalom várásának, mint amiről a nemzeti függetlenség költő-szószólója, Petőfi álmodott. Ez a felkelés *lett volna*, Marx és Engels által megjósolt világforradalom. Amelyet az elnyomottak vívtak volna, világszerte, elnyomóik ellen, s éppen a legfejlettebb kapitalista országokban győzött volna, ott, ahol a legélesebbé váltak a gazdasági különbségek, és a munkások csak láncokat veszíthettek volna el. De *nem tört ki ilyen forradalom* a 19. század fordulóján.

Láttuk, hogy az első világháborúban a *nacionalista eszme* erősebbnek bizonyult. A francia és német munkások egymást lötték a lövészárkokból, és nem kapitalista uraik ellen keltek fel. A forradalom az uralkodó osztály ellen az elmaradott Oroszországban lobbant fel a háború vége felé, és torkolt rövideesen egy elképesztően kegyetlen diktatúrába. Itt a termelőerők fejlettsége nem volt azon a szinten, hogy abból egy valóban jóléten alapuló társadalmi átalakítást finanszírozni lehetett volna; s csak a terror biztosíthatta a központi hatalom számára a források kicsavarását az elmaradott, szegény tömegekből. Ami a nyers Hatalom uralkodóvá válását megalapozta, s az pedig a társadalom jólétét „átcselezte a jövőbe, az éden mézesmadzagával”.

A Katolikus Egyház – úgy tűnik, mintha – a 19. században későn ébredt volna a kapitalizmus lényegének tudatára. Nem érzékelte, hogy fel kellene emelnie szavát a szörnnyű kizsákmányolás ellen, a szegények érdekében. *Ez azonban nem így volt. Más oka volt*, hogy felismerését nem tudta jobban aprópénzre váltani: azért, mert világi hatalma elolvadt, jelentéktelenné vált. A francia forradalom irtóhadjáratainak következményeképpen tényleg kevés lett egyes iparosodottabb területeken Franciaországban a kapcsolatot gondozó papság – így tényleg nem tudta az Egyház elérni a munkástömegeket –, amik viszont a kapitalizmus álságos szabadsága miatt egyre hatalmasabb létszámúak s egyre nehezebb helyzetben lévőek lettek.

A 19. századra azonban megszűnt az Egyház és a Hatalom korábban mintegy természetes szövetsége. Már nem volt szüksége a Hatalomnak az egyház támogatására. A nacionalista eszméktől átítatott és a kapitalizmus által hozott nyomortól befolyásolt embertömegeket a továbbiakban a névleges demokratikus

eszméivel maga mögé tudta állítani. Amelyek, sajnos, végül is csak a híd alatt alvás „szabadságát” hozták meg a tömegeknek (emiatt fordultak a szocialista eszmék felé).

A termelőerők fejlődése ugyan *adott volna* lehetőséget széles tömegek jólétének emeléséhez, de a *profitmotiváció* legyőzte azt. Égbekiáltó jövedelembeli aránytalanságok jöttek létre. A felvilágosodás liberális jogrendje mellőzte a természetjogi megfontolásokat, és olyan rendszert működtetett, amelyben a *pozitív jog* az erkölcsi megfontolásokat háttérbe szorította. *Jogos az, amit a törvény előír.* „A pozitív jog [...] olyan kényszerrend, amelynek normáit *emberi lények akarati aktusai* – azaz törvényhozói, bírói vagy közigazgatási szervek, vagy emberi lények aktusai által létesített szokások – alkotják” (wikipédia 2012). S ha olyasmit enged meg, ami a rendkívüli vagyoni különbségeket lehetővé teszi, ugyan mi akadályozná ezt meg? Hiszen *maga a Hatalom formálja és uralja a jogalkotó szerveket!* Ez esetben a jog eszközeivel, *kényszerítéssel* elérhető és hosszú időn át fenntartható lesz a szélsőséges jövedelemelosztás.

Ekkor a háborús hadszínterek mézárszékeire lehetett terelni embertömegeket (különben, ha nem mennének, az ellenkezőket esetleg nyomban agyonlövik – *jogszerűen*. A besorozott katona abban reménykedik, *hátha esetleg, mégis túléli a háborút.*)

A liberalizmust modernizmusnak nevező, és azt elítélő pápák a 19. században időközben a Vatikán foglyai lettek a következő 70 évre. Mert az olasz nacionalisták elfoglalták Rómát! Az egyházi hatalom arra alapozódott, hogy az Egyház legitimálja a hatalmat, *az állam pedig megvédi az Egyház tekintélyét, helyzetét.* Ennek azonban vége szakadt. A francia katonák elvonultak a Vatikán alól, a porosz–francia háború kitérőesekor.

A pápák ezt követően eszmei harcukban nem irányították *kellően* a figyelmet a kialakult helyzet gazdasági problémáira. A IX. Pius által bírált modernizmus a liberalizmus ateista áramlata ellen nyitott frontot. Eredménytelenül. Annak ellenére, hogy *valójában igaza volt a pápának:* a liberalizmus által kialakult materializmus, az Ész istenítésével, *megszüntette a hatalom erkölcsi számonkérésének lehetőségét.* Jogos az, ami törvényes. A törvényt meg a Hatalom hozza. A földön túli tekintély elvetésével utat nyitott a pénz hatalom, a tőke túlkapásainak. Kiiktatta a mindennapokból a transzcendenciát, a spiritualitást. Hatalmas tömegeket vesztett így el az Egyház; embereket, akik életlehetőségeik romlása miatt a szocialista-kommunista, materialista eszmék felé fordultak. Úgy érezték ugyanis, hogy az Egyház szentesíti a tulajdonosok magatartását.

XIII. Leo pápa volt az, aki felismerte ezt a helyzetet. A Fribourg-i Unió eredményeként, 1891-ben megjelent a *Rerum Novarum* enciklika. Hosszú előkészítő munka előzte ezt meg! Ebben a pápa kinyilvánította, hogy a tulajdonosoknak kétségtelenül vannak jogaik, de emellett *kötelességeik is vannak,*

így az, hogy dolgozóiknak *emberi életet lehetővé tevő béreket* fizessenek. (Más keresztény felekezetek részéről is hasonló, komoly erkölcsi alapú értékelések születtek.)

XIII. Leo pápa utódai végül kiegyeztek az Olasz Állammal. Ezzel a katolikus Egyház ekkorra megszűnt világi hatalom lenni, de nemzetközi szervezete és spirituális befolyása megmaradt. 1891-t követően a Katolikus Egyház társadalmi tanítása *igen nagy súlyt helyezett a gazdasági kérdések etikai elemzésére.*

A materialista világnézet azonban erre az időszakra már nagyon széles körben teret nyert a fejlett világban. A liberalizmus fellegvárában, az USA-ban viszont éleződtek a gazdasági problémák, érlelődött az 1929–33-as Nagy Válság. Valóban kritikussá vált a kapitalista rendszer fennmaradása. A szocialista eszmék egy része Európában a nemzeti szocializmus irányába alakult, az ismert szörnyű következményekkel. Párhuzamosan meg létrejött a szocialista tervgazdaság, a Szovjetunió, amelynek valóságos embertelen viszonyairól viszont Nyugaton keveset tudtak.

Az USA-ban a Nagy Válságot követően kialakult egy olyan rendszer, amely szociálisan érzékenyebb volt, mint a korábbi amerikai politika. (Roosevelt munkaügyi miniszterét az epizkopális keresztény egyház szentté avatta! Nem volt tehát idegen a roosevelti rendszer bizonyos spiritualitástól!)

A náciizmus bukását követően pedig Európában is létrejöttek a szociális piacgazdaságok különböző típusai. Így a világháború után bizonyos harmónia teremődött a szekuláris világ és a spirituális szempontú gazdasági megközelítések között.

A második világháború utáni 25 évben a nemzetközi porondon a transzcendenciát elutasító *ateista hatalmak elleni harc vált a fő kérdéssé.* Ami lényegében, politikai formában a szovjet típusú rendszerrel való küzdelmet jelentette.

A hetvenes évek végén azonban az angolszász országokban, Amerikában és Angliában, egy fontos változás következett be. Kibontakoztak olyan politikai tendenciák, amelyek visszarendezték az ún. „fordi kapitalizmust” a XIX. században tapasztalható jövedelemkülönbségekhez hasonló állapotba. Reagan, Thatcher kormányzása ehhez vezetett. (Az USA-ban azóta sem nőttek *reálértékben* a munkabérek! A társadalom leggazdagabb 1%-ánál viszont napjainkra a jövedelmek ésszel alig felfogható magasságokba emelkedtek.)

1990-ben összeomlott a kétpólusú világrendszer. Ennek eredményeként az utilitarista, materialista világszemlélet *térnyerése fokozódott.* Létrejött a *gazdasági globalizáció.* A szocialista világrend összeomlása után a szocializmus fenyegetése gyengült, így a tőke nem érzett kényszerítést a bérek emelésére. A 19. századi kapitalizmus is a tömegek bérszintjének alacsonyan tartására koncentrált, de 1990 után bonyolultabb mechanizmust működtettek. „The winner takes all” – a tőke mindent visz, amit a technikai haladás többletjövedelmeként

hoz. A bérek leszorítása továbbra is cél; de ugyanakkor a *fogyasztás fenntartása* is azzá vált, hiszen a profit termeléséhez és az adóbevételekhez mégiscsak szükség van értékesítésre. Ez egyrészt stabilizálta az életszínvonalat, másrészt általános eladósodáshoz, egyfajta *adósrabszolgaság* kialakulásához vezetett. Állam és magánszemély egyaránt adósa a pénzügyi szektornak. Az elmúlt 30–40 évben a pénzügyi szféra felé átcsoportosuló jövedelmek egyre nőttek; ezt *finanszírozásnak* nevezi a szakirodalom.

A *pozitív jog* alapján megváltozott a *tőke kódja*. Utóbbi azt jelenti, hogy az érvényes jog szerint *tőke az, aminek a birtoklása jövedelemre jogosít*. A feudalizmusban a föld volt a tőke; majd a kapitalizmus első szakaszában a dologiasult technika, a termelőeszközök váltak tőkévé. Napjainkra a monopóliumok, s a szellemi jogok válnak a jövedelemszerzés fő forrásaivá. A legnagyobb monopolista manapság éppen a pénzteremtés intézménye: *a bankrendszer*.

Korunkra a gazdálkodás alapvető jelenségévé vált a közgazdaságtan imperializmusa. Az emberi lét minden szféráját átfonja a gazdasági mérlegelés, a viszonyok eldologiasítása. A spiritualitás ugyan felbukkan a fejlett országokban, különböző formákban, keleti vallások megjelenésében, mágikus rituálékban, de a társadalom működésére rendszeres hatása nincs. A fejlett országokban a vallásosság nagymértékben visszaesett.

Világméreteken viszont az emberek nagyobbik része még mindig valamilyen valláshoz kapcsolódik. Bizonyítják az elemzések, hogy minden világvalás elutasítja a profitcentrikus magatartást, s a szolgálatot, szolidaritást tekinti az emberi kapcsolatok lényegének. Ennek ellenére világméreteken erősen terjedőben van a liberális, anyagi világszemlélet. Az erkölcs fejlődése messze elmarad a technika fejlődésétől.

Mindez óriási kockázatot jelent az emberiség jövőjére. Spiritualitás nélkül lehet létezni, de minek. Az elanyagiasodott társadalom halálra ítéli önmagát. Azzal például, hogy nem vállalja – és nem is teszi lehetővé – az utódok felnevelését, s nekik a spirituális értékek átadását. Ezzel egyre közelebb hozza civilizációnk, kultúránk pusztulását.

ÖKOSZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG

Az elmúlt negyedszázadban azt tapasztalhatjuk, hogy átalakult a szociális piacgazdaság gyakorlata és elmélete. Előtérbe került a természet iránti figyelem és a következő generációkra való odafigyelés. Új fogalom született: *az ökoszociális piacgazdaság* (Moser – Riegler 2001; Riegler é.n.).

Az ökoszociális piacgazdaság a szociális piacgazdaságnak a 21. század követelményei szerint történő továbbfejlesztését jelenti.

Zsolnai László meghatározása (Zsolnai é.n.) szerint, egy gazdaságot akkor nevezhetünk ökoszociálisnak, ha teljesülnek rá az alábbi feltételek:

1. A természeti ökoszisztémák (természetes tájak) strukturálisan és funkcionálisan sértetlenek maradnak.
2. Az alapvető emberi szükségletek (basic needs) mindenki számára kielégítettek.
3. Az összes emberi jog érvényesül.
4. Az erőforrások elosztása a társadalom különböző csoportjai, valamint a jelen és a jövő generációk között igazságos

A következőkben az ökoszociális piacgazdaság fontos kérdéseit egy fontos képviselőjének, Josef Riegernek a szavai szerint idézzük (Rieger é.n.). Az idézett műben megfogalmazott gondolatainak az alapján. (Bár jó néhány évvel korábban fogalmazódtak e gondolatok meg, de ma is helytállóak.)

Az elkövetkezendő időszak alakításában az emberiség jövője tekintetében két hatalmas kihívás áll előttünk:

- a fenntarthatóság civilizációjára alapuló jövőirányultság;
- az igazságosság és az emberi méltóság tiszteletben tartása alapján álló társadalmi béke megteremtése.

Európa fejlődésének alapját, hátterét és társadalompolitikai kereteit a fenntarthatóság mint egy újfajta erkölcsi felelősségtudat, erre építve az ökoszociális piacgazdaság mint társadalmi egyensúlyi modell kell, hogy adja.

A „fenntartható fejlődésről”, de magáról a „fenntarthatóságról” is, sokan írtak az elmúlt évtizedekben. 1962-ben Rachel Carson *Néma tavasz* című könyvétől kezdve a Római Klub első, *A növekedés határai* címmel, 1972-ben publikált jelentésén át, az emberi környezetről, az 1972-ben rendezett stockholmi ENSZ-konferenciáig, számos publikáció jelent meg a témáról. Végül az úgynevezett „BRUNDTLAND-bizottság” munkája fogalmazta meg a fenntartható fejlődés fogalmát, a *Közös jövőnk* című nyilatkozatában. A BRUNDTLAND-tanulmány a „fenntartható fejlődést” a következő módon definiálja: „Olyan fejlődés, mely kielégíti a jelen igényeit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ugyanezekkel az igényekkel a jövőben ők is élni tudjanak”.

Az EU 2001-es göteborgi csúcstalálkozóján elfogadott *Fenntartható Fejlődési Stratégiája* szerint egy folyamatos változásról van tulajdonképpen szó, amelynek során

- a beruházások célja;
- a technológiai fejlődés iránya;

- az intézményi változások egyaránt összhangban kellene, hogy legyenek, mind a jelen, mind a jövő igényeivel.

Rieger szerint a döntés szabadságát tehát a jövő generációk számára legalább olyan szinten kell biztosítani, amilyen szinten ez a ma élő generációknak rendelkezésre áll. Talán inkább értékfenntartó gazdálkodásról kellene beszélni. (Természetesen, mindehhez pontosabban meg kellene határozni a jövő nemzedékek jogait.)

A szociális piacgazdaság azért volt annyira nagy hatású sikertörténet a maga idejében, mert a tőke és a munka közötti harcot – minőségi ugrással – ennek a két erőnek a szintézisével helyettesítette. Ma újabb minőségi ugrás, *paradigmaváltás előtt áll a világ*. A 21. század új „stratégiai háromszögét” a gazdaság, a társadalom és az ökológia adja. A társadalom elöregedése a fejlett országokban, s az ennek következtében felerősödött migráció, nem beszélve a globalizálódott világ egyéb jelenségeiről, kényszerűen módosítják az eredetileg nemzeti keretekre szabott koncepció elemeit. *Utóbbi miatt szinte egy globális Marshall-terv is szükség lenne* – (aminek sajnálatos módon ma még a körvonalai sincsenek meg.)

Az áraknak tartalmazniuk kell a környezeti költségeket! Fontos lépések a következők lennének:

1. A környezetrombolás externális költségeit internalizálni kellene. A politikai döntéshozóknak sajnos, sokszor nincs meg a bátorságuk és erejük ahhoz, hogy a mindenkori gazdasági elittel szemben keresztülvigyük a hosszú távon szükséges és helyes intézkedéseket.
2. Az adórendszer ökológizálására van szükség! Ez nem az össz-adóterhek megnövekedését jelentené, hanem az adórendszer fenti célokra irányuló belső, strukturális átalakítását (pl a véges mennyiségű erőforrások, többek közt a fosszilis energiahordozók, adójának megemelését).
3. Világos terméknyilatkozatok kellene! Minél intenzívebb a világkereskedelem, annál fontosabbak a pontos terméknyilatkozatok! A fogyasztónak tudnia kell, mit vásárol!
4. Csak a fenntartható jövőt ígérő beruházásokat szabad támogatni! Ma a befolyt adókból hatalmas összegek mennek arra, hogy már meghaladott struktúrákat mesterségesen életben tartsanak.
5. Egyéb eszközök, például:
 - Tiltás, de csak ott, ahol a piac erői nem hatnak!
 - Széles körű „környezeti tudatosság” kialakítása az iskolában, képzésben, továbbképzésben és informálásban való intenzív tevékenység által.
 - A „bruttó hazai termék” (GDP) helyett az „ökoszociális termék” kategóriáját kellene bevezetni.

- Szükség lenne arra, hogy a környezetvédelem, de nem annak csak egyes aspektusai – nemzetközi feladattá váljanak. Itt nemcsak és nem kizárólagosan a CO₂ körüli napjainkban túlságosan is felkapott eszméjére kell gondolni. Mi van a tengerek szennyezésével? Az esőerdők kiirtásával? A vegyi anyagok – pl. a fogamzásgátlók – élővizeinkbe szivárgásával; nálunk, például, az elsivatagosodás elleni csatornázással, okos vízgazdálkodással?

Egy biztos: létre kellene hozni az ökoszociális piacgazdaság mint az igazságosabb globalizáció modelljét. A Világkereskedelmi Szervezetet (WTO) a tisztességes verseny intézményévé kell átépíteni! Mindenekelőtt létre kellene hozni *a nemzetközi és globális pénzpiacok új rendjét*. A globális finanszírozási keretek megteremtése pedig egy „globális Marshall-terv” létrehozását kellene eredményezze. (Amire utaltunk már. Csak így lehet kezelni egyébként a népességrobbanás problémáját is.)

Meg kellene szüntetni a tisztességtelen exporttámogatási gyakorlatot mindenütt, és a WTO-nak a többi fontos globális intézménnyel (UNEP) és szervezettel (ILO) szembeni hegemoniáját is! A mai világrendszerben láthatólag csak a fundamentalista szabadpiac intézményei vannak diktáló szerepben. A valóban működőképes „globális kormányzási rendszer” megteremtése érdekében meg kellene reformálni a ma működő nemzetközi szervezeteket, ami rendkívül nagy feladat lenne, ha egyáltalán lehetséges lesz.

E tervekhez olyan új finanszírozási forrásokra lenne szükség, amelyek részben az idézett globális Marshall-tervbe folyhatnának be. Világszerte gondoskodni kellene a tisztességes adózásról. Ilyenek lehetnének például az alábbiak:

- tőketranszferek megadóztatására;
- a tőke teljes körű bevonása az adózási kötelezettségbe (az úgynevezett adóparadicsomok és „eltűnési pontok” megszüntetése);
- globális adó bevezetése a repülőgépek és hajók üzemanyagára stb.

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a Rieger nyomán felvázoltakból kevés és az is csak bizonyos mértékig eltorzítva valósult meg. A klímavédelem mint fontos ökológiai feladat, az EU-ban is prioritást kapott, sajnos úgy, hogy e téren is inkább csak az új termelési ágak profitérdekei kerülnek képviselőre. A polgárok életének terhelését jelenti, kevésbé a tőke áldozatvállalását. Nem beszélve arról, hogy tudományos megalapozottságát is sokan vitatják.

Egy komplex változtatás elgondolása napjainkban tehát csak kívánság szintjén létezik. Hatalmas tőkés érdekcsoportok vannak, amelyeknek a mai globális rendszerekhez fűződik a léte, s a változásokat is ezzel összhangban tervezik.

Az nem látszik, hogy a profit birtokosai vállalnának jelentős áldozatokat a jövő érdekében.

Így, egyelőre úgy tűnik, a német példa *jelenleg körvonalazódó továbbfejlődését* nem tudjuk mintának venni. Magunknak kell tehát *a fenntartható „magyar modellt”* kialakítanunk. Pedig az eddig felhalmozott sok tapasztalat példaként szolgálhatna a globális kihívások kezeléséhez is. Az európai integrációnak – és az eredeti német szociális piacgazdaságnak is – az alapja éppen a tőke és munka harmóniájának megteremtése volt. (Még ma is lényegesen kisebbek a jövedelemkülönbségek Európában, mint a világ számos más részén.) Az „ökoszociális piacgazdaság” egy ilyen alapon épülő európai modellje lehetne a fenntartható globális fejlődés következetes nemzetközi eszköze. Ehhez azonban magának az EU-nak bölcs, a jelenlegihez képest más értékrendet követő brüsszeli vezetésre lenne szüksége.

Ma már a társadalmi békéhez számos ponton tovább kell fejleszteni az Erhard rendszerét.

BIBLIOGRÁFIA

- Carson, Rachel (1994): *Néma tavasz*. Fordította Makovecz Benjamin. Katalizátor Iroda, Budapest. Rejtett dimenziók sorozat.
- Moser, Anton – Riegler, Josef (2001): *Ökoszociális piacgazdaság*. Agroinform Kiadóház, Budapest. Környezetgazdák Kiskönyvtára.
- Riegler, Josef (é.n.): *Ökoszociális piacgazdaság – európai válasz a világ kihívásaira*. epa.oszk.hu Forrás: https://epa.oszk.hu/00000/00026/00022/pdf/euwp_EPA00026_2003_04_003-010.pdf (Utolsó letöltés: 2024.10.09.)
- [Az előadás magyar változatát összeállította és előadta prof. dr. Ángyán József, a Szent István Egyetem Környezet és Tájgazdálkodási Intézetének igazgatója, az Európai Ökoszociális Fórum elnökségének tagja.]
- wikipédia (2012) „Pozitív jog.” Szócikk. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pozit%C3%ADv_jog (Utolsó letöltés: 2024.10.09.)
- Zsolnai László (é.n.): „Az ökoszociális gazdaság eszméje.” *Ökotáj.hu* Forrás: <http://www.okotaj.hu/szamok/04/korny5.html> (Utolsó letöltés: 2024.10.09.)

III.
**A gondoskodáspolitikai
szakpolitikai dimenziói**

Jóléti állam, jóléti politikák

JUHÁSZ GÁBOR – DÓZSA ZSÓFIA KATALIN

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK – A SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS ÉS A JÓLÉTI ÁLLAM KIALAKULÁSÁNAK ALAPJAI

A differenciált (magán és állami) keretek között folyó szociális gondoskodás, illetve a jóléti állam kialakulása különböző történelmi időszakokat ölel fel. Az egyének, családok, közösségek szociális biztonságának szavatolásában való állami szerepvállalás kezdetben csekély mértékű volt. Évszázadokon keresztül a nélkülözőkről, rászorulókról való szociális gondoskodás képviselői elsősorban a család, a rokonság és a helyi, illetve egyházi közösségek voltak. Az említett szereplők által képviselt gondoskodás jellegét és módját, illetve alanyait nagyobb mértékben inkább a támogatást nyújtó szubjektív szempontjai és egyfajta spontaneitás határozta meg (Tomka 2008).

Az állami keretek között szervezett szociális gondoskodás kezdetei az ókorig nyúlnak vissza. A Római Birodalomban például – Julius Caesar uralkodásának időszakában – szervezett keretek között folyt a szegényekről, rászorulókról való gondoskodás ingyen gabona rendelkezésre bocsátásával (Bikkal 1941; Pongrácz – Téglási 2019).

Pongrácz és Téglási szerint a „helyhatósági” szegénygondozás bevezetésére a 16. században került sor először Európában, példaként említhetők a Nürnbergben 1522-ben, majd Ypern-ben 1524-ben bevezetett intézkedések. A középkori településeken jellemzően az egyházközségek a világi hatóságokkal városi rendeletek alapján együttműködve vettek részt a szegények gondozásában. Érdeemes megjegyezni, hogy a középkorban a „szegénykérdés” kezelésében általános volt bizonyos „büntető jellegű” eszközök alkalmazása is (Pálos 1934; Pongrácz – Téglási 2019). A „negatív szociálpolitikaként” is jellemezhető időszak egyik sajátosságaként említhető például a szegényekre „specializálódott” rendőrség, amelynek a feladata a „naplopók” és a koldusok dologházakba való juttatása volt. Az ilyen és hasonló intézkedések a szegények ellenőrzésére, ezáltal a törvényes rend fenntartására irányultak, akár az érintettek mozgásszabadságának korlátozása árán is (Bayer 2003).

Az Angliában először 1601-ben, majd 1834-ben elfogadott „szegénytörvények” megpróbálták szabályozni a mindennapi megélhetési nehézségekkel, különböző szociális problémákkal küzdő, a gazdasági és társadalmi változásoknak nagyobb mértékben kitett egyének és társadalmi csoportok életét (Briggs 2006/1961). Az elsőként életbe lépett szabályozás időszakában – ahogyan azt Polányi Károly *A nagy átalakulás* című könyvében írja – minden olyan egyént szegénynek tartottak Angliában, aki munkaalkalom hiányában nem volt képes egzisztenciát biztosítani saját maga és családja számára. A segélyezés egészen a 18. század végéig nem volt megbélyegzőnek tekinthető (Muraközy 2012). Polányi szerint ti. a korabeli szabályozásnak megfelelően a „szegény” kifejezés tulajdonképpen az „egyszerű ember” jelentéstartalommal volt azonosítható a korabeli angol nemesek megítélése szerint (Polányi 2004/1944). Az 1834-es „új” szegénytörvény azonban már visszatükrözte a korábbiakhoz képest megváltozott felfogást, amely szerint a szegénységet a továbbiakban többnyire az egyén gyengeségének, hibájának tekintették, így nem meglepő, hogy a „szegény” jelző stigmaként vetült a rászorulókra, akiknek a segélyezését a döntéshozók az említett szabályozás révén igyekeztek minimalizálni, különböző feltételekhez kötve a támogatásokhoz való hozzájutást (Muraközy 2012).

A 19. században és a 20. század elején Európában elsősorban Anglia és Németország gazdaságszerkezetében túlnyomó többségbe jutó ipari termelés jelentős gazdasági és társadalmi változásokat eredményezett. Az erőteljes iparosodás hatására az említett struktúraváltást reprezentálta a mezőgazdaságból az iparba történő munkaerő-átrendeződés, illetve az ezzel párhuzamosan a vidéki térségekből az ipari körzetekbe, városokba történő népességáramlás fokozódása. A térségi-területi alapon, valamint a társadalmi és gazdasági szerkezetben és működésben egyaránt végbemenő átalakulások számos új igényt, elvárást és ezekhez kapcsolódó szociális kérdést, problémát hoztak a felszínre, amelyeket az egyházi és helyi közösségi alapon szervezett jóléti intézmények önállóan már nem tudtak megfelelően kezelni (Tomka 2008).

A kor technikai-műszaki és technológiai változásai következményeként, a „gépesítés”, a gyárak, üzemek elterjedésével, a munkafolyamatok specializálódásával a munkaadók részéről fokozódott az igény a munkára képes állapotban levő, megfelelő képzettséggel rendelkező munkaerő iránt. A mennyiségi elvárások mellett a munkaerő minőségi szempontoknak való megfeleltetése iránti igény növekedésével megjelentek a munkavállalói jólét munkaadói oldalról való biztosításának korai formái is. Az említettekkel összefüggésben megkezdődött a munkavállalói érdekek megerősödéséhez, a választójog kiszélesítéséhez, a kötelező elemi szintű oktatás bevezetéséhez vezető folyamat, amely nem pusztán a korábbi szegénytörvények felülvizsgálatához vezetett a korabeli Angliában, hanem a társadalmi szolidaritás kérdése is új szempontoknak

megfelelően került megközelítésre (Muraközy 2012). Az iparosodással együtt járó, egyre szélesedő és elmélyülő munkamegosztás, valamint az említett urbanizáció új feltételrendszerbe helyezte az egyéni és családi egzisztenciákat, hozzájárulva a hagyományos, a nagycsaládokon alapuló személyes szolidaritási formák átalakulásához. A városi életmódra áttérő egyének hagyományos támogató rendszereik helyett egy egyre differenciáltabb jelleget öltő „tömegtársadalomban” találták magukat, amelyben szembe kellett nézniük a fokozódó, ugyancsak különböző alapon (jövedelmi és vagyoni, származási, társadalmi státusz, nem szerinti stb.) szerveződő egyenlőtlenségekkel (Flora – Heidenheimer 1998).

A kapitalista gazdasági érdek azzal a liberális felfogással találkozott ebben az időszakban, amely az államot közhatalomként való működésében, illetve a gazdasági folyamatokba történő beavatkozás tekintetében a lehető legnagyobb mértékben igyekezett korlátozni. Az „éjjeliőr államot” megalapozó laissez-faire felfogás gyakorlatban való megvalósulását megtestesítő korlátozott kormányzati szerepvállalás nem bizonyult hatékony megoldásnak a 19. század változásaiból következő társadalmi problémák megválaszolására (Dardot – Laval 2013). A szociáldarwinista eszméket valló Herbert Spencer által is képviselt, „aki nem dolgozik, az ne is egyék” (Spencer 1960) felfogás jól reprezentálta a kapitalizmus antiszociális társadalmi beállítódását, amely nem volt összeegyeztethető a piaci egyensúlyt liberális szempontok szerint megalapozó elméleti alapvetésekkel sem (Pongrácz – Téglási 2019).

A hagyományos támaszaikat veszített egyének részéről egyre intenzívebb igény jelentkezett egy új típusú társadalmi integrációra, szolidaritásra. A társadalmi ellehetetlenülés jeleit tapasztalva Leonard T. Hobhouse arra hívta fel a figyelmet, hogy állami szerepvállalás szükséges az egyének és a közösségek szabadságának, illetve a társadalmi-gazdasági egyensúly garantálásához, s fel kell számolni a szociális diszharmónia előidéző okait (Hobhouse 1994). John Maynard Keynes ugyancsak az állami intervenció megreformálása mellett állt ki a kapitalizmus megmentése érdekében (Keynes 1926).

A jóléti állam az említett, Max Weber által is leírt, racionálisan és üzemszerűen szervezett, haszonmaximalizálásra törekvő, szociálisan kevésbé érzékeny szabadversenyos kapitalizmus (Weber 1982) születését kísérő társadalmi és gazdasági változásokból következő problémák megoldására adott reakcióként is értelmezhető. A már említett választójog kiterjesztése új lehetőséget adott a gazdaságilag alárendelt pozícióban lévő társadalmi csoportoknak ahhoz, hogy politikai eszközökkel érvényesíthessék érdekeiket a piaci helyzetük alapján erőfölényt gyakorlókkal szemben. A munkavállalói érdekvédelmi szerveződések által képviselt törekvések törvényhozásra gyakorolt befolyásuk révén egyre jelentősebb társadalmi hatásokat indukáltak. Ezen hatások

következményei jelentős szerepet játszottak a kollektív létgondoskodási formák kiszélesedésében és elterjedésében, a szociális állam új funkcióinak megjelenésében. A gazdasági értelemben gyengébb érdekérvényesítési lehetőségekkel bíró, alárendelt, kiszolgáltatott szerepet játszó egyének és társadalmi csoportok érdekében bevezetésre kerültek a jövedelem újrafelosztására tett különböző állami intézkedések. Ugyancsak kiterjesztésre kerültek bizonyos állami közszolgáltatások, amelyek megelőzőleg magánkezdeményezésekként léteztek (Muraközy 2012).

A Nyugat-Európában ágazati keretek között, önkéntes alapon, állami intervenció nélkül szerveződő, kölcsönösségi együttműködésen alapuló biztosító egyesületek, „segély pénztárak” a 19. század közepét megelőzően már komoly tapasztalatokra tettek szert (Tomka 2008). A kölcsönösségi alapon működő biztosító egyesületek hagyományaira is építve Bismarck német kancellár az 1880-as években a szociális államiság jegyében kötelező biztosításokat vezetett be különböző kockázatokból származó veszteségek kompenzálására az ipari munkások körében. Ezek között említhetjük az 1883-ban meghonosított kötelező nemzeti betegbiztosítási programot, amit 1884-ben a kötelező ipari balesetbiztosítás, majd 1889-ben a nyugdíj és rokkantsági nyugdíj intézményeinek bevezetése követett (Berend 2003). Az intézkedések szélesebb körű gyakorlati alkalmazása révén kialakult az állam egyénnel szembeni felelősségvállalását megtestesítő, a szociális biztonság megteremtésének célját deklaráló társadalombiztosítás intézményrendszere, amely jelentős lépésnek tekinthető a jóléti intézmények fejlődésében. Az állam részéről megjelenő, a szegények ellátását célzó segélyezési funkciók mellett létrejött társadalombiztosítási rendszer kiépülésének kezdete egyben azt is jelentette, hogy az állami gondoskodás és felelősségvállalás fókuszusa a munkavállalóra helyeződött, a munkavégző (biztosított) és családja szociális biztonságát az állam már intézményesített keretek között igyekezett szavatolni (Muraközy 2012). A Bismarck célkitűzéseiben is szereplő, a jóléti állam elődjének tekinthető ún. szociális állam a társadalmi igazságosság és méltányosság elsőbbségét hangsúlyozta a piaci hatékonysággal szemben. A szociális állam központi újraelosztás révén igyekezett kompenzálni a vagyoni és jövedelmi különbségekből adódó egyenlőtlenségeket a társadalomban.

A 19. század végétől tehát Európa-szerte fokozódott az állam szerepvállalása, egyének, családok és közösségek iránt végzett gondoskodó tevékenysége. Példaként említhetjük a skandináv országokat, amelyekben 1891 és 1913 között egyöntetűen bevezetésre kerültek a betegség- és baleset-, valamint a nyugdíj-biztosítás intézményei, amelyek már az egész társadalomra kiterjedtek. Szintén említésre méltó fejlemény a XIII. Leó pápa által 1891-ben kibocsátott *Rerum*

Novarum, amely jelentős mértékben járult hozzá a katolikus egyház szociális doktrínája megalapozásához (Berend 2003).

A modern szociálpolitika kezdetét jelző, a munkásbiztosítás állami intézményesüléséből kifejlődött társadalombiztosítási rendszerek a jóléti politika fő eszközeivé váltak és Nyugat-Európa után a kelet-európai országokban is elterjedtek a 19. és a 20. század folyamán. Magyarországon először az 1875. évi III. tv. rendelkezéseinek megfelelően a munkaadókat kötelezték dolgozóik egészségügyi ellátásával kapcsolatos költségeinek finanszírozására, ha az érintett munkavállalók vagy családtagjaik nem voltak képesek a felmerülő kiadások megtérítésére. Ez az intézkedés játszott szerepet abban, hogy Magyarországon 1892-ben először a betegségbiztosítás, majd ennek 1907-ben történt újrászabályozását követően a kötelező balesetbiztosítás is bevezetésre került az ipari munkásság és a kereskedelmi alkalmazottak körében. Ezt követően az állami alkalmazottak és családtagjaik vehettek igénybe nyugdíjbiztosítást 1913-tól, amit viszonylag későn, 1928-tól követett a nem állami alkalmazotokra érvényes öregségi nyugdíjprogram (Tomka 2008).

Az állam szociális szerepvállalását reprezentáló, az első világháborút megelőzően kibontakozott társadalombiztosítási rendszer országonként eltérő jelleget öltött, de két alapvető típusa alakult ki. Az egyik az ún. kötelező biztosítás elvén fejlődött, amelyre jellemző volt, hogy az állam tette kötelezővé a részvételt a szabályozásban érintettek számára. Az elsőként említett típus esetében az állam a biztosítási alapelvek és szabályozás megalkotása mellett a biztosítások szervezeti hátterét jelentő működésben is részt vállalt, azonban a finanszírozásban csak kisebb mértékben. Ide tartozott Németország és Ausztria mellett a norvég, majd 1908-tól a brit társadalombiztosítási rendszer is. Jóval korlátozottabb – a működési feltételek meghatározását, szubvencionálást és a működés ellenőrzését magába foglaló – állami szerepvállalás jellemezte a Belgiumban, Olaszországban, Franciaországban, Svájcban, Dániában és Svédországban elterjedt társadalombiztosítási rendszerek második fő típusát, amelyben az államilag támogatott önkéntes biztosításra került a hangsúly (Tomka 2008).

1929-ben gazdasági világválság ütötte fel a fejét. A termelés volumenének drasztikus visszaesése következtében tömeges munkanélküliség lépett fel, valamint ugyancsak válságba sodródott a nemzetközi fizetési (pénzügyi) rendszer is. A különböző kormányzatok megpróbálták megfelelő válaszokat adni a gazdasági világválság hatásainak ellensúlyozására. A differenciált kormányzati intézkedések közös momentumát jelentette, hogy az egyes országok egyöntetűen igyekeztek beavatkozni a „láthatatlan kéz” (a piac) által irányított gazdasági folyamatokba. Az Amerikai Egyesült Államok egy átfogó válságkezelő intézkedéscsomagot alakított ki, amit New Deal néven ismert

meg a világ. Az Egyesült Államokban az egyének és családok szociális biztonságának megteremtését szolgáló kormányzati felelősségvállalás jegyében Roosevelt elnök bevezette a *social security* intézményesített mechanizmusát. Az első, jóléti intézményeket és szolgáltatásokat komplex módon felvonultató jóléti állam azonban 1932-ben jött létre Svédországban (Berend 2003).

A jóléti állam alapjai között találjuk a keynesi gazdaságpolitika gyakorlati megvalósulását is. John Maynard Keynes 1936-ban megjelent *A foglalkozás, a kamat és a pénz általános elmélete* című könyvében az 1929 és 1933 között lezajlott világgazdasági válság és az annak következményei között fellépő munkanélküliség megoldására ígért megoldást. Keynes korszakalkotó művében egyértelműen az állami szerepvállalás mellett tört lándzsát. Az állami intervenció – véleménye szerint – az állam fokozottabb mértékű újraelosztó szerepvállalásában, valamint a foglalkoztatás és a jövedelempolitika eszközszerének kiszélesítésében kellett hogy megvalósuljon. Az intervenció tekintetében a hangsúlyt a munkaerőpiacra helyezte, ahol – Keynes szerint – az államnak a beruházások olcsó hitelekkel való ösztönzése révén kell a munkanélküliséget csökkentenie, ezáltal a keresletet élénkítenie, illetve a piaci mechanizmust egyensúlyba segíteni recesszió idején (Cséfalvay 2004). A keynesi gazdaságpolitika szerint ti. nincs garancia arra, hogy a gazdaság önmagától a tényleges termelési lehetőségek határához igazodjék, azaz a piac nem tölti be automatikusan a hozzá fűzött pozitív reményeket. Ezért Keynes az állam aktív gazdasági szerepvállalása mellett állt ki, amely a piaci anomáliák kiküszöbölésére, a piaci kudarcok hatásának kompenzálására irányult. Keynes megállapításai szerint a gazdaság önműködő mechanizmusai nem visznek a teljes foglalkoztatottság felé, a vagyon és jövedelem eloszlása a társadalomban pedig igazságtalannak és méltánytalannak nevezhető. Az államnak ezért – Keynes szerint – erőteljesen be kell avatkoznia, intervenciója részét kell hogy képezze a teljes foglalkoztatás irányába mutató beruházási szint kialakítása, valamint a fogyasztási hajlandóság fokozása a jövedelmek újraelosztását biztosító adórendszer átalakítása révén (Keynes 1965/1936).

Az 1929-től 1933-ig tartó válság időszakában, majd később, a második világháború alatt megélt nehézségek és nélkülözés tovább erősítette egy, az általános jólét megteremtésén alapuló új társadalmi szolidaritás kibontakozásának igényét, amelyre adott válaszreakcióként értelmezhető a nyugat-európai jóléti állam kialakulása (Berend 2003).

A második világháborút követően Európában a háború által okozott károk nyomainak eltüntetése, az értékek pusztulásából kialakult hiányok enyhítése iránti igények alapján indult meg az újjáépítés, ami jelentős mértékben *állami beavatkozás* keretei között valósult meg. Az állami szerepvállalásnak két fő iránya volt megfigyelhető. Az egyiket a Szovjetunió és az általa elsősorban

a közép-, illetve kelet-európai országokba átültetett szocializmus és az említett politikai ideológiához kapcsolódó, ún. tervutasításos gazdaság modellje testesítette meg. Ennek különböző, de szintén a piacot jelentős mértékben visszaszorító vagy nélkülöző totalitárius államra épülő változatai jelentek meg Kínában, Kubában és még néhány afrikai és ázsiai országban. A szocialista országokban alkalmazott modellben a szociális biztonság alapintézményeként a teljes foglalkoztatottság került deklarálásra, amely a gyakorlatban alacsony jövedelmek biztosításával párosult (Tomka 2008). A másik fejlődési irányt a fejlett jóléti tőkés gazdaságok képviselték, amelyek az állami beavatkozásnak a korábbi időszakokhoz képest nagyobb-, a piaci mechanizmusnak viszont szűkebb érvényesülést biztosítottak a gyakorlatban. A második világháborút követő hidegháborús időszakban az Egyesült Államok és a Szovjetunió, valamint csatlósai által képviselt, egymástól eltérő társadalmi-gazdasági rendszerek közti szembenállás egészen az 1990-es évekig húzódott. A 20. század második felét jellemző erőteljes fegyverkezés mellett a két, eltérő politikai ideológián felépülő rendszer igyekezett mind politikai-, mind gazdasági-, mind pedig a jólét különböző területein is versenyezni egymással. A keynesi gazdaságpolitika célkitűzéseinek gyakorlatban való megvalósulását mutatta a fejlett tőkés országokban a második világháborút követően végbement társadalmi és gazdasági fejlődés, ami alacsony szintű inflációban és magas szintű foglalkoztatottságban, valamint a jóléti juttatások és szolgáltatások kiteljesedésében tükröződött vissza (Egresi 2010). Az említett versenyben a Szovjetunió által vezetett „keleti blokk” tervgazdaságot képviselő országai alulmaradtak, s az 1990-es évekig jelentős mértékű adósságot halmoztak fel.

A második világháborútól egészen az 1970-es évek közepéig húzódó periódusban az állami szociálpolitika jelentős mértékű megerősödése volt tehát tapasztalható Nyugat-Európa-szerte, ami visszatükröződött az oktatásra, a nyugdíjakra és az egészségügyre fordított összegek egyre növekvő volumenéből is (Tomka 2008). A második világháborút követő, államilag finanszírozott munkahelyteremtő nagyberuházások és kapcsolódó foglalkoztatási programok jelentős gazdaság- és keresletélénkítő hatást gyakoroltak Nyugat-Európára, összefüggésbe hozva a keynesi gazdaságpolitikát a Rooseveltnél indított New Deal programmal. Ugyancsak a keynesi rendszert erősítették azok a nemzetközi gazdasági megállapodások és pénzügyi intézmények, amelyek a Bretton Woods-i rendszer részeként járultak hozzá a további növekedéshez, az infláció kiküszöböléséhez, a világgazdaság stabil alapokra való helyezéséhez (Berend 2008).

A keynesi gazdaságpolitika gyakorlatban történő érvényesülése továbbá idővel hozzájárult a szociális partnerség rendszerének kiépüléséhez is Nyugat-Európában. A szociális partnerek – az állam, a munkaadók és a munka-

vállalók képviselői – közti megállapodások révén tovább erősödtek a szakszervezeti törekvések (Muraközy 2012).

Ugyancsak a jóléti állam alapjai között említhetjük a második világháború befejezését követően Angliában életbe léptetett, az ún. Beveridge-jelentés nyomán kezdeményezett és az 1945-ben hatalomra került Munkáspárt által megvalósított társadalombiztosítási reform lépéseit. William Beveridge a London School of Economics egykori dékánja öt főbb előidéző okra vezette vissza a társadalmi létbizonytalanság kialakulását 1942-ben megjelent *„A társadalombiztosítás és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások* című művében. Az öt tényező a „létbizonytalanság öt óriásaként” vonult be a történelembe. A nélkülözés, a nyomor, a betegségek, a tudatlanság és a tétlenség felszámolására új törvények láttak napvilágot, amelyek a közoktatás, az állami egészségügy, a társadalombiztosítás, a családtámogatás, a foglalkoztatás, az állami dotációk és a városgazdálkodás számára fogalmaztak meg új intézkedéseket. Ugyancsak Beveridge nevéhez fűződik az *Önkéntes kezdeményezés* címmel, 1948-ban napvilágot látott munka, amelyben a szerző az öntevékenységet, illetve az önszegélyezést a civil kezdeményezéseken nyugvó jóléti társadalom kiindulópontjaként jelölte meg (Csanády 2002).

A jóléti állam feltételrendszere magában rejtja a szociális jogok érvényesítésének és fejlődésének lehetőségeit. Thomas Marshall *Az állampolgáriság és társadalmi osztály* című, 1950-ben megjelent művében kísérletet tett a szociális jogok körének meghatározására, valamint a szociális állampolgáriság fogalmának definiálására. A szociális jogok – Marshall szerint – a gazdasági és társadalmi biztonságot egyaránt szavatoló, a jóléthez szélesebb értelemben köthető, a közjóból, illetve a társadalmi örökségből való részesedés jogát is magába foglaló, a társadalmi elvárásokkal összeegyeztethető lehetőségek tárházát jelentik (Marshall 1965). Marshall szerint a szociális állampolgáriság a jóléti állami berendezkedés kiindulópontja, amely az állam és polgárai közti szerződéses viszonyra épül, amely törvényben deklarált lehetőséget ad az egyének és csoportjaik számára ahhoz, hogy az államon sikerrel kérjék számon a jóléti intézkedések megvalósítását. Ez az új típusú viszony és a mögötte rejlő megfontolás az állam részéről természetes kötelezettségnek tekinti az állampolgárok jólétének biztosítását (Csaba – Tóth 1999).

A modern értelemben vett, a korábbi szabadpiaci modellt felváltó vegyes gazdaságok az 1950-es, 1960-as években teljesedtek ki. A vegyes gazdaságokban a piac működésébe történő állami beavatkozás nélkülözhetetlen jelentőséggel bír.

Az 1970-es évek második felében Milton Friedman közvetlenül az állami beavatkozással szemben tört lándzsát, amikor drasztikus mértékű adócsökkentésre, valamint az állam által gyakorolt funkciók privatizálására tett

javaslatot az USA-ban, egyben az egyének felelősségét hangoztatva saját jólétük gyarapodásában. A Friedman-féle gazdaságpolitika hatására az 1980-as évektől jellemzővé vált liberalizációs és deregulációs intézkedések elsősorban a globalizációt éltető multi- és transznacionális óriásvállalatok érdekérvényesítését erősítették a világban. A sokszor gátlástalan, a társadalmi és környezeti fenntarthatóságot negatív módon befolyásoló profitmaximalizáló törekvések azt a piaci „szupremáciát” helyezik előtérbe, amit Joseph Stiglitz, szintén Nobel-díjas közgazdász jelentős kockázatként említ. Stiglitz alkalmatlannak ítélte a szabad, önálló piaci mechanizmust a társadalmi problémák megoldására, ezért ugyancsak nélkülözhetetlennek tartja az állam szerepvállalását, szabályozó tevékenységét a piac, illetve a gazdaság működésében (Stiglitz 2000).

A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, egy igazságosabb és méltányosnak mondható társadalmi-gazdasági működésmód kialakítását célként kitűző jóléti állam progresszív adóztatással, a jövedelmek újraelosztásával, a társadalombiztosítás és univerzális szociális ellátórendszer működtetésével kísérletezett. Mindezek eredményeként az 1960-as és 1970-es években sikerült a jövedelmi és vagyoni különbségeket jelentősebb mértékben mérsékelni, elsősorban a skandináv országokban (Berend 2003).

Az 1970-es években bekövetkezett olaj-, majd további gazdasági válságok ellenére is úgy tűnt, hogy a jóléti intézményrendszer képes lehet hosszabb távon is betölteni a szerepét Nyugat-Európában és Skandináviában. A fejlett nyugat-európai országokban az 1980-as és 1990-es évek közepe között eltelt tíz esztendőben mind az egy főre jutó szociális kiadások összege, mind pedig a családi-, illetve gyermekek után járó juttatások egy főre jutó összege nőtt. A jóléti állam válságáról szóló híreszteléseket tehát ebben az időszakban sem gazdasági, sem társadalmi-jóléti oldalról nem sikerült alátámasztani. A jóléti állam és az állami intervenció hatékonyságának bírálata sokkal inkább a neoliberalis gazdaságpolitika által gerjesztett, a liberalizációt és deregulációt előtérbe helyező szabad piac primátusát hirdető propagandaként volt figyelembe vehető. Az Egyesült Államok szabad piac felé való fordulását az első olajválságot követő strukturális válságból való kilábalás intézkedései erősítették meg. Ezek háttérében az Európához képest gyorsabb technikai-műszaki, technológiai alkalmazkodás, valamint az állandó bevándorlás által előidézett relatíve alacsony munkabérek és az ezek következtében bekövetkezett gazdasági növekedés volt tapasztalható az USA-ban (Berend 2003).

Kétségtelen tény, hogy az elmúlt évtizedekben magasabb sebességre kapcsolott globalizációs folyamat jelentős mértékben igyekszik aláásni a jóléti állam működését. A globalizációs hatások következtében a 20. század utolsó évtizedeiben változásokat kellett eszközölni a legtöbb nyugat-európai ország jóléti rendszerében. A kiigazítások tekintetében egyfelől több országban is

érzékkelhető volt egyfajta eltolódás az „aktív” – *workfare* jelzővel is emlegetett, a képzési, átképzési programokat és tanácsadást előtérbe helyező – munkaerőpiaci politika irányába az 1990-es években. Másfelől megjelentek az ún. negatív ösztönzők is, mint például a munkanélküli-járadék feltételeinek szigorítása, illetve összegének csökkentése (Tomka 2008). Mindezek ellenére is azt mondhatjuk, hogy a jóléti állam leépülésével kapcsolatos jelzések nem kerültek alátámasztásra. A tárgykörben végzett kutatások eredményei alapján nyilvánvalóvá vált, hogy Nyugat-Európa azon országaiban volt jelentősebb ívű gazdasági fejlődés tapasztalható 1950 után, amelyekben a jóléti kiadások aránya is nagyobb mértékben nőtt. Itt említhetjük példaként a skandináv országokat vagy Ausztriát. A kutatási eredmények igazolták, hogy a fejlett gazdaságokban a jóléti állam nem gyakorolt negatív hatást a gazdasági növekedésre. Sőt, az OECD országok bruttó hazai termékét nézve, 1962 és 1981 között az egyre növekvő jóléti transzferok szignifikánsan nagyobb gazdasági növekedést eredményeztek (Tomka 2008).

A JÓLÉTI ÁLLAM MEGHATÁROZÁSA, SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE

A jóléti állam kifejezést (*welfare state*) mai értelemben elsőként Temple angol érsek használta 1941-ben. Temple a jóléti állam kifejezés használatával a második világháborút kiobbantó, a britekkel is hadban álló, az előbbieken okán a *warfare state* (~hadviselő állam) megjelöléssel illetett német államtól igyekezett így a korabeli Angliát megkülönböztetni. Ez is közrejátszott abban, hogy a „*welfare*” attitűdöt és elkötelezettséget mutató *jóléti állam* megjelölést kezdetben általánosan a második világháború utáni időszakban új fejlődésnek indult Angliára vonatkoztatták (Tomka 2008). Fokozatosan azonban a többi nyugat-európai országra is kiterjesztésre került a *jóléti állam* megjelölés a jóléti intézkedések, programok és kiadások folyamatos növekedése révén. A második világháborútól nagyjából az 1970-es évek elején bekövetkezett első olajválságig tartó időszakban magas szinten prosperáló jóléti államok a piac működésébe történő állami beavatkozást hirdették és valósították meg a szociális biztonság, a társadalmi igazságosság és méltányosság megteremtése érdekében.

A történész Asa Briggs szerint a jóléti állam központilag szervezett intervenció révén egyfelől megfelelő jövedelemszint biztosítására törekszik az egyének és családtagjaik számára, hogy fogyasztói, jóléti igényeiket kielégíthessék. Másodsorban a *welfare* beállítottságot mutató rezsim kísérletet tesz arra is, hogy mérsékelje az állampolgárokban a bizonytalanságérzést azáltal, hogy kompenzációt nyújt az őket érő kockázatok (öregség, betegség, munkanélküliség) negatív hatásaival szemben, társadalombiztosítási rendszer

működtetésével. Harmadsorban pedig a jóléti állam mindenki számára elérhető és kielégítő szociális, jóléti szolgáltatásokat biztosít (Briggs 2006/1961).

Berend T. Iván szerint bár a gazdasági és társadalmi változások kikényszerítik a jóléti intézményrendszer reformját, mégis „a jóléti állam a 20. század legnagyobb társadalmi vívmánya” (Berend 2003).

Csaba és Tóth *A jóléti állam politikai gazdaságtana* című könyvük alapján szemlélve a kérdést azt mondhatjuk, hogy a jóléti állam egyfelől a piac „korában tartásának” komplex eszközrendszere. A jóléti állam piaci modelljében nagyobb mértékben az állam vállalja fel a szociális gondoskodás feladatait. Gazdasági szerepének betöltése révén igyekszik hozzájárulni a jólét, a társadalom életminőségének növekedéséhez. Beavatkozásainak célja a jövedelmek túlzott differenciálódásának megakadályozása, valamint a magas szintű foglalkoztatás biztosítása a nemzetgazdaságban. A jóléti állam szerepvállalása a kormányzati gazdaságpolitikában jelenik meg. A jóléti államban a gazdaságpolitika redisztribúciós (a keletkezett jövedelmek újraelosztása) és allokációs (az erőforrások és a tőke makrogazdasági szintű áramoltatása) funkcióinak tartalma másfelől jóval túlmutat a piaci kudarcok kiküszöbölésére irányuló kormányzati szerepvállaláson. A társadalmi jólét megvalósítását, illetve megőrzését átfogó célként kitűző állami szabályozás révén a kormányzat bár tudatosan igyekszik korlátozni a piaci mechanizmust, azonban nem törekszik annak megszüntetésére, felszámolására. Ebben a feltételrendszerben a kormányzat és a vállalkozások egymással szerződéses alapokon álló partnerség kialakítására törekednek. A fő cél elérését szolgáló intervenció eszközei, módjai és alkalmazásuk mértéke tekintetében a maximum álláspontot a szociáldemokrácia talaján álló Esping-Andersen képviselte, aki a piac totális, teljes körű állami szabályozása mellett érvelt. A *minimum teória* szószólójaként Milton Friedman a monetaristák gazdaságpolitikai álláspontjáról kiindulva konkrét szabályokat határozott meg az állami szerepvállalás irányait és mértékeit illetően. Véleménye szerint állami beavatkozásra csak meglehetősen szűk körben, s ott is csak nagyon szigorú korlátok között van szükség (Csaba – Tóth, 1999).

A jóléti állam politikai stratégiaként történő figyelembevételét erősíti az a szempont, amely szerint a társadalmi igények és szükségletek kielégítését az állam közvetlen módon alkalmazott politikák (szociálpolitika, foglalkoztatáspolitiká, családpolitika, jövedelempolitika stb.) eszközei – transzferek és állami jóléti szolgáltatások – útján valósíthatja meg. A szakpolitikák alkalmazásának fő célja eredendően az, hogy folyamatosan növekedjen a társadalom jóléte, a lakosság életminősége, amelyet a kormányzati intézmények a gazdaság további szereplőivel együttműködve, meghatározott eszközök alkalmazása révén próbálnak elérni. A gazdasági kormányzat – Stiglitz útmutatásai szerint – gazdasági eszköztárat és egyben intézményrendszert feltételez. A gazdasági

kormányzat fő feladatai között a kollektív javak létrehozása érdekében szervezett intézkedések is meg kell hogy jelenjenek (Stiglitz 2000). A társadalom- és gazdaságpolitikai eszköztár szabályozó eszközei között találjuk a törvényhozó mechanizmust mint elsődleges szabályozó eszközt.

Csaba és Tóth gondolatmenetét követve leképezhetővé válik, hogy a jóléti állami intervenció milyen konkrét feladatokban, tevékenységekben ölthet testet. A jóléti rendszereket képviselő kormányzatok a közgondoskodás és a magángondoskodás arányainak meghatározása mellett igyekeznek biztosítani a jóléti intézkedések megvalósításához szükséges forrásokat. Az említett szabályozási eszközök nem pusztán a különböző jogcímenek igénybe vehető támogatások körét, hanem a támogatásokhoz, juttatásokhoz való hozzájutást biztosító jogosultsági feltételeket, azaz a jogosultak körét is megszabják. Ugyanígy, a közterhek viselésére kötelezettek köre, a közterhek, hozzájárulások típusai és mértéke is meghatározásra kerül a szabályozási keretek között. A kormányzat a civil és egyházi szereplőkkel együttműködve, közszervezési eszközökkel, különböző technikai megoldások alkalmazásával (közbeszerzések, állami, egyházi vagy magántulajdonba való vétel, intézményi partnerség, szolgáltatások kiszervezése, hazai és/vagy nemzetközi szervezetekkel való együttműködés, PPP-konstrukció stb.), infrastruktúrafejlesztéssel, egyéb hozzájárulásokkal biztosítja az ellátórendszerek működését. Végül érdemes megemlíteni azokat az eszközöket is, amelyek a lakosság tájékoztatását, megfelelő információkkal való ellátását, szemléletformálását egyaránt szolgálják annak érdekében, hogy a társadalmi szereplők felelős, tudatos magatartást tanúsíthassanak. A lakosság körében, annak különböző szegmensei bevonásával zajló kommunikációs kampányok az egészségtudatos életmódra, ehhez kapcsolódóan például a betegségek megelőzésére, a szűrővizsgálatokon való részvételre, a környezet megóvásában, állapotának helyreállításában viselt közös felelősségünkre, az öngondoskodás részeként lehetőségként rendelkezésre álló megtakarítási programokban való részvételre stb. egyaránt felhívják a figyelmet (Csaba – Tóth 1999).

Esping-Andersen szerint a jóléti állam szociálpolitikai intézményei és kormányzati intézkedéseiben visszatükröződő állami felelősségvállalás révén igyekszik a piacgazdaság negatív hatásait ellensúlyozni a polgárok jólétének biztosítása érdekében (Esping-Andersen 2004).

A társadalmi javak szociális célú újraelosztását célként kitűző jóléti állam egy olyan államtípust testesít meg, amely a kapitalista gazdasági rendszer működéséből adódó társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében lép fel kiterjedt társadalompolitikai intézményrendszer működtetésével az állampolgárok jólétének biztosítása, azaz a szociális biztonság megteremtése érdekében. Az említett célok elérésében elsősorban a jövedelemtranszferek

(különböző jogcímenen rendelkezésre bocsátott támogatások, juttatások) és a szociális szolgáltatások játsszák a legfontosabb szerepet (Tomka 2008).

Az állami redisztribúció vizsgálatából származó tényszerűségeket felvonultató koncepció megerősítette az újraelosztás mint jóléti állami funkció helytállóságát (Csaba – Tóth 1999). A jövedelmek központilag vezérelt újraelosztása az említettekén kívül továbbá jelentős szerepet játszik a társadalmi integráció erősítésében, megakadályozva a társadalom túlzott mértékű polarizálódását. Acemoglu elmélete szerint a jelentős mértékben polarizálódott társadalomszerkezetet mutató országok nem képesek megfelelő hatékonysággal eleget tenni azoknak az innovációs kihívásoknak, amelyek a nemzetgazdaságok nemzetközi versenyben való helytállását elősegítenék (Acemoglu & Robinson 2005). Ennek megfelelően a jóléti állam a társadalmi igazságosság és méltányosság, illetve az egyenlőségre való törekvései mellett a gazdasági hatékonyságot is figyelembe vevő gazdaságpolitikát kell hogy képviseljen.

A JÓLÉTI ÁLLAM TÍPUSAI, JÓLÉTI POLITIKAI RENDSZEREK

A jóléti rendszerek, a jóléti állam és a jóléti politikák egymással összefüggő, de önálló jelentéstartalommal bíró fogalmak. Ahogy már utaltunk rá, a jóléti rendszereket működtető kormányzatok fő célja a lakosság életminőségének javítása. A jóléti rendszerek elsősorban a második világháborút követő évtizedekben prosperáló, *welfare* elkötelezettséget mutató jóléti állam által, az állampolgárok iránti felelősségvállalás révén kerültek a figyelem középpontjába. A jóléti politika kifejezés utal arra a gyakorlatban alkalmazott komplex intervencióra, amely az intézményesített állami aktivitás mellett a jóléti szerepvállaláshoz kapcsolódó magánkezdeményezéseket is magába foglalja. A jóléti állam esetében működtetett ellátórendszerekben az állami és a piaci szerepvállalás arányait tekintve egyértelmű az állam túlsúlya. Az államot megjelenítő intézmények – így például az önkormányzatok is – azonban partnerség keretei között működhetnek együtt a civil szervezetekkel és a vállalatok társadalmi felelősségvállalását megtestesítő üzleti szervezetekkel a jóléti célok megvalósítása érdekében (Gellén – Hosszú – Szabó 2016).

A jóléti politikai rendszereket különbözőképpen kategorizálhatjuk. Egyfelől megkülönböztethetünk *reziduális*, ún. maradványelvet követő, kizárólag marginalizálódott társadalmi csoportok számára minimális ellátásokat biztosító jóléti szisztémákat, amelyekre a legjobb példa talán az Egyesült Államokban alkalmazott ellátórendszer. Ez a típus nem támogatja az állam piaci folyamatokba történő beavatkozását. Másfelől beszélhetünk kiterjedt, széles spektrumú ellátásokat biztosító, ún. *intézményesült* rendszerekről is, amelyeket

elsősorban a skandináv államok jóléti politikai rendszerei (*skandináv modell*) jelenítenek meg a gyakorlatban. Míg a reziduális jóléti politikai megoldások a segélyezés révén mindössze a leginkább rászorulóknak életben tartását célozzák, az intézményesült jóléti állam erőteljes állami intervenciót valósít meg azáltal, hogy a jövedelmek újraelosztását képviselő központi redistribúciót folytat, amely mellett az egész lakosságra kiterjedő univerzális jóléti ellátásokat biztosít. Ez a típus az adófizetőktől adókat, járulékokat von el a közszolgáltatások, jóléti ellátások finanszírozása céljából (Tomka 2008). Az *institucionalista* alternatíva tehát egyben redistribúciós rendszerként is funkcionál, amelynek révén képes hozzájárulni a középrétegek megerősítéséhez, ezáltal a társadalmi egyensúly irányába történő elmozduláshoz (Lebaux – Wilensky 1958).

Az előbbi kategorizálást Titmuss fejlesztette tovább, aki alapvetően három különböző jóléti államot különböztetett meg: a *reziduális* és az *intézményesült* jóléti állam mellett bevezette a munkateljesítményekre fókuszáló *ipari teljesítmény modellt*, amely a társadalombiztosítás rendszerére épít. Ebben a modellben a jóléti juttatások munkajogviszony alapján járnak a biztosítottak számára. Mivel a közszolgáltatások biztosítási rendszer keretei között működnek, a drágább biztosítási csomagot megvásárlók élvezhetnek szélesebb körű, magasabb minőségű ellátásokat. Ennek megfelelően ez a típus hozzájárul a társadalmi megosztottság fokozódásához és az egyenlőtlen jövedelemelosztás konzerválásához. A rendszer része egyébként egy *biztonsági háló* is, amely az alsó, leginkább kiszolgáltatott rétegek, csoportok számára biztosít alapvető, minimális ellátásokat (Titmuss 1974).

Egy másik felosztás a biztosítottakat foglalkozási csoportok szerint tipizáló, német típusú (bismarcki) és a gazdagokat nagyobb mértékben megadóztató angol típusú (beveridge-i) jóléti politikai rendszereket különíti el egymástól. A bismarcki modell nem járul hozzá a társadalmi különbségek mérsékléséhez, míg a beveridge-i modellben a gazdagok jelentősebb mértékben járulnak hozzá a közkiadások finanszírozásához az őket érintő adókulcsok révén. A modellben a juttatásokhoz való hozzáférés egyenlő, s kifejezésre jut a társadalmi különbségek mérséklésére való törekvés, amely a társadalom vertikálisan történő egységesítéséhez vezet (Tomka 2008).

Esping-Andersen 1990-ben megjelent munkájában a jóléti politika modelljeit három kategóriába sorolta: a liberális, a konzervatív és a szociáldemokrata jóléti rendszereket különítette el egymástól, mint a „jóléti kapitalizmus három világát”. Ezek a modellek eltérő megoldásokat képviselnek a szociális biztonság megteremtése tekintetében és a társadalmi rétegződés sajátos típusai kapcsolódnak hozzájuk.

A minden állampolgárra egyformán kiterjedő szociális jogok és széleskörű, univerzális ellátások alapján működő szociáldemokrata jóléti államban

nemcsak a szegények, hanem minden polgár részesedhet a jóléti szolgáltatásokból. A három skandináv országban, Dániában, Norvégiában és Svédországban létrejött jóléti politikai modell gyakorlati megvalósulását egy átfogó, univerzális társadalombiztosítási rendszer segíti, amely a differenciált mértékű jövedelmekhez igazodva állapítja meg a juttatások mértékét. A széleskörű, magas színvonalú ellátások és a kötelező részvétel miatt (és mivel így senki nem akar feleslegesen dupla költséget felvállalni) a modell gyakorlatilag lehetetlenné teszi a magánjóléti programok térhódítását. Mivel tulajdonképpen minden társadalmi csoport tagjai részt vesznek a rendszer működtetésében, így szinte mindenki érdekelt is a modell magas színvonalon, hosszú távon való fenntartásában. A szociáldemokrata jóléti politikai modell garantálja a másik két rendszerhez képest a legnagyobb mértékű újraelosztást a szegényebb és gazdagabb társadalmi rétegek között. Az említett átfogó, univerzális társadalombiztosítási rendszer mellett a szociáldemokrata jóléti modell másfelől széleskörű szociális szolgáltatórendszert is működtet, amelynek révén nagymértékben tehermentesülnek a családok a gyermeknevelés és az idősgondozás rájuk háruló feladatai alól. Ennek eredményeként ez a modell relatíve nagy függetlenséget biztosít az egyének számára, s lehetővé teszi, hogy a szülők (beleértve az anyukákat is) problémamentesen össze tudják egyeztetni a család és a munka világából származó elvárásokat. Az ilyen módon is magas szintű foglalkoztatottság pedig jelentős mértékben közrejátszik az egyénekre és családokra (nem kevésbé pedig az államra is háruló) szociális problémák csökkentésében. Mivel az említett szociális ellátórendszer fenntartása jelentős költségeket igényel, ezért szükséges, de a fentiek alapján elégséges is az adózók és járulékfizetők magas arányszáma (Esping-Andersen 1990, Tomka 2008).

A kontinentális Európa nagy részére jellemző (például Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Svájcban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában és Finnországban elterjedt) konzervatív vagy más néven korporatív jóléti politikai modell jelentős mértékben hozzájárul az osztály- és státuszkülönbségek konzerválásához azáltal, hogy a szociális jogok itt nagyobb mértékben a munkavégzéssel, a munkajogviszonnyal kapcsolódnak össze. Erős állami túlsúly érvényesül a jóléti rendszer működtetésében a magánszektor hasonló jellegű kezdeményezéseihez képest, s a társadalmi csoportok közötti újraelosztás mértéke viszonylag alacsonynak mondható. A korporatív rendszerek abból a megfontolásból igyekeznek nagyobb mértékben támogatni a családokat, hogy nézetük szerint az állami vagy magánintézményekhez képest a családok képesek a gyermekek nevelését, gondozását hatékonyan ellátni. Így az államnak csak a családi funkciók nem megfelelő módon való teljesülése esetén szükséges beavatkoznia, amelynek következtében a korporatív rendszerekben

a bölcsődék, óvodák és napközik kevésbé állnak a családok rendelkezésére, mint a szociáldemokrata jóléti modell esetében (Tomka 2008).

A mérsékelt állami aktivitással jellemezhető, elsősorban az Egyesült Államokra jellemző liberális jóléti állam a piaci mechanizmust részesíti előnyben a jóléti szolgáltatások nyújtása során. Az európai országok közül Írország és az Egyesült Királyság is részben ehhez a jóléti politikai modellhez tartozik, azonban az ezekben az országokban működtetett egészségügyi ellátás állampolgári jogon történő igénybevétele miatt ezek az államok nem tekinthetők tiszta típusnak. A liberális modellben a kormányzatok szabályozás útján, adókedvezmények és támogatások alkalmazásával ösztönzik a piaci megoldások elterjedését. Példaként említhetők itt azok a magánszolgáltatók, akik az egészségügyben és a szociális ellátásban, illetve a magánbiztosítások terén látnak el feladatokat. A rászorultság elvén igényelhető, szigorú szabályok által nyújtott és a felhasználás tekintetében ellenőrzött, sokszor stigmatizáló, általában alacsony színvonalú juttatások elsősorban a relatíve kisebb jövedelemmel rendelkező csoportok tagjai számára érhetőek el. Az ugyancsak alacsony színvonalon érvényesülő szociális jogok és a dekommodifikáció mérsékelt volta oda vezet, hogy a rászoruló a rosszul fizetett, gyenge feltételeket és lehetőségeket nyújtó állásokat is kénytelenek elfogadni. A fokozódó társadalmi egyenlőtlenségeket reprezentáló, biztosítás nélkül élő szegényekre és magánbiztosításokkal rendelkező többségre kettéosztott liberális modellhez tartozó társadalmakban tetten érhető a szociális biztonság hiánya és a két csoport között kialakult alapvető érdekkülönbség. Míg a nincstelenek teljes mértékben rá vannak utalva a jóléti állam által nyújtott támogatási programokra, a megfelelő biztosításokkal rendelkező, tehetősebb többség nem, vagy csak alig érdekelt a rendszer fejlesztésében, ami konzerválja az állam által nyújtott jóléti szolgáltatások alacsony színvonalát (Esping-Andersen 1990, Tomka 2008).

Az Esping-Andersen által felállított kategorizálást ért kritikák szerint a mediterrán országok külön típust alkothatnak. Az ún. „déli” vagy „latin” jóléti politikai modellt képviselő országokat erős családközpontúság jellemzi és éppen ennek okán – a család egyénénekről való gondoskodásban játszott elsődleges szerepét figyelembe véve – nem garantálják a szociális juttatások minimális szintjét. Egy további kategóriába, a radikális jóléti állam modelljébe sorolható Ausztrália és Új-Zéland, mivel ezekben az országokban a közszolgáltatások fenntartására irányulóan jóval erősebb elkötelezettség tapasztalható az Egyesült Államokhoz képest. Fontos azonban megjegyezni, hogy Esping-Andersen tipológiája az 1970-es, 1980-as évek feltételrendszerét tükrözi vissza, így nyilvánvalóan felülvizsgálatra szorul az aktuális helyzet és fejlemények alapján (Tomka 2008).

A tárgykorben figyelembe vehető szakirodalmi források (Esping-Andersen 1990 és 1999; Ferrera 1996 és 2005; Flora és Heidenheimer 1998) és a fentiek alapján Európa vonatkozásában a fejlett jóléti államok négy csoportját különíthetjük el egymástól. Az első csoportba a kontinentális / korporatív / bismarcki modellt képviselő Németországot, Franciaországot, Ausztriát és Belgiumot sorolhatjuk. Elfogadva a déli országok csoportjának különállását, ehhez a típushoz sorolhatjuk Olaszországot, Görögországot, Spanyolországot és Portugáliát. Az univerzális / skandináv / északi típusú országokat elsősorban a skandináv térségben vagy ahhoz földrajzilag közel találhatjuk. Ide tartozik Svédország, Dánia, Finnország, Norvégia és Hollandia. Végül külön, egy negyedik csoportot képeznek a liberális / angolszász országok, mint az Egyesült Királyság és Írország (Tomka 2008).

Hall és Soskice szerint megállapítható, hogy az említett országok és a belőlük képzett csoportok többé-kevésbé eltérő fejlődési sajátosságokat mutatnak. A differenciáltság ugyancsak kiütözik az általuk kiépített jóléti rendszerek és az állami szerepvállalás jellege, módja, kiterjedtsége tekintetében is (Hall – Soskice 2001). Kasza véleménye szerint az 1990-es éveket követően a tiszta jóléti modellek kora lejárt. Az egyes országok és a belőlük képzett csoportok adott időszakhoz kapcsolódó, éppen aktuális társadalmi és gazdasági elvárásokhoz, feltételekhez és lehetőségekhez igazodnak sajátos nemzeti kultúrájuk adta kereteken belül (Kasza 2002).

IRODALOM

- Acemoglu, D. – Johnson, S. – Robinson, J. (2005): Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth. In Aghion, P. – Durlauf, S. (szerk.): *Handbook of Economic Growth*. Amsterdam, Elsevier Science. DOI: <https://doi.org/10.3386/w10481>
- Acemoglu, D. – Robinson, J. A. (2012): *Why nations fail. The origins of prosperity and poverty*. New York, Crown Business. DOI: <https://doi.org/10.1355/ae29-2j>
- Bartal A. M. (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Barr, N. A. (2009/1987): *A jóléti állam gazdaságtana. A nagy ellátórendszerek működésének összefüggései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Barr, N. A. (1998): *A jóléti állam közgazdasági megközelítésben*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Bayer J. (2003): *A politikai gondolkodás története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Beveridge, W. (1942): *Social Insurance and Allied Services*. London, Her Majesty's Stationery Office.
- Bikkal D. (1941): *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, Athenaeum.
- Briggs, A. (2006/1961): The Welfare State in Historical Perspective. In Pierson, Christopher – Castles, Francis G. (szerk.) (2006): *The Welfare State Reader*. Cambridge, Polity Press
- Briggs, A. (1961): „The Welfare State in Historical Perspective.” *European Journal of Sociology*, 2, 221–258. Magyarul: A jóléti állam történeti perspektívában. In Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.) (1991): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins.
- Castles, F. G. (2002): „The Future of the Welfare State. Crisis Myths and Crisis Realities.” *International Journal of Health Services*, 32. évf. 2. szám, 255–277. DOI: <https://doi.org/10.2190/GJ9M-WUGX-DMJ2-35PA>
- Castles, F. G. – Mitchell, D. (1993): Worlds of Welfare and Families of Nations. In Francis G. Castles (szerk.): *Families of Nations. Patterns of Public Policy in Western Democracies*. Aldershot, 93–128.
- Cameron, D. R. (1978): „Expansion of the Public Economy. Comparative Analysis.” *American Political Science Review*, vol. 72/4. DOI: <https://doi.org/10.2307/1954537>
- Csaba I. – Tóth I. Gy. (szerk.) (1999): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest, Osiris.
- Csanády D. (2002): Helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködése Skóciában. *Esély*, 2002/4.
- Cséfalvy Z. (2004): *Globalizáció 2.0*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Dardot, P. – Laval, C. (2013): *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest, Egykettő Kiadó.
- Ebbinghaus, B. (1999): Does a European Social Model Exist and Can it Survive? In Gerhard Huemer – Michael Mesch – Franz Traxler (szerk.): *The Role of Employer*

- Associations and Labour Unions in the EMU. Institutional Requirements for European Economic Policies.* Aldershot, 1–26.
- Egresi K. (2010): A jóléti állam eszméje és európai modelljei. In *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára.* Győr, Universitas – Győr Nonprofit Kft.
- Esping-Andersen, G. (2004): Mi a jóléti állam? In Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam.* Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Tree Worlds of Welfare Capitalism.* Princeton, University Press. 19–34. Magyarul: Mi a jóléti állam? In Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam.* Budapest, T-Twins.
- Esping-Andersen, G. (2006): „Ismét a Jó Társadalom felé?” *Esély* 6. szám.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Princeton, Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1177/095892879100100108>
- Esping-Andersen, G. (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies.* Oxford – New York, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198742002.001.0001>
- Ferge Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és szerepek.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.) (1991): *A jóléti állam.* Budapest, ELTE Szociológiai Intézet – T-Twins Kiadó.
- Ferrera, M. (1996): „The „Southern Modell” of Welfare in Social Europe.” *Journal of European Social Policy*, Vol. 6, No1. DOI: <https://doi.org/10.1177/095892879600600102>
- Ferrera, M. (szerk., 2005): *Welfare State reform in Southern Europe. Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain, Portugal and Greece.* New York, Routledge,
- Flora, P. (1981): Solution or Source of Crises? The Welfare State In Historical Perspective. In W. J. Mommsen (szerk.): *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany, 1850-1950.* London, 388.
- Flora, P. (1986): *Grow the Limits: The Western European Welfare State since World War II.* Berlin, de Gruyter. 3–25. Magyarul: Növekedés határokig. In Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, J. (szerk.) (1995): *Társadalmi rétegződés.* Budapest, Aula.
- Flora, P. – Heidenheimer, A. J. (szerk.) (1998): *The Development of Welfare States in Europe and America.* New Brunswick, NJ, Transaction Publisher.
- Gellén M. – Hosszú H. – Szabó T. (2016): *Közpolitika. Bevezetés, összehasonlítás, fejlesztés.* Wolters Kluwer Kft. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956268>
- Giddens, A. (1998): *A harmadik út.* Agora Kiadó, Budapest.
- Habermas, J. (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Budapest, Századvég – Gondolat.
- Hall, P. A. – Soskice, D. (szerk.) (2001): *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage.* Oxford – New York, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/0199247757.001.0001>

- Heidenheimeir, A. J. (1981): The Historical Core and Changing Boundaries of Welfare State. In Flora. P. – J. Heidenheimeir, A. J. (szerk.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick – London, 27.
- Heidenheimer, A. J. – Hecló, H. – Adams, T.C. (1990): *Comparative Public Policy. The Politics of Social Choice in America, Europe, and Japa..* New York, 229.
- Hobhouse, L. T. (1994): *Liberalism and Other Writings*. Cambridge, Cambridge University Press, 44. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139170444>
- Kasza, G. J. (2002): „The Illusion of Welfare Regimes.” *Journal of Social Policy*, vol. 31. 2. szám. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0047279401006584>
- Keynes, J. M. (1926): *The End of Laissez-faire*. London, Leonard & Virginia Wolff.
- Keynes, J. M. (1965/1936): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.
- Kornai J. (1983): „Bürokratikus és piaci koordináció.” *Közgazdasági Szemle*. szeptemberi szám.
- Ladányi, J. – Szelényi, I. (1997): „Vázlat az esélyteremtő állam elméletéhez. Jóléti államon és a neokonzervativizmuson túl.” *Gazdaság*, 2. szám.
- Lebaux, C. N. – Wilensky, H. L. (1958): *Industrial Society and Social Welfare. The Impact of Industrialization on the Supply and Organization of Welfare State*. University of California Press, Berkeley. DOI: <https://doi.org/10.2307/2088823>
- Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) (1994): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia Tanszék.
- Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) 1998. *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó Kft.
- Marshall, T. H. (1965): *Class, Citizenship and Social Development*. New York, Doubleday and Co. 78–91. Magyarul: Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig. In Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.) (1991): *A jóléti állam*. Budapest, T-Twins.
- Marshall, T. H. (1950): *Citizenship and Social Class*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mishra, R. (1999): *Globalization and the Welfare State*. Edward Elgar Publisher, Cheltenham.
- Muraközy L. (2012): *Államok kora – Az európai modell*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Pálos K. (1934): *Szegénység. Szegénygondozás*. Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt.
- Polányi K. (2004/1944) *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Pongrácz A. – Téglási A. (2019): *Szociális állam, jóléti állam. Elméleti és történeti alapvetés*. Kézirat. Forrás: https://merjgondolkodni.wordpress.com/2019/01/08/szociális-allam-joleti-allam-elméleti-es-történeti-alapvetés/#_ftn9 (Utolsó letöltés: 2024.07.19.)

- Spencer, H. (1960): *The Man Versus the State*. Idaho, The Caxton Printers Ltd., Caldwell, 23.
- Stiglitz, J. E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Stiglitz, J. E. (2010): *Freefall. America, Free markets and the Sinking of the World Economy*. New York, W. W. Norton & Company.
- Timuss, R. M. (1974): *Social Policy: An Introduction*. In Abel-Smith, B. – Timuss, K. (szerk.): *Social Policy: An Introduction*. New York, Pantheon Publisher.
- Tomka B. (2004): „Az Európai Szociális Modell múltja és jelene – kelet-közép-európai perspektívák.” *Esély*, 15. évf. 5. szám. 32–53.
- Tomka B. (2008): *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Budapest, Corvina Kiadó Kft.
- Tóth I. Gy. – Csaba I. (szerk.) (1999): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest.
- Nyilas M. (2009): *A jóléti állam a 21. században*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Wilensky, H. L. (1975): *The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*. University of California Press, Berkeley.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Szociális szolgáltatások rendszere

ANDRÁCZI-TÓTH VERONIKA – MARETTA ZÓRA
– HORVÁTH DÁNIEL

Magyarország Alaptörvénye szerint Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson, és ezt a szociális intézmények és intézkedések rendszerén keresztül valósítja meg.

1. A SZEMÉLYES GONDOSKODÁST NYÚJTÓ SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK FOGALMA

A személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatások a gondoskodáspolitikai ágazat része, a szociális biztonság megteremtésének és megőrzésének egyik eszközszerrendszere a pénzbeli és természetben nyújtott ellátások mellett. „A szociális szolgáltatások olyan szolgáltatások, amelyek a valamilyen szempontból rászoruló személy számára segítséget nyújtanak ahhoz, hogy ismét autonóm, önálló és teljes életet tudjon élni” (Czibere – Mester 2020). A szociális törvény a rászorultságot az akadályozottság, önellátási képesség szempontjából való rászorultság nézőpontjából közelíti meg. Ebben a megközelítésben a szolgáltatások az önellátási képesség javítását, helyreállítását, az önálló életvitel kialakítását, fenntartását célozzák. A szociális szolgáltatások tehát az időseket, a fogyatékos személyeket, a pszichiátriai és szenvedélybetegeket, a hajléktalanokat és a rászoruló családokat segítik a mindennapok során felmerülő akadályozottság leküzdésében és az önálló életvitelük kialakításában, fenntartásában.

Az egyik legalapvetőbb kérdés a felelősség kérdése: ki felel az egyén problémáinak megoldásáért. A szociális törvény elfogadása óta tartalmazta azt a felelősségi sorrendet, amelyben első helyen az egyéni felelősség szerepel, majd az egyén családjáért való felelőssége, amit a helyi közösség tagjaiért való felelőssége követett, végül pedig az állam és a helyi önkormányzat feladata lett rögzítve. 2023. év eleji hatályba lépéssel a szociális törvény 2.§-a módosult annak érdekében, hogy részletezze és nyomatékot adjon a felelősségi rendelkezéseknek.

Az új rendelkezések ráerősítenek arra, hogy elsősorban az egyén felelős önmagáért, és ha az egyén nem tud önmagáról gondoskodni, akkor az önkormányzat és az állam feladatait megelőzően az egyén családja, valamint a helyi közösségek felelőssége az egyénről való gondoskodás. A gondoskodáspolitikai sokszereplős, az egyén elsődleges felelősségvállalásán, öngondoskodásán túl a család támogató segítségnyújtása jelenik meg elsőként az egyéni problémák megoldásában. A családi gondoskodás elégtelensége esetén a közvetlen környezetben megtalálható közösségi gondoskodás segíti a szükségletek kielégítését, ugyanakkor amennyiben ezek az erőforrások is kimerülnek, vagy nem biztosítanak kellő támogatást az egyén számára, az állam és a települési önkormányzatok intézkedései, az általuk működtetett szolgáltatások segítik a rászorulókat a problémák megoldásában. A szabályozásban kifejeződik az egyházi és civil szereplők elköteleződése a gondoskodás iránt, ezek a szereplők közösen vállalnak felelősséget az állammal és az önkormányzatokkal.

2. A SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK CSOPORTOSÍTÁSA

A szociális szolgáltatások több szempontból csoportosíthatók, ezek közül az egyik a szociális szolgáltató és a szociális intézmény fogalomrendszere. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: szociális törvény) szerint a szociális szolgáltató – a nappali ellátások kivételével – a szociális alapszolgáltatásokat nyújtó személy vagy szervezet. Szociális intézmény a nappali, illetve bentlakásos ellátást, valamint a támogatott lakhatást nyújtó szervezet.

Megkülönböztetjük a szolgáltatásokat aszerint is, hogy azokat az igénybevevők a saját otthonukban vagy lakókörnyezetükben veszik-e igénybe, vagy lakhatási szolgáltatás is társul a szolgáltatás igénybevételéhez.

A szociális alapszolgáltatások a szolgáltatást igénybevevő fizikai, mentális, szociális szükséglete alapján, az igénybevevő saját lakókörnyezetében biztosítanak támogatást. A támogatás mértéke az ellátott életkorának, élethelyzetének, egészségi állapotának, önellátásban való akadályozottságának megfelelően kerül meghatározásra oly módon, hogy a meglévő képességek fenntartása, az azokra való alapozás, fejlesztés biztosított legyen. Több alapszolgáltatás esetében kifejezetten fontos szerepe van a hozzátartozókkal folyó támogató munkának, ami erősíti az elérhető természetes erőforrásokat növelve az életminőséget, továbbá segítve a hozzátartozókat az élethelyzet elfogadásában, a progresszív folyamatok megértésében, valamint a hatékony, korszerű és az élethelyzetre adekvát módon reagáló gondozási technikák alkalmazásában.

Szakmapolitikai törekvés a szociális alapszolgáltatások megerősítése, melyek lehetővé teszik, hogy a szolgáltatást igénybe vevő a saját otthonában jusson hozzá a szükséges segítséghez, és ezáltal a lehető legtovább saját lakókörnyezetében élhessen. Az alapszolgáltatásoknak köszönhetően elkerülhető vagy időben kitolható a bentlakást nyújtó szolgáltatások igénybevétele, továbbá hozzájárulnak a gondozó családtag tehermentesítése által a családtagok munkaerő-piaci helyzetének megőrzéséhez.

A szakosított szociális ellátások azokra a személyekre irányulnak, akiknek körülményeik, egészségi állapotuk, ápolási, gondozási szükségletük, illetve szociális rászorultságuk miatt az önálló életvitelük fenntartása még az alapszolgáltatások igénybevétele mellett sem megoldható.

Csoportosíthatóak a szolgáltatások célcsoport szerint is: vannak időseknek, fogyatékos személyeknek, családoknak, pszichiátriai betegeknek, szenvedélybetegeknek és hajléktalan személyeknek szóló célzott szociális szolgáltatások.

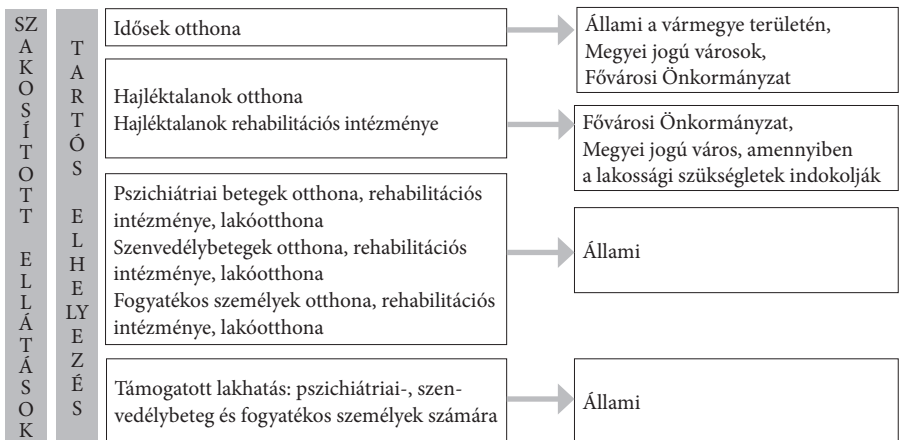
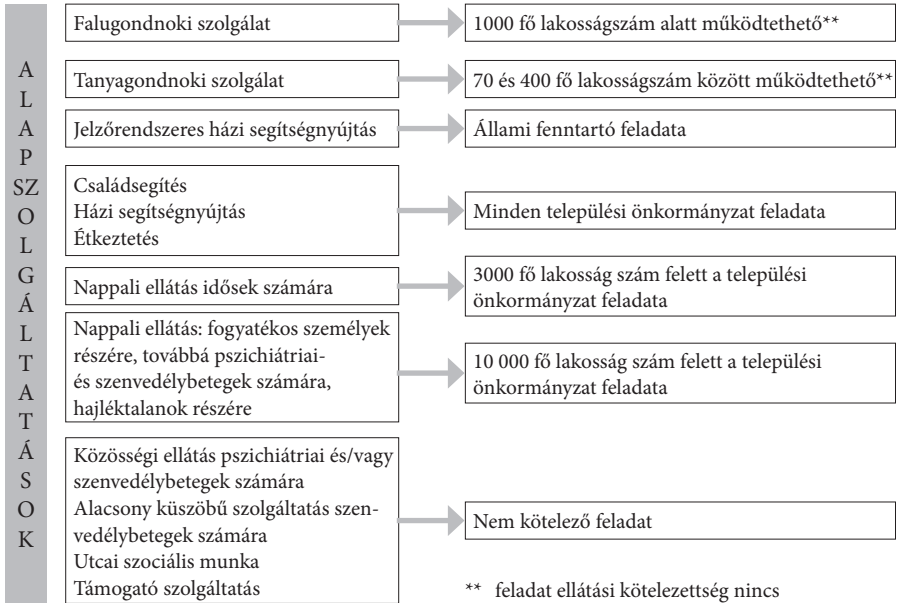
Szociális szolgáltatást összesen 800.000 idős, fogyatékos, pszichiátriai vagy szenvedélybeteg, hajléktalan ember, valamint rászoruló család vesz igénybe rendszeresen a család- és gyermekjóléti szolgáltatást is ide számítva.

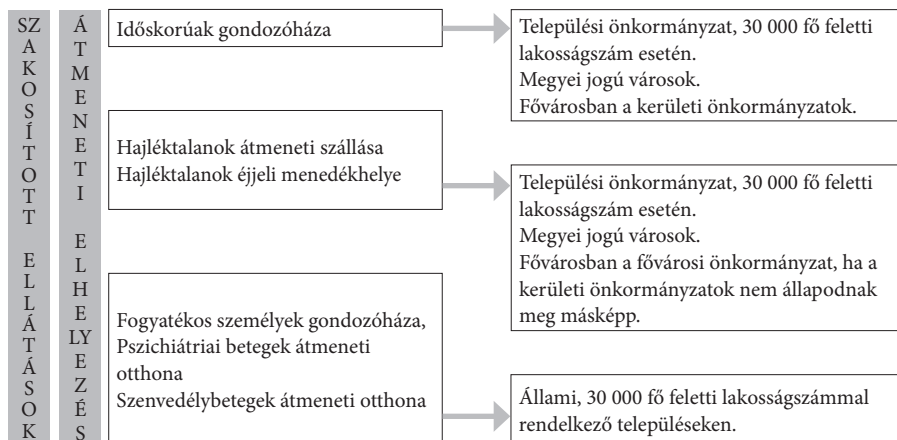
3. A SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK FENNTARTÓI

A személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatások fenntartói is sokféle lehetnek. A feladatellátási kötelezettség határozza meg, hogy az adott szociális szolgáltatás biztosítása kinek a feladata. Feladatellátási kötelezettsége az önkormányzatoknak és az államnak van, de amennyiben a jogszabályokban meghatározott feltételeket biztosítják, egyházi és civil szervezetek is szerepet vállalhatnak a szociális szolgáltatások működtetésében, az önkormányzati, állami kötelezettség teljesítésében.

A szociális törvény az állam és a települési önkormányzatok feladataként határozza meg az egyes szolgáltatások kialakítását és működtetését, azonban több olyan szolgáltatás is megtalálható a szolgáltatási palettán, amihez nem kapcsolódik feladatellátási kötelezettség. Az önkormányzatok önállósága széleskörű, így amennyiben a településen szükséges, az önkormányzat felvállalhatja a számára nem kötelező szolgáltatások kialakítását is, a működtetéséhez pedig az állam támogatást biztosít. A települési önkormányzatoknak a település lakosságától függően áll fenn feladatellátási kötelezettsége szociális szolgáltatások működtetése vonatkozásában. A feladatellátási kötelezettségnek eleget tehet az önkormányzat saját szociális szolgáltató, intézmény létrehozásával és működtetésével és egyházi vagy civil szervezettel való együttműködés útján is, ellátási szerződés megkötésével.

Az önkormányzatok kötelező feladata elsősorban az alapszolgáltatások működtetése, valamint a hajléktalan ellátás, míg állami kötelező feladat – néhány kivételtől eltekintve –, a fogyatékos személyek, a pszichiátriai betegek, a szenvedélybetegek számára a szakosított ellátások biztosítása, valamint az idősek bentlakásos ellátásának biztosítása.

*A személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatások formái
és a működtetéshez társuló feladat ellátási kötelezettség (saját készítés)*

Az 1980-as évekig szinte kizárólag az állam biztosította a szociális ellátást az arra rászoruló személyek számára. Az 1980-as évek második felétől átalakulás kezdődött, és egyre több egyházi és civil fenntartásban lévő szociális intézmény alakult.

Hosszútávú kormányzati célkitűzés, hogy az állami fenntartásban működő szociális és gyermekvédelmi intézményhálózat nyújtotta ellátásban az egyházak szerepvállalásának megerősítse. Az egyházi szerepvállalás megerősítése nem az állami kötelezettség átruházását, hanem a szociális gondoskodás intézményi működtetésének átengedését jelenti, a jelenleginél magasabb színvonalú és hatékonyabb, valamint a politikai változásoktól mentes hosszú távú feladatellátás biztosítása érdekében. Az egyházak szociális területen végzett tevékenysége nem újkori jogszabályokon nyugvó kötelezettségvállalás, hanem több száz éves természetes missziójuk folytatása.

2024-re az egyházak által fenntartott szociális szolgáltatók, intézmények száma jelentősen meg növekedett 2010-hez képest: a szociális alapszolgáltatások területén az egyházak aránya 10,9%-ról 42,3%-ra nőtt, a szociális szakosított ellátások esetében pedig 15,1%-ról 30,4%-ra növekedett.

Már korábban elkezdődött az a folyamat, amely a segélyek kiszolgáltatottsága helyett az ön-, és közösségi gondoskodásra és a felelősségvállalásra épít. A gondoskodáspolitikai elnevezés utal arra, hogy az állam nem egy egyszemélyes segítő, a helyi közösségek, az önkormányzatok, az egyházi és civil szereplők együttműködése nélkül nincs hatékony közös gondoskodás. A közszolgáltatások ellátása nem képzelhető el a jellemzően az emberek közös cselekvéséből létrejövő civil szervezetek, egyházak támogató jelenléte nélkül. A szociális alapszolgáltatások közül a civil szervezetek kiemelten a pszichiátriai betegek

és a szenvedélybetegek közösségi ellátása, a támogató szolgálatok és az utcai szociális munka esetében töltenek be hiánypótló szerepet. A bentlakást nyújtó intézmények esetében az autizmussal élő személyeket fogadó lakóotthonok nagy része nem állami fenntartásban van, erre a speciális szükségletre fókuszáló szervezetek rendkívül fontos szerepet töltenek be a területen.

4. A SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁSNYÚJTÁS FELTÉTELEI

Szociális szolgáltatást csak működési engedély birtokában, azaz a szolgáltatói nyilvántartásba való bejegyzést követően lehet nyújtani. A szolgáltatói nyilvántartás közhiteles hatósági nyilvántartás, adatai nyilvánosak és a Szociális Ágazati Portálon hozzáférhetőek. A szociális szolgáltatások létrehozásának és működésének feltételei fenntartó típustól függetlenül azonosak és ezek a feltételek jogszabályban rögzítettek. A személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 1/2000. (I.7.) SzCsM rendelet (a továbbiakban: szakmai rendelet) tartalmazza azokat a szakmai működéshez szükséges alapszabványokat, melyek egyfelől iránymutatásul szolgálnak a fenntartók és szolgáltatók számára arra, hogy a szolgáltatást milyen konkrét tartalommal töltsék meg. Másrészt ezek képezik alapját a szociális szolgáltatások bejegyzési eljárásának is, melynek során az illetékes vármegyei kormányhivatal vizsgálja a tárgyi, személyi és szakmai feltételek teljesülését, és meghatározott időközönként ellenőrzi is azok meglétét. A gondoskodáspolitikáért felelős szaktárca a szociális szolgáltatások működését megalapozó minőségbiztosítás érdekében a jogszabályokban meghatározott egységes szabályokon túlmenően, minden szolgáltatóra kiterjedően egységes elveken és kritériumokon alapuló módszertani útmutatók útján határozza meg a működéshez kapcsolódó szakmai keretrendszert, elvárásokat.

Az egységes elveken alapuló, magas minőségű működés érdekében területi szakmafejlesztési, szakmatámogatási feladatokat ellátó hálózat működik. A területi szakmatámogatási rendszer célja a szolgáltatásnyújtás egységes színvonalának segítése mellett az ágazati szakmapolitikai törekvések megismertetése és elfogadtatása, a szakterületi igények döntéshozók felé történő továbbítása, továbbá, hogy az ágazatirányítás és a szakterületen dolgozó munkatársak között hidat képezve biztosítsa a folyamatos információáramlás feltételeit.

5. JOGOK ÉS JOGVÉDELEM

A Szociális törvény rögzíti az ellátotti jogokat. A szociális szolgáltatás nyújtása során figyelemmel kell lenni az ellátást igénybe vevőket megillető *alkotmányos jogok maradéktalan és teljes körű tiszteletben tartására*, különös figyelemmel az élethez, emberi méltósághoz, a testi épséghez, a testi-lelki egészséghez való jogra. A szociális szolgáltatások működésének egyik *alapvető feltétele az akadálymentesség* biztosítása. Törvényben rögzített, hogy a fogyatékos személyek jogainak érvényesülése érdekében figyelemmel kell lenni különösen az akadálymentes környezet biztosítására.

A szociális intézmények működésére vonatkozó jogszabályok előírásai többek között az ott élő ellátottak jogait hivatottak garantálni. A szociális szolgáltatások törvényes működésének biztosítására több állami hatóság együttműködésével kerül sor. A szociális szolgáltatásokat igénybe vevő nagykorú személyek és gyermekek jogai többirányú védelemben részesülnek, komplex jogvédelmi gyűrű áll rendelkezésükre, amennyiben valamely jogi visszásság, jogsértés esete vagy gyanúja merülne fel. A jogszabályokban és a szolgáltatói nyilvántartásban rögzített feltételeknek való megfelelést a működést engedélyező szerv (fővárosi, vármegyei kormányhivatal) rendszeresen, meghatározott időközönként ellenőrzi. Emellett a szociális intézmény fenntartója is köteles ellenőrizni az intézmény működésének törvényességét és a szakmai munka eredményességét.

Az ellátottak élhetnek panaszjoggal az intézményvezető felé, fordulhatnak a szociális intézményekben kötelezően kialakítandó érdekvédelmi, érdekképviselői fórumhoz, valamint megkereshetik az ellátottjogi képviselőt.

Magyarországon *Integrált Jogvédelmi Szolgálat (IJSZ)* működik a beteg-, ellátotti- és gyermekjogokkal kapcsolatos állampolgári jogok integrált érvényesítésének érdekében. Az IJSZ az integrált jogvédelmi képvisellel kapcsolatos feladatkörében gondoskodik az ellátottak törvényben meghatározott jogainak érvényesüléséről, védelméről. Az országos jogvédői hálózat keretében vármegyei illetékességgel működő ellátottjogi képviselők e feladatokat az IJSZ által meghatározott, a jogvédelmi munkára vonatkozó szakmai feltételrendszer alapján látják el. Az ellátottjogi képviselő védi az ellátottak jogait, segíti őket azok megismerésében és érvényesítésében.

A jogvédelmet biztosítja továbbá az *alapvető jogok biztosának* eljárása is. Az alapvető jogok biztosa tevékenysége során – különösen hivatalból indított eljárások lefolytatásával – megkülönböztetett figyelmet fordít a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok jogainak védelmére.

Szintúgy a jogérvényesítés segítője a *fogyatékoságügyi tanácsadó*. A 2021. évtől a család- és gyermekjóléti központokban működő fogyatékoságügyi

tanácsadói tevékenység elősegíti a fogyatékossgal élő emberek és családtagjaik információkhoz, szolgáltatásokhoz való akadálymentes hozzáférését, valamint az egyenlő esélyű hozzáférés megvalósulását, hozzájárul az egyének, a családok, valamint a különböző közösségi csoportok jólétéhez és fejlődéséhez, továbbá a szociális környezetükhöz való alkalmazkodáshoz. A speciális ismeretekkel rendelkező fogyatékossgügyi tanácsadó a fogyatékossgához kapcsolódó különböző ágazatokhoz (szociális, egészségügyi, köznevelési, munkaerőpiaci stb.) tartozó információkat, ismereteket és tudást egy helyen teszi hozzáférhetővé.

Az igénybe vevők mellett a dolgozók is védelemben részesülnek oly módon, hogy a Szociális törvény közfeladatot ellátó személynek minősíti őket, amely státusz alapján fokozott büntetőjogi védelmet élveznek, a sérelmükre elkövetett bűncselekmények súlyosabban minősülnek.

6. KÉPZÉSI, TOVÁBBKÉPZÉSI RENDSZER

A minőségi ellátáshoz alapvető feltétel a jól képzett és megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkatársak megléte. Jogszáály határozza meg a szociális szolgáltatások működtetéséhez szükséges munkaköröket és személyi feltételeket a szakmai minőség garanciájaként, rögzíti továbbá, hogy az egyes munkakörök esetében mely szakmák és szakmai képzések fogadhatók el szakirányú végzettségként. A munkakör betöltéséhez szükséges szakirányú szakképesítésként elfogadott szakmák széles körűen kerültek meghatározásra, így például a releváns tudást biztosító olyan szakképesítések is elfogadásra kerülnek, melyek az egészségügyi vagy oktatási ágazathoz tartoznak. A szakmai rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatási formák tekintetében külön-külön rögzíti a működéshez szükséges minimális szakember szükségletet. A szakmai munkakörben foglalkoztatott személyek száma jellemzően az igénybe vevők számához arányosítva kerül előírásra, de esetenként az adott szolgálat működéséhez szükséges minimum létszám (függetlenül az igénybe vevők számától) kerül meghatározásra.

Főszabály szerint *a szociális szolgáltatások működtetéséhez szükséges személyi feltételek körében alapszolgálatok esetén 50%-os (házi segítségnyújtás, családsegítés és gyermekjóléti szolgálatok alapszolgálatok esetén 100%-os), szakosított ellátás esetén 80%-os szakképzettségi arányt határoz meg a szakmai rendelet*, vagyis a fennmaradó százalékban szakképzetlen személy is foglalkoztatható szakmai munkakörben.

A szakmai szabályok az ágazatspecifikus munkakörökön túl, ajánlásként fogalmazzák meg az egyes tevékenységekhez szükséges funkcionális munkaköröket, melyek betöltése nem kötelező a szolgálatok számára.

A szakmai rendeletben meghatározott munkakörök egy része (pl. intézményvezető, vezető ápoló, szociális munkatárs) kizárólag felsőfokú (BSc, MSc) végzettséghez kötött szakképzettséggel tölthető be, a gondozó, ápoló, segítő, asszisztens munkakörök betöltéséhez nincs felsőfokú képzési elvárás, de a munkakörhöz illeszkedő felsőfokú végzettséggel és szakképzettséggel is betölthetők.

A szociális szolgáltatások szakmacsoport közép fokú végzettséget biztosító alap szakképzései kizárólag iskolarendszerben oktathatók. Alapszakmákat szakképző iskolákban és technikumban lehet tanulni, ahol az ágazati alapkutatást a szakirányú oktatás követi. A tananyag alapját az ágazat irányításáért felelős miniszter által jóváhagyott képzési és kimeneti követelmények (KKK) határozzák meg, a képzés technikumban történő sikeres elvégzése és a vizsga letétele szakképzettséget ad. Az iskolarendszerben nappali és esti (munka melletti) képzésre is van lehetőség. Ez utóbbi esetben a képzési idő rövidebb. Az iskolarendszerben történő képzés jelentős eredménye, hogy a képzési költség nem terheli sem a tanulót, sem a munkáltatót.

Az ágazatban foglalkoztatott munkavállalók számára *továbbképzési kötelezettséget* ír elő a szociális törvény. A szociális tevékenységet végző, szakmai munkakörben dolgozó és a képzési előírásoknak megfelelő szakképzéssel rendelkező személy (a továbbiakban: személyes gondoskodást végző személy) négyéves ciklusokra bontva szakmai továbbképzésben köteles részt venni.

A továbbképzések célja, hogy biztosítsa a szociális ágazatban dolgozók folyamatos szakmai fejlődését mind módszertani, mind pedig a kompetenciákat érintő területeken, beleértve a személyiségfejlesztés támogatását is.

Szakmai továbbképzések típusa hármas besorolás alapján határozható meg:

- *Kötelező továbbképzés:* olyan szakmai továbbképzés, amely a teljes ágazat tekintetében szükséges, lényeges alapkompenciák megszerzésére irányul.
- *Munkakörhöz kötött továbbképzés:* olyan szakmai továbbképzés, amely az adott munkakörhöz, illetve az adott munkakör esetében érintett ellátotti csoportokhoz kapcsolódó speciális, módszerspecifikus ismeretek megszerzésére irányul.
- *Választható továbbképzés:* olyan szakmai továbbképzés, amely az egyéni érdeklődés figyelembevételével az önismeret, az egyéni kompetenciák vagy egyéb speciális ismeretek megszerzését célozza.

A személyes gondoskodást nyújtó szociális tevékenységet végző, *vezetői megbízással rendelkező személyek továbbképzési kötelezettségüket ún. vezetőképzés elvégzésével teljesítik.* A szociális tevékenységet végző, vezetői megbízással rendelkező személyek képzésének rendszere elősegíti a vezetők folyamatos szakmai

megújulását, tudatos és hatékony irányítóként való tevékenykedését, kompetencia-tudatosságának fejlesztését. A vezetőképzés rendszere arra készíti fel az ágazati vezetőket, hogy képesek legyenek saját vezetői szerepüket és az általuk irányított intézmények/szolgáltatások munkáját, szerepét rendszerszemléletben értelmezni, és a szakmai feladatok irányításához a hatályos jogszabályi környezetben elmélyült, korszerű ismereteket szerezzenek. A vezetői megbízás feltétele az alap vezetőképzésen vagy mester vezetőképzésen, majd meghatározott időközönként megújító képzésen való részvétel.

Egyes ellátotti csoportok esetében a *fenti szakirányú szakképesítéseken, továbbképzéseken és vezetőképzésen túl további speciális tudás is szükséges az igénybe vevők egyéni szükségletének adekvát kielégítéséhez*. A speciális tudás megszerzésének támogatása *további képzések létrehozásával és elvégzésükre vonatkozó előírással* kerül biztosításra az alábbiak szerint.

6.1. Munkakör betöltéséhez előírt kötelező szakmai képzések

Egyes esetekben előírás az adott munkakör betöltésére jogosító szakképesítés megléte mellett a munkakörhöz kapcsolódó speciális tevékenység végzéséhez és az ellátás megszervezéséhez szükséges szakmai ismereteket, kompetenciákat biztosító képzés (pl. falu- és tanyagondnoki szolgálat, támogató szolgáltatás, közösségi pszichiátriai/szenvedélybeteg ellátás, utcai szociális munka stb.) elvégzése.

Az elmúlt években ezen munkakör betöltéséhez előírt kötelező képzések köre bővült több szolgáltatás esetében. Többek között néhány éve lett ismét előírva az utcai szociális munkát végzők számára kötelező képzés elvégzése. 2013-ig minden utcai szociális munkát végző kollégának hatósági jellegű képzésen kellett elsajátítania a feladatvégzéséhez elengedhetetlen ismereteket. Az azóta eltelt évtizedben azonban mind a szolgáltatás, mind a közterületen életvitelszerűen tartózkodó hajléktalan személyekre közvetve és közvetlenül is ható jogszabályok és az ellátotti kör is oly mértékű változáson ment keresztül, hogy a szakterületen tevékenységet folytatók számára ismételten szükség-szerűvé vált kötelező képzés keretében biztosítani azt a speciális szaktudást, amelyet az utcai szociális munka megkövetel. A döntéshez szintén hozzájárult a dolgozói fluktuáció, és a szakmai rendelet szakképzettséget előíró változása is, melynek eredményeképpen enyhültek a képesítési követelmények. Szintén fontos változás a Szociális törvény 65/E. §-ban meghatározott ún. „vörös kód” riasztás is, amely új, a korábbiaktól eltérő kötelezettségeket ró az utcai szociális munkásokra (Alagi *et al.*).

6.2. Ágazati képzések

- a) Speciális tudást biztosító képzések a szakirányú szakképzettséggel rendelkező munkavállalók számára

A képzésekkel biztosított tudás elsajátításával a célcsoport vonatkozásában speciális ismeretek megszerzésére nyílik lehetősége a különböző munkakörökben dolgozó szakembereknek. Tekintettel arra, hogy a demográfiai tendenciák alapján egyre nagyobb számban kerülnek be az ellátórendszerbe demenciával vagy autizmussal élő személyek, szükség van egyre több ilyen jellegű, speciális ismerettel rendelkező szakemberre. A demens személyek és az autista személyek ellátását biztosító szolgáltatók szakmai feladatellátását támogatja a „*demenciával élők gondozója*” és az „*autista személyek gondozója*” képzési kötelezettség előírása, ami a célcsoportok tekintetében az ellátásukhoz szükséges speciális tudás megszerzését biztosítja.

- b) Szakirányú szakképzettséggel nem rendelkező személyek kompetencia bővítését biztosító képzések (segítő képzések)

Az elmúlt években az ellátás biztonsága, az emberi méltóság megőrzését szem előtt tartó szolgáltatásnyújtás megvalósítása miatt elengedhetlenné vált az egyre nagyobb arányban jelen lévő, szakképzettséggel nem rendelkező, laikus munkavállalók szolgáltatás specifikus ismereteinek, egységes szakmai szempontok és elvek alapján megvalósuló bővítése. Bevezetésre kerültek az úgynevezett „*segítő képzések*”. E képzések szakképzettséget nem adnak, de megfelelő szakmai tudást kínálnak a munkavállalóknak a mindennapos feladatellátáshoz. A segítő képzések kialakításával és rendszerbe illesztésével a szakmai rendeletben meghatározott szakképzettséggel nem rendelkező, de szakmai munkakörben foglalkoztatott munkavállalók kompetenciájának bővítése, a munkakörbe tartozó feladatok, tevékenységek hatékony elvégzését segítő szemléletmód és tudás kialakítása biztosított, ezáltal ezek a személyek a szakképzett munkaerő munkáját kompetens módon tudják segíteni, és az igénybe vevő biztonságos ellátásában hatékonyan részt tudnak venni.

7. TÉRÍTÉSI DÍJ SZABÁLYOK

A szociális szolgáltatások igénybevételéért – a szociális törvényben nevesített kivételekkel – térítési díjat kell fizetni. A Szociális törvény tartalmazza a térítési díjakra vonatkozó szabályokat, amelyek alapvetően az öngondoskodásra építenek, de amelyek közé olyan garanciák is beépítésre kerültek, amelyek az alacsony jövedelműek, valamint a jövedelemmel nem rendelkezők szolgáltatásokhoz való hozzáférését biztosítják. A szabályok rögzítik továbbá, hogy melyek azok a szolgáltatások, amelyeket ingyenesen kell biztosítani az igénybe vevő számára. A rendelkezések az állami és önkormányzati fenntartók mellett azon egyházi és civil fenntartókra is vonatkoznak, akik a szolgáltatás működéséhez támogatásban részesülnek a központi költségvetésből.

Alapszolgáltatások és átmeneti elhelyezést biztosító bentlakásos intézmények igénybevétele esetén az ellátott havi jövedelmét kell figyelembe venni a térítési díj számításakor. Az ápolást, gondozást nyújtó tartós bentlakásos elhelyezés, valamint támogatott lakhatás esetén az ellátott havi jövedelmét, pénzvagyont és ingatlanvagyonát kell figyelembe venni a térítési díj megállapításához kapcsolódó jövedelemvizsgálat során. A Szociális törvény garanciális elemként rögzíti, hogy az egyes szolgáltatások igénybevételekor az igénybe vevő havi jövedelmét milyen mértékben lehet térítési díjjal terhelni (az alapszolgáltatások esetében legfeljebb a havi jövedelem 2–30%-át, átmeneti ellátás esetében 60%-át), rögzíti továbbá, hogy a fenntartó ingyenes ellátásban részesíti azt az ellátottat, aki jövedelemmel nem rendelkezik. A jövedelem tehát nem jogosultsági feltételként kerül meghatározásra a törvényben, a jövedelem számításra vonatkozó szabályozás a térítési díj megállapításához szükséges.

Kétféle térítési díj kerül meghatározásra a hatályos szabályozás szerint:

- *intézményi térítési díj*, amely a szolgáltatás ellenértéke, felső plafonja a szolgáltatási önköltség, azonban a fenntartó dönthet úgy, hogy a szolgáltatási önköltségnél alacsonyabb összegben határozza meg az intézményi térítési díjat;
- *személyi térítési díj*, amely a kötelezett által ténylegesen megfizetendő összeget jelenti.

Főszabályként érvényesül, hogy a személyi térítési díj az intézményi térítési díjjal megegyező összeg. Szakosított ellátások esetében a fizetendő térítési díj megállapításakor meg kell állapítani az ellátást igénylőre vonatkozó jövedelemhányadot, amely nem haladhatja meg az ellátott havi jövedelmének 80%-át, rehabilitációs célú lakóotthoni elhelyezés esetén az 50%-át.

Ha a jövedelemhányad nem éri el az intézményi térítési díj összegét, és az ellátott jelentős pénzvagyonnal rendelkezik, a jövedelemhányad és az

intézményi térítési díj közötti különbözetet a jelentős pénzvagyomból kell fedezni. Ha a jövedelemhányad nem éri el az intézményi térítési díj összegét, és az ellátott nem rendelkezik jelentős pénzvagyonnal, a személyi térítési díj – a rehabilitációs ellátás kivételével – az ellátott jelentős ingatlanvagyonára terhére kerül megállapításra.

A 2010. évtől kezdve több törvényi módosítás történt a leszármazók jövedelmének bevonására a térítési díj összegének megállapítása során, valamint az öngondoskodás erősítésére. Ezek eredményei az Szt. azon szabályai, amelyek lehetőséget biztosítanak a térítési díjkülönbözet önkéntes vállalására, valamint arra, hogy a fenntartó belépési hozzájárulást kérjen meghatározott férőhelyekre történő beköltözés esetén. Az önkéntes vállalás lehetőséget biztosít arra, hogy az ellátás intézményi térítési díjáig terjedően bármely személy önként vállalja az ellátott mellett a térítési díj megfizetését. Ebben az esetben a térítési díj megfizetése az intézmény és a térítési díjat megfizető személy közötti megállapodáson alapul, és alkalmat biztosít a leszármazók részére a tartási kötelezettség önkéntes teljesítésére.

A szociális törvény biztosítja tartós bentlakásos intézmény esetén – a rehabilitációs intézmény, a hajléktalanok otthona és a rehabilitációs célú lakóotthon kivételével –, hogy a fenntartó meghatározhassa azokat a férőhelyeket, amelyek betöltése esetén belépési hozzájárulást kell fizetni. A belépési hozzájárulás legmagasabb összege nyolcmillió forint lehet, és az összeg évente egyszer változtatható meg. Az ellátottak védelme érdekében garanciális elemként került beépítésre, hogy egyházi és nem állami fenntartó esetén a belépési díjas férőhelyek aránya az intézmény férőhelyszámának 50%-át nem haladhatja meg, továbbá ellátási kötelezettség fennállása esetén az ellátás nem tagadható meg a belépési hozzájárulás megfizetésére nem képes igénylőtől. A belépési hozzájárulást a fenntartónak a szociális intézményei működtetésére, fejlesztésére kell fordítania.

Az Alkotmánybíróság a 27/2013. (X. 9.) AB határozatában foglalkozott a szülőtartás alapjogának alaptörvényi tartalmával, amelyben megállapította, hogy a rokontartás szabályainak célja, hogy a tartásra szoruló személy a megélhetéséhez szükséges ellátásban, gondozásban részesüljön. Az Alkotmánybíróság szerint a szülőtartási kötelezettség nem háríthat az utódokra aránytalan és a teljesítőképességüket meghaladó terheket. A tartási kötelezettség teljesítése tehát nem veszélyeztetheti a kötelezett saját vagy gyermekei megélhetését, ezért az ezen alapuló térítési díjfizetési kötelezettség megállapítása során is figyelembe kell venni az egyén és családja létfenntartását megalapozó, szükséges költségeit. Azt, hogy a szükséges tartás mikor kerül veszélybe, csak az eset összes körülményének, a kötelezett jövedelmi, vagyoni viszonyainak, lakáshelyzetének, egészségi állapotának (és az ezzel kapcsolatban felmerülő

indokolt költségeinek), munkaképességének, valamint az adott időszak életviszonyainak figyelembevételével lehet eldönteni. A térítési díjfizetési kötelezettség megállapítása során nem sérülhet az emberi méltósághoz való jog, ezért a jogalkalmazó szervezetnek minden esetben vizsgálniuk kell, hogy a kötelezett megmaradt jövedelme milyen mértékben elégséges a havi szükségleteinek kielégítésére.

Az Alaptörvény XVI. cikk (4) bekezdése előírja, hogy a nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni. Ezzel összhangban került módosításra 2017. január 1-jével a szociális törvény, melynek értelmében a tartásra köteles és képes nagykorú gyermek kötelezhető az intézményi térítési díj megfizetésére.

A szabályozás értelmében,

- ha az ellátottnak sem a jövedelme, sem a vagyona nem fedezi az intézményi térítési díjat, illetve más személy sem vállalta önkéntesen annak megfizetését, és az ellátottnak van nagykorú, vérszerinti vagy örökbe fogadott gyermeke, az intézményvezető az ellátott nagykorú gyermeke(i) vel megállapodást köthet,
- ha a megállapodás nem jön létre, a fenntartó a bíróságtól kérheti, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény rokontartásra irányadó szabályai alapján tartásra köteles és képes gyermeket tartási kötelezettsége és képessége mértékével arányban állóan a díjkülönbözet megfizetésére kötelezze.

A per kimenetele nem érinti az ellátott jogviszonyát: ha a bíróság nem állapítja meg a gyermek tartási köteletségének és képességének fennállását, az ellátott intézményi jogviszonya nem szűnik meg. Ha a gyermek tartási kötelezettsége és képessége nem kerül megállapításra, a térítési díj kiszámítása az általános szabályok szerint történik.

8. A DOLGOZÓK ÉS A BÉRPOLITIKA

Az ágazat nem rendelkezik önálló bértáblával, alapvetően a közalkalmazotti bértábla, valamint a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvénynek a szociális, valamint a gyermekjóléti és gyermekvédelmi ágazatban történő végrehajtásáról szóló 257/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Kjtvrh.) határozza meg a béreket.

2012. január 1-jéig közszférában (szociális terület, gyermekvédelem, köznevelés, egészségügy) egységesen minden közalkalmazott, illetve közalkalmazotti illetményre jogosult munkavállaló (erre a későbbiekben részletesen

kitérünk) alapvetően a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (a továbbiakban: Kjt.) mellékletében meghatározott közalkalmazotti bértábla alapján volt jogosult az illetményre.

A 2012. év alapvető változást hozott a közalkalmazotti jogviszonyban, ugyanis ebben az évben került ki a köznevelési ágazat a pedagógus életpálya bevezetésével (ezzel létrehozva egy új jogviszonyt), valamint az egészségügy az önálló egészségügyi bértábla bevezetésével a közalkalmazotti bértábla hatálya alól. A központi kormányzat addig alapvetően egységesen kezelte a közalkalmazottakat, és bár a különböző ágazati végrehajtási rendeletekben voltak alapvető különbségek, amelyek ágazat specifikusan kerültek meghatározásra, azonban az alapilletmény minden esetben megegyezett, amennyiben emelésre került a bértábla, akkor minden ágazatban egységesen emelkedtek az alapilletmények.

A közalkalmazotti bértábla fizetési osztályokra és fizetési fokozatokra oszlik. A fizetési osztályok a végzettséget határozzák meg, a fizetési fokozatok pedig a tapasztalatot határozzák meg években.

A fizetési fokozatok „A–J” osztályig tartanak, az „A” fizetési osztály foglalja magába az alapfokú végzettséget (8 általános, illetőleg azt nem igénylő szakképesítés), „B–D” osztályok foglalják magukba az alapfokú és középfokú végzettségre épülő szakképesítéseket, illetve középfokú végzettséget. Az „E” osztályhoz kapcsolódik az olyan felsőfokú szakképesítés, amely nem biztosít okleveles végzettséget (diplomát). Az „F–J” osztályok tartalmazzák a diplomás végzettségeket főiskolától a professzori végzettségig.

A fizetési fokozat a közalkalmazotti jogviszonyban töltött időt mutatja meg, amelybe a tényleges közalkalmazotti időszak, továbbá több egyéb időszak is beletartozik. Kiemelendő, hogy a munkakör betöltéséhez szükséges szakképesítés megszerzése óta eltelt időt úgy kell tekinteni, mintha közalkalmazotti időszak lett volna. A Szociális törvény 94/L. § (4) bekezdése alapján, amennyiben az egyházi vagy nem állami fenntartó állami támogatást vesz igénybe a szolgáltatás biztosítása során, abban az esetben legalább olyan feltételeket kell biztosítania a munkavállalónak, mintha közalkalmazott lenne az előmenetel, a munkaidő, pihenőidő, valamint a bérezés tekintetében (Kjt. 55-80. §-nak való megfelelés). Ebből kifolyólag a Kjtvr.-ben foglalt szabályok ugyanúgy vonatkoznak minden fenntartóra, aki állami támogatást vesz igénybe.

A szociális szolgáltatásokban dolgozók létszáma – a család- és gyermekjóléti szolgáltatást is figyelembe véve – közel 74.000 fő, amely létszám tartalmazza az állami, az önkormányzati, az egyházi és civil fenntartású intézményekben, szolgáltatóknál foglalkoztatottak létszámát. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 2023. évben a gondoskodáspolitikai ágazatban dolgozók átlagbére bruttó 435.014 Ft volt.

2014. január 1-jétől került bevezetésre a szociális ágazati pótlék, majd 2015. július 1-jétől a kiegészítő pótlék és 2016. december 1-jétől a szociális ágazati összevont pótlék. Az ágazati összevont pótlék kiterjed minden dolgozóra, függetlenül attól, hogy szakmai vagy technikai munkakörben kerül foglalkoztatásra. Az ágazati összevont pótlék összege a közalkalmazotti besoroláshoz kapcsolódóan került meghatározásra. Az ágazati bértábla a közalkalmazotti bértábla (amely mára már csak minimálbérből és garantált bérminimumból áll) és az ágazati összevont pótlék összege. Az így kialakított ágazati bértábla azzal számol alapvetően, hogy négyévente nő a foglalkoztatottak bére. Tekintettel arra, hogy az ágazati pótlék a minimálbéren vagy a garantált bérminimumon felül illeti meg a dolgozókat, így minimálbér és garantált bérminimum emelése folyamatosan növeli az ágazati bértáblát is.

A bentlakásos szociális intézmények egy része rendelkezik szakápolásra vonatkozó egészségügyi engedéllyel, amelyhez előírás az egészségügyi végzettséggel rendelkező ápoló alkalmazása. Az ötven fő feletti bentlakásos intézményekben kötelező vezető ápolót foglalkoztatni. A szociális intézményben egészségügyi végzettséghez kötött munkakörökben foglalkoztatott személyek bérhelyzetének rendezése érdekében létrehozott külön pótlék, az egészségügyi kiegészítő pótlék. Célja, hogy a szociális intézményekben egészségügyi végzettséghez kötött munkakörökben alkalmazottak részére ugyanakkora mértékű munkabér kerüljön megállapításra, mintha az egészségügyi ágazatban lennének foglalkoztatva. Mindennek eredményeként került bevezetésre 2018. január 1-jétől az egészségügyi kiegészítő pótlék. Az egészségügyi kiegészítő pótlék tompítja az egészségügyi terület munkaerő elszívó hatását, azzal, hogy a foglalkoztatott besorolás szerinti bére megegyezik a két ágazatban. Az egészségügyi szakdolgozói bérek emelkedésekor az egészségügyi kiegészítő pótlék is emelésre kerül.

9. FINANSZÍROZÁS

Az állam a szociális szolgáltatások működtetéséhez állami támogatást biztosít.

9.1. Finanszírozási rendszerbe való befogadás

Az a fenntartó részesülhet központi költségvetési támogatásban, aki a szolgáltatói nyilvántartásba bejegyzésre került, és az általa nyújtani kívánt szolgáltatás a szociális szolgáltatások területi lefedettségét figyelembe vevő finanszírozási rendszerébe befogadásra került. A hatályos szabályozás szerint tehát

jelenleg olyan kapacitásszabályozási rendszer működik, amelyben az állami támogatás igénybevételel történő működtetéshez nem elegendő a működési engedély megszerzése, hanem szakmai és pénzügyi, államháztartási szempontok együttes mérlegelése alapján a gondoskodáspolitikáért felelős ágazatirányítás és a pénzügyi ágazatirányítás együttes döntése szükséges.

A finanszírozási rendszerbe való befogadásnak egyes eseteiben a törvénybe foglalt feltételek valamelyikének fennállása – pl. a fenntartó a szolgáltatás létesítésére elnyert pályázattal rendelkezik; egyházi fenntartó esetében a szolgáltatás nyújtására ellátási szerződést kötött önkormányzattal; vagy egyházi fenntartók közötti fenntartóváltás – alapozza meg a befogadást. Amennyiben a befogadás fenti, általános feltételei nem állnak fenn, akkor a szociálpolitikaért felelős miniszter a befogadásról az általa meghatározott és közleményben közzétett kapacitások alapján dönt. A miniszter minden év január 15-éig a naptári évre vonatkozó kapacitást, évközi emelés esetén a megemelt kapacitást soron kívül teszi közzé a Szociális Ágazati Portálon (szocialisportal.hu).

Ha az adott szolgáltatásra nem került kapacitás kiírásra vagy a kérelem beérkezésekor a kapacitások már kiosztásra kerültek, akkor egyedi miniszteri döntésre irányuló kérelmet nyújthat be a fenntartó.

A befogadásra irányuló szakhatósági eljárás ügyintézési határideje – általános eljárás esetén – 50 nap. A döntést követően szakhatósági állásfoglalás kerül kiállításra, melyet a szolgáltatói nyilvántartásba történő bejegyzésre, adatmódosításra irányuló eljárás során kell csatolnia a fenntartónak a területileg illetékes kormányhivatal felé.

9.2. Finanszírozási típusok

Jelenleg hét főbb típusú finanszírozási módszert különböztetünk meg:

- normatív jellegű támogatások (alapszolgáltatások, hajléktalan átmeneti ellátások);
- bér-alapú támogatások (szociális szakosított ellátások);
- pályázati úton finanszírozott szolgáltatások (utcai szociális munka, alacsonyküszöbű ellátás);
- egyedi döntés alapján történő finanszírozás (jelzőrendszeres házi segítségnyújtás);
- tényleges kiadások alapján történő finanszírozás (szociális ágazati öszszevont pótlék, egészségügyi kiegészítő pótlék);
- kiegészítő támogatások (egyházi és társulási kiegészítő támogatás);
- központi költségvetési intézmények támogatása (SZGYF és intézményei).

A *normatív jellegű támogatások* keretében kerül finanszírozásra az alapszolgáltatások többsége, illetve a hajléktalanok átmeneti ellátásai. Jellemzően a tényleges ellátotti létszám alapján, azonban a tanya- és falugondnoki ellátás esetében szolgálatok száma alapján, az éjjeli menedékhelyen pedig a férőhelyszám alapján, támogató szolgáltatás, illetve közösségi ellátások esetében alptámogatásra és teljesítménytámogatás alapján jogosultak a fenntartók a támogatásra. Az alapszolgáltatások esetében a támogató azzal számol, hogy munkanapokon kerül biztosításra a szolgáltatás, így a teljes támogatásra abban az esetben jogosult a fenntartó, amennyiben 251 napon keresztül biztosítja az ellátást. Amennyiben valamelyik szolgáltató vállalja, hogy hétvégén is nyitva tart, abban az esetben arányosan magasabb támogatással számolhat. A forrást a Magyar Államkincstár biztosítja, amelyről határozatot hoz.

A *bérelapú támogatás* keretében kerülnek finanszírozásra a szakosított ellátások. A finanszírozás elvének kiindulópontja, hogy 4 ellátottra kerül biztosításra egy szakmai létszámhoz kapcsolódó bértámogatás. Minden ellátás típusához meghatározásra került egy korrekciós szorzószám is, amely leköveti, hogy az egyes ellátások megszervezéséhez milyen gondozási intenzitás (szakmai létszám) szükséges. A kiinduló szorzószám az idősök otthonához kapcsolódik, amelynek a korrekciós szorzószáma 1,0. A forrást a Magyar Államkincstár biztosítja, amelyről határozatot hoz.

A *pályázati úton finanszírozott szolgáltatások* esetében hároméves finanszírozási időszakban működött a finanszírozási rendszer, a rendelkezésre álló forrás terhére a kapacitások kiírásra kerültek, és pályázat keretében került befogadásra három évre az adott szolgáltatás. Az elmúlt időszakban már nem került kiírásra új pályázat, hanem a korábbi pályázati időszak került meghosszabbításra. A pályázati finanszírozás alapvetően a kapacitások egyenletes elosztására került létrehozásra. A támogató szolgáltatás, illetve a közösségi ellátások esetében volt igazán érvényesíthető a kapacitások ilyen módon történő elosztása, azonban a két szolgáltatás már 2018-ban kivezetésre került a pályázati finanszírozásból. Várhatóan a pályázati finanszírozás 2025. január 1-jétől kivezetésre kerül a szociális alapszolgáltatások esetében. A forrást a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet biztosítja a Belügyminisztériummal kötött lebonyolítói megállapodás alapján

Az *egyedi döntésen alapuló finanszírozás* keretében kerül biztosításra az állami támogatás a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás esetében, amely normatív jelleggel minden fenntartó számára egységesen kerül meghatározásra a kihelyezett jelzőkészülékek számának megfelelően. A forrást a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet biztosítja a Belügyminisztériummal kötött lebonyolítói megállapodás alapján

A tényleges kiadások alapján kerül finanszírozásra a szociális ágazati összevont pótlék, illetve az egészségügyi kiegészítő pótlék, amely a gyakorlatban azt jelenti, hogy a fenntartók részére teljes egészében megtérítésre kerül a ténylegesen kifizetett ágazati és egészségügyi kiegészítő pótlék, illetve a hozzákapcsolódó szociális hozzájárulási adó, függetlenül attól, hogy hány főt foglalkoztatnak.

A kiegészítő támogatásoknak két formáját különböztetjük meg, az egyházi kiegészítő támogatást, valamint a társulások részére biztosított kiegészítő támogatást. Az önkormányzatok részére a mindenkori költségvetési törvényben kerül biztosításra kiegészítő támogatás egyes alapszolgáltatások után, amennyiben a feladatok ellátását társulási formában szervezik meg.

Az egyházi kiegészítő támogatás százalékát a mindenkori költségvetési törvény határozza meg a normatív jellegű, valamint a beralapú támogatások után. Jelenleg két egyházi kiegészítő támogatás kerül meghatározásra, egy a támogató szolgáltatás és közösségi ellátás után, illetve egy az összes többi szolgáltatás után.

Az egyházi kiegészítő támogatás az önkormányzati és állami kiadások adatai alapján kerül meghatározásra, amelynek keretében megvizsgálásra kerül, hogy az állami és önkormányzati fenntartók mennyit fordítottak a szociális szolgáltatások működtetésére. Az egyházi kiegészítő támogatást a tényleges ráfordítás és az állami támogatás különbözetének aránya.

Központi költségvetési intézmények támogatása. Az állami fenntartású intézmények fenntartója a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság, mely költségvetési előiránnyal rendelkezik, és ennek terhére biztosítja az egyes intézmények működését, amely intézményenként tervezésre kerül

10. A SZOLGÁLTATÁSOK FORMÁI

A hatályos szabályozás szerint a személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatások igénybevétele önkéntes, az ellátást igénylő szóbeli vagy írásbeli kérelme, indítványa alapján történik a szolgáltatás biztosítása.

Szociális alapszolgáltatások:

- a falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás;
- az étkeztetés;
- a házi segítségnyújtás;
- a családsegítés;
- a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás;
- a közösségi ellátások;
- a támogató szolgáltatás;

- az utcai szociális munka;
- a nappali ellátás.

Szakosított ellátások:

- Bentlakások intézmények:
 - átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény.
- Tartós bentlakásos intézmény:
 - ápolást, gondozást nyújtó intézmény;
 - rehabilitációs intézmény;
 - lakóotthon.
- Támogatott lakhatás.

10.1. Alapszolgáltatások

10.1.1. A falu- és tanyagondnoki szolgálatok

Az aprófalvak és a tanyavilág lakosainak ellátásáról a *falu- és tanyagondnoki szolgálatok* gondoskodnak. A falugondnokság kialakulása Kemény Bertalan nevéhez köthető, ő volt a szülőatyja annak a gondolatnak, hogy „kell egy ember, aki felvállalja a falut” (Faludi 2013, 8). A falugondnoki hálózat és Kemény Bertalan Magyar Örökség Díjas, valamint a falugondnoki szolgálat az Európai Unió egyik jó gyakorlatának számít. Az aprófalvakban, a településekhez tartozó külterületeken, tanyavilágokban a falu- és tanyagondnok a közösség támasza, segítségével az ott élők alapfokú szociális ellátása biztosítható. Az elnéptelenedő községekben, a ritkán lakott tanyavilágban egyre nagyobb szerep és feladat hárul a tanya- és falugondnokokra, munkájuk nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom vérkeringésében megtarthatóak legyenek a kistelepülések, és segítségükkel az aprófalvakban/tanyavilágban élő emberek is hozzájutnak a szociális, egészségügyi, munkaügyi, közművelődési, közoktatási stb. szolgáltatásokhoz.

A falugondnoki szolgáltatás kezdetben 500, majd 600 lakosnál kisebb településen volt működtethető. 2020. január 1-től a 800 fő lakosnál kisebb településen, 2021. január 1-től az 1000 fő lakosnál kisebb településen működtethető a szolgáltatás. Amennyiben a falugondnoki szolgáltatás létesítését követően a település lakosság száma tíz százalékot meg nem haladó mértékben emelkedik ezer lakos fölé, a szolgáltatás tovább működtethető.

A tanyagondnoki szolgáltatás legalább 70 és legfeljebb 400 lakosság számú külterületi vagy egyéb belterületi lakott helyen működtethető.

Egy településen vagy falugondnoki, vagy tanyagondnoki szolgáltatás működtethető. Tanyagondnoki szolgálat több is működhet egy településen.

A falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás ingyenes.

Alapfeladata:

- közreműködés az étkeztetésben, a házi segítségnyújtásban, a közösségi és szociális információk szolgáltatásában;
- az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás biztosítása, így a háziorvosi rendelésre szállítás, az egyéb egészségügyi szolgáltatóhoz szállítás, a gyógyszerkiváltás és a gyógyászati segédeszközökhöz való hozzájutás biztosítása;
- az óvodáskorú, iskoláskorú gyermekek szállítása (óvodába, iskolába), egyéb gyermekszállítás.

Kiegészítő feladatnak minősülnek a lakossági szolgáltatások, így

- a közösségi, művelődési, sport- és szabadidős tevékenységek szervezése, segítése;
- az egyéni hivatalos ügyek intézésének segítése, lakossági igények továbbítása;
- az egyéb lakossági szolgáltatások, egyéb szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások biztosításában való közreműködés.

Szintén kiegészítő feladatnak minősülnek az önkormányzati feladatok megoldását segítő, közvetett szolgáltatások, amelyek a szolgáltatásnyújtás legfeljebb 50%-át tehetik ki:

- ételszállítás önkormányzati intézménybe;
- az önkormányzati információk közvetítése a lakosság részére;
- a falugondnoki szolgálat működtetésével kapcsolatos teendők ellátása.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Falugondnoki szolgáltatás	1509	6.047.200
Tanyagondnoki szolgáltatás	613	6.047.200

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.2. A családsegítés

A *családsegítés* a szociális vagy mentálhigiénés problémák, illetve egyéb krízishelyzet miatt segítségre szoruló személyek, családok számára az ilyen helyzethez vezető okok megelőzése, a krízishelyzet megszüntetése, valamint az életvezetési képesség megőrzése céljából nyújtott szolgáltatás. A családsegítés keretében végzett segítő tevékenység célja az egyén problémamegoldó képességének fejlesztése, megerősítése és a feltárt erőforrások igénybevételével a kliens teljesítőképességének kiteljesedése, az egyén és a forrásrendszerek közötti kapcsolat megerősítése, a probléma jellegéhez igazodva információ- és tanácsadás nyújtása.

A családsegítés és a gyermekvédelmi törvény szerinti gyermekjóléti szolgáltatás 2016-tól integrált szervezeti struktúrában működik. Települési szinten család- és gyermekjóléti szolgálatok, járási szinten család- és gyermekjóléti központok működnek. Az átalakítás kiemelt feladata a családsegítés és a gyermekjóléti szolgáltatás szakmai egyesítése, a párhuzamos gondozás megszüntetése, valamint a családsegítés minden településen való elérhetőségének biztosítása volt. A család- és gyermekjóléti szolgálatok a kliensekhez, családokhoz legközelebb álló szinten kínálnak alapszolgáltatásokat, melyek igénybevétele önkéntes, térítési díj-mentes, semmilyen feltételhez, illetve jogosultsághoz nem kötött. A segítő munka fókuszában a család mint rendszer áll, tehát a szülők és a gyermekek érdeke nem válik ketté. Az integrálás eredményeként a család- és gyermekjóléti szolgáltatás területi lefedettsége és a lakosság szolgáltatásokhoz való hozzáférése jelentősen javult.

A család- és gyermekjóléti központok feladata a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedésekhez kapcsolódó feladatok ellátása, a gyámhatósággal való kapcsolattartás, továbbá a gyermek igényeinek és szükségleteinek megfelelő speciális szolgáltatások biztosítása: az utcai és lakótelepi szociális munka, kapcsolattartási ügyelet, kórházi szociális munka, gyermekvédelmi jelzőrendszeri készenléti szolgálat, jogi tájékoztatásnyújtás, pszichológiai tanácsadás, családkonzultáció, családterápia, családi döntéshozó konferencia, óvodai és iskolai szociális segítő tevékenység (2018. szeptember 1-től), fogyatékoságügyi tanácsadás (2022. január 1-től).

A járásszékhely település, a fővárosban a fővárosi kerületi önkormányzat és a megyei jogú város lakosságszámtól függetlenül köteles család- és gyermekjóléti központot működtetni. Az intézkedés eredményeképpen a család- és gyermekjóléti központok szolgáltatásai mind a 197 járásban elérhetőek lettek.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**	2024. évi állami támogatás összege (Ft)** fajlagos összeg
Családsegítés és gyermekjóléti szolgáltatás	741	a lakosság számához viszonyítva történik a finanszírozás, ahol a fajlagos összeg jogcím szerinti összeg	5.928.000
Család- és gyermekjóléti központ	197	a lakosság számához viszonyítva történik a finanszírozás, ahol a fajlagos összeg jogcím szerinti összeg	5.810.300, továbbá a szociálpolitikáért felelős miniszter által fogyatékosügyei tanácsadó tevékenység ellátására kijelölt intézmény esetében további 12.648.000

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.3. Az étkeztetés

Az étkeztetés keretében azoknak a szociálisan rászorultaknak a legalább napi egyszeri meleg étkezéséről kell gondoskodni, akik azt önmaguk, illetve eltartottjaik részére tartósan vagy átmeneti jelleggel nem képesek biztosítani, különösen koruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk, pszichiátriai betegségük, szenvedélybetegségük vagy hajléktalanságuk miatt.

A települési önkormányzat az előzőekben felsorolt jogosultsági feltételek részletes szabályait rendeletében határozza meg.

Az étkeztetés szolgáltatási formái: a szociális konyha és a népkonyha.

- Abban az esetben, amikor állandó ellátotti kör számára rendszeres étkeztetés biztosítása a cél, abból az okból kifolyólag, hogy az igénybe vevők, rászoruló személyek tartósan vagy átmeneti jelleggel nem tudják biztosítani önmaguk vagy eltartottjaik számára a napi egyszeri meleg ételt, a rászoruló személyek étkezését a szociális konyha keretében kell megoldani. A szociális konyháról kiszolgált étkeztetés a lakosság szükségleteinek megfelelően megszervezhető helyben fogyasztással, az étel elvitelének lehetővé tételével, valamint az étel lakásra szállításával. A szociális konyha igénybevételekor megállapodás kötése kötelező és a szolgáltatás térítési díj-köteles.
- Népkonyha szolgáltatást olyan településen, településrészen indokolt létrehozni, ahol a rászoruló életformája, vándorló életmódja miatt elsősorban az alkalmi étkeztetésre van igény. Az igénybevétel alkalmi jelleggel és helyben fogyasztással történhet. Népkonyha szolgáltatás vonatkozásában nem kell megállapodást kötni, továbbá a szolgáltatást térítésmentesen kell biztosítani.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Népkonyha	159	84.860
Szociális konyha	2253	84.860

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.4. A házi segítségnyújtás

A *házi segítségnyújtás* olyan szolgáltatás, amelyet az idős és egészségügyi állapota miatt segítségre szoruló igénybe vevő lakásán, lakókörnyezetében nyújtanak, és segítséget jelent a mindennapi tevékenységek ellátásához. Keretében gondozási, alapápolási feladatokat látnak el, a személyi higiénia fenntartásához (mosdatás, fürdetés stb.), gyógyszeradagoláshoz és az étkezéshez szükséges segítséget nyújtanak az igénylőnek, valamint a bevásárláshoz, gyógyszerkiváltáshoz, ügyintézéshez is lehet segítséget kérni.

A házi segítségnyújtást minden települési önkormányzatnak biztosítania kell azon személyek részére, akik önálló életvitelük fenntartásához igényelnek segítséget. A szolgáltatás gondozási szükséglet vizsgálata után vehető igénybe, melynek során az önálló életvitel fenntartását biztosító készségek, képességek felmérésén túl, az egészségi és mentális állapot, valamint az önálló életvitel fenntartásához elengedhetetlen egyéb támogatási igény felmérése is megtörténik.

A szolgáltatás igénybevételekor térítési díjat kell fizetni.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	Engedélyen befogadott létszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft) szociális segítés**	2024. évi állami támogatás összege (Ft) személyi gondozás**
Házi segítségnyújtás	1407	126.886	25.000	602.500

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.5. A jelzőrendszeres házi segítségnyújtás

A *jelzőrendszeres házi segítségnyújtás* feltételeinek megteremtése állami kötelezettség, a saját otthonukban élő, egészségi állapotuk és szociális helyzetük miatt rászoruló, a segélyhívó készülék megfelelő használatára képes személyek

részére – az önálló életvitel fenntartása mellett felmerülő krízishelyzetek elhárításához – nyújtott, napi 24 órában elérhető szolgáltatás. A szolgáltatás lényege, hogy rosszullet vagy baleset miatt segítségre szoruló személyek egy, a testen viselhető segélyhívó eszközön keresztül, jelzést leadva segítséget kérnek, és a szakképzett gondozó a segítséget a jelzést tevő saját otthonában nyújtja számára. A konkrét segítség nagyon sokféle lehet, például a lakásában elesett idős személy felsegítése a földről, vagy ügyelet értesítése komolyabb rosszullet esetén. A gondozónak 30 percen belül meg kell jelennie a jelzést adó személynél, és intézkednie kell a szükséges lépések megtételéről.

A szolgáltatás igénybevételekor térítési díjat kell fizetni.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	Jelzőkészülék száma*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	186	23.577	Alaptámogatás: 500.000 Ft/szolgálat, teljesítmény támogatás: 29.520 Ft/készülék

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

10.1.6. A támogató szolgáltatás

A *támogató szolgáltatás* olyan speciális alapszolgáltatás, amely célzottan fogyatékos személyek számára biztosít tartós ápolási és gondozási tevékenységet, valamint speciális szállító szolgáltatást fogyatékos személyek segítségével szak tudással rendelkező munkatársakkal. Hozzájárul a fogyatékos személyek társadalmi integrációjához, biztosítja a családi, közösségi, kulturális és szabadidős kapcsolatokban való egyenrangú részvétel lehetőségét, valamint a munkavégzést, munkavállalást segíti, gyermekeknél az oktatási intézménybe való eljutásban nyújt támogatást. Célja az elérhető legmagasabb fokú önálló életvitel támogatása a saját lakókörnyezetén belül személyi segítséssel (higiénés, életviteli és életfenntartási támogatás biztosításával) és speciális szállító szolgáltatás működtetésével a lakókörnyezeten kívüli tevékenységek végzéséhez (pl. munkavégzés, tanulmányok folytatása, szabadidős tevékenységek elvégzése stb.), valamint egyéb szolgáltatások eléréséhez.

A szolgáltatás igénybevételekor térítési díjat kell fizetni.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	Évi vállalt feladat-mutató*	2024. évi állami támogatás összege (Ft) alaptámogatás**	2024. évi állami támogatás összege (Ft) teljesítmény-támogatás**
Támogató szolgáltatás	340	2.785.532	3.000.000	4.220

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.7. A közösségi ellátás

A *közösségi ellátás* a pszichiátriai betegek, szenvedélybetegek számára biztosít ellátást a lakókörnyezetükben. Három típusa van: a pszichiátriai, illetve a szenvedélybetegek részére nyújtott közösségi alapellátások, valamint a szenvedélybetegek részére nyújtott alacsonyküszöbű ellátás.

E szolgáltatási forma gondozást, mentális gondozást, készségfejlesztést biztosít egyrészt azoknak a hosszan tartó pszichiátriai problémával élőknek, akik szakorvosi ellátásban részesülnek, emellett ugyanakkor rehabilitációjuk, felépülésük és szociális biztonságuk intenzív közösségi ellátással segíthető. Másrészt szociális és mentális gondozással segíti a szenvedélybetegeket az egészségi és pszichés állapotuk javításában, képességeik megtartásában, konfliktusaik feloldásában. A szolgáltatás nyújtás az igénybe vevő lakókörnyezetében, otthonában történik, a családtagok bevonásával. „Az érintettek személyes szükségleteit, céljait helyezi a gondozás középpontjába, kerüli a kontrollálást és a korlátozásokat, és arra törekszik, hogy az érintett emberek maguk vegyék kezükbe az életük irányítását, miközben a segítők kísérik, de nem vezetik őket a felépülésúton” (Bulyáki – Harangozó 2018, 5).

„Az alacsonyküszöbű szolgáltatások kiemelt szerepet játszanak a nehezen elérhető, vagy más egészségügyi és szociális ellátásokban nem részesülő célcsoportok megtalálásában és a szolgáltatásokba történő bevonásában. [...] Speciális módon, elsősorban a szerhasználat/szerfüggőség/viselkedéses problémák ártalmait csökkentő, prevenció és pszicho-szociális támogatást, életviteli tanácsadást nyújtó programok, szolgáltatások tartoznak az alacsonyküszöbű szolgáltatásokba, melyek térítés nélkül, könnyen elérhetőek és a szolgáltatás kihelyezésével, mobilizálásával sokak által igénybe vehetőek” (Arany *et al.* 2018, 5).

A szolgáltatás igénybevétele ingyenes.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	Évi vállalt feladat-mutató*	2024. évi állami támogatás összege (Ft) alaptámogatás**	2024. évi állami támogatás összege (Ft) teljesítmény-támogatás**
Pszichiátriai betegek részére nyújtott közösségi alapellátás	112	5317	2.000.000	299.860
Szenvedélybetegek részére nyújtott alacsony-küszöbű ellátás	69		11.515.000	
Szenvedélybetegek részére nyújtott közösségi alapellátás	94	4288	2.000.000	285.900

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.8. Az utcai szociális munka

Az *utcai szociális munka* célja az utcán, közterületen, nem lakás céljára szolgáló helyen élők életet vagy testi épséget veszélyeztető helyzetének megszüntetése. Az utcai szociális szolgáltatás feladata, hogy a szociális munka eszközrendszerével és a szolgáltatás kapcsolati rendszerének felhasználásával, illetve egyéb lehetőségek felkutatásával és felajánlásával

- megelőzze, megakadályozza a közvetlen életveszéllyel fenyegető helyzetek kialakulását;
- az utcai létből, a hajléktalan életmódból eredő kockázatok csökkentésével segítse a túlélést;
- segítse a láthatóan segítségre szoruló egyének és csoportok szükségleteihez kapcsolódó szolgáltatások elérését, a szolgáltatásokhoz való hozzáférést;
- segítse az egyének és csoportok intézményi vagy önálló lakhatásának megoldását, társadalmi integrációjuk erősítését (Arany *et al.* 2018, 2).

A szolgáltatás igénybevétele ingyenes.

Szolgáltatás típusa	Szolgáltatók száma*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Utcai szociális munka	94	10.483.000

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.1.9. A nappali ellátás

A *nappali ellátás* idős, fogyatékos személyek, pszichiátriai betegek, szenvedélybetegek és hajléktalanok számára biztosít napközbeni tartózkodásra, higiéniai szükségletek kielégítésére, igény szerinti étkezésre, társas kapcsolatok fenntartására, szociális és mentális támogatásra lehetőséget. A nappali ellátás többszörös hatékonysággal bíró szolgáltatási forma. Egyrészt készségfejlesztő, -helyreállító, -megőrző foglalkoztatások színtere, másrészt a leghatékonyabb tehermentesítő szociális alapszolgáltatási forma a saját otthonában élő támogatásra szoruló személy családjának, hiszen a nappali ellátásban töltött idő lehetővé teszi a gondozást biztosító családtagok egyéb feladatainak ellátását, egészségügyi és mentális állapotának a karbantartását, munkavállalását. Kiemelt célcsoportot jelentenek a demenciával élő személyek, az ő esetükben a nappali ellátásban folytatott szakmai tevékenység célja képességeiknek, készségeiknek megőrzése, javítása, és a közösséghez tartozás érzésének erősítése.

A szolgáltatás igénybevételekor térítési díjat kell fizetni. A hajléktalan személyek nappali melegezője jogszabálynál fogva térítésmentes szolgáltatás.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Időskorúak nappali ellátása	1140	40.465	349.830, demens betegek után 971.900
Fogyatékos személyek nappali ellátása	372	11.030	1.104.060, autista ellátott után 1.435.280
Pszichiátriai betegek nappali ellátása	160	6419	483.780
Szenvedélybetegek nappali ellátása	163	6886	467.850
Hajléktalan személyek nappali ellátása	125	7718	356.840

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.2. Szakosított ellátást nyújtó intézmények

A bentlakásos szociális szolgáltatások azokra a személyekre irányulnak, akiknek körülményeik, egészségi állapotuk, illetve szociális rászorultságuk miatt az önálló életvitelük fenntartása még az alapszolgáltatások igénybevétele mellett sem megoldható.

10.2.1. Ápolást gondozást nyújtó intézmények

Tartós ápolást, gondozást nyújtó intézmény az idősek otthona, a pszichiátriai betegek otthona, a szenvedélybetegek otthona, a fogyatékos személyek otthona, valamint a hajléktalanok otthona. Időotthonok kialakításának kötelezettsége az államot, a megyei jogú városokat és a Fővárosi Önkormányzatot terheli, a hajléktalanok otthona működtetését a Fővárosi Önkormányzatnak, és amennyiben a lakossági szükségletek indokolják, a megyei jogú városok önkormányzatának kell biztosítania. A többi célcsoport tekintetében (pszichiátriai betegek, a szenvedélybetegek, a fogyatékos személyek) a tartós elhelyezést és ápolást biztosító otthonok kialakítása az állam feladata. Demens személyek ellátását az időotthonok keretében kell biztosítani oly módon, hogy az intézményen belül külön gondozási egységet vagy csoportot kell kialakítani a demens személyek speciális ellátása érdekében.

Az ápolást, gondozást nyújtó intézményekben az ellátott teljes körű ellátásban részesül. A teljes körű ellátás részeként legalább napi háromszori étkezéstről (orvos előírása alapján diétás étkezéstről), szükség szerint az évszaknak megfelelő alsó és felső ruházattal, illetve egyéb textíliával (pl. ágynemű) való ellátásról, mentális gondozásról, a szakmai rendeletben meghatározott egészségügyi ellátásról és a lakhatás biztosításáról kell gondoskodni. Az ápolási tevékenység eltér az egészségügyi ellátás részeként végezhető ápolástól, az intézmények csak a szükség szerinti alapápolást végzik.

Annak érdekében, hogy a bentlakók szakápolási igényeinek felmerülése esetén a szakápolási tevékenység helyben megoldható legyen, a szociális bentlakásos intézmények közül egyes intézmények rendelkeznek egészségügyi tevékenység, jellemzően szakápolási tevékenység végzésére vonatkozó egészségügyi engedéllyel.

Idősek otthona

Tartós, határozatlan idejű elhelyezést nyújt azoknak az idős embereknek, akiknek ápolási-gondozási szükséglete saját otthonában már nem elégíthető ki. Ellátható az a személy is, aki a 18. életévét betöltötte, és betegsége vagy fogyatékosága miatt önmagáról gondoskodni nem képes.

Szakápolási központ

A szakápolási központ olyan idősek otthona, ahol szakápolást (pl. infúziós kezelés, sebellátás, sebkezelés, szondán keresztül történő táplálás, gyógytorna stb.) is nyújt a szociális intézmény. Ezekben az intézményekben a betegségből

adódóan szakápolást igénylő, de akut fekvőbeteg-gyógyintézeti ellátásra és állandó orvosi felügyeletre nem szoruló időseket látják el. Az ápolási idő fél év, ami a szakápolási szükséglet fennállásától függően meghosszabbítható. A szakápolási központok feladatait a szakmai rendelet rögzíti, mely szerint a szakápolási központnak a szakápolási feladatok ellátásához szükséges feltételeken túl rendelkeznie kell az idősek otthonára vonatkozó személyi, tárgyi és szakmai feltételekkel, működése során biztosítania kell az idősothonok által nyújtott szolgáltatásokat. A szakápolási központ az igénybe vevő otthonaként funkcionál, ezért szolgáltatásai túlmutatnak az egészségügyi fekvőbeteg ellátó intézmények által biztosított ellátáson.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**		
			átlagos ellátás	demens ellátás	emelt szintű ellátás
Idősek otthona	895	58.586	1.812.225	2.156.548	344.323

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

Fogyatékos személyek otthona

A fogyatékos személyek otthonába az a fogyatékos személy vehető fel, akinek oktatására, képzésére, foglalkoztatására, valamint gondozására csak intézményi keretek között van lehetőség. A fogyatékos személyek otthonában elkülönítetten szervezik meg a kiskorúak és a felnőttek, valamint az enyhe értelmi fogyatékos személyek és a közép súlyos, illetve súlyos értelmi fogyatékos személyek ellátását azzal, hogy enyhe értelmi fogyatékosággal rendelkező kiskorú személy csak rendkívül indokolt esetben helyezhető el ilyen típusú intézményben.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Fogyatékos személyek otthona	143	11.043	2.355.893, autista diagnózissal 3.086.219

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

Pszichiátriai betegek otthona

A pszichiátriai betegek otthonába az a krónikus pszichiátriai beteg vehető fel, aki az ellátás igénybevételének időpontjában nem veszélyeztető állapotú, akut

gyógyintézeti kezelést nem igényel, és egészségi állapota, valamint szociális helyzete miatt ön maga ellátására segítséggel sem képes. A pszichiátriai betegek otthona a krónikus pszichiátriai betegek számára nyújt ellátást, azonban kivételes esetben – ha az intézmény az alapterettségével összefüggésben is szolgáltatást képes nyújtani – felvehető azon ellátást igénylő is, akinek a kezelőorvos által meghatározott alapterettségén túl időskori vagy egyéb szellemi leépülés, súlyos antiszociális, közösségi együttélésre képtelen személyiségzavar vagy szenvedélybetegség került megállapításra.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Pszichiátriai betegek otthona	67	7908	2.011.570

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

Szenvedélybetegek otthona

A szenvedélybetegek otthonában annak a személynek az ápolását, gondozását végzik, aki szomatikus és mentális állapotát stabilizáló, illetve javító kezelést igényel, önálló életvitelre időlegesen nem képes, de kötelező intézeti gyógykezelésre nem szorul. A szenvedélybetegek otthona a korábbi kábítószer-használat, gyógyszerfüggőség, alkoholfogyasztás, valamint egyéb hasonló függőséget okozó anyag használata miatt önálló életvitelre nem képes, de gyógyintézeti kezelést nem igénylő személyek gondozását végzi.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Szenvedélybetegek otthona	22	1159	1.902.836

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

Hajléktalanok otthona

A hajléktalanok otthonában olyan hajléktalan személy gondozását kell biztosítani, akinek az ellátása átmeneti szálláshelyen, rehabilitációs intézményben nem megoldható, és kora, egészségi állapota miatt tartós ápolást, gondozást igényel.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Hajléktalanok otthona	15	476	1.902.836

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.2.2. Lakóotthonok

A lakóotthon olyan nyolc-tizenkettő, a külön jogszabályban meghatározott esetben tizennégy pszichiátriai beteget vagy fogyatékos személyt, illetőleg szenvedélybeteget befogadó intézmény, amely az ellátást igénybe vevő részére életkorának, egészségi állapotának és önellátása mértékének megfelelő ellátást biztosít.

A lakóotthoni ellátás formái:

- a) fogyatékos személyek lakóotthona esetében:
 - rehabilitációs célú lakóotthon
 - ápoló-gondozó célú lakóotthon;
- b) pszichiátriai, illetve szenvedélybetegek lakóotthona esetében rehabilitációs célú lakóotthon.

Az ápoló-gondozó célú lakóotthon határozatlan időre nyújt tartós ápolást, gondozást kis létszámú, családi környezetben.

Az ápoló-gondozó célú lakóotthonba a fogyatékos személy helyezhető el, akinek ellátása családi környezetben nem biztosítható, önellátásra legalább részben képes, képességeinek fejlesztése lakóotthoni körülmények között megvalósítható, és a lakóotthonban létesített intézményi jogviszonya keletkezésekor a tizenhatodik életévét betöltötte.

Rehabilitációs célú lakóotthonban az ellátás időtartama nem haladhatja meg a három évet. Ez az időtartam egy alkalommal, legfeljebb két évvel meghosszabbítható a törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén. A rehabilitációs célú lakóotthonban az ellátott határozatlan időre is elhelyezhető, ha az ellátott az önálló életvitel kialakítására várhatóan csak részben lesz képes. A rehabilitációs célú lakóotthonban minden esetben biztosítani kell a lakhatást, a textíliával való ellátást és a mentális gondozást.

A fogyatékos személyek rehabilitációs célú lakóotthonába az a személy helyezhető el,

- a) aki intézményi elhelyezés során felülvizsgálatban részt vett, és a felülvizsgálat eredménye, illetve a gondozási terv és egyéni fejlesztés alapján lakóotthoni elhelyezése az önálló életvitel megteremtése érdekében indokolt;
- b) aki családban él és képességei fejlesztése, valamint ellátása lakóotthoni keretek között biztosítható és rehabilitációja családjában nem oldható meg;
- c) az a)–b) pontban meghatározottakon túl önellátásra legalább részben képes;
- d) lakóotthonba kerülése időpontjában a tizenhatodik életévét már betöltötte, de a reá irányadó öregségi nyugdíjkorhatárt még nem.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Fogyatékos személyek ápoló-gondozó célú lakóotthona	107	1221	3.080.783
Fogyatékos személyek rehabilitációs célú lakóotthona	27	257	1.522.269
Pszichiátriai betegek rehabilitációs célú lakóotthona	13	198	1.377.291
Szenvedélybetegek rehabilitációs célú lakóotthona	8	88	1.377.291

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.2.3. Átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények

Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények ideiglenes jelleggel, határozott idejű elhelyezés mellett, teljes körű ellátást nyújtanak. Ez alól kivétel a hajléktalanok átmeneti ellátására szolgáló éjjeli menedékhely és a hajléktalanok átmeneti szállása, e két átmeneti intézmény speciális szabályok szerint működik önellátási képességgel rendelkező hajléktalan személyek számára. Főszabályként az átmeneti elhelyezést nyújtó intézményi ellátásra – hajléktalan személyek átmeneti szállása kivételével – legfeljebb egy évig kerülhet sor, azonban az átmeneti elhelyezés különös méltányosságot érdemlő esetben az intézmény orvosa szakvéleményének figyelembevételével, egy alkalommal, egy évvel meghosszabbítható.

Az átmeneti elhelyezést biztosító intézményekben – a hajléktalanok éjjeli menedékhelye kivételével – az ellátás térítési díj megfizetése mellett vehető igénybe.

Időskorúak gondozóháza

Idősek gondozóházába azok az időskorúak, valamint azok a 18. életévüket betöltött beteg személyek vehetők fel, akik önmagukról betegségük miatt vagy más okból otthonukban időlegesen nem képesek gondoskodni.

Fogyatékos személyek gondozóháza

Fogyatékos személyek gondozóházában azok a fogyatékos személyek helyezhetők el, akiknek ellátása családjukban nem biztosított, vagy az átmeneti elhelyezést a család tehermentesítése teszi indokolttá.

Pszichiátriai betegek átmeneti otthona

Pszichiátriai betegek átmeneti otthonában az a pszichiátriai beteg helyezhető el, akinek ellátása átmenetileg más intézményben vagy a családjában nem oldható meg, viszont tartós bentlakásos intézményi elhelyezése vagy fekvőbeteg-gyógyintézeti kezelése nem indokolt.

Szenvedélybetegek átmeneti otthona

Szenvedélybetegek átmeneti otthonában az a személy helyezhető el, akinél szakorvosi (addiktológus, pszichiáter) szakvélemény alapján szenvedélybetegség került megállapításra, és ellátása átmeneti jelleggel családjában vagy lakókörnyezetében nem oldható meg.

Hajléktalanok éjjeli menedékhelye

Az éjjeli menedékhely az önellátásra és a közösségi együttélés szabályainak betartására képes hajléktalan személyek éjszakai pihenését, valamint krízishelyzetben éjszakai szállás biztosítását lehetővé tevő szolgáltatás.

Hajléktalan személyek átmeneti szállása

Hajléktalan személyek átmeneti szállása az önellátásra képes hajléktalan személyeknek biztosít lakhatási szolgáltatást. Szükség esetén a lakhatási szolgáltatás az önálló életvitel fenntartása érdekében kiegészül az esztétikai keretében nyújtott életvezetési és egyéb támogatással.

2017. január 1-jétől az átmeneti szálláson – és 2019. január 1-jétől bizonyos esetekben nappali melegedőhöz kapcsoltnak – azoknak a hajléktalan emberek-

nek, akiknek már nincs szükségük intenzív szociális segítségre, önmagában is biztosítható lakhatási szolgáltatás az ellátórendszerből történő fokozatos kivételük céljából. Az intézménytől független helyszínen biztosított lakhatási szolgáltatás, ún. külső férőhelyek azon hajléktalan emberek számára nyújtanak lakhatási lehetőséget, akik önellátási képessége jó, szociális segítségük még szükséges, de már kisebb intenzitással, mint az intézményi keretek között. Ez a célcsoport rendelkezik rendszeres jövedelemmel, de ez a piaci alapon való lakhatásuk biztosítására még nem elegendő.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Éjjeli menedékhely	102	4387	858.700
Hajléktalan személyek átmeneti szállása	101	5338	858.700
Időskorúak gondozóháza	127	2218	1.685.369
Fogyatékos személyek gondozóháza	15	230	1.739.736, autista diagnózis esetén 3.079.333
Pszichiátriai betegek átmeneti otthona	7	101	1.794.103
Szenvedélybetegek átmeneti otthona	4	74	1.794.103

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.2.4. Rehabilitációs intézmények

A rehabilitációs intézmény a bentlakók önálló életvezetési képességének kialakítását, illetve helyreállítását szolgálja, szolgáltatást nyújthat pszichiátriai betegek, szenvedélybetegek, fogyatékos személyek és hajléktalan személyek részére. Rehabilitációs intézményben az ellátás időtartama nem haladhatja meg a három évet. Ez az időtartam egy alkalommal, legfeljebb két évvel meghosszabbítható a törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén. A rehabilitációs intézményben minden esetben biztosítani kell a lakhatást, a textíliával való ellátást és a mentális gondozást.

A szenvedélybetegek rehabilitációs intézményében azt a 12. életévét betöltött szenvedélybeteget kell ellátni, aki rendszeres vagy akut gyógyintézeti kezelésre nem szorul és utógondozására nincs más mód.

Ellátás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhelyszám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**
Hajléktalan személyek rehabilitációs intézménye	8	156	1.449.780
Fogyatékos személyek rehabilitációs intézménye	21	839	2.210.915, autista diagnózis esetén 3.073.171
Pszichiátriai betegek rehabilitációs intézménye	7	128	2.065.937
Szenvedélybetegek rehabilitációs intézménye	24	611	2.065.937, 12–16 év közötti ellátottak esetén 7.540.668

*forrás: MŰKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

10.2.5. Támogatott lakhatás

A támogatott lakhatás, mint újszerű, innovatív szolgáltatás olyan, a fogyatékos személyek, a pszichiátriai, illetve szenvedélybetegek részére nyújtott ellátás, amely az életkornak, egészségi állapotnak és önellátási képességnek megfelelően, az igénybe vevő önálló életvitelének fenntartása, támogatása érdekében lakhatási szolgáltatást és komplex szükségletfelmérésen alapuló egyéb szolgáltatásokat nyújt. Alapelve, hogy a lakhatási és a szociális szolgáltatások egymástól elkülönülnek. A lakhatási szolgáltatás – mely legfeljebb 12 fős házban, lakásban lehetséges –, helyszínén nem működhet semmilyen más szociális szolgáltatás. Ahelyett, hogy az érintettek kész „csomagban” kapnák a bentlakásos ellátást, a támogatott lakhatás a lakhatási szolgáltatás és a segítői szolgáltatás különböző formáinak rugalmas kombinációját alkalmazza.

A támogatott lakhatás a medikális szemlélet helyett, emberi jogi, társadalmi megközelítés felé mozdul el, amely a fogyatékos személy aktív és önálló, másokkal azonos alapon történő társadalmi részvételét, szuverén közösségi szerepvállalását helyezi középpontba:

- az egyén szükségleteihez illeszkedik, így támogatja az önálló életvitel kialakítását és fenntartását;
- személyközpontú, egyénre szabott szolgáltatásokat biztosít;
- biztosítja a döntési szabadságot, a lakhatási és támogatási forma megválasztásával;
- az egyén meglévő képességeire épít, a lakhatás és a mindennapi életvitel támogatásának különválasztása révén lehetőséget biztosít az önálló életvitelhez szükséges új készségek elsajátításához;

- közösségbe integrált szolgáltatásszervezésre épül.

A szolgáltatás az igénybe vevők komplex szükségletfelmérésén alapul, mely lehetővé teszi az egyéni igényekhez minél jobban igazodó ellátást.

Szolgáltatás típusa	Intézmények száma*	Összes férőhely-szám*	2024. évi állami támogatás összege (Ft)**		
			magas gondozási szükséglet esetén	fokozott gondozási szükséglet esetén	autista személy esetén
Támogatott lakhatás fogyatékos személyek részére	152	3796	2.156.548	2.718.338	3.080.783
Támogatott lakhatás pszichiátriai betegek részére	41	942	1.395.413	-	-
Támogatott lakhatás szenvedélybetegek részére	27	508	1.341.047	-	-

*forrás: MÜKENG 2024.08.05-ei lekérdezés

**forrás: 2023. évi LV. Törvény Magyarország 2024. évi központi költségvetéséről

11. KIEMELT SZAKMAPOLITIKAI IRÁNYOK

11.1. Nagylétszámú szociális intézmények kiváltása

A Szociális törvény a fogyatékos személyek bentlakásos szociális intézményi ellátása területén hatálybalépésekor gyakorlatilag az 1970-es években kialakult ellátórendszert rögzítette, amely a felnőtt fogyatékos emberek és pszichiátriai betegek ellátását elsősorban a nagy létszámú intézetekre építette. A rendszer a fogyatékossgal élő emberek izolációjára épült, végső soron egyetértett a fogyatékossgal élők „eltüntetésével” távoli településeken, városokon kívül kialakított intézményekben elhelyezve őket. A fogyatékos személyek ellátása során szemléletváltásra volt szükség, annak érdekében, hogy az egyén szükségleteinek és igényeinek megfelelő, a képességeire alapozó, önálló életvitelt segítő szolgáltatási rendszer épüljön ki.

A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvénnyel Magyarország vállalta a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogairól szóló ENSZ Egyezmény teljesítését. Az ENSZ Egyezmény Önálló életvitel és a közösségbe való befogadás című 19. cikke elismeri a fogyatékossgal élő személyek egyenlő jogát az önálló életvitelhez és a közösségbe való befogadáshoz,

valamint az életvitelük megválasztásához és irányításához fűződő szabadságukat. Biztosítani kell a fogyatékossgal élő személyek azon jogát, hogy önállóan éljenek a közösségben, és a többi állampolgárhoz hasonlóan gyakorolják döntési jogukat, különösen abban a kérdésben, hogy hol és kivel szeretnének élni. Biztosítani kell továbbá, hogy a fogyatékossgal élő személyek hozzáférjenek a közösségben mindenki számára elérhető szolgáltatásokhoz.

A fogyatékossgal élő személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény arról rendelkezik, hogy a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó, 50 főnél nagyobb férőhelyszámú szociális intézményeket ki kell váltani az ENSZ Egyezmény 19. cikkében foglaltak figyelembevételével.

A Kormány a fenti kötelezettségeknek való megfelelés érdekében 2011-ben elfogadta a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásának stratégiájáról és a végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról szóló 1257/2011. (VII.21.) Korm. határozatot (a továbbiakban: Stratégia), és ezzel elköteleződött a fogyatékos személyek önálló életvitelének támogatása mellett. Ezzel a fogyatékos személyek és a pszichiátriai betegek szociális szolgáltatásai területén a hangsúlyt, a társadalompolitika középpontját a közösségbe integrált, az egyéni szükségleteken alapuló szolgáltatásokra és az emberi méltóságra helyezte. A Kormány elismerte, hogy a fogyatékos személyeknek személyre szabott körülményekre és szolgáltatásokra van szüksége a társadalmi és földrajzi szempontból való periferiára helyezés és az uniformizált, intézményesített ellátások helyett.

A Stratégia az elfogadása óta eltelt időben kétszer került felülvizsgálatra, először 2017-ben (1023/2017. (I. 24.) Korm. határozat), majd 2019-ben a rendelkezésre álló intézmény-kiváltási tapasztalatok alapján, széles körű szakmai és civil részvétellel. A fogyatékossgal élő személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásáról szóló 2019–2036. évekre vonatkozó hosszú távú koncepcióról szóló 1295/2019. (V. 27.) Korm. határozat (a továbbiakban: Koncepció) célja az emberi jogok teljes körű érvényesülési feltételeinek megteremtése, a fogyatékossgal élő személyek életminőségének javítása és a közösségi alapú szolgáltatások fejlesztése. A Koncepció értelmében Magyarországon legkésőbb 2036-ig meg kell szűnnie a fogyatékossgal élő személyek, pszichiátriai betegek számára ápolást-gondozást nyújtó, a célcsoportok vonatkozásában engedélyesenként 50 főnél nagyobb bentlakásos intézményi formának, és helyét át kell, hogy vegyék a közösségi alapú ellátási formák.

2011 óta hazánkban több európai uniós pályázati forrás is lehetővé tette az intézményi férőhely-kiváltás folyamatának támogatását, a folyamat szakmai koordinációját, a dolgozók és igénybe vevők felkészítését. A projektek célja

– egy folyamat részeként – a fogyatékossgal élő, pszichiátriai beteg, továbbá szenvedélybeteg személyek számára ápolást-gondozást nyújtó, a célcsoportok vonatkozásában engedélyesenként 50 főnél nagyobb intézményi ellátási forma kiváltása támogatott lakhatási formába és a lakók igényeire reflektáló, magas minőségű, hozzáférhető közösségi alapú szolgáltatások biztosítása. Eddig mintegy 3000 férőhely kiváltása történt meg, és további közel 700 nagylétszámú intézményi férőhely fog megszűnni 2025. december 31-ig.

A fenti férőhely-kiváltások mellett még több mint 15.000 férőhely kiváltásáról kell gondoskodni 2036-ig.

11.2. Szakápolás átalakítása

2022. év végén született döntés arról, hogy a szakápolási rendszert át kell alakítani, az egészségügyi ápolási ágyak átadásra kerülnek a gondoskodáspolitikai ágazatnak. Az átalakítás célja, hogy az ápolásra szorulóknak az igényeiknek legmegfelelőbb, legjobb minőségű szolgáltatást kapják. Az ápolási osztályok helyett szakápolási központokban fog megvalósulni a tartós ápolás-gondozás.

A döntést hosszú egyeztetési folyamat előzte meg, évekig tartott az előkészítés. A kiinduló pont az volt, hogy a tartós ápolás és gondozás mind a szociális, mind az egészségügyi ágazatban megtalálható, sok a szociális és az egészségügyi terület közötti átfedés, párhuzamosság. A tartalmilag hasonló feladatok a két ellátási rendszerben szervezve, eltérő hozzáférési rend és finanszírozási szabályok szerint valósulnak meg. A különbség az, hogy amíg a szociális intézmény teljes ellátást – fizikai, mentális és egészségügyi gondoskodást – nyújt lakóinak, emellett személyes igényeiknek megfelelően otthonjellegű biztosít számukra, addig az egészségügyi intézményei medikális szolgáltatást nyújtanak. A cél, hogy az átszervezéssel a tartós ápolásra, szakápolásra szorulóknak az idősek otthona által kínált szélesebb szolgáltatáshoz jussanak, de az ápolási, szakápolási szolgáltatás tartalma se csökkenjen.

A szakápolási központ az igénybe vevő otthonaként funkcionál, ezért szolgáltatásai túlmutatnak a fekvőbeteg ellátó intézmények által biztosított ellátáson. A szakápolási központba az igénybe vevő hosszú időre költözik be, magával viszi személyes tárgyait, ruháit, épp ezért a minimum feltételek között előírt lakószoba területe is nagyobb, mint a kórházakban az egy betegre jutó alapterület. Az idősek otthonában az éjszakai és a nappali időszak helyszínében, tevékenységében és az igénybe vevő által viselt ruházatban is jól elkülöníthetően elválík egymástól: az igénybe vevő – amennyiben állapota lehetővé teszi – napközben saját ruhájában, a közösségi szobában valamilyen szervezett programon, foglalkozáson vehet részt.

A szakápolási központban a mentális gondozás során is hangsúlyos lesz, hogy az igénybe vevő – amennyiben állapota lehetővé teszi – a mindennapjait ne ágyban fekvve töltse, hanem a testi-lelki aktivitás fenntartására egyéni és csoportos fejlesztéseket, az aktivitást segítő fizikai tevékenységeket szervezzenek számára. A szakápolási központ megteremti továbbá a hitélet gyakorlásának a lehetőségét, és segíti, támogatja az intézményen belüli kis közösségek, társas kapcsolatok kialakulását és működését.

A szakápolási központban biztosított az orvossal, szakorvossal való rendszeres konzultáció, valamint szükség szerint dietetikus, gyógytornász, klinikai és mentálhigiéniai szakpszichológus, pszichológus vagy mentálhigiénikus szakember elérhetősége. A szakápolási központ tehát az egészségügyi ápolási ágyakkal megegyező egészségügyi, azonban magasabb szociális szolgáltatás-készséggel bír.

A szakápolási rendszer átalakítása 2023-ban kezdetét vette, évente újabb és újabb ápolási osztályok, ápolási intézetek kerülnek át a gondoskodáspolitikai ágazathoz és alakulnak át szakápolási központtá.

11.3. Finanszírozási irányok, differenciálás

Az elmúlt években új elv jelent meg az állami finanszírozás terén. A fogyatékos személyek támogatott lakhatásának finanszírozása az első, amely esetében – elismerve az igénybe vevők eltérő támogatási szükségletét –, az állami támogatás összege differenciálásra került. A támogatott lakhatás nemcsak szakmai szempontból hozott szemléletváltozást a szociális szakosított ellátásokban, hanem a finanszírozás tekintetében is (Horváth 2021,76). A differenciált finanszírozás célja az, hogy a tényleges gondozási intenzitás alapján többlettámogatásban részesüljenek azok a fogyatékos személyek, akik a komplex szükségletfelmérés eredménye alapján fokozott vagy magas gondozási szükséglettel rendelkeznek. Ennek a pozitív változásnak az eredményeként a finanszírozás leköveti a valós gondozási igényt.

Ezt megelőzően csak a demens betegek célcsoportjának ellátása volt finanszírozási szempontból kiemelve. A demencia korunk népbetegsége. A diagnosztizált betegek számának növekedésével a szociális szolgáltatás iránti igény is egyre növekszik, amire az ellátórendszernek reagálnia szükséges. A demens személyek ellátásának állami támogatása már korábban emelt összegben lett meghatározva, egyrészt az ellátáshoz szükséges biztonságosabb tárgyi feltételek költségigényére, másrészt a speciális szaktudású dolgozók és a fokozott ápolási, gondozási feladatokra tekintettel, ezek ellentételezéseként. Ez volt az első olyan innovatív szabályozás, amely az állapotváltozást követve,

rugalmas módon lehívható többlet támogatást biztosított az ellátáshoz kapcsolódó többlet kiadásokhoz.

Az autizmus spektrumzavarral élő személyek számára nyújtott szolgáltatások szintén speciális személyi és tárgyi feltételeket igényelnek, valamint sok esetben magasabb támogatási intenzitás is szükséges számukra. Az autista emberek fokozott támogatási szükségletére tekintettel, azok biztosítása érdekében a számukra nyújtott szolgáltatások is emelt összegű állami támogatásban részesülnek 2023. év elejétől.

IRODALOM

- Alagi *et al.* (é.n.): Alagi Szilárd – Balatoni Ágnes – Biczók Zoltán – Szaller Péter: *Utcai szociális munkás képzés – Hallgató tananyag.*
- Andráczki-Tóth Veronika – Bódy Éva – Csicsely Ágnes – Nyitrai Imre (2011): „Az intézménytelenítés kapujában.” *Esély* 4. szám.
- Arany *et al.* (2018): Arany Zoltán – Figeczki Tamás – Máté Zsolt – Tóth Róbert: *Szakmai ajánlás szenvedélybetegek alacsonyküszöbű ellátása részére.* Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest, 2, 5.
- Bulyáki Tünde – Harangozó Judit (szerk.) (2018): *A közösségi pszichiátria kézikönyve.* Ébredések Alapítvány, Budapest, 5.
- Czibere Károly – Mester Dániel (2020): A magyar szociális szolgáltatások és főbb jellemzőik 1993 és 2018 között. In Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2020.* Társi Egyesülés, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.61501/TRIP.2020.18>
- Csörszné Zelenák Katalin (szerk.) (2013.): *Mint egy falat kenyér... Könyv a falu- és tanyagondnokságról.* Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete, Kecskemét.
- Faludi Erika (2013): A falugondnokság története. In Csörszné Zelenák Katalin (szerk.) (2013.): *Mint egy falat kenyér... Könyv a falu- és tanyagondnokságról.* Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete, Kecskemét, 8.
- Horváth Dániel (2021): Támogatott lakhatás a számok tükrében. In Serafin József (szerk.): *Támogatott élet. Fogyatékos, pszichiátriai és szenvedélybeteg személyek társadalmi beilleszkedés, lakhatása.* Baptista Egyház Szociális Módszertani Központ, Budapest.

Az egészségvédelmi és gyógyítási feladatok a gondoskodáspolitiká tükrében

GIRÁN JÁNOS

AZ EGÉSZSÉGVÉDELEMRŐL ÉS AZ EGÉSZSÉGES ÉLETFELTÉTELEK BIZTOSÍTÁSÁRÓL VALÓ GONDOSKODÁS KEZDETEI

Az egészség védelmére az emberek már a letelepedett életforma megjelenésétől kezdve kiemelt figyelmet fordítottak. A különböző történelmi korok közösségei az egészségkockázatok mérséklését mind közvetlen, mind közvetett módon ható szabályrendszerek segítségével igyekeztek elősegíteni. Az első ilyen rendelkezések gyakran a vallási előírások részeként jelentek meg meghatározva például a táplálkozás előírásait – böjti időszakok, fogyasztható és nem fogyasztható ételek kijelölése –, a személyes higiénia elvárásait, továbbá a lakókörnyezet tisztántartására és a betegek elkülönítésére vonatkozó rendelkezéseket.

Az ókori civilizációk már formális jogszabályok mentén érvényesítették az egészségvédelmet, például hulladékkezelési rendeletek és zajszennyezés csökkentésére vonatkozó szabályok formájában. Ilyen rendelkezés volt például a hulladékok kezelésével foglalkozó első ismert városi rendelet, amely Kr. e. 500 környékén Athénban volt érvényben, és büntette a közületi szemetelést továbbá a városi hulladék lerakásának helyét a városon kívül jelölte ki. Szolón törvénykönyvében is megtalálhatóak a zaj- és légszennyezés csökkentésére vonatkozó első rendelkezések, amelyek a kovácsok tevékenységét korlátozták a városban. A római jog már arról is rendelkezik, hogy a sajtkészítő műhelyeket úgy kell telepíteni, hogy azok füstjükkel a többi házat ne szennyezzék. A Talmud megtiltja, hogy Jeruzsálemben kohók és szárítókemencék üzemeljenek, és előírja, hogy e műhelyeket a szélirány figyelembevételével, a lakóházaktól meghatározott távolságra lehet üzemeltetni (Mészáros 2002).

A Római Birodalom számos városában a közegészségügyi feladatok ellátása már a helyi igazgatási rendszer részét képezte. A városi hivatalnokokként tevékenykedő aedilesek felügyelték a középületek karbantartását, a közterületek tisztántartását, a közfürdők, a piacok, a város ivóvíz- és szennyvízcsatorna-rendszerének működését, továbbá a közrend felétételeit is biztosították.

Ők gondoskodtak arról is, hogy a városok lakói megfelelő minőségű élelmiszerhez jussanak, és ellenőrizték az élelmiszerek árusítását.

A középkor közegészségügyi problémái meghatározó módon befolyásolták az emberek mindennapi életét, és jelentős kihívások elé állították az akkori társadalmakat. A középkori városok zsúfoltsága és szegényes infrastruktúrája nagyban hozzájárult a közegészségügyi problémák kialakulásához. A gyorsan növekvő népességszámú városokban a közterületek tisztán tartása alig volt megoldott, és a hulladékok kezelésére alig fordult figyelem. A szennyvíz elvezetése jellemzően utcai nyitott csatornáknak történt, amely helyzet a bakteriális fertőzések okozta járványok (tifusz, vérhas, kolera) kialakulásának és gyors terjedésének kedvezett. Az egészségvédelem vonatkozásában a középkor időszakának egyik legnagyobb kihívása a járványok megfékezése volt. A pestis, amely többször is járványszerűen jelent meg Európán a lakosság csaknem harmadának halálát okozta.

A középkorban a betegellátást és ápolást jelentő gondoskodás formái elsősorban az egyház és a közösségek által nyújtott segítségre korlátozódtak. A különböző egyházak jelentős szerepet játszottak az egészségügyi ellátásban, mivel a kolostorok és zárdák gyakran működtek ispotályokként, majd később kórházakként. Itt a szerzetesek és apácák nyújtottak orvosi ellátást, gondoskodtak a betegekről és a rászorulókról. Ezek az intézmények ugyanakkor inkább a betegek ápolására és lelkigondozására összpontosítottak, mintsem a betegségek gyógyítására. A gyógyítást ekkoriban elsősorban a népi gyógyászat gyakorlata dominálta, amely a gyógynövények használatán, valamint a tapasztalati úton felfedezett gyógymódok alkalmazásán alapult. A betegellátásban mindemellett a kisközösségek is fontos szerepet játszottak: a városokban és falvakban a szomszédságok lakói gyakran segítették egymást, különösen járványok idején. Az ilyen közösségi gondoskodás alapvetően a szolidaritásra és a viszonyosságra épült. A városokban a helyi hatóságok gyakran próbáltak karanténintézkedéseket bevezetni a járványok terjedésének megfékezésére, különösen a kereskedelmi kikötőkben, ahol a nemzetközi kereskedelem erősödésével fertőzések veszélye a legnagyobb volt.

Az ipari forradalom időszakában az emberi munkaerő egyre jelentősebb értékévé vált, és így fokozódó figyelem kezdett fordulni az egészség védelmét segítő ellátások és szolgáltatások biztosítására. A termelő ágazatok gyors fejlődése és az emiatt a városokba áramló munkaerő új kihívásokat jelentett mind a városi döntéshozók, mind a törvényhozók számára. Az egyik első jelentős lépés az ipari balesetek és munkakörülmények szabályozására irányult. A 19. század közepén egyre több országban vezették be a munkavédelmi törvényeket, amelyek célja az volt, hogy csökkentsék a munkahelyi balesetek számát, valamint javítsák a munkahelyi környezetet. Az egyik első ilyen szabályozó

volt a Nagy-Britanniában az 1833-ban hatályba léptetett Gyári Törvény (Factory Act), amely korlátozta a gyermekek munkaidejét és előírta a munkahelyi biztonsági előírások betartását. Ezen túlmenően megjelentek az első munkaidőt korlátozó intézkedések is, amelyek meghatározták a maximális munkaidőt, és előírták a pihenőidőt is.

Az egészségügyi ellátás terén is fontos előrelépés történt: az ipari városokban a munkások számára jótékonyági kórházak és rendelők nyíltak, amelyek alacsony térítési díjú vagy ingyenesen igénybe vehető orvosi ellátás igénybevételét tették lehetővé. Megjelentek az első önkéntes biztosítási egyletek is, amelyek a betegségek és munkabalesetek esetére nyújtottak a munkások számára anyagi támogatást. Megjelentek továbbá az első munkáslakások is, amelyeket a gyártulajdonosok építtettek munkásaik számára. Ezek a lakások gyakran a munkahelyek közelében helyezkedtek el, és jelentősen kedvezőbb életfeltételeket biztosítottak az ott lakók számára, mint a zsúfolt és egészségtelen városi bérházak: közkutak biztosították az ivóvizet, és a szennyvíz elvezetése fedett csatornahálózaton történt. Ezek az intézkedések a higiéniai helyzet javításán keresztül a járványok kialakulásának kockázatát is csökkentették.

A lakhatási feltételek javításával párhuzamosan elkezdődött a városok parkosítása, ami a városi környezet javításának egyik fontos eszköze lett. A zsúfolt, iparosodott városokban egyre nagyobb figyelmet fordítottak a zöldterületek létrehozására, amelyek nemcsak esztétikai szerepet játszottak, hanem hozzájárultak a levegő minőségének javításához és rekreációs lehetőséget biztosítottak a lakosság számára. Mindemelllett a városi közegészségügyi hatóságok szerepe is megerősödött, ami az életminőség további javulását eredményezte. Az újonnan létrejövő városi egészségügyi tanácsok feladata volt a közegészségügyi szabályok kidolgozása és a rendelkezések betartatása. Így a hatóságok rendszeres ellenőrzéseket végeztek a piacokon, a gyárakban és a lakóterületeken, és szükség esetén intézkedtek a közegészségügyi viszonyok javítása érdekében. Így az ipari forradalom korában végbement fejlesztések jelentősen javították a városi lakosság életkörülményeit, hozzájárultak a közegészségügyi helyzet stabilizálásához, és megalapozták a modern városi infrastruktúra és közegészségügyi igazgatási tevékenység kialakulását (Rosen 1993, Carney 2023).

Az egészségügyi ellátás fejlődése szempontjából a 19. és 20. század fordulója meghatározó volt: a bakteriológiai kutatások új eredményeire alapozva számos járványt eredményező betegség – pl. sárgaláz, malária, kolera – kórokozóját sikerült azonosítani, új terápiás módszerek jelentek meg, és a gyógyszeripar is fejlődött. A penicillin – mint első antibiotikum – felfedezésével számos korábban gyógyíthatatlan betegség – pl. vérmérgezés, agyhártyagyulladás, szifilisz, TBC – vált gyógyíthatóvá. Csökkent a gyermekhalandóság és az ellenanyagok felfedezésével egyre több betegséget lehetett hatékony védő-

oltásokkal megelőzni. Mindezen változások hatására az egészségügyi ellátások területén egyre inkább a medikalizáló-gyógyító megközelítés vált meghatározóvá. E megközelítés lényege, hogy az orvostudomány hamarosan minden betegséget képes lesz gyógyítani, és mindenki, aki nem beteg, az egészséges. Így az egészség védelmét és a betegségmegelőzést célzó intézkedések egyre inkább háttérbe szorultak.

A II. világháborút követően jelent meg a medikalizáló szemléletet újragondolására való törekvés, amelyen eredményeként az Egészségügyi Világszervezet (WHO) oly módon definiálta az egészséget, hogy „az egészség a teljes fizikai, mentális és társadalmi jólét állapota és nem csupán a betegség vagy gyengeség hiánya. Minden ember egyik alapvető joga az elérhető egészségi állapot legmagasabb fokának élvezete, faji, vallási, politikai meggyőződésbeli, gazdasági és társadalmi helyzetétől függetlenül” (WHO 1989). Az egészségfelfogás e komplex értelmezése a betegségmegelőzéssel összefüggő kezdeményezéseket ismét előtérbe helyezte. Így a 20. század utolsó harmadra az egészségügy medikalizáló szemlélete egyre inkább háttérbe szorult, és köszönhetően többek között Black és munkatársai által készített jelentésnek (1980) – amely a társadalmi és a gazdasági környezet egészségi állapotra gyakorolt hatásait tárta föl – egyértelművé vált, hogy az egészségi állapot javítása csakis az oktatási rendszer, a szociális ellátások, a lakhatási feltételek továbbá az egészségügyi ellátások egyidejű fejlesztésével lehet eredményes. Ehhez járult hozzá a WHO egészségpolitika és az egészségvédelem megújítási lehetőségeit kutató munkacsoportjának azon megállapítása, miszerint a betegségmegelőzés során kiemelt figyelmet szükséges fordítani az egészségkockázatok szociokulturális dinamizmusának alakulására, és annak elkerülésére, hogy gyógyítást végző szakemberek a betegséget az annak kialakulását jelentő és a gyógyulását befolyásoló társadalmi viszonyrendszertől elkülönülten kezeljék (WHO 1986). Mindez egybecsengett a már korábban megfogalmazott, de akkortájt egyre erősebb befolyással bíró bio-pszicho-szociális egészségmodell alapvetéseivel, amely modell az egészséget holisztikus szemléletben értelmezi, az egészségi állapot értelmezésénél a biológiai, pszichológiai és szociális tényezők kölcsönhatását is figyelembe veszi (Engel 1977).

Mindezen előzményeket követően az Ottawai Charta a bio-pszicho-szociális egészségmodell koncepcióját is figyelembe véve 1986-ban először fogalmazta meg az egészségfejlesztési közpolitika kialakításának szükségességét annak érdekében, hogy a döntéshozók számára is az egészséges választás váljék a könnyebb választássá. Az egészségfejlesztési közpolitika működése során olyan „összehangolt tevékenységről van szó, amely egészséghez vezet, továbbá olyan jövedelem- és szociálpolitikáról, amely előmozdítja a nagyobb esélyegyenlőséget. A közös cselekvés hozzájárul a biztonságosabb és egészségesebb

javak és szolgáltatások, az egészségesebb közszolgáltatások, valamint a tisztább és élvezhetőbb környezet biztosításához. Az egészségfejlesztési közpolitika megkívánja azoknak a nehézségeknek a felmérését, amelyek az egészség szempontjából kedvező állami politika és intézkedések elfogadását gátolják a nem egészségügyi ágazatokban. A cél az legyen, hogy az egészséges választása váljék a könnyebb választássá a döntéshozók számára is” (Kishegyi – Makara 2004).

EGÉSZSÉGPOLITIKA – A GYÓGYÍTÁS ÉS AZ EGÉSZSÉGMEGŐRZÉS KONCEPCIONÁLIS KERETRENDSZERE

Az egészségpolitika minden társadalomban a közpolitika¹ részeként, a különböző szintű egészségügyi ellátások, és az egészségvédelmi tevékenységek szakpolitikájaként² működik.

„Az egészségpolitika azon szabályok és szervezett cselekedetek összessége, amelyek célja az egészség feltételeinek biztosítása, a lakosok és a közösségek egészségmagatartásának befolyásolása. Az egészségpolitika két nagy területe:

- az egészséget támogató politikák;
- az egészségügy-politika.

Az előbbi az egészség ellátórendszeren kívüli feltételeinek biztosítására törekszik, az egészségügy-politika az ellátórendszer szerkezetére, működésére, az ellátás igénybevehetőségére, hozzáférésére, minőségére, az egészségügyi rendszer hatékonyságára hat” (Kincses 2023).

Az *egészséget támogató politikák* azon koncepciók, stratégiák tervek és döntések összessége, amelyek elsősorban a prevenció eszközök alkalmazásával járulnak hozzá a népesség egészségi állapotának és életminőségének javításához. Az *egészségügy-politika* azon koncepciók, stratégiák tervek és döntések összessége, amelyek elsősorban az egészségügyi ellátórendszer működésével kapcsolatos jövőképet, célokat, fejlesztési irányokat, valamint az aktuális működési feltételeket határozzák meg.

Az egészségpolitikai dokumentumok funkcióihoz kapcsolódó főbb fókuszpontok, a teljesség igénye nélkül, az alábbiak lehetnek:

¹ A közpolitika egy állam vagy más, földrajzi értelemben pontosan lehatárolható és saját döntéshozatali kompetenciával és apparátussal rendelkező entitás (város, megye, régió stb.) esetén a közérdek racionális érvényesítését jelenti (Jenei 2008). A közpolitikai rendszert a különböző szektorok szakpolitikáinak összessége alkotja.

² A szakpolitika egy adott szakterület (pl. gazdaságpolitika, fejlesztéspolitika, egészségpolitika, energia-politika stb.) közcélú cselekvéseinek irányát határozza meg (Urbán 1995).

- **Érdekérvényesítés elősegítése:** az egészségpolitikai dokumentumok a szakmai értékválasztásuk és az ezek alapján meghatározott prioritásaik megállapításán keresztül támogatják a döntéselőkészítési folyamatokat annak érdekében, hogy az egészségi állapotot valamint az egészségügyi ellátórendszer működését befolyásoló társadalmi-gazdasági-környezeti tényezők hatásai a közpolitikai döntéshozatal során megfelelő figyelmet kapjanak.
- **Erőforrás-allokáció:** az egészségpolitikai dokumentumok a prioritásaik definiálása révén meghatározó szerepet játszanak az erőforrások (pénzügyi, személyi, infrastrukturális) elosztása során, hogy a rendelkezésre álló források hatékonyan támogassák a prioritásként deklarált célok megvalósítását.
- **Szabályozás és minőségbiztosítás:** az egészségpolitikai dokumentumok meghatározzák azokat a szakmai és etikai alapvetéseket, szabályokat és normákat, amelyek alapján a prioritásként tekintett célok eléréséhez rendelt tevékenységek egységes és állandó minősége meghatározható és így a szolgáltatások biztosításakor e minőségi jellemzők betartathatóvá válnak.
- **Koordináció és együttműködés elősegítése:** az egészségpolitikai dokumentumok támogatják a különböző szinteken (nemzetközi, nemzeti, regionális, helyi) és különböző szektorok között (köz- és magánszféra) megvalósuló együttműködést és a tevékenységek koordinációját, annak érdekében, hogy az egészségügyi célok integrált (interszektorális vagy multiszektorális) megközelítés alkalmazásával valósuljanak meg.

Az egészségpolitika különböző működési szintjeit példákkal együtt az alábbi táblázat mutatja be.

Egészségpolitika működési szintjei	Egészségpolitikai dokumentumot kidolgozó kulcsszereplő	Az egészségpolitikai dokumentum egy példája
Nemzetközi szint	Egészségügyi Világszervezet (WHO)	Framework Convention on Tobacco Control
Nemzeti szint	Magyar Kormány Emberi Erőforrások Minisztériuma	Egészséges Magyarország 2021–2027 Egészségügyi Ágazati Stratégia
Helyi szint	Győr Megyei Jogú Város	Városi Egészségfejlesztési Terv 2022–2026
Szervezeti szint	Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar	YourLife kari egészségprogram hallgatók és dolgozók részére

Az egészségpolitika működési szintje (forrás: saját szerkesztés)

Az egészségpolitikával összefüggésben az *Egészség minden szakpolitikában* (*Health in All Policies*) elnevezésű koncepció is megfogalmazásra került (Stahl 2006). A koncepció célja, hogy az egészség védelmével összefüggő tényezőket minden ágazati szakpolitikai terület vegye figyelembe és a saját szakpolitikai céljainak megvalósítása során a saját lehetőségei szerint törekedjen az egészséget támogató feltételek erősítésére és így járuljon hozzá a társadalmi jólét erősítéséhez. A koncepció alkalmazás során alapvető cél, hogy a különböző szakpolitikai területek – például a közlekedés, környezetvédelem, oktatás – között az egészség védelmét segítő multiszektorális együttműködés jöjjön létre, ami egy adott közösségi döntéshozatali szinten, például egy országban, vagy egy városban, az egészség megőrzését segíti.

Az *Egészség minden szakpolitikában* koncepció jól tükrözi az egészségfejlesztés ökológiai modelljének (McLeroy 1988) alapelveit, melyek szerint az egyéni egészséget befolyásoló társadalmi, gazdasági és politikai döntéshozatal különböző szintjeinek összehangoltan kell együttműködnie az egészség védelme érdekében, amit az ágazatok közötti koordinált cselekvés tehet lehetővé. Ez a modell rávilágít arra is, hogy ha az ágazati szakpolitikákban foglaltak megvalósítása csakis az adott ágazati célok szem előtt tartásával történik, akkor az egészségi állapotot meghatározó társadalmi-gazdasági tényezők közötti kapcsolat – amelyek minden esetben ok-okozati viszonyt mutat – háttérbe szorulhatnak. Az *Egészség minden szakpolitikában* koncepció e helyzet kialakulásának elkerülést célozza. Ily módon az *Egészség minden szakpolitikában* koncepció alkalmazása hozzájárulhat ahhoz, hogy az egészség a különböző szakpolitikai kontextusokban prioritásként jelenjen meg. A koncepció sikeres alkalmazása biztosíthatja, hogy az egészségügyi szempontokra minden ágazati szakpolitikai cél elérése során figyelem forduljon, ezáltal az egészségügyi célok támogatásának feladata az ágazati szakpolitikákba beépülhessen.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÓRENDSZEREK MŰKÖDÉSE ÉS EGÉSZSÉGPOLITIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Napjainkban az egészségügyi ellátások működése során három meghatározó alapmodell elemeinek kombinációja a jellemző: egyrészt a biztosításon alapuló modell, másrészt az univerzalisztikus ellátásokat biztosító modell, harmadrészt a piaci szolgáltatásalapú modell elemeire épül az ellátás.

A biztosításon alapuló modell kidolgozása Otto von Bismarck egykori porosz kancellár nevéhez fűződik, aki 1883-ban vezette be a foglalkoztatottak számára a társadalombiztosítási rendszer kötelező igénybevételét. E rendszer azt az alapelveket képviselte, hogy a munkavállaló a lehetőségei (munkajövedelme) szerint

fizessen társadalombiztosítási hozzájárulást, majd a kockázat (baleset, betegség, rokkantság, halál) bekövetkezte esetén egyéni szükséglete szerinti szolgáltatást vehessen igénybe. Ez a rendszer a biztosított és biztosító közötti szerződéses viszonyra épült, de a szolidaritás elvén alapult, ahol a munkavállalók járulékokat a jövedelem arányában fizették, de a szolgáltatásokat a bekövetkezett kockázat szerint vehették ők és családtagjaik igénybe. A biztosítási szolgáltatási jogviszonyt különböző szakszervezetek vagy betegpénztárak kezelték, így a biztosítottak nem közvetlenül az állammal álltak szerződésben. A biztosítások rendszere mindazonáltal államilag szigorúan szabályozott volt, és a biztosítók állami garanciavállalás mellett működtek. Az egészségügyi ellátások területén ez a rendszer hozzájárult a jövedelmi különbségek kiegyenlítéséhez és szociális biztonság fokozásához, amely tényezők a társadalmi béke fenntartásának fontos elemeit jelentették.

Az univerzalisztikus ellátásokat biztosító modell Lord William Beveridge nevéhez fűződik, aki 1948-ban a II. világháború után jelentkező jelentős társadalmi esélyhátrányok és az ezzel összefüggő feszültségek enyhítése érdekében Nagy-Britanniában kezdeményezte ennek bevezetését. A modell lényege, hogy az ellátások költségeit nem a befizetett biztosítási járulékok, hanem az állami adóbevételek fedezik. Az igénybe vehető szolgáltatások az egyén jövedelmi helyzetétől és az ellátás költségeitől egyaránt függetlenek, azaz univerzalisztikus módon, rászorultságtól függetlenül mindenki számára állampolgári jogon járnak. A rendszer működésének egyik alapfeltétele, hogy az ellátásban résztvevő intézmények (alap- és szakorvosi ellátók, kórházak) állami fenntartásban működjenek, hogy az adóbevételek redisztribúciója jelenthesse a költségek fedezetét. Ily módon a szolgáltatást igénybe vevők közvetett módon, az adójárulékok befizetésén keresztül vállalnak részt az egészségügyi költségek finanszírozásából.

A piaci szolgáltatás alapú modell esetén a szolgáltatást igénybe vevők piaci alapon (kereslet–kínálat), a biztosító vagy az állam általi részvállalás nélkül fizetik meg az egészségügyi ellátás költségeit.

Az egészségügyi ellátások e három alapmodelljének bármelyike kizárólagos dominanciával csak nagyon kevés országban működik jelenleg. A jellemző helyzet inkább az, hogy e modellek eleminek különböző kombinációi jelentik egy-egy ország egészségügyi ellátórendszerének alapját, és egyszerre van jelen a biztosítási alapú szolgáltatás, az állampolgári jogon járó szolgáltatás és a piaci alapon igénybe vett szolgáltatás.

Az egyes országokban működő konkrét egészségbiztosítási rendszer jellemzőire ugyanakkor további tényezők is hatást gyakorolnak. Ilyen tényezőként említhetők azokat az egyes országokban érvényesülő politikai ideológiai különbségek, amelyeket e kötet *Jóléti állam típusai, jóléti politikai rendszerek*

(Juhász – Dózsa) fejezete is már tárgyalta. Amennyiben az egészségügyi ellátások sajátosságait a jóléti politika modelljeit három kategóriába soroló Espig-Andersen-féle modell szerint vizsgáljuk, a különböző rendszerekre jellemző egészségügyi ellátások sajátosságai az alábbiakban összegezhetők:

- *Liberális jóléti államok.* Az ebbe a kategóriába tartozó államok, az egyének életébe történő a minimális állami beavatkozást preferálják, így az egészségügyi szolgáltatások túlnyomó többségének igénybe vétele nem állampolgári jogosultságon, hanem a szolgáltatást igénylő (kereslet) és a szolgáltató (kínálat) relációjában értelmezhető üzleti viszony. Ebben a viszonyrendszerben meghatározó a magánbiztosítók szerepe, ezáltal az egyének mérsékelhetik az egészségi állapotuk változásával összefüggő kiadásait. Ugyanakkor az adóelvonások mértéke nem túl magas, annak érdekében, hogy a személyes öngondoskodáskereit minél tágabbra nyissa. Az ellátások biztosításánál az állami szerepvállalás ugyanakkor meglehetősen alacsony mértékű, jobbra a baleseti és/vagy sürgősségi ellátás biztosítására (vagy annak egy részére) terjed ki.
- *Konzervatív jóléti államok.* Az ebbe a kategóriába tartozó államokban az egyének egészségügyi ellátás finanszírozásának két fontos összetevője 1. a munkajövedelem után kötelezően fizetendő társadalombiztosítási járulék, valamint 2. az önkéntességen alapuló magánbiztosítás. Az állam által biztosított ellátások alapelve a szubszidiaritás, amely elv ebben az esetben oly módon érvényesül, hogy az ellátások biztosítását az ellátottakhoz legközelebbi döntéshozatali szinten kell meghozni: mind a helyi önkormányzatoknak, mind a regionális döntéshozatali szinteknek, mind az országos döntéshozatali szintnek meg kell határoznia, hogy mely ellátásokat milyen keretek között biztosítja. A szolgáltatások ilyen való elosztása és rendszer biztosíthatja, hogy a szolgáltatásokkal kapcsolatos döntések jobban igazodjanak a helyi igényekhez és sajátosságokhoz. A konzervatív jóléti államok esetén az egyházak és a civil közösségek jelentős szerepet vállalnak az ellátások biztosításában.
- *Szociáldemokrata jóléti államok.* Az ebbe a kategóriába tartozó államok esetén, az állami redisztribúció alapján finanszírozott univerzalisztikus ellátás a jellemző. Ebből következően az egyének rászorultságuktól és a járadékfizetésük mértékétől független, azonos minőségű államilag szervezett ellátásban részesülhetnek. A munkavállalókat ugyanakkor viszonylag magas, a jövedelem mértékével progresszíven emelkedő adófizetési kötelezettség terheli. Ez a bevétel biztosítja az állami redisztribúció működésének és ebből következően az univerzalisztikus ellátás biztosításának a lehetőségét.

A különböző politikai elvek szerint működő jóléti államok ideáltipikus ellátási modelljei napjainkban szintén nem működnek kizárólagos dominanciával, hanem a modellekben szereplő megoldások kombinációi képezik az ellátások alapján. Annál is inkább, mert a piaci finanszírozással működő ellátások bizonyos ellátási területeken minden országban jelen vannak. Ugyanakkor egy adott állam jóléti politikákkal összefüggő értékválasztása az aktuálisan érvényes egészségügyi szolgáltatási rendszer működését jelentősen meghatározza.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Black, D. (1980): *Inequalities in Health: Report of a Research Working Group*. Department of Health and Social Security, London.
- Carney, K.J. (2023): *A History of Public Health from Past to Present*. Jones & Barlet Learning Burlington, MA.
- Engel, G. L. (1977): „The need for a new medical model: A challenge for biomedicine.” *Science*, 196 (4286), 129–136. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.847460>
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Tree Worlds of Welfare Capitalism*. University Press, Princeton, 19–34. Magyarul: Mi a jóléti állam? In Ferge Zs. – Lévai K. (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins, Budapest.
- Jenei, Gy. (2008): *Bevezetés a társadalompolitikába*. Aula Kiadó, Budapest.
- Kincses, Gy. (2023): Az egészségpolitika célja, története. A magyar egészségpolitika története In Ádány, R. – Kiss I. – Paulik, E. – Sándor J. – Ungvári Z. (szerk.): *Megelőző orvostan és Népegészségtan*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Kishegyi, J. – Makara P. (2004): *Az Egészségfejlesztés alapelvei. Az Ottawai Egészségfejlesztési Charta*. Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest, 9–14.
- McLeroy K.R. – Bibeau D. – Steckler A. – Glanz K. (1988): „An ecological perspective on health promotion programs.” *Health Education Quarterly*, 15 (4): 351–77. DOI: <https://doi.org/10.1177/109019818801500401>
- Mészáros, E. (2002): „Az ember és a környezete az ipari forradalom előtt.” *História* 5–6. szám.
- Rosen, G. (1993): *A History of Public Health*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Stáhl, T. – Wismar, M. – Ollila, E. – Lahtinen, E. Leppo, K. (szerk.) (2006): *Health in All Policies. Prospects and potentials*. Ministry of Social Affairs and Health and European Observatory on Health Systems and Policies, Helsinki.
- Urbán, L. (1995): „Közcélú szabályozás hatáselemzése (Public policy-elemzés)” *Közgazdasági Szemle*, XLII. évf., 1995. 3. sz, 270–278.
- WHO (1989): *Constitution of the World Health Organization*. WHO, Geneva.

Foglalkoztatáspolitikai, munkaerőpiac

NYIKOS ATTILA – JUHÁSZ GÁBOR

BEVEZETÉS

A jóléti állam prosperitásának időszakában, a II. világháború befejezésétől egészen az 1970-es évek elején bekövetkezett olajválságig kiszámítható, stabil munkaerőpiac és növekvő foglalkoztatottság volt jellemző a jóléti rendszereket működtető fejlett gazdaságokban. Az 1970-es éveket követően azonban jelentős változásokhoz – lassuló gazdasági növekedéshez, globalizációs és demográfiai kihívásokhoz, munkanélküliséghez és új típusú szociális kockázatokhoz stb. – kellett, hogy alkalmazkodjanak a fejlett jóléti országok munkaerőpiaci feltételeik tekintetében is. Az ipusztársadalomból a posztipusztársadalomba történő átmenet kihívásai között megjelent tartós és egyben tömeges munkanélküliség a munkaerő-piaci- és foglalkoztatáspolitikák átalakításához vezetett. Az 1980-as és 1990-es években mind gazdasági-, mind pedig társadalmi szempontból egyre nagyobb gondot okozó munkanélküliség kezelése érdekében történt intervenciókra utalnak a foglalkoztatáspolitikában ebben az időszakban megjelent *workfare*, *munka alapú társadalom*, *aktiválás*, *segély helyett munkát* kifejezések is. Az új megoldási kísérletek a munkaerőpiaci részvétel, a foglalkoztatás, valamint a jóléti ellátások és a szociális segélyezés komplex kapcsolatrendszerének átformálását célozták meg. A 20. század végén és a 21. században ugyancsak fontos szerepre és jelentőségre tett szert a *foglalkoztathatóság* fogalma a munkaerő-piaci politikában, amely közrejátszott abban, hogy az 1990-es évektől megnőtt az aktív munkaerő-piaci politikák és programok jelentősége a fejlett országokban (Nyilas 2012).

Napjaink munkaerőpiacot is átható változásai között említhetjük többek között a demográfiai változásokból fakadó kihívásokat, a fejlett országokban kialakult munkaerőhiányt, illetve a tovább fokozódó nemzetközi migrációs trendet, az országokban megjelenő külföldi munkavállalók integrációjával kapcsolatos problémákat. Ugyancsak jelentős kihívással állunk szemben a mesterséges intelligencia alkalmazásából következő lehetőségek és kockázatok számbavétele kapcsán is. Az aktuális kérdések között említhetjük

a foglalkoztatáspolitikai egyik kulcsfontosságú elemeként a *rugalmas biztonság (flexicurity)* fogalmát, amelyhez kapcsolódóan felvetődik a munkaerő-piaci rugalmasság és az erős szociális biztonság együttes megvalósításának lehetősége. Az említett két elvárásnak egyszerre történő elégtétel optimális megoldást jelenthet a változásban lévő munkaerő-piaci és jóléti környezethez való alkalmazkodásban (Nyilas 2012).

Az alábbi fejezetben a munkanélküliségről, a munkaerőpiacról, a munkaerő-piaci és foglalkoztatáspolitikáról, foglalkoztathatóságról, az említett fogalmak további szakpolitikákkal – köztük a szociálpolitikával – való kapcsolódásáról olvashatunk.

MUNKANÉLKÜLISÉG

A társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt jelentős nehézségeket okozó *munkanélküliség* akkor alakul ki, amikor a munkaerőpiacon túlkínálat jön létre. A piacgazdaság feltételrendszerében a közgazdászok a munkanélküliséget mint jelenséget egy bizonyos mértékig – ami nagyjából 5–6% körüli szint – elfogadhatónak tartják, amit a *munkanélküliség ún. természetes rátájaként* határoznak meg. Az oktatásból kikerülők ti. nem mindig találnak maguknak foglalkoztatási lehetőséget közvetlenül a tanulmányaik befejezése után, illetve mindig lesznek olyan személyek is a nemzetgazdaságban, akik munkahelyet változtatnak, s a két állás betöltése között bizonyos intervallumon keresztül munkanélkülivé válnak. Az említett *természetes rátától eltérő munkanélküliségről* pedig akkor beszélhetünk, ha a munkaerő kereslete nem egyezik meg a kínálatával, ami rövid távon egyaránt okozhat társadalmi és gazdasági problémákat, míg hosszabb távon – aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök (képzések, átképzések, vállalkozóvá válás támogatása stb.) alkalmazásával vagy a bérek igazodásával – kiegyenlíthető. Ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy a gazdasági növekedés (GDP) csökkenti, a recesszió (gazdasági visszaesés) pedig növeli a munkanélküliek számát (Galasi – Nagy 1997).

Azt, hogy a nemzetgazdaságban adott időszakban mekkora a munkanélküliség mértéke, azaz a *munkanélküliségi rátát* úgy számolhatjuk ki, hogy a munkanélküliek számát elosztjuk a munkaerőállomány számadatával. A *munkaerőállomány* pedig magába foglalja a nemzetgazdaságban adott időszakban jelen lévő munkanélküliek és foglalkoztatottak számát. A munkaerőállomány teszi ki a *gazdaságilag aktív*nak nevezhető népességet, míg a munkavállalási korú lakosság *inaktív* tagjai a tanulók, a nyugdíjasok, a gyermeknevelési támogatást igénybe vevők és az ún. egyéb inaktívak (Weninger 2005).

A munkanélkülivé váláshoz vezető okok alapján a *munkanélküliség különböző típusairól* beszélhetünk. Bánfalvy Csaba (2003) három fő típusát különbözteti meg a munkanélküliségnél: egyfelől *abszolút munkanélküliség* léphet fel például gazdasági válságok következményeként, amikor a munkaadók összességében kevesebb munkát kínálnak, mint amennyit a munkavállalók képesek és hajlandóak lennének felvállalni. A munkaalkalmak, foglalkoztatási lehetőségek jelentős mértékű hiánya a gazdaságban tömeges munkanélküliséget okozhat, amely az egyének és családok számára súlyos szociális következményekkel járhat. Másfelől a kereslet és a kínálat egymástól való eltérése egyes szektorokban munkaerőhiányt, míg más ágazatokban, szektorokban akár munkaerőfelesleget is okozhat. *Strukturális munkanélküliségről* beszélünk tehát akkor, amikor a kereslet és a kínálat nincs összhangban egymással a munkaerőpiacon. Az eltéréseket okozhatja például az, hogy a munkát keresők képzettsége, szakmai tapasztalata nem illeszkedik megfelelően a betöltetlen álláshelyeken elvárt képzettség- és tapasztalatbeli elvárásokhoz. Harmadrészt pedig *frikciós vagy súrlódásos munkanélküliség* léphet fel akkor, amikor lakóhely- és/vagy állásváltoztatás során, két munkahely között átmenetileg munkanélkülivé válik az egyén (Bánfalvy 2003).

A felsoroltakon túl beszélhetünk még a modernizációs folyamattal természetesen együtt járó technikai, műszaki, technológiai változások miatt kialakuló ún. *technológiai munkanélküliségről*, amely az egyes ágazatokban való gépesítés, automatizálás következményeként állhat elő. A gazdaság és a társadalom szempontjából a legnagyobb veszélyt és egyben veszteségeket azonban a *tartós munkanélküliség* okozza, amely legalább egy éven keresztül tartó állástalanság következményeként áll elő. Ugyancsak megkülönböztetünk egymástól ún. *kényszerű munkanélküliséget*, amikor a munkát keresők nem találhatnak a nemzetgazdaságban megfelelő foglalkoztatási lehetőséget a maguk számára, mert például relatíve kevés a munkaalkalom. *Önkéntes munkanélküliségről* pedig akkor beszélhetünk, amikor az állástalanok az adott munkaerőpiaci feltételek mellett nem kívánnak elhelyezkedni. A munkanélküliség további, ún. *speciális típusai* közé sorolhatjuk a *térségi-, területi- vagy regionális munkanélküliséget*, továbbá más szempontból a nemzeti etnikai kisebbségeket sújtó, ún. *kisebbségi munkanélküliséget*. *Diplomás munkanélküliségről* beszélhetünk azáltal, hogy a fejlett nemzetgazdaságok többségére jellemző módon a fiatalok képzettségi szintje meghaladja az idősebb korosztályok iskolázottságának mértékét. A generációról generációra egyre több felsőfokú végzettséggel rendelkező munkát keresővel szemben a munkaerőpiacon azonban korlátozott kereslet alakulhat ki. A képzettségi szint növekedése tehát hatással bír a gazdasági fejlődésre, közvetlen módon befolyásolva a gazdaságban adott időben létező munkahelyek számát és minőségét (Cserne *et al.* 2006).

Arra a kérdésre, hogy kit nevezhetünk *munkanélkülinek*, különböző szempontok szerint adhatunk választ. A köznyelvben általában azokat a személyeket hívjuk munkanélkülinek, akik képesek és hajlandók is lennének dolgozni, azonban aktuálisan nem találnak maguknak munkát. Közgazdasági értelemben munkanélkülinek nevezhetjük tehát az aktív népességhez tartozó azon egyéneket, akik éppen nem dolgoznak. Statisztikailag azok az egyének számítanak munkanélkülinek, akik munkavállalásra készek és egyben alkalmasak is, azonban az adott munkaerő-piaci feltételek mellett nem tudnak elhelyezkedni. Az Európai Unió statisztikai hivatala (Eurostat) szerint munkanélkülinek számít az a személy, aki munkaképes korú, nem dolgozik, de munkát keres, mivel szándékában áll rövid időn belül munkába állni. Jogi értelemben pedig azokat az egyéneket tekintjük munkanélkülinek, akik nem rendelkeznek munkajogviszonnyal, azonban a területileg illetékes munkaügyi központban regisztráltatták magukat munkanélküliként. Szociálpolitikai megközelítést alkalmazva azt a személyt nevezhetjük munkanélkülinek, aki foglalkoztatási lehetőség és így egyben jövedelemhiány miatt deprivált (javaktól megfosztott) élethelyzetbe kerülhet, amely rá és családtagjaira vonatkozóan alapvető megélhetési problémákat okozhat (Galasi – Nagy 1997).

MUNKAERŐPIAC

A munkaerőpiac bemutatásához elsősorban László Gyula szerkesztésében megjelent *Foglalkoztatáspolitikai. A munkaerőpiac és a foglalkoztatáspolitikai sajátos világa. A foglalkoztatáspolitikai eszközök változatai* (2021) című munkáját használtuk fel.

László Gyula és szerzőtársai szerint a *munkaerőpiac* a közgazdasági értelemben termelési tényezőként meghatározható munkaerő piaca, ahol az alapvető szereplők a *munkavállalók* (alkalmazottak, foglalkoztatottak) által képviselt eladók, valamint a *munkáltatók* vagy munkaadók által megszemélyesített vevők. A két oldal (eladók és vevők) között történik a sajtáságos tulajdonosságokkal jellemezhető munkaerő adás-vétele, amelyhez különböző érdekek, tranzakciók, viszonyok összessége kapcsolódik (Csehné 2011; Frey 2011; László *et al.* 2021). Ennek megfelelően a munkaerőpiac társadalmi és gazdasági struktúrák, intézmények és folyamatos komplex, bonyolult szövedékeként is definiálható (Csákó *et al.* 1994, László *et al.* 2021).

A munkaerőpiac – ahogy említettük – a munkaerő, más néven az *emberi erőforrás* piaca, amely egyfelől gazdasági értelemben vett erőforrás, amellyel a munkaadónak racionálisan gazdálkodnia kell, azaz folyamatosan gondoskodni kell arról, hogy a munkaerő „működőképes állapotban” maradjon. Ennek

érdekében a munkaerőbe, az emberi erőforrásba beruházásokat szükséges eszközölni (a munkahelyteremtéssel és foglalkoztatással együtt járó fejlesztések megvalósítása), amelyek alapján az alkalmazott munkaerőtől, mint erőforrástól is elvárhatóvá válik a gazdasági hatékonyságot és megtérülést megtestésítő kritériumok teljesítése. Másfelől a munka elválaszthatatlan a munkát végző embertől, a munkavállalótól, aki sajátos módon rá jellemző biofizikai, pszichoszociális és szociokulturális meghatározottsággal bír, amelyhez egyéni érdekek, célok, igények és szükségletek kapcsolódnak. Ennek megfelelően a foglalkoztatáshoz hozzá tartozik a munkavállalók sajátos, egyéni (emberi) karakterisztikája is. Fentiek alapján a munkaerő mint emberi erőforrás mind a gazdaságnak, mind pedig a társadalomnak egyaránt fontos szereplője, egyszerre gazdasági és szociális meghatározottsággal bíró entitás (László *et al.* 2021).

A munkaerőpiacon a munkaadók munkaerőt (dolgozókat) keresnek az általuk felkínált állások betöltése érdekében. A munkaadók vagy más néven foglalkoztatók által felkínált állások, munkahelyek keretében a munkavállalók különböző munkatevékenységek ellátására vállalkoznak. Mindezt a munkavállalók annak érdekében teszik, hogy megélhetésük biztosítása céljából jövedelemhez jussanak. A *munkaerőpiaci kereslet* kifejezi tehát, hogy adott időszakban milyen volumenben és összetételben (képzettség és tapasztalatok alapján), illetve feltételek, lehetőségek és elvárások mellett van lehetőség munkavállalók foglalkoztatására a nemzetgazdaságban. A *kínálatot* pedig azok a munkakeresők alkotják, akik éppen nem dolgoznak vagy a meglévő munkahelyeik mellett valamilyen okból kiegészítő jellegű foglalkoztatási lehetőségek után néznek, esetleg másik munkahelyet keresnek maguknak. Ahhoz, hogy a két oldalon (a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalán) adott időszakban jelentkező elvárások, érdekek és lehetőségek egymásra találjanak-e, azaz sikerül-e a munkát keresőknek megfelelő álláslehetőséget találni, a munkaadóknak pedig egyúttal az elvárásaiknak megfelelő munkaerőre szert tennie, mindkét oldal szereplőinek kompromisszumra kell törekednie. Mivel mind a keresleti, mind a kínálati oldal folyamatos változásban, átalakulásban van, ezért a munkaerőpiaci kereslet és kínálat egymáshoz való tökéletes illeszkedése – azaz a piaci egyensúly kialakulása – a valóságban gyakorlatilag nem jöhet létre, ezt pusztán elvi, maximum pillanatnyi állapotként képzelhetjük el (László *et al.* 2021).

A munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalai közti illeszkedést számos tényező gátolhatja vagy nehezítheti. A folyamatosan bekövetkező társadalmi és gazdasági változások következtében teljesen új vagy átalakuló igényekkel és elvárásokkal találják szemben magukat a munkaerőpiaci szereplők, amelyek befolyással bírnak a foglalkoztatási feltételekre, a képzettséghez, a munkakultúrához, a megtérülési követelményhez vagy a megélhetéshez kapcsolódó

szempontok változására egyaránt. A folyamatosan átalakuló munkaerő-piaci, foglalkoztatási feltételek közepette maguk a szereplők is változnak, illetve a korábban megismertek helyett új szakmák, foglalkozások, munkahelyek jönnek létre (Nagy – Kónya 2017, László *et al.* 2021).

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy a munkaerőpiac aktuális állapota, a munkaerőpiacon végbemenő változások, az azokból következő elvárások egyfelől hatást gyakorolnak mind a gazdaság teljesítményére, mind pedig a társadalom tagjainak szociális helyzetére, az egyének és a családok életminőségére. A gazdaság és a társadalom szereplői pedig ugyancsak reagálnak a munkaerőpiac oldaláról őket érintő változásokra, az azokból származó igényekre, kihívásokra és megfogalmazzák a munkaerőpiacsal szemben támasztott aktuális elvárásaikat. Mindebből következően a társadalmi és gazdasági jelenségek színtereként is aposztrofálható munkaerőpiac változásai egyaránt generálnak gazdasági és társadalmi hatásokat, amelyek akár egymással szembenálló érdekeket is megjeleníthetnek. Így kerülhetnek szembe egymással például a piac szabadsága mellett kiálló és a szociális szempontok erőteljesebb érvényre juttatását követelő érdekek és az őket képviselő érdekcsoportok. Így a gazdaság és társadalom részéről származó elvárások, kritériumok ugyancsak egyszerre befolyásolják a munkaerőpiac állapotváltozásait.

Fentieknek megfelelően a munkaerőpiacsal szemben alapvetően kettős elvárás jelenik meg. Az egyik tehát a gazdaság részéről megfogalmazódó elvárás, ami a mind mennyiségi (a kínálat volumenét tekintve), mind pedig minőségi (képzettség, foglalkoztathatóság) szempontoknak egyaránt eleget tenni képes munkaerőforrás rendelkezésre állása iránti igényként jelentkezik. Másfelől a munkaerőpiacsal szemben jelentkező társadalmi és politikai elvárás a társadalom tagjainak megfelelő életminőséget, szociális biztonságot és ezáltal elégedettséget szavatoló, igazságos, méltányos és egyensúlyi feltételek megteremtésében nyilvánul meg.

Az önmagára hagyott, minden intervenciótól mentes, ún. „tiszta” munkaerőpiac önszabályozó mechanizmusa egyedül nem képes a fenti elvárásoknak a gyakorlatban eleget tenni, ezért szükség van a munkaerőpiac szabályozására állami beavatkozás keretei között. A munkaerőpiac elsődleges „külső” szabályozója a törvényhozás, illetve a kormány, amely eszköztár lényegesebb elemei magukba foglalják a *törvényi, jogszabályi kereteket*, amelyek meghatározzák a munkaerőpiaci szereplők jogait és kötelezettségeit, a munkavégzésre, a munkaviszony létesítésére és fenntartására irányuló elvárásokat, a, a munkaidő és a munkaügyi kapcsolatok szabályait, valamint az alkalmazandó minimál-standardokat. A *biztonságpolitikai eszközök* hatással bírnak az üzletviteli tevékenységekhez kapcsolódó információáramlási, tájékoztatási és számadási elvek betartására. Az *egészségpolitikai eszközök* a munkavégző

képesség megőrzését, az *elosztáspolitikai eszközök* pedig a jövedelmek elosztását befolyásolják. A *foglalkoztatáspolitikai eszközök* a munkaerőpiaci egyensúly kialakulása érdekében igyekeznek elősegíteni a munkavállalást és a munkanélküliek támogatását. A *gazdasáspolitikai eszközök* a gazdaság belső struktúrájának és dinamikájának változtatása által befolyásolják a foglalkoztatás színvonalát, a jövedelemtermelést és -elosztást, valamint a jövedelmek nominál- és reálértékét. A *munkanélküliek ellátását biztosító eszközök* célja a munkaerő-potenciál megtartása, a munkaerőpiaci reintegráció támogatása. A *népesedéspolitikai eszközök* a demográfiai folyamatokra igyekeznek hatással bírni a születések számának növelése, a gazdasági aktivitás fokozása, a munkaképes korú népesség arányának növelése és struktúrájának átalakítása által. Az *oktatáspolitikai eszközök* egyfelől a képzésben résztvevők munkaerőpiactól távoltartásával befolyásolják a munkaerőkínálat nagyságát, másfelől pedig áthatják a kínálat szakmai színvonalát és struktúráját. A *szociálpolitikai eszközök* elsősorban társadalom-, illetve közvetve gazdasáspolitikai célokat szolgálnak az egyenlőség, a méltányosság és igazságosság elvén működő társadalmi jólét kialakításához. A túlzott vagyoni- és jövedelembeli egyenlőtlenségek kiküszöbölése, a lakosság különböző célcsoportjai (családok, idősek, gyermekek stb.) életminőségének javítása érdekében, a különböző krízisekkel, válságokkal küzdő hátrányos helyzetű, önmagukról gondoskodni nem tudók megélhetéséhez biztosításához egyaránt rendelkezésre állnak a különböző szociálpolitikai eszközök.

Fentiekén kívül a munkaerőpiac ún. *kiegészítő szabályozó eszköze* a munkaügyi kapcsolatok rendszere, amely magába foglalja a munkaerőpiaci szereplők mint szociális partnerek (munkaadók, munkavállalók és a kormányzat képviselői) közti, érdekegyeztetésen, partnerkapcsolatokon alapuló megállapodások rendszerét (László *et al.* 2021).

FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA

Foglalkoztatáspolitikai és munkaerőpiaci politika

A *foglalkoztatáspolitikai* a munkaerőpiac külső szabályozó rendszere, amelynek elsődleges feladata a munkaerőpiaci kereslet és kínálat szabályozása (Csehne 2011; László *et al.* 2021). A foglalkoztatáspolitikai a munkaerőpiacot úgy igyekszik alakítani, hogy az egyensúly és a minél teljesebb, de racionális foglalkoztatás irányába való elmozdulás mellett a munkaerőpiac működése a munkahelyteremtést, a szakmai és képzettségi struktúra keresleti igényeknek megfelelő alakulását, a népesség gazdasági aktivitását, valamint a piaci érdekek

mellett a társadalmi-szociális funkciók érvényre jutását is biztosítsa egyben (László 2007).

Az állami intervencióként végbemenő foglalkoztatáspolitikai olyan aktív politika, amely Borbély (2006) szerint a munkanélküliség visszaszorítását, a gazdaság munkaerőszükségletének kielégítését, produktív és magas szintű foglalkoztatottság elérését célozza a gazdasági növekedés és fejlődés biztosítása érdekében, amely megteremtheti a lakosság életminőségének fokozódását (Borbély 2006; László *et al.* 2021).

Ahhoz, hogy a foglalkoztatáspolitikai célok teljesülhessenek, figyelembe kell venni a nemzetgazdaság fejlettségi szintjét és állapotát, valamint a foglalkoztatási, a gazdasági és a szociális célkitűzések egymással történő összehangolásának szükségességét és megvalósításának lehetőségét.

A foglalkoztatáspolitikai passzív eszközei törvénybe foglalt, az állam által kötelezettségszerűen vállalt feladatok, amelyeket a foglalkoztatási törvény tartalmaz (az 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról). Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök között találjuk a képzések, átképzések, továbbképzések megvalósítását vagy a vállalkozóvá válás támogatását. A foglalkoztatottak folyamatos képzése és továbbképzése mellett fontos szerepet játszanak azok az intervenciók, amelyek a munkanélküliek munkaerőpiaci (re)integrációját biztosítják (Galasi 2008).

Csehné (2011) a foglalkoztatáspolitikát megkülönbözteti a munkaerőpiaci politikától a két fogalomhoz kapcsolódó eltérő funkciók alapján, illetve a két szakpolitika szereplői, intézményei, eszközei tekintetében is, amelyek részben elválnak egymástól. A *foglalkoztatáspolitikai* adott nemzetgazdaságban vagy térségi-területi alapon a foglalkoztatási lehetőségek és elhelyezkedési esélyek megteremtésére vagy bővítésére, egyben a munkanélküliség csökkentésére irányuló komplex cél és eszközrendszer. A foglalkoztatás, illetve foglalkoztatottság növelését célzó intézkedések magukba foglalják a beruházásösztönzést, ehhez kapcsolódóan a vállalkozások munkahelyteremtő, illetve foglalkoztatási képességét, egyben a munkanélküliek, munkakeresők foglalkoztathatóságát elősegítő lépéseket. A *munkaerőpiaci politika* célkitűzései elsősorban a munkanélkülivé válás megelőzésére, a munkaerőpiacról kiszoruló egyének foglalkoztatási képességeinek helyreállítására, a munkanélküliek munkaerőpiaci reintegrációjára irányulnak. Ennek megfelelően a munkaerőpiaci politika hangsúlya a kínálati oldalra fókuszál (Csehné 2011; László *et al.* 2021). A munkaerő-piaci politika keretében hozott intézkedések célja tehát az, hogy a munkaképes népesség számára megfelelő foglalkoztatási feltételek és lehetőségek alakuljanak ki (Lampert 1985; László *et al.* 2021).

Foglalkoztathatóság és munkaerő-piaci politika

Az 1990-es években az OECD munkaerő-piaci politikájában az aktív munkaerő-piaci politika hatékonyságának javítására vonatkozó javaslatok jelentek meg, amelyek az élethosszig tartó tanulást lehetővé téve igyekeztek hozzájárulni a foglalkoztathatóság fenntartásához (OECD 1998). Ennek megfelelően az OECD elsősorban tehát az aktív munkaerő-piaci politikák támogatásában, a munkanélküliek foglalkoztathatóságának javításában játszott nemzetközi szinten központi szerepet (Sinfield 2011).

A foglalkoztathatóság az 1990-es évek végén a munkaerő-piaci politika és a foglalkoztatási stratégiák alkotóelemévé vált az Egyesült Királyságban. A Brit Iparosok Szövetsége (Confederation of British Industry, CBI) és a brit kormány a foglalkoztathatóságot az egyén által birtokolt, a munkaadók és fogyasztók időben folyamatosan változó szükségleteinek kielégítéséhez nélkülözhetetlen tulajdonságok és kompetenciák összességéként határozta meg, amelyek elérésére és fejlesztésére a munkaerőt ösztönözni szükséges (Lindsay 2009). 1998-ban a foglalkoztathatóság már kiemelt témaként szerepelt a brit uniós elnökség programjában, illetve megjelent az Egyesült Királyság Nemzeti Foglalkoztatási Akciótervében, valamint a kormány „segély helyett munkát” stratégiájában egyaránt (Verhaar – Smulders 1999). A foglalkoztathatóság koncepciója az Egyesült Királyságban továbbá összekapcsolódott az Új Megegyezés (New Deal) programmal, amelynek elsődleges célja a tartós munkanélküliek, a fogyatékkal élők és más hátrányos helyzetű álláskereső (fiatalok, egyedülálló szülők stb.) foglalkoztathatóságának javítása volt. Az említett célcsoportok foglalkoztathatóságának javítása érdekében a program keretében igyekeztek a munkaerő-piaci és egyben szociális szempontból hátrányos helyzetű résztvevők munkakészségeit javítani, ezáltal a munkaerőpiaci integráció, reintegráció hatékonyságát fokozni.

Az Egyesült Királyság munkaerő-piaci politikájában különös hangsúllyal vetődött fel a tartós munkanélküliség elleni küzdelem szükségessége. Mivel bebizonyosodott, hogy a tartós munkanélküliség a munkakészségek és munkamotivációk, illetve a társas kapcsolatok leépüléséhez vezet, ezért a tartós munkanélküliség az elsőszámú felelős a strukturális munkanélküliség magas szintjének kialakulásában (Blanchard – Summers 1986; Layard *et al.* 1991; Layard 1997; Abbring *et al.* 2001). Ebből következően az aktív, a tartós munkanélküliek reaktiválását és kompetenciáik fejlesztését célzó munkaerő-piaci programokra helyeződött a hangsúly az Egyesült Királyságban a munkanélküliség csökkentése és a foglalkoztathatóság javítása érdekében. A foglalkoztathatóság céljai között a képzetebb munkaerő és a versenyképes, de egyben a társadalmi befogadást is lehetővé tevő aktív munkaerőpiac létrehozása szerepelt, amelytől

a termelékenység javulását is elvárták. Az említett célrendszer Philpott szerint a foglalkoztathatóság politikájának kettős megközelítéséhez vezetett (Philpott 1997).

A foglalkoztathatóság fogalmának és a hozzá kapcsolódó gyakorlati megoldások elterjedésének hátterében tehát kezdetben az ún. *készségalapú megoldásokra* helyeződött a hangsúly a munkaerő-piaci politikában, míg a tartós munkanélküliséghez kapcsolódó szociális problémák (társadalmi ellehetetlenülés, depriváció) tekintetében a munka központi szerepe került kihangsúlyozásra (Hillage – Pollard 1998). Másfelől kétségtelen tény, hogy a fejlett országokban az elmúlt évtizedekben végbement strukturális változások – a szolgáltatási szektor irányába történt hangsúlyeltolódás – a munkaerő kereslete és kínálata közti illeszkedéshiányhoz vezettek. Ennek következtében egyfelől megváltozott a munkaadók által elvárt kompetenciák köre. Jelentős mértékben előtérbe kerültek például a kommunikációs készségek a munkakeresés és munkavállalás során, és érzékelhetővé vált a tudásmunkához kapcsolódó kompetenciák felértékelődése a fizikai képességek helyett (Belt – Richardson 2006). Ugyancsak nőtt a részmunkaidős és rugalmasabb munkavégzés szerepe is a foglalkoztatásban. A munkaerőpiaci politika elsősorban a tartós munkanélkülieket célozta meg, és a problémák kezelése tekintetében inkább a foglalkoztathatóság egyéni aspektusaira koncentrált.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a munkaadók részéről elvárt magasabb képzettségi és készségszinthez alkalmazkodni nem tudók vagy tartós munkanélküliekké váltak vagy kénytelenek voltak a kevésbé jól fizetett, bizonytalan feltételeket mutató munkalehetőségeket elvállalni. Erre a választási kényszerre erősített rá a *segély helyett munkát* politika foglalkoztathatóságot középpontba állító programja, amely a munkanélkülieknek járó ellátások csökkentését és a szigorodó álláskeresési szabályozást használta fel arra, hogy rákényszerítse a munkanélkülieket az említett alacsony fizetésű állások elfogadására (White 2000; Lindsay 2001).

A passzív, „segélyezett” munkanélküli státuszról az aktív munkavállalói szerepkör felvállalásának ösztönzését a 2000-es évektől gyermekek után járó és további munkavállalói adókedvezmények (Child Tax Credit és Working Tax Credit) bevezetésével is próbálták segíteni kormányzati részről az Egyesült Királyságban (Bryson 2003).

A munkaerő-piaci részvételt társadalmi és gazdasági kirekesztéssel és ellehetetlenüléssel szembeni elsődleges megoldásként aposztrofáló ún. munkaközpontú jóléti állam (Evans 2001) célja, hogy minden munkaképes állampolgár számára foglalkoztatási és egyben jövedelemszerzési lehetőséget biztosítson, illetve egyben szociális biztonságot szavatoljon (jóléti szolgáltatások, ellátások nyújtásával) azoknak, akik nem képesek munkavégzésre (Powell 2000). A brit

Munkáspárt kapcsolódó álláspontja szerint „a munka nem kizárólag a jóléti ellátás leghatékonyabb formája, hanem a bűnözés és a szegénység visszaszorításának az eszköze is egyben, illetve családbarát politikaként is alkalmazható (Labour Party 1997).

Az ENSZ 2001-es deklarációja szerint a foglalkoztathatóság elsősorban a fiatalok foglalkoztatásával kapcsolatos tevékenységek – a vállalkozóvá válás támogatása, a fiatal nők és férfiak egyenlő esélyeinek megteremtése és a munkahelyteremtés fokozása – között említhető. A Fiatalok Foglalkoztatásának Hálózata (Youth Employment Network), az ENSZ támogatásával működő szervezet javaslata szerint az egyes országoknak úgy kell megváltoztatnia oktatási, szakképzési és munkaerő-piaci politikáját, hogy hatékonyan képesek legyenek elősegíteni az iskolából a munka világába tartó átmenet minél zökkenőmentesebb megvalósulását (UN 2001).

A foglalkoztathatóság fogalma és gyakorlati megvalósítása az Európai Foglalkoztatási Stratégia (European Employment Strategy) alappillérei között is megjelent 2003-ban, amelyhez eredetileg a teljes foglalkoztatás mellett a minőség és a hatékonyság fokozása, valamint a kohézió és a befogadó munkaerőpiac feladatai kapcsolódtak (CEC 2003). Az említettek mellett az emberi erőforrásokba történő beruházás és az élethosszig tartó tanulás koncepcióira épülő, rugalmasabb, hosszabb távú stratégia került kialakításra az elmúlt időszakban a foglalkoztathatóság vonatkozásában.

Fentiek alapján látható, hogy a foglalkoztathatóság fogalma differenciált módon kapcsolódott az elmúlt időszakban az egyes országok munkaerőpiaci politikáihoz. A legutóbbi két évtizedben a foglalkoztathatóság fogalma a korábbiakhoz képest gyakrabban és bővülő jelentéstartalommal jelent meg a nemzetközi szakmai diskurzusban, mára teljes mértékben integrálva a tartós munkanélküliséggel, a munkaerőpiaci szempontból hátrányt szenvedő csoportok társadalmi kirekesztésével szemben történő fellépést vagy a munkaadók és a munkavállalók között kialakuló új típusú kapcsolatokat támogatását is.

Politika-mix

A munkaerőpiacot a foglalkoztatáspolitikai mellett további szakpolitikák – gazdaságpolitika, pénzügypolitika, népesedéspolitika, egészségügyi politika, oktatáspolitikai, jövedelempolitika, társadalom-, illetve szociális/jóléti politika stb. – befolyásolják, amelynek alapján kijelenthetjük, hogy a munkaerő-piaci és foglalkoztatási folyamatok egymással összehangolt, differenciált szempontoknak megfelelően kell hogy végbemenjenek. Ez azt jelenti, hogy a különböző szak- és részpolitikák egymást kiegészítő jelleggel járulnak hozzá a gazdaság

és a társadalom fejlődésének, ezen belül a munkaerőpiac és a foglalkoztatás alakulásához.

Az *EU foglalkoztatási stratégiájában*, illetve a *Szociálpolitikai Agendában* (KOM 2000) jól visszatükröződik a foglalkoztatáspolitikai és a gazdaság-, illetve szociálpolitika között fennálló, egymást erősítő és szinergikus hatást generáló kapcsolat, amit az ún. *policy-mix* reprezentál. A *politika-mix* rámutat arra, hogy az egymást kiegészítő funkcionális szakpolitikák együttes alkalmazása hogyan segíti elő a foglalkoztatási esélyek és lehetőségek növelésén keresztül a munkanélküliség csökkenését, illetve a foglalkoztatottság bővülését, ezáltal egyfelől a társadalmi/jóléti fejlődési célok megvalósítását (fogyasztás bővülés, életszínvonal-emelkedés, szociális biztonság fokozódása), másfelől pedig egyben a gazdaság igényeinek a kielégítését is (a szükséges munkaerőforrás biztosítása, magasabb gazdasági teljesítmény elérése, államháztartási, ezen belül pedig a társadalombiztosítási rendszerek fenntartható finanszírozásának szavatolása). A 2003-as Kok-jelentésben rögzített javaslatok alapján az EU 2005-től bevezette az ún. *integrált iránymutatások rendszerét*, amely igyekezett a gyakorlatban hatékonyan megvalósítani a gazdasági, a foglalkoztatási és szociális/jóléti célok, érdekek, szempontok egymást erősítő együttműködését (Gács 2005; László *et al.* 2021). Ugyanezen elv került megfogalmazásra az elmúlt évtizedben konkretizálódott *flexicurity-tételben* is, amely szerint a foglalkoztatáspolitikai szempontból elvárt foglalkoztatásbővülés (több és jobb munkahely létrehozás a gazdaságban) csak abban az esetben valósulhat meg, ha a gazdaság által megkívánt *rugalmasság (flexibility)* és a munkavállalói elvárásoknak elegendő *biztonság (security)* együtt kerül érvényesítésre (KOM 2007; László *et al.* 2021). Ez azt jelenti, hogy a foglalkoztatáspolitikai alakításában egyszerre, egymással összefüggésben játszanak szerepet a munkaerőpiaci, a gazdasági és a szociális/jóléti célok és elvárások, ami a foglalkoztatáspolitikai ún. „három optimalizálási” szempontrendszer.

A munkaerőpiacra irányuló társadalmi, szociális, jóléti szempontok és célok

Az alapvető munkaerőpiaci, foglalkoztatási célok tekintetében minimum négy megvalósíthatósági/elérhetőségi szintet, fokozatot célszerű megkülönböztetni László Gyula és munkatársai szerint. Ezek között az elsődleges munkaerőpiaci cél a foglalkoztatás magas szintjének biztosítása. A második és harmadik célkitűzés a munkaerő-kínálat (aktivitás) és a munkaerő-kereslet megtartása (munkahely-megőrzés), a negyedik pedig a kereslet és a kínálat közti illeszkedés biztosításához kapcsolódik, amit a *matching* kifejezéssel jelölhetünk (László *et al.* 2021).

A munkaerőpiac a gazdasági célok és érdekek mellett *társadalmi, szociális, jóléti célok, elvárások* komplex módon való megjelenésének és megvalósításának színtere is egyben. A társadalmi, szociális, jóléti célok és elvárások gyakorlatban történő érvényesítése a munkaerőpiac részéről inkluzív, kohéziós, (re)integráló karaktert és hozzáállást is igényel. Az ehhez kapcsolódó jellegzetességek a mindenki számára elérhető és kihasználható, a foglalkoztatáspolitikai által támogatott munkaerő-piaci lehetőségek és esélyek rendelkezésére állásában kell, hogy visszatükröződjenek. Azaz a foglalkoztatáspolitikának a munkaerő-piaci részvételt, a minél magasabb szintű foglalkoztatottságot a munkaerő-piaci és társadalmi (re)integráció egyidejű elősegítésével kell támogatnia. Így válik az aktív foglalkoztatáspolitikai a leghatékonyabb szociálpolitikává, amelyben a *segély helyett munkát* elv hozzájárul a szegénység és kirekesztettség visszaszorításához is. A foglalkoztatási és egyben jövedelemszerzési lehetőségek rendelkezésre állása szavatolhatja a szociális biztonságot az egyének és családtagjaik számára. A foglalkoztatás bővülésével nemcsak a munkanélküliek, hanem a társadalmi értelemben marginalizálódó, leszakadó egyének és csoportok száma is csökkenthető. A foglalkoztatáspolitikai, illetve a magas szintű foglalkoztatottság tehát tevékenyen hozzájárulhatnak a társadalmi, szociális, jóléti célok és érdekek megvalósításához. A munkanélküliség megelőzése, az új munkahelyek létrehozása, a jövedelmek vásárlóértékének megőrzése érdekében tett erőfeszítések nem pusztán gazdasági, munkaerő-piaci érdekeket szolgálnak tehát, hanem társadalmi beilleszkedést, a megélhetés biztonságát is szavatolják az egyének számára. A foglalkoztatáspolitikai szociálpolitikával való egymást kiegészítő jellegű együttműködése nem pusztán az egyének és családok esetében, hanem települési, regionális, nemzetgazdasági szinteken egyaránt hozzájárul a társadalmi és gazdasági fejlődés, illetve a társadalmi és gazdasági kohézió előmozdításához (László *et al.* 2021).

Hátrányos helyzet a munkaerőpiacon

Minden kor, minden társadalmi kitermelte a maga hátrányos helyzetű egyéneit és csoportjait, akik sajtárságos személyes tulajdonságaik vagy társadalmi helyzetük, mostoha körülményeik miatt kevesebb lehetőséggel, eséllyel, gyengébb érdekérvényesítés potenciállal próbáltak úrrá lenni a nehézségeken.

A szakirodalmat nézve a hátrányos helyzet fogalma nehezen definiálható, hiszen különböző forrásai, előidéző okai lehetnek, illetve differenciált formában, módon – hátrányos megkülönböztetés (nemi, nemzeti, etnikai vagy vallási alapon), családi körülmények, szociális helyzet, fogyatékoság, deviancia,

munkanélküliség, alacsony iskolázottság – fordulhat elő. Foglalkoztatási szempontjából azt az egyént tekinthetjük *hátrányos helyzetűnek*, aki a munkaerőpiacon való elhelyezkedéshez az átlagnál alacsonyabb esélyekkel, lehetőségekkel rendelkezik (Türóczyné 2008).

A hátrányos helyzetet eredményező külső tényezők származhatnak a gazdaság működéséből, települési, területi hátrányokból, infrastrukturális hiányokból, elégtelenségekből vagy negatív diszkriminációt generáló tényezők alapján. A munkaerőpiacon való elhelyezkedés esélyeit és lehetőségeit azonban a munkát kereső egyének személyes tulajdonságai is jelentős mértékben befolyásolják (Bakó *et al.* 2014), amelyeket a hátrányos helyzetet előidéző belső tényezőkhöz sorolhatunk. Itt említhetjük az életkorhoz, nemi hovatartozáshoz, nemzeti-etnikai értelemben vett származáshoz, családi állapothoz, lakhatáshoz, az egészségi állapothoz, a képzettséghez, valamint a bejárt életúthoz kapcsolódó hátrányok körét. Ugyancsak problémát jelenthet, ha valaki információs vagy alapvető ismeretek (például munkaerő-piaci) hiányával jellemezhető. Az említett hátrányok természetesen egyszerre is megjelenhetnek egy-egy munkát kereső esetében, ilyenkor beszélhetünk halmozottan hátrányos helyzetről (László *et al.* 2021).

A hazai munkaerőpiacot nézve, fentiek alapján a következő csoportokat sorolhatjuk a hátrányos helyzetű csoportok közé: a fiatalok, a pályakezdők (nagyobb mértékben ők is a fiatal korosztályhoz tartozhatnak), a kisgyermeket egyedül nevelők (általában nők), a képzetlenek, illetve az elavult vagy alacsony képzettséggel rendelkezők, az egészségkárosodással vagy fogyatékossággal élők, illetve csökkent munkaképességűek, az időződő korosztály, a vidéken, kistelepülésen élők, a nemzeti, etnikai kisebbségek tagjai, a tartós munkanélküliséggel küzdők, a GYES-ről, GYED-ről a munkavállalásba visszatérők, a hajléktalanok, a büntetett előéletűek, a büntetésvégrehajtási intézményekből szabadulók, a drogfogyasztók, illetve a nagycsaládosok (Csoba 2009).

A munkavállalókat érintő szociális-jóléti, gondoskodáspolitikai eszközök

A globalizáció, a technológiai fejlődés és a demográfiai változások, pandémia és a nemzetközi migráció fokozódása új kihívások elé állították a jóléti rendszereket. Az állam által biztosított jóléti-szociális és foglalkoztatáspolitikai eszközök önmagukban már nem képesek ellensúlyozni az említett változásokból fakadó hátrányokat, így az állami intervenció mellett az elmúlt időszakban előtérbe kerültek a munkaadói oldalt képviselő, aktiváló, ösztönző intézkedések. Az említett eszközök célja a munkaerőpiac dinamikusabbá tétele,

a munkavállalók alkalmazkodási képességének fokozása képzések, átképzések alkalmazásával, munkahelyi jóléti szisztémák működtetésével, a munka és a családi élet összehangolásának támogatásával. A tapasztalatok alapján látható, hogy a két szereplő jóléti-szociális vállalásai tekintetében az állami szerepvállalás csökkenő, míg a vállalati felelősségvállalás növekvő részarányt mutat.

A szociális-jóléti eszközök megoszlása az egyes országok között különböző képet fest. Ugyanígy, a szociális-jóléti eszközök állam és a munkaadók közti megoszlása is differenciált képet mutat országonként és alapvetően függ az adott ország jóléti-szociális rendszerétől, gazdasági helyzetétől, valamint a munkaerőpiaci szabályozásoktól. Az állam és a vállalatok közötti szerepmegosztás természetesen jelentősen függ az adott ország szociális rendszerének felépítésétől. Míg például a skandináv országokban az állam meghatározó szerepet vállal a szociális-jóléti eszközök biztosításában, addig az Egyesült Államokban a vállalatok szerepe hangsúlyosabb (Esping-Andersen 1990; Tomka 2008). Magyarországon az állam biztosítja az alapvető szociális ellátásokat, míg a vállalatok kiegészítő juttatásokkal járulnak hozzá a munkavállalók jólétéhez. A munkáltatók egyre nagyobb szerepet vállalnak gondoskodáspolitikájuk kialakításában és végrehajtásában, különösen az egészségügyi juttatások, a rugalmas munkavégzés, a képzési programok, és a családbarát juttatások terén. Ezek a juttatások nemcsak a munkavállalók elégedettségét és megtartását segítik elő, hanem a vállalatok versenyképességét is növelik a munkaerőpiacon (Juhász 2024).

A Covid-19 vírus által okozott pandémia jelentősen felgyorsította a távmunka és a hibrid munkavégzés elterjedését (Bereczki 2024). Egyre több vállalat kínál lehetőséget a *rugalmas munkaidőre* és az *otthoni munkavégzésre*, amelyet sok munkavállaló nagyra értékel a munka–magánélet egyensúlya szempontjából. Ugyancsak növekvő figyelem irányul továbbá a *mentális egészségre*, stresszkezelési programok, pszichológiai tanácsadás és mentális egészségnapok bevezetésével. Az egészséges életmód támogatása, *sportolási lehetőségek* biztosítása és az *egészségmegőrző programok* egyre népszerűbbek.

A gyorsan változó technológiai környezet és munkaerőpiaci igényei miatt a vállalatok egyre inkább támogatják a folyamatos *tanulást és továbbképzést*. Jellemző trend továbbá a *családbarát juttatások növekedése*. A cégek lehetőség szerint rendelkezésre bocsátanak *gyermekgondozási szolgáltatásokat* is, óvodai vagy bölcsődei elhelyezést dolgozói gyermekei számára, amelyek Magyarországon is elterjedőben vannak. Ezek a trendek azt mutatják, hogy a vállalatok egyre inkább felismerik a munkahelyi/munkavállalói jólét fontosságát, és igyekeznek versenyképes juttatási csomagokat kínálni, amelyek nemcsak a munkavállalók elégedettségét növelik, hanem a munkaerő megtartását és a munkaadó felé való elkötelezettséget is fokozzák (Juhász 2024).

TRENDEK, AVAGY A MUNKAERŐPIAC JÖVŐBENI KIHÍVÁSAI

A 21. század első évtizedei soha nem látott kihívások elé állították az emberiséget. A Covid-19 vírus által okozott krízist követően a világunk megváltozott, gyökeresen átalakult. Az említetthez hasonló, a hétköznapi életünket jelentős mértékben átható változások, globális trendek, nemzetközi történések befolyásolják a jóléthez, a foglalkoztatáshoz és az életminőséghez kapcsolódó felteteleinket és lehetőségeinket, amelyekre lokális, individuális válaszokat keresünk. Az említett változások és a belőlük fakadó kihívások a munkaerő-piaci feltételeket és lehetőségeket is áthatják (Juhász 2024). A 21. századi digitalizáció, a robotika terjedése, valamint az MI lényegében egy olyan helyzetet eredményezett, amelyre kizárólag újszerű, eddig nem létező válaszok adhatók.

Az XXI. század emberének meghatározó színtere a munkahely, ahol az emberek életük jelentős részét munkával töltik el. Az ILO és a WHO 2022-ben közreadott felmérése (Mentális egészség a munkahelyen: Szakpolitikai ismertető) szerint a világon napjainkban a munkaképes korú felnőtt lakosság legalább 15%-a (közel egymilliárd fő) mentális rendellenességekkel küzd. Minden negyedik európai munkavállaló véli úgy, hogy a munka negatív hatása az egészségére nézve, a kedvezőtlen munkakörnyezet fizikai és mentális egészségi problémák kialakulásához vezet. Az európai egészségügyi válság egyik fő okát is a mentális egészséggel kapcsolatos problémák jelentik (Bereczki 2024).

A WHO 2022-es felmérése szerint 2030-ra a munkahelyi túlzott lelki és idegi megterhelés, a pszichoszociális tényezők miatt várhatóan a depresszió lesz az egyik leggyakoribb foglalkozási megbetegedés. A munka világának gyors változásai a munkahelyi mentális egészség globális megközelítését igénylik (WHO/ILO 2022). A WHO/ILO meghatározása szerint továbbá a munkahelyi jóllét fokozása biztonságot, egészségesebb és hatékonyabb feltételrendszer kialakulását eredményezheti egy jól menedzselt szervezetben, amelyben a munkavállalók a munkájukat értelmesnek és kifizetődőnek tartják, illetve úgy tekintenek a munkára, mint az életvezetésüket támogató tényezőre. Megjegyzendő, hogy a globalizáció, a változó gazdasági és társadalmi folyamatok, a munka világának folyamatos átalakulása miatt a munkahelyi jól-lét is dinamikusan átalakul és fejlődik (WHO/ILO 2022).

A digitalizáció és az MI hatása a meglévő munkáltatói jóléti eszközrendszerekre

Az informatika és a digitalizáció XXI. századi dinamikus fejlődése, valamint a mesterséges intelligencia (MI) egyre nagyobb hatást gyakorolnak a vállalati

jóléti rendszerek, illetve eszközök alkalmazására. Az MI gyakorlati megjelenésével a munkaerő személyre szabott foglalkoztatása új dimenziókat nyit meg, amely direkt hatást gyakorol a teljes munkaerőpiacra (WHO/ILO 2022). A MI alkalmazása lehetővé teszi a munkavállalói adatok elemzését és a személyre szabott juttatási csomagok kialakítását, amelyek jobban igazodnak az egyéni igényekhez és preferenciákhoz. A MI hatékonyan képes elemezni a munkavállalók képességeit és fejlődési szükségleteit, és ennek alapján megfelelő képzést, karrierfejlődési lehetőségeket, szociális juttatási csomagokat vagy egészségmegőrzési programokat felajánlani a dolgozóknak. Az automatizált HR-folyamatok szintén segíthetnek a munkavállalói teljesítmény nyomon követésében, objektív értékelésében és személyre szabott visszajelzések nyújtásában. A felsorolt változások mutatják, hogy a MI megjelenésével a munkaerőpiac folyamatosan gyorsuló változáson megy át, amely már most is jelentősen befolyásolja annak működését, jellegét.

Az EU Tanácsának következtetései szerint a mesterséges intelligencia alkalmazása kedvezőnek bizonyulhat a munkaerőpiacra való belépés, a munkafeltételek javítása és a termelékenység növelése szempontjából. Ezek a fejlemények ugyanakkor kihívásokat támasztanak a munkaerőpiacok és a készségigények átalakítása, valamint a digitális kirekesztődés kockázatának létrejötté tekintetében. Fontos továbbá tudatában lenni mindezeknek a munkafeltételekre gyakorolt lehetséges negatív hatásaival is (Bereczki 2024).

ÖSSZEFOGLALÁS

A munkanélküliség csökkentése, a foglalkoztatottság növelése minden nemzetgazdaság alapvető érdeke. A munkahellyel, megfelelő foglalkoztatási lehetőséggel rendelkező állampolgárok az értékteremtés folyamatának résztvevőiként egyben adó- és járulékbefizetéseket biztosítanak a központi költségvetés számára, míg a munkanélküliek segélyezése, ellátása és a munkanélküliségből származó szociális problémák kezelése igen nagy terhet ró az államháztartásra. A munkaerőpiac szabályozó rendszereként funkcionáló foglalkoztatáspolitikai egyfelől társadalmi-szociális, másfelől pedig gazdasági elvárásoknak egyszerre tesz eleget. A foglalkoztatás társadalmi funkciója az egyéni és családi létbiztonság megteremtésére irányul, gazdasági funkcióját nézve pedig a minél magasabb szintű, de racionális foglalkoztatás szervesen hozzájárul a versenyképességi és hatékonysági kritériumok teljesítéséhez. A két szempontrendszernek egyszerre kell érvényre jutnia a nemzetgazdaságban.

FORRÁSOK

- Abbring, J. H. – van den Berg, G. – van Ours, J. C. (2001): „Business cycles and compositional variation in U.S. unemployment.” *Journal of Business and Economic Statistics*, 436–448. DOI: <https://doi.org/10.1198/07350010152596682>
- Agenda 2000 (1997): *For Stronger and Wider Europe*. European Commission, Brussels.
- Agenda for social policy (2000–2005): European Commission, Brussels.
- Albert, M. (1993): *Capitalism against Capitalism*. Whurr Publishers, London.
- Bánfalvy Cs. (2003): *A munkanélküliség szociálpszichológiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Belt, V. – Richardson, R. (2006): *Employability and Local Labour Markets*. Routledge
- Bereczki, E. (2024): *A rejtélyes Z generáció. Együttműködés a mai tízen- és huszonevesekkel*. HVG könyvek, Budapest.
- Blanchard, O. J. – Summers, L. H. (1986): „Hysteresis and the European Unemployment Problem.” *NBER Macroeconomics Annual 1986*, Volume 1, 15–90. DOI: <https://doi.org/10.3386/w1950>; <https://doi.org/10.1086/654013>
- Borbély-Pecze T. B. (2010): *Új LLG szabályozás a fejlett országokban*. Forrás: <https://docplayer.hu/14384965-Uj-llg-lifelong-guidance-szabalyozasok-a-fejlett-orzagokban.html> (Utolsó letöltés: 2024.08.24.)
- Borbély-Pencze T. B. (2006): „A kompetencia fogalma a szakképzésben és a foglalkoztatáspolitikában.” *Munkaügyi Szemle*. 5. szám.
- Borbély-Pencze T. B. (2006): *Foglalkoztatáspolitikai hazánkban és az Európai Unióban*. Munkaanyag. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Borbély-Pencze T. B. (2008): Hasznosítható gyakorlatok az OECD államokban a rendszeres szociális segélyben részesülők együttműködési kötelezettségének effektív teljesítésére a szociális és munkaügyi állami (önkormányzati) és magán szférával. In Ráczné Lehoczky Zs. (szerk.): *Családsegítők, szociális szakemberek részére a rendszeres szociális segélyben részesülők beilleszkedési programjának szervezéséhez*. Szakirodalmi válogatás. Állami Foglalkoztatási Szolgálat, Budapest, 99–120.
- Borbély-Pencze T. B. (2010): *Lifelong Guidance*. Szent István University, Gödöllő.
- Bryson, A. – Bewley, H. (2003): *Working Families' Tax Credit and Disabled Person's Tax Credit. A Survey of Employers*. Inland Revue. London.
- Bryson, L. (1992): *Welfare and the State*. Macmillan, Basingstoke. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22282-7>
- Clark, A. E. (1998): *Measures of Job Satisfaction. What Makes a Good Job? Evidence from OECD Countries*. *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers*. Forrás: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/measures-of-job-satisfaction_670570634774 (Utolsó letöltés: 2024.08.21.)

- COM (2007): *A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának*. COM (2007) 359 végleges, Brüsszel, 27. 6. 2007.
- COM (2010): *Új készségek és munkahelyek menetrendje: Európa hozzájárulása a teljes foglalkoztatottséghez*. COM (2010) 682 végleges, Strasbourg, 2010. 11. 23.
- COM (2012): *Út a munkahelyteremtő fellendülés felé. A Bizottság közleménye*. Brüsszel, 2012. 4. 18. COM (2012) 173 végleges.
- Commission of the European Communities (1994): *Social Protection in Europe, 1993*. Luxembourg, 44.
- Commission of the European Communities (2003): *The future of the European Employment Strategy (EES)*. Brussels.
- Commission on Social Justice (1994): *Social Justice: Strategy for National Renewal*. Vintage/IPPR, London.
- Csákó M. – Simonyi Á. – Tóth A. – Varta K. (1994): A munkaerőpiac és a munkaügyi kapcsolatok. In Csákó Mihály – Simonyi Ágnes – Tóth András (szerk.): *Változó munkaügyi kapcsolatok*. ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ, Budapest.
- Csehné Papp I. (2011): *Foglalkoztatáspolitikai*. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Cserne A. G. – Fodor I.-né – Koltai D. – Kövesi G. – Kövesi J. – Muiity Gy. – Nemeskéri Zs. – Szép Zs. – Vámosi T. – Váradi Á. (szerk.) (2006): *A felnőttek foglalkoztathatóságának növelésére irányuló komplex képzési modellek, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra*. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.
- Csoba J. (2000): „Esély vagy utópia?» A lokális munkaerőpiaci politika lehetőségei» *Esély*, 3.
- Csoba J. (2009): *Peremhelyzetű társadalmi csoportok társadalmi és munkaerő-piaci integrációja*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Csoba J. (2010): *A tisztességes munka. A teljes foglalkoztatás: a 21. század esélye vagy utópiája? Kísérletek a munka társadalmának fenntartására, s a jóléti állam alapvető feltételeként definiált teljes foglalkoztatás biztosítására*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. Szocio-téka sorozat.
- Csoba J. (2018): „Flexibilitás a munkaerőpiacon.” *Munkaügyi Szemle*, 61. évf., 6. sz., 7–20.
- Daniel, C. (1998): „The Concise NewLabourspeak.” *New Statesman* 1 May. 28–34.
- Driver, S. – Martell, L. (1998): *New Labour: Politics after Thatcherism*. Polity Press, Cambridge.
- Drucker, P. (1993): *Post-Capitalist Society*. HarperCollins, London.
- EC (2007): *A flexicurity közös alapelvei felé: több és jobb munkahelyet rugalmasság és biztonság révén*. Európai Bizottság Foglalkoztatási Szociális és Esélyegyenlőségi Főigazgatóság, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

- EC (2017): *Establishing a European Pillar of Social Rights*. COM (2017)250. 26 of April 2017. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/EN/COM-2017-250-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 20.)
- EEO (2006): *Autumn Review 2006*. „Flexicurity”. European Employment Observatory, European Commission.
- Erősné dr. Bereczki E., dr. (2024): „A mentális egészség szerepe a munkahelyen – munkaegészségügyi vonatkozások.” *Foglalkozás-egészségügy*, 1. szám. 21.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. John Wiley & Sons, Cambridge.
- Esping-Andersen, G. (1994): The State and the Economy. In Neil J. Smelser – Richard Swedberg (szerk.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, N. J., 721.
- Esping-Andersen, G. (1996): After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. In Uő (szerk.): *Welfare States in Transition*. London, 1–31. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446216941.n1>
- Esping-Andersen, G. (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford, 73.
- EU (1993): Emphasis on Working Time across the EU. *European Industrial Relations Review*, March, 278, 1. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198742002.001.0001>
- Európai Parlament (2015): *Labour Market Shortages in the European Union*. Study for the EMPL Committee.
- European Commission (2018): „The 2018. Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2016–2070).” *European Economy Institutional Paper*, 79.
- Evans, M. (2000): *Developments in British social policy*. Blackwell
- Evans, T. D. – Kane, D. P. (1996): „Sophistry: A Promising Group Technique for the Involuntary Client.” *The Journal for Specialists in Group Work*. Volume 21, 2 May 1996, 110–117. DOI: <https://doi.org/10.1080/01933929608412239>
- Freedman, D. H. (2005): *Youth employment promotion: A review of ILO work and the lessons learned*. Youth Employment Network (YEN) Papers. Employment Strategy Department. ILO.
- Frey Mária (2011): *Munkaerő-piaci intézmények és politikák*. BCE Emberi erőforrások Tanszék, Budapest.
- Frey, M. (2007): Az aktív munkaerőpiaci eszközök működésének értékelése 2001–2006 között és változásai 2007-ben. In Fazekas K. – Cseres-Gergely Zs. – Scharle Á.: *Munkaerőpiaci tükrök. 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 136–171. old.
- Gács J. (2005): Európai foglalkoztatási stratégia – Dilemmák, értékelés és jövő. In *Munkaerőpiaci Tükrök 2005*. MTA KTI – OFA, Budapest, 214–215.
- Galasi P. – Nagy Gy. (1997): *A munkanélküliség gazdaságtana*. Aula, Budapest.

- Galasi P. (2008): *Felnőttképzés és munkaerőpiac*. 4. Magyar Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferencia. Tanulmánykötet. 210–224.
- Garai P., dr. – Dr. Juhász G., dr.: „Az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazásának lehetőségei a társadalmi különbségek csökkentésében II. rész.” *Munkaügyi Szemle*, 51. évf., 2. sz, 22–25.
- Garai P., dr. – Juhász G., dr. (2007): „Az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazásának lehetőségei a társadalmi különbségek csökkentésében I. rész.” *Munkaügyi Szemle*, 51. évf., 1. sz, 12–16.
- Garavan, T. N. – Morley, M. – Gunnigle, P. – Collins, E. (2001): „Human capital accumulation: the role of human resource development.” *Journal of European Industrial Training*. 25/2/3/4, 48–68. DOI: <https://doi.org/10.1108/EUM000000005437>
- Hegyí-Halmos N. (2012): *Foglalkoztathatóvá tétel és a képezhetőség fejlesztése*. ELTE TáTK, Budapest.
- Hillage, J. – Pollard, E. (1998): *Employability: Developing a Framework for Policy Analysis*. Department for Education and Employment, London.
- ILO (2000): *World Labour Report 2000. Income Security and Social Protection in a Changing World*. Geneva.
- Juhász G. (2006): *Társadalmi és munkaerőpiaci érdekek – civil szerepek*. Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány, Kaposvár.
- Juhász, G. – Jarjabka, Á. – László, K. (2024): Examination of factors influencing organizational and employee well-being. In Benke, M. - Schmuck, R. - Riedelmayer, B.: *4th Ferenc Farkas International Scientific Conference: „Inspiring Change: Visions for the Future”: Abstract Book*. 4. Farkas Ferenc Nemzetközi Tudományos Konferencia: „Inspiráló változások, jövőképek”. Absztraktkötet. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Pécs, 166, 152–153., 2.
- Kok, W. (2003): *Enlarging the European Union: Achievements and Challenges. Report of Wim Kok to the European Commission*. San Domenico di Fiesole, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute.
- Kok, W. (2003): *Jobs, Jobs, Jobs – creating more employment in Europe*. Report of the Employment Taskforce chaired by Wim Kok, 2003. november, Brüsszel. Magyarul: Ladó Mária – Virág Edit (2004): „Még egyszer az EU foglalkoztatáspolitikájáról.” *Munkaügyi Szemle*, 48. évf., 3–4. sz.
- KOM (2000): *Sozialpolitische Agenda* Brüssel, den 28.6.2000 KOM (2000) 379 endgültig *Mitteilung der Kommission an den Rat, das europäische Parlament, den Wirtschafts- und Sozialausschuss und den Ausschuss der Regionen*.
- KOM (2007) *Gemeinsame Grundsätze für den Flexicurity-Ansatz herausarbeiten: Mehr und bessere Arbeitsplätze durch Flexibilität und Sicherheit*. Brüssel, den 27.6.2007 KOM(2007) 359 endgültig.

- Koning, J. – Mosley, H. (szerk., 2001): *Labour Market Policy and Unemployment Impact and Process evaluation in Selected European Countries*. Edward Elgar, Northampton. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781781009963>
- Labour Party (1997) *New Labour Because Britain Deserves Better* (1997 General Election Manifesto). Labour Party, London.
- Lampert, H. (1985): *Lehrbuch der Sozialpolitik*. 2. Aufl. Berlin-Heidelberg, p. 200., idézi Keller: *Einführung in die Arbeitspolitik*. 205.
- László Gy. (2007): *Munkaerőpiaci politikák*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- László Gy. (2013a): „A foglalkoztatáspolitikai célok és eszközök rendszerezése (I. rész).” *Munkaügyi Szemle*, 57. évf., III. sz, 20–31.
- László Gy. (2013b): „A foglalkoztatáspolitikai célok és eszközök rendszerezése (II. rész).” *Munkaügyi Szemle*, 57. évf., IV. sz, 20–31.
- László Gy. (szerk.) (2021): *Foglalkoztatáspolitikai. A munkaerőpiac és a foglalkoztatáspolitikai sajtós világa. A foglalkoztatáspolitikai eszközök változatai*. Wolters Kluwer, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959764>
- Layard, R. – Philpott, J. (1991): *Stopping unemployment*. Employment Institute.
- Lindsay, C. D. (2002): „Long-term unemployment and the employability gap: priorities to renewing Britain’s New Deal.” *Journal of European Industrial Training*. 26/9, 411–419. DOI: <https://doi.org/10.1108/03090590210451506>
- Lindsay, C. D. (2009): *The concept of employability and the experience of unemployment*. Employment Research Institute, The Business School, Napier University, Edinburgh.
- Little, B. M. (2011): „Employability for the workers – what does it mean?” *Education and Training*, vol. 53, no. 1, 57–66. DOI: <https://doi.org/10.1108/00400911111102360>
- Martin, J. (2000): „What Works among Active Labour Market Policies. Evidence from OECD countries’ experiences.” *OECD Economic Studies* No. 30. / I. 79–114.
- Memorandum az egész életen át tartó tanulásról*. (2000): *Commission Staff Working Paper A Memorandum on Lifelong Learning*. Brussels, 30.10.2000 SE C (2000) 1832. Forrás: www.oki.hu/eudok.asp (Utolsó letöltés: 2024.08.20.)
- Munkahelyi Egészségfejlesztés Európai Hálózatának (ENWHP) 1997. évi Luxemburgi Deklarációja* (1997)
- Nagy D. – Kónya V. (2017): *A munkaerőhiány a nemzetközi és a magyar irodalom tükrében*. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, Budapest.
- Nickel, S. – Layard, R. (1997): *Labour market institutions and economic performance*. Centre for Economic Performance, The Labour Market Consequences of Technical and Structural Change, Discussion Paper.
- Nyilas M. (2009): *A jóléti állam a 21. században*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Nyilas M. (2012): *Globális szociálpolitika*. Budapest, ELTE TáTK, Budapest.

- Nyilas M. (2012): *Nemzetközi kitekintés a foglalkoztatási- és jóléti politikák alakulásáról*. ELTE TáTK, Budapest.
- Nyilas Mihály, dr. (2012): *Nemzetközi kitekintés a foglalkoztatási és jóléti politikák alakulásáról*. ELTE TáTK, Budapest.
- OECD (2001): *Tudásmenedzsment a tanuló társadalomban. Oktatás és készségek*. Párizs: OECD Forrás: www.oki.hu (Utolsó letöltés: 2024.08.20.)
- OECD (2010): *Sickness, Disability and Work, Breaking the Barriers: A Synthesis of Findings across OECD Countries*. Paris, OECD Publishing.
- OECD (2012): *Better Skills, Better Jobs, Better Lives: A Strategic Approach to Skills Policies*. Paris, OECD Publishing.
- Official Journal (2018): „Council Decision (EU) 2018/1215 of 16 July 2018 on guidelines for the employment policies of the Member States.” *Official Journal of the European Union*. Vol. 61., 5 September, 4–9.
- Ottawa charter for health promotion (1986): Magyarul: *Ottawai charta az egészségfejlesztésről, 1986*. Forrás: <https://www.who.int/publications/i/item/WH-1987> (Utolsó letöltés: 2024.08.21.)
- Öry M. (2005): *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon*. NSZFI, Budapest.
- Philpott, J. (1997): *Working for full employment*. Routledge
- Powell, M. – Hewitt, M. (1998) „The End of The Welfare State?” *Social Policy and Administration* 32(1): 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9515.00082>
- Powell, M. A. (1999) „New Labour and the Third Way in the British NHS.” *International Journal of Health Services* 29 (2): 353–370. DOI: <https://doi.org/10.2190/TQ9F-WY05-8Q6R-3UPJ>
- Powell, M. A. (2000): „New Labour and the third way in the British welfare state: a new and distinctive approach?” *Critical Social Policy*, Vol. 20. n. 1. DOI: <https://doi.org/10.1177/026101830002000103>
- Powell, M. A. (szerk.) (1999): *New Labour, New Welfare State* Policy Press, Bristol. DOI: <https://doi.org/10.46692/9781847424983>
- Romaniuk, K. – Snart, F. (2000): „Enhancing employability: the role of prior learning assessment and portfolios.” *Career Development International*, vol 5, no. 6, pp. 318–322.
- Scharle Á. (2008): Foglalkoztatás, intézményrendszer és foglalkoztatáspolitikai. In Kólosi T. – Tóth István Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. Társ. Budapest, 257–290.
- Simmonds, D. – Westwood, A. (2008): *The United Kingdom. Boosting Workforce Development in a Skills-Based Economy*. OECD.
- Sinfield, A. (1978): „Analyses in the Social Division of Welfare.” *Journal of Social Policy*, 7: 2, 129–156. DOI: <https://doi.org/10.1017/S004727940000756X>

- Sinfield, A. (2001): *Why do we need to keep reading Titmuss?* A contribution to the Symposium Richard Titmuss Forty Years On at the SPA conference, University of Sheffield Magyarul: „Miért időszerű ma is Titmuss?” *Esély*, 2014/1.
- Sinfield, A. (2011): Credit crunch, inequality and social policy. In K. Farnsworth – Z. Irving (szerk.): *Social Policy in Challenging Times: Economic crisis and welfare systems*, The Policy Press, Bristol, 65–81. DOI: <https://doi.org/10.51952/9781847428295.ch004>
- Sinfield, A. (2013): Fiscal Welfare. In B. Greve (szerk.): *The Routledge Handbook of the Welfare State*, Routledge, London, 20–29.
- Tomka, B. (2003): „Western European welfare states in the 20th century: convergences and divergences in a long-run perspective.” *International Journal of Social Welfare*, 12. évf. (2003) 4. szám, 249–260. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9671.00280>
- Tomka, B. (2003): *Welfare in East and West*. Berlin. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783050082370>
- Tomka, B. (2008): *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Tucker, C. (2000): „The Luxembourg Process: The UK View.” *The Industrial Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*. Vol. 16/1. 71–83. <https://doi.org/10.54648/260945>
- Túróczyné Dr. Veszteg R. (2008): „Holnaptól nekem jobb lesz”. In: *4. Magyar Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferencia*. Tanulmánykötet. 266–274.
- UN (2000): *United Nations Millennium Declaration*. resolution A/RES/55/2 of 8 September 2000.
- UN (2001): *Secretary-General's Youth Employment Network. High-level Panel to Debate a Forward-looking Strategy to Create Employment*. Ecococ. Forrás: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2009/10/secretary-generals-youth-employment-network> (Utolsó letöltés: 2024.08.21.)
- Verhaar, C. H. A. – Smulders, H. R. M. (1999): „Employability in Practice.” *Journal of European Industrial Training*, vol. 23 no. 6., 268–74. DOI: <https://doi.org/10.1108/03090599910284605>
- Weninger L. (2005): *Az Európai Unióhoz való csatlakozás várható munkaügyi és foglalkoztatási hatásainak vizsgálata, különös tekintettel a képzési, felnőttképzési szükségletek vizsgálatára*. NSZFI, Budapest.
- White, S. (1998) „Interpreting the »Third Way«.” *Renewal* 6, 17–30.
- White, S. (2000): „Social Rights and Social Contract – Political Theory and the New Welfare Politics.” *British Journal of Political Science*, Volume 30, Issue 3, July 2000, 507–532. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0007123400000211>
- WHO (2019): *Új WHO-becslések a mentális zavarok előfordulási gyakoriságára konfliktus helyzetekben: szisztematikus áttekintés és metaanalízis (2019)*. Forrás: https://www.researchgate.net/publication/333726060_New_WHO_prevalence_estima

tes_of_mental_disorders_in_conflict_settings_a_systematic_review_and_meta-analysis (Utolsó letöltés: 2024.08.21.)

WHO/ILO (2022): *Mental health at work: Policy brief*. Forrás: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240057944> (Utolsó letöltés: 2024.08.21.)

Wim Kok Jelentés (2024): Frey Mária: *Az Európai Unió foglalkoztatási stratégiája 2004*. Forrás: <https://adoc.pub/az-europai-unio-foglalkoztatasi-strategiája-frey-maria.html> Utolsó letöltés: 2024.08.21.)

Professzionális segítség munkaformái (Fókuszban a közösség és a csoport)

HADNAGY JÓZSEF

*Soha nem voltunk még olyan magányosak, mint napjaink szabványosított világában, amely az egyéni érdekeket részesíti előnybe, és gyengíti a lét közösségi dimenzióját.
(Ferenc pápa, Fratelli tutti)*

A fenti gondolatok kijelölik a gondoskodáspolitikai professzionális intervencióit. Az individuum fontossága mellett, kiemelt jelentőséggel bírnak közösségeink, csoportjaink. Az egyént körülvevő csoportok, közösségek megerősítése és a velük való foglalkozás olyan gondolkodást és gondoskodást indukálnak, melynek hatására megvalósul a közösség tagjainak a támogatása és a képesség tétel a megküzdésre öngondoskodásra. A közösséghez és a csoporthoz tartozás során az egyén kiteljesedése, saját élete fölötti kontrolljának visszaszerzése a társadalmi részvételnek köszönhetően valósul meg.

A tanulmány szerzője több mint harminc éves tapasztalattal rendelkezik szociális készségfejlesztő csoportok szakmai lebonyolítását illetően. Az elmúlt tíz évben érdeklődése a közösségi munka felé irányult. Az írás során ezen tapasztalatok vezérelték. Közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés kerül a tanulmány középpontjába, mely válasz arra, a szociális beavatkozások során jellemző egyéni hangsúlyú beavatkozásokra, melyek az elmúlt évtizedekben jellemezték a segítő szakmát. A közösségi beavatkozás sajátosságainak bemutatása kerül a középpontba s a teljesség igénye nélkül a közösségi beavatkozásra alapozó egyéb munkaformák közül a csoportmunka jelenik meg még ebben az írásban. Természetesen tudjuk mennyire fontos az egyéni esetkezelés, de a szerző tapasztalatai szerint annyira elhanyagolt hazánkban a közösségi beavatkozásokhoz kapcsolódó szakmai intervenciók és a csoportokkal végzett munka egyaránt, hogy ennek fókuszba állításával egy új típusú szemlélet jelenhet meg, mely a gondoskodáspolitikai szemléletéhez is szervezettebben kapcsolódik. Előtérben a közösségek, a csoportok s erre építve lehet kialakítani egy komplex, rendszerszemléletű professzionális munkaformákat felvonultató beavatkozási rendszert. Az aktív, jelenléttel együtt járó, terepen a közösségek tagjaival végzett professzionális gondoskodás kiváló alapját képezi az igényekre választ adó, a társadalmi részvételt megvalósító segítő munkának. Ez a közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés lényege.

1. KÖZÖSSÉGI ALAPÚ SZOLGÁLTATÁSFEJLESZTÉS

1.1. Mit értünk közösségen?

Az ember beleszületik egy társadalomba, családba, társadalmi rétegbe, ami befolyásolja induló státusát. Egyén és a közösség szükségszerűen valamilyen kapcsolatban állnak egymással, függetlenül attól, hogy kisebb (pl. családi) vagy nagyobb (pl. lakóhelyi) közösségről beszélünk. A közösség nemcsak egyszerűen tagjainak és azok tulajdonságainak összessége, ugyanis az együttességben természetes többlet rejlik az egyedülélőhöz képest.

A közösség meghatározására rengeteg próbálkozás született. Az egyik megközelítés szerint, a közösség az emberi együttélés és együttműködés ősi formája. Ebben az esetben a közösséghez való tartozás alapja a beleszületés, és ritkán a szabad választás. Értékszempontú gondolkodás mentén viszont a közösség, az emberi együttműködés legmagasabb-rendű formája és olyan társulás, melyet autonóm személyiségek szabadon hoznak létre. Az egyén ilyen társuláshoz nem beleszületés vagy véletlen, hanem önálló döntés során csatlakozik (Báthory – Falus 1997).

Mérei (2006) alakzatokról beszél, és azt mondja, hogy életünk közösségi élet, ami azt jelenti, hogy különböző társas alakzatokhoz tartozunk, és ez által áttekinthetetlen kapcsolatrendszerben mozgunk. Kötődéseink több egymással érintkező, társas mezőhöz tartoznak, akik esetenként csak rajtunk keresztül érintkeznek. Társas alakzatokba lépünk születésünkkel és az iskola, a különböző termelési egységek, egyesületek, szervezetek tagjaként is. Ezen alakzatok rögzített szabályrendszere és szokásai már a belépés előtt kialakultak. Az ember nemcsak passzív részese, hanem alakítója is az őt körülvevő társadalmi alakzatoknak, állampolgári jogainak gyakorlása, civil szerepvállása és társadalmi szervezetekben való működése révén. A közvetlen alakító tényezőkön kívül a társas visszahatás rejtettebb módon is megjelenhet, ugyanis a kész szabályrendszereken belül is van lehetőség egyéni prioritások érvényesítésére.

Intézményes keretnek vagy formális alakzatnak a szokásaikkal, szabályaikkal, rítusaikkal azokat a viszonyrendszereket mondjuk, „amelyek szervezeten, törvényes jogi implikációval illeszkednek be a termelésen nyugvó társadalmi rendbe” (Mérei 2006, 34). A különböző intézmények átfedésekkel és bonyolult kereszteződésekkel egységes hálózatot alkotnak. Ez a hálózat átszövi életünket, és alapja a társadalomnak mint az emberi tevékenységek szervezetének. Intézményes alakzat a család, iskola, munkaegység, sportkörü csapat, iskolai osztály, tanfolyami csoport, szakkör stb., mert működésük társadalmilag szabályozott. Ezek az intézményes egységek nem homogének, mivel spontán társulások, klikkek és barátságok alakulnak ki, amik egybekapcsolódnak így különböző

hálózatok jönnek létre. Az intézmények szervesen illeszkednek a közösség fogalmi meghatározásához mint a közösséget alkotó társadalmi formációi. Közösségi beavatkozások szervezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az intézményrendszert sem, mely szolgáltat a közösségnek, meghatározza a közösség életét.

Az ember természetes igénye a közösségi lét, e nélkül élet- és fejlődésképtelen, így minden életszakaszban szükségszerűen kapcsolódunk különböző közösségekhez, alakzatokhoz. A közösség célja egyrészt, hogy kielégítse az egyén közösségszükségletét, másrészt valamilyen a társadalom számára fontos feladat teljesítése (Báthory – Falus 1997). A közösség további jellemzője, hogy közös célok vagy feladatok érdekében jönnek létre, melyek eléréseért közös döntéseket hoznak, és közös lépéseket tesznek. Fontos a közösségi (érzés) tudat, mert ez jelzi, hogy a közösség fontos az egyén számára és az egyén is a közösség számára. Ezáltal válik lehetővé a közösség (hatékony) működése.

Az ember egyszerre több közösséghez is tartozik, melyek különböző nagyságúak és minőségűek lehetnek. A kisebb közösségek közül jelentős szerepet játszanak az egyén szocializációjában a család, valamint más közösségek, mint az iskola, munkahely, lakóhely vagy művészeti, gazdasági, politikai stb. közösségek. Ezek a társas hatásokon keresztül befolyásolják az egyén viselkedését, választásait, kapcsolati módjait (Sallai 1996).

A „község” szó többféle tartalmat és minőséget is jelenthet számunkra. Kifejezhet emberek együtteséből álló szerveződést (az adott településért aktívan tevők községe, faluközség), ugyan akkor érték tartalmából adódóan használjuk minőséget kifejező fogalomként is, amikor azt mondjuk: de jól érzem magam ebben a községben, annyi mindent ad ez nekem, ilyen nincs is másik.

Kifejezhet lokalitást, mely a földrajzi elhelyezkedésre, szomszédági kapcsolatokra vonatkozik (egy lakónegyed községe, egy település községe), ugyanakkor az egy községhez tartozás élményéből adódó érzést, szándékot is (pl. mi egy községhez tartozunk). Tehát az együttélő, egymáshoz kapcsolódó emberek községét a céljaik és eszméik mellett az a hely is befolyásolja, ahol az együttélés történik.

Ez már önmagában hordozza az életmódra, a célokra, az értékrendre, eszmékre, etnikai és kulturális hovatartozásra vonatkozó jelentéseket is. Tehát valóban egy több jelentéssel rendelkező fogalomról van szó. Nem csoda, hogy a társadalomtudományok mindegyike foglalkozik a fogalom meghatározásával.

Talcott Parsons (1960) községi definíciója a községről: „a társadalmi rendszer szerkezetének egyfajta megjelenése, amelyik vonatkozhat személyek területi elhelyezkedésére és cselekvéseikre is” (Szelényi 1973, 15.). Parsons és követői „a társadalmi rendszert rendkívül általánosan határozták

meg, társadalmi rendszernek nevezve minden olyan társadalmi alakulatot, interakció rendszert, ahol a cselekvők meghatározott szituációban közös magatartákszabályok, normák, értékek által szabályozva lépnek egymással kapcsolatba” (Szelényi 1973, 15).

A fenti meghatározásokból látszik a fogalom kettőssége, hiszen az azonos területen való elhelyezkedés mellett fontos lesz a közösséget összekötő erők közül az érték, a norma és a cselekvéseket meghatározó különböző szabályok. Ezt a kettősséget fedezhetjük fel Minar és Geer (1969) meghatározásában is: „A közösség egy társadalmi struktúra leírása empirikus és normatív színezettel. Vonatkozik egy társadalmi egységre mint olyanra és vonatkozik ezen egység értékes voltára, amennyiben létezik vagy pedig kívánatos voltára, amennyiben nem” (Minar – Greer 1969; Vercseg 1993, 15).

A közösség fogalmának meghatározása során az elméletalkotóknál megfigyelhető a csoport fogalmának használata, illetve azzal való összevetése is.

Heller Ágnes (1970) az alábbiakat mondja a közösség meghatározása során: „A csoport a társadalmi integrációk legalacsonyabb, legkezdetlegesebb, legprimitívebb foka.” „... egy [...] magasabb rendű integráció, a közösség” (Heller 1970, 59). „A csoport lehet közösség, de lehet közösség több csoport egysége, lehet réteg is” (Heller 1970, 62.). „A tradicionális társadalmak hanyatlási periódusában jelent meg a választási lehetőség, mely szerint az ember – anélkül, hogy elbukna – otthaghatja tradicionális közösségét és újat választhat. De innen származik az is, hogy az ember megszűnik születésétől fogva közösségi lény lenni – végigélhetik életüket anélkül, hogy bárminemű közösség tagjaivá válnának” (Heller 1970, 65).

A fentiekből látszik mennyire bonyolult fogalomról beszélünk, ha azt a szót használjuk, hogy közösség. Azonban a gondoskodást megvalósító professzionális szakembernek mindenképpen kell egy felfogás arról, hogy amikor intervenciókat használnak, azt miért és hogyan teszik, s milyen elméleti alapokon nyugszik maga a beavatkozásuk. Láthattuk, hogy a közösség legalább annyira jelent társas formációt, mint minőséget. S azt is leszűrhetjük a fentiekből, hogy a közösség életét meghatározó, azt befolyásoló egyéb szerveződések – intézmények – szervesen tartoznak az adott közösséghez. Az alábbiakban tekintsük át, mitől lesz jó egy közösség, mikor működik jól egy közösség.

1.2. Hogyan működik elég jól egy közösség?

Mivel a közösség fogalmi meghatározása is nagy diverzitással rendelkezik, így még fontosabb talán, hogy olyan általános jellemzőket tudjunk megfogalmazni, melyek képesek leírni a közösség működésének sajátosságait, szükséges

kritériumait. Ezt tesszük most Varga – Vercseg (2001) alapján. Ezek áttekintése azért is nagyon fontos lesz, mert amikor közösséggel dolgozunk vagy a közösségi alapú beavatkozásra alapozva szeretnénk szolgáltatást fejleszteni, akkor elengedhetetlen az is, hogy a közösség a működéshez, az elég jó működéshez kapcsolódó készségekkel, ismervekkel tisztába legyen, azokkal rendelkezzen.

A jó közösség hatékony működése szempontjából alapvető:

- tagjai együtt tudjanak működni és dolgozni (együttműködési készség);
- a tiszta kommunikáció – a feladatokat és problémákat világosan átlátják és megbeszélik;
- a közösség tagjai közös ügyek (célok) érdekében össze tudnak fogni (összefogás készsége);
- a mi-tudat, a közösségi érzés tudatának kialakulása;
- együttes élmények szervezésére legyenek képesek, melyeket társas tevékenységek során jönnek létre;
- elfogadják egymást és kölcsönös bizalommal vannak egymás iránt;
- tudnak örülni egymás sikerének, illetve át tudják érezni egymás problémáit, kudarcait;
- a közösség tagjai nyitottak egymás felé;
- a kialakult szokásokat, szabályokat az egyének ismerik és be is tartják, valamint képesek új szokások kialakítására, fenntartására;
- biztosítja tagjai számára az egészséges versengés lehetőségét, mások érdekeinek tiszteletben tartásával;
- a közösség képes a differenciálódásra, azaz közösségi szerepek, státuszok jönnek létre melyekre a tagok önként vagy demokratikus választás során jelentkeznek;
- lesznek vezető egyének, akikre hallgatnak, akiket követnek a tagok, akik össze tudják fogni a csoportot;
- a tagok felelősséget vállalnak egymásért, együttéreznek és segítik egymást (szolidaritás és segítségnyújtás készsége);
- a kialakult konfliktusok megszüntetésén közösen dolgoznak;
- dinamikus társas egységek változása jellemzi őket, melyek kiinduló pontja az egyén, s ezt képes eljuttatni a közösség tagjai felé is nyílt kommunikációval;
- fogadja és megvitatja az egyéni ötleteket, újításokat, majd tagjai együtt döntenek a kezdeményezésekről;
- rugalmasan képesek reagálni a közösséggel szembeni kihívásokra, változásokra.

Amennyiben a fentiek megvalósulnak, az elég jól működő közösség betölti funkcióját s ezzel támogatja tagjai társadalmi működését.

1.3. A közösség funkciói

Roland L. Warren (1957) funkcionalista felfogásban közelít a közösség felé. Szerinte, ha a közösség valóban létezik, akkor annak az azonos földrajzi elhelyezkedésben, amely a fizikai és lelki biztonságot otthonként nyújtja, az alábbi öt funkciónak kell megfelelnie:

1. A szocializáció, melyen keresztül a közösség bizonyos értékeket olt tagjaiba.
2. A gazdasági boldogulás funkciója – a közösség megélhetési lehetőséget biztosít tagjainak.
3. Társadalmi részvétel, teljesítve a társasági igény iránti általános igényt.
4. Társadalmi kontroll, megkövetelve a közösség értékeinek betartását.
5. Kölcsönös támogatás, mely folyamat segítségével a közösség tagjai megvalósítják azokat a feladatokat, amelyek túl nagyok vagy túl sürgősek ahhoz, hogy egy egyedülálló személy kezelni tudja.

Warren szerint egy kisebb közösségtől egészen a nagyobb, akár települési közösségig ez az öt funkció fordul elő számtalan formában, hol formálisan, hol informálisan. De bármilyenek legyenek is a helyi sajátosságok, ezek a funkciók jelen vannak minden emberi csoportban is, melyet a szociológusok közösségnek hívnak (lásd Warren 1957, 176).

A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem térünk ki a fenti funkciók kifejtésére, holott nagyon fontos lenne, hiszen ezek a funkciók működés esetén betöltik a gondoskodást jellemző fő célkitűzéseket, s a bevezetőben említett gondolatok itt nyernek még nagyobb értelmet. A közösség önmagában képes észrevétlenül megvalósítani tagjai társadalmiasulását, integritását. Ezért is nagyon fontos ezen professzionális munkaforma sajátosságainak, folyamatának megvilágítása. A szerző ismeri a szakirodalomban megjelenő közösségi munkamodelleket, azonban ezek kifejtésére, bemutatására nem vállalkozik. A terjedelmi korlát miatt sem és azért sem, mert egy általános beavatkozási modell bemutatásával, már közelebb kerülhetünk az egyéni hangsúlyú segítői tevékenység átformálásához, s a közösségi alapú beavatkozások megszilárdításához.

1.4. Közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés modellje

A fentiek figyelembevételével a közösségi alapú beavatkozások során meg kell találnunk a közösséget, akit vagy az adott intézményrendszer jelöl ki a gondoskodást végző szakember számára, vagy a közösség kéri fel őt a közös

gondolkodásra, gondoskodásra, együttes cselekvésre, de a segítő szakember önállóan is dönthet egy közösséggel történő közös munka mellett.

Fontos, hogy a közösségi beavatkozás és az erre épülő szolgáltatásfejlesztés egyben a közösség tagjaiból álló „aktív mag” kialakulását, létrehozását is jelenti (Hadnagy 2023), mely alapját képezi a későbbi közösségi önállósodásnak, a közösség önálló cselekvésének s a társadalmi részvétel megvalósításának is.

A közösségi munka céljai között szerepel Charlie McConnell (1992) szerint a közösségek erősítése, az élet minőségének javítása és minden egyén és közösség számára egyenlő esély biztosítása ahhoz, hogy a társadalmi fejlődés előnyeiből részesedjenek.

A közösségek tagjai között azonban nem mindenki ismeri fel azokat a lehetőségeket, melyeket egy közösségfejlesztési folyamatban történő aktív részvétel, bekapcsolódás tud számára nyújtani. Ezt a szakember sem várhatja el, azonban folyamatosan törekszik arra, hogy a közösség tagjai tájékozódjanak a közös munka céljairól, eredményeiről, nehézségeiről, annak folyamatáról. Így minden tagnak lehetősége lenne valamilyen módon bekapcsolódni a közösségfejlesztésbe, azonban a bekapcsolódás mértéke, az aktivitás közösenként eltérő.

A siker egyik kulcsa, hogy a közösségi szakember képes legyen bevonni olyan tagokat az aktív munkába, akik a közösség meghatározó, véleményformáló emberei, hiszen az ő szavuk és tetteik legitimizálják a fejlesztési folyamatot, a problémamegoldást. Ők lesznek azok, akik mozgatják, behívják, értesítik, szervezik a közösségüket, s akiknek köszönhetően a folyamat későbbi szakaszában a közösségfejlesztő szakember egyre inkább kivonulhat a közösség életéből. Akkora már ott tart a folyamat, hogy a közösség megtanulja a társadalmi részvételt gyakorolni, s az aktív magnak köszönhetően önállóan működtetni, aktivizálni saját közösségét.

A gondoskodást végző szakember attitűdjét az „aktív jelenlét” jellemzi a beavatkozás folyamán, mely az aktív mag létrejöttével és annak megerősödésével változik. Folyamatosan kivonul a közösség mozgatásából s inkább facilitáló szerepet vesz fel. A jelenlétnek köszönhetően szerves részévé válik a közösségi munkának és magának a közösségnek. Ez egyrészt biztosítja a bizalom kiépítését is és azt is, hogy a közösségi igények megjelenésével olyan szolgáltatásokat indítson be a közösséggel együttműködve, melyek a közösség igényeire építenek. Így jönnek létre később a csoportok, a szabadidős formációk és az egyéni esetkezelések, a családmunka. A közösségi folyamat lehetővé teszi a folyamatos igényfelmérést és igények artikulációját, valamint az ezekre közösen kidolgozott megoldások, szolgáltatások beindítását. Ez a közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés és gondoskodás.

A beavatkozás szempontjából fontos a közösségi szakember körütekintő előzetes tájékozódása, mellyel már el is indult a közösségi beavatkozás folyamata. A módszertan kidolgozása során nagyban támaszkodtunk a közösségfejlesztési folyamatában megismert intervenciókra (Vercseg 2004).

A közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés általános folyamata:

1. *Tájékozódás, megfigyelés.* Ebben a lépésben előzetesen tájékozódni kell a közösségről, annak sajátosságairól, összetételéről. A közösség életét meghatározó intézményrendszert meg kell ismernünk s fontos lesz a mindennapi élet megfigyelése, hiszen ekkor feltárulkoznak azok a közösségi tagok is, akik később aktívabb szerepet vállalhatnak a közösségi beavatkozásba.
2. *Interjú.* Az interjú alatt a közösségfejlesztésben ismert módszert értjük, melyet a helyben élő közösség tagjával végezzük el, akit vagy ajánlás útján csatornáznak be az interjú folyamatába, vagy a mindennapi élet megfigyelése során az általunk véleményformálónak vélt személlyel folytatjuk le. Nagyon fontos a beavatkozás ezen szakaszában, hogy megtaláljuk a közösséget mozgató, a véleményüket hangoztató és a közösség által is elfogadott embereket, hiszen ők kezdik majd életre hívni az aktív magot. Az interjú során elhamarkodott lenne a „diagnózisalkotás”, de nagyon sok probléma fog a felszínre kerülni, melyek jó alapját képezik majd a közösséget szélesebben megszólító fórumnak. Az interjúk esetében akkor álljunk meg velük, ha már nagyon sok hasonló véleményt hallottunk. Nagyon fontos szempont, hogy ne húzzuk nagyon sokáig az interjú folyamatát – egy interjúnál sem és összességében sem –, hiszen a közösség között terjed a híre annak, hogy elindult egy közös gondolkodás, s mivel a következő lépésnél jutunk el a szélesebben értelmezett közösséghez, így az aktivitás elvesztése miatt sem érdemes nagyon elhúzni a feltárás folyamatát.
3. *Fórum.* A fórum egy kiemelt fontossággal bíró beavatkozás a közösségi munka szempontjából. Ide lehetőség szerint a közösség minden tagját meghívjuk, s bármennyi közösségi tag jön el annak nagyon örülünk, hiszen velük együtt fogunk dolgozni a közös célokért, melyeket itt egyeztetünk. A megbeszélés fő fókusza az interjúk során az interjú alanyok által felvetett problémák és változtatni való dolgok, azonban az is nagyon fontos, hogy a közösség pozitívumai, az életter előnyei, az emberi gesztusok, melyek előre viszik a közösséget, szintén elhangozzanak, s arra reagálhassanak a fórumon résztvevők. Ez egy tematizált beszélgetés, melyet a gondoskodást facilitáló szakember vezet. Legfontosabb célja, hogy a közösség tagjai kapcsolódni tudjanak a problémákhoz, a felvetett változtatásra szánt dolgokhoz és egymáshoz. Ez a fórumot vezető szakember feladata

és felelőssége. Itt sem érdemes sok fórummal húzni az időt, egy-két találkozás után újabb lépés következik, melyben már nagyon aktív szerepet játszik a közösség azon része, akik kezdenek elköteleződni a közösségi problémamegoldás iránt. De itt még nincs problémamegoldás, még mindig csupán a feltárás és a diagnózisalkotás folyamatában tart a közösség. Kvázi a probléma megfogalmazása zajlik a közösség bevonásával. A fórum végén meg lehet kérni az ott lévő tagokat, hogy csatlakozzanak egy közös kérdőív megalkotásához, melyhez segítséget kapnak a közösségi beavatkozást segítő gondoskodáspolitikai szakembertől.

4. *Ajtótól ajtóig kérdőív.* A fórumon a tagok aktív szereplése mellett az aktív mag kialakulásának ez a beavatkozás egy nagyon fontos eleme. A fórum utolsó harmadában a közösségi gondoskodást végző szakember felkéri a tagokat, hogy csatlakozzanak egy kérdőív megalkotásához, melyben segítséget kapnak a szakembertől. Itt a fórumon elhangzott problémákat kell egy megszólítás és a közös probléma megoldásra való felhívó rövid szöveg után felsorolni, amire majd a kitöltők jelezhetik egyetértésüket vagy elutasításukat. Azaz a kitöltők véleménye alapján láthatjuk, hogy a közösség – melyhez a kérdőívet az aktivizálódott, fórumra járó tagok viszik ki – mit gondol problémaként. Minél többen értenek egyet azzal az adott kérdőívben felsorolt problémával, annál inkább biztosak lehetünk abban, hogy az a legfontosabb problémája a közösségnek. Ez azt is jelenti, hogy ezeket a kérdőíveket el kell juttatni a közösség tagjaihoz, háztartásaiba, szerveződéseibe. Onnan ezt be kell gyűjteni, ki kell értékelni – mire jött a legtöbb egyetértés –, és ezt majd a közösség elé kell tární egy újabb fórum során. Ebből a folyamatból is látszódik, hogy a közösség tagjai itt már aktivizálódnak. Bekapcsolódnak saját életük, életterük, környezetük megváltoztatásába, jobbra tételébe, azaz kialakul az aktív mag, mely fő mozgató rúgója lesz a közösségi alapú szolgáltatás-fejlesztésnek. Ezek után jönnek a megoldásokat kereső fórumok.
5. *Megoldásorientált fórumok.* Az ajtótól ajtóig kérdőív eredményeit a közösség tagjai – akik részt vettek a megalkotásban, terjesztésben, visszavételben, elemzésben – tárják a közösség elé, amire szintén meg kell hívni minden közösségi tagot. A közösségi gondoskodást végző szakember feladata, hogy a megoldásorientált fórumon tematikus beszélgetés segítségével facilitálja a közösséget, és az aktív magot a megoldások keresésére.

Amikor eljutottunk a közösségi beavatkozás ezen szakaszába, a közösség a segítő aktív jelenléte mellett képessé válik használni a fórumok által felkínált bekapcsolódási és konstruktív diskurzus lehetőségét. Közösségi megoldásokat keresnek a felvetett problémákra.

Ekkor válik nagyon fontossá a közösség életét meghatározó intézmények, szolgáltatások bevonása ebbe a problémamegoldó folyamatba, melyekbe már az aktív mag tagjai is bekapcsolódnak. Tárgyalásokat kezdeményeznek, egyeztetéseken vesznek részt, és folyamatosan keresik a közösségi megoldásokat. Változik a közösség tagjainak is a szerepe, hiszen egyre aktívabbak lesznek, és intézik a saját közösségük életét. Változik a közösségi gondoskodást végző szakember feladata és szerepe is, hiszen egyre nagyobb teret tud adni a közösség tagjainak mind a fórumok vezetésében, mind pedig a konkrét probléma megoldásban is. Viszont az intézmények, döntéshozók bevonásában még nagyobb kompetenciával rendelkezik – kapcsolati hálójuk kiterjedtebb –, mint a közösség tagjai, így erre irányulnak az intervenciói is. Azonban nemcsak ez a változás jellemzi a folyamatot, hanem az is, hogy a fórumoknak és a közös gondolkodásnak köszönhetően megjelenik a közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés lehetősége. A beszélgetéseken nagyon sok igény fogalmazódik meg a tagok részéről, melyek más munkaformák megjelenését hívják életre. Megjelennek a szabadidős foglalkozások lehetőségei hiszen a közösség megtapasztalja a közös együttlét és gondolkodás erejét. Létrejöhetnek klubok a hasonló érdeklődésű közösségi tagok között. Megjelennek az együtt töltött időnek és a bizalomnak köszönhetően az egyéni problémák, a családban, munkahelyen jellemző kihívások, melyek kiváló lehetőséget biztosítanak új szolgáltatások bevezetésére. Egyéni esetkezelés, csoportmunka, családok segítése. A közösségi alap és kiindulás a gondoskodás megvalósulásának azon biztosítója, mely a közösséget alkotó egyének igényeire szerveződik, azután, hogy megéli a közösséghez tartozást és a közös cselekvés, problémamegoldás erejét. Ez a közösségből kiinduló szolgáltatásfejlesztés és gondoskodás lényege.

Természetesen az általános folyamatnak nincs vége. Folyamatos fórumok segítségével zajlik a közösség tájékozódása a problémamegoldó folyamat eredményeiről, nehézségeiről, akadályairól, amire újra reagálhatnak.

6. *Tájékozódó, értékelő, visszacsatoló fórumok.* Az aktív mag nem szakadhat el a közösségtől. A rendszeres időközönként életre hívott tájékozódó, értékelő fórumokon a közösség folyamatosan tájékozódik arról, hogy áll a közösségi problémamegoldás. A felelősség mindenkié. A részvétel is mindenki sajátossága. Be lehet kapcsolódni, részt lehet venni, közös döntéseket lehet hozni, azaz a közösség tagjai megtanulják, képessé válnak a társadalom demokratikus folyamataiba való aktív bekapcsolódásra. Aktív, cselekvő módon képes saját közösségének a tagja lenni. Ezáltal megoldódnak a problémák, artikulálódnak az egyéni igények, melyre szakmai intervenciókkal válaszokat lehet adni, s új nehézségek, igények fókuszba állításával, új beavatkozásokba lehet kezdeni. De ez már a közösség által irányított beavatkozás lesz, s a közösség igényeire

létrejövő szolgáltatás, mely akár lehet egy csoport is. Azonban, hogy mit értünk a csoport alatt, mint a professzionális segítség másik munkaformája, azt az alábbiakban tisztázzuk.

2. CSOPORTMUNKA, MINT A GONDOSKODÁSPOLITIKAI PROFESSZIÓ MUNKAFORMÁJA

A fentiek figyelembevételével mellett láthatjuk, hogy a közösségi alapú szolgáltatásfejlesztés bemutatása alapján megjelenik a közösségben a kisebb társas szerveződésben folytatott munka igénye is. Vannak emberek, akik a közösségre jellemző működéstől eltérő intimitásra vágnak, s azt is felismerik, hogy gondolataikkal, kérdéseikkel, élethelyzetükben megjelenő kihívásokkal nincsenek egyedül. Várják, keresik a közösségi fórumokon kívül azokat a lehetőségeket, melyek lehetővé teszik a megosztást számukra, és a közösségtől eltérő, személyes kihívásaikra adnak válaszokat, csoportos munkaforma keretein belül. A tanulmány további részében arra keressük a választ, hogy mit jelent a csoportmunka fogalma a gondoskodáspolitikai professzionális intervenciók sorában. Módszertani ajánlást adunk a gondoskodás során létrehozott csoportok működtetésére Hadnagy (2001, 2004, 2017) tudományos közleményei alapján.

2.1. A csoport és a csoportmunka fogalma

A csoportmunka fogalmat nagyon sokszor használjuk a mindennapokban, de jelentős gondolkodók is foglalkoztak a fogalom tisztázásával. A *Magyar Larousse Enciklopédia* (1991) az alábbiakat írja erről a terminusról:

- „Valamilyen feladatra egységbe tömörült, szervezett alakulat.”
- „Képen, szobron a művészi hatás érdekében személyek, tárgyak rendezett együttese.”
- „A csoport tetszőleges számú, egymással közvetlen kapcsolatban álló személyekből áll, akiknek társulására jellemző a közös motívum vagy cél, amely létrehozza a csoportot, rendelkezik csoportnormákkal, a tagok különböző szerepeket és pozíciókat foglalnak el a társuláson belül, s kölcsönös érzelmi hálózat alakul ki a résztvevők között.”

Az utóbbi meghatározásból kiemeljük a „feladat”, a „rendezett együttes”, a „közös motívum vagy cél”, a „normák”, a „pozíciók”, a „szerepek és a kölcsönös érzelmi hálózat” fogalmakat, melyek fontosak lesznek az általunk használt csoportmunka fogalom kialakításához.

Mérei (1989) szerint csoporton összeverődött tömeget értünk, „mely nem intézményesen alakul ki, és csak fejlődése során intézményesedik”. Az „együttességről, mint helyzeti erőforrásról” beszél. Ez igen tág fogalomnak bizonyul, ezért fontos a kiscsoport meghatározását is idéznünk: „olyan emberek együttese, amelyben a résztvevő egyének egymást közvetlenül érzékelik, s egymással folyamatosan vagy rendszeresen interakcióba lépnek.”

Foulkes (2000) szerint a terápiás csoport tagjai közösen teremtik meg azt a normát, amitől egyénileg valamennyien eltérnek. Felfogásában, a csoportra mint mátrixra tekinthetünk, amely „az egyén mentális folyamatainak hálózatát, találkozásuk, kommunikációjuk és kölcsönhatásuk lélektani közegét” jelenti.

Ebből is látszik, hogy a csoportfogalom használata eltérő. Két részre bontható az az összefüggés, amelybe a csoportot helyezik. Az egyik megközelítés esetében mint társadalmi formációt kezelik, hiszen mindennapjainkban is sok csoportnak vagyunk a tagjai (pl. tanulócsoporthoz, munkacsoport stb.). Másrészt, mint az emberi pszichikumot megmozgató, azzal foglalkozó szerveződési egységet tekintik. A csoport mint társadalmi formáció kapcsolatot biztosít az egyén és a társadalom között, ugyanakkor az általa felkínált lehetőségekben az egyéni különbségek megmutatkozhatnak, a tagok sajátosságai más jelenlévők hatására változhatnak, azaz a lélektani munka helyszínéül is szolgálhat.

Arról, hogy hogyan működünk csoportban, sok információnk van, hiszen családban, munkahelyen, iskolában, klubokban csoportok részesei vagyunk. Ám az itt szerzett tapasztalatok nem állnak össze feltétlenül reflektált tudássá. A mesterségesen szervezett csoportok lehetőséget teremtenek tagjaik számára az önreflexió képességének megtanulására, aminek eredményeképpen visszatérve a saját életterükbe hatékonyabb működésre lesznek képesek.

A pszichológiai szakirodalom, ha csoportról beszél, akkor általában a kiscsoportot érti alatta, amely 5–15 fő közötti tagsággal rendelkezik (Pataki 1980). A gondoskodáspolitikai professziót jellemző csoportmunka esetén is ezt a számot tekintjük mérvadónak, azaz jellemzően ezzel a létszámmal dolgozunk a csoportmunka során.

Schaffer és Galinsky (1989) a pszichológiai kiscsoportok sajátosságai alatt az alábbiakat emelik ki:

- meghatározott létszám;
- kijelölt vezető, akinek az interakciók szervezésében elengedhetetlen szerepe van és tudja annak tartalmát is (célja van);
- kísérellet arra, hogy a tagok jelentős érzelmi élményhez jussanak, ami döntő lehet a változás, az új tanulás szempontjából.

A fentieket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a gondoskodáspolitikai professzionális munka során használt csoportmunka esetében a csoport egy speciális szerveződés, melyben meghatározott számú tag olyan cél elérésén dolgozik, melyek nagyon hasonlóak – de az egyéni élethelyzetek különbözőségéből adódóan –, mégis eltéréseket mutatnak. A csoport vezetője feladatokon keresztül, irányított interakciók szervezésével segíti a tagokat a feladatok elvégzésében s a tapasztalatok átgondolásában, hogy azokat később, a mindennapi életükbe beépítve hasznosítják. Természetesen rengeteg itt használt fogalom kifejtésre szorul annak érdekében, hogy pontosítani lehessen az általunk használt csoportfogalom minden részletét. Előbb azonban át kell tekintenünk a csoportmunkához kapcsolódó fogalmak, összetevők fejlődését, tartalmának változásait.

2.2 A csoportmunka kialakulása és fejlődése

A csoport elméleti megközelítéseinek első próbálkozásai a szociológia területén alakultak ki. Le Bon (1913) arról beszélt, hogy „a tömegben az egyéntől eltérő viselkedés jelenik meg, ami a tömegléleknek köszönhető. A tömegben megindul egy fertőzés, ami megváltoztatja az egyén viselkedését”.

McDougall (1920) bevezette a „csoport-egész” fogalmát. A tömeget szembe állította a szervezett kisebb csoporttal, amely hatékonyan tud cselekedni.

Freud tömeglélektani munkája 1921-ben jelent meg. Ebben a nagy társadalmi intézményekkel – katonaság, egyház – foglalkozott. Az érdekelte, hogy hogyan változik az egyén lelki működése csoporthelyzetben, hogyan válnak a belső lelki folyamatok közös csoportfolyamattá. Freud munkáiban nem merült fel a kics csoport terápiai használhatósága.

Freud (1921, 1995) szerint a „csoportba került egyénekben sajátos lélektani folyamat megy végbe, ami bizonyos betegségek tünetképződésére emlékeztet, és az egyik legkezdetlegesebb én-elhárító mechanizmussal függ össze. A csoportba került egyénben az én visszatér egy alacsonyabb ontogenetikus fejlődési szintre. Ez az oka a csoporttag impulzivitásának, érzelmi telítettségének és a mágikus jellegnek. A csoport létrejöttét nem a csoportlélek irányítja, hanem az egyénben végbemenő, hasonló felettes-én képződés”. Csoportképződés során érdeknivellálás és szelektálás folyik egyszerre. Ez biztosítja a csoport fennmaradását.

2.3 A csoportmunka nagy irányzatai és képviselői

A csoport a társadalmi létezés, közvetítés alaphelyzete, így könnyű a történeti gyökereket megtalálni. Ezért lehet a szókratészi csoportos, interaktív, önreflektív beszélgetés vagy akár a közös vallási gyakorlatok a keleti filozófiákban az egyik történeti gyökere a csoportmunkának. A társadalmi nagycsoportok bizonyos jellemzői, sajátosságai a kiscsoportokra is érvényesek. Rudas is (1990) a történelem előtti korokba nyúlik vissza, és azt mondja, hogy „a törzsi rituális táncok vagy a középkori misztérium játéka is a pszichoterápiás csoportok őseinek tekinthetők”. A terápiás és segítő csoportok történetiségében van meg egyezés, bizonyos sajátosságok megfigyelhetők:

- osztályos és klinikai alkalmazás;
- ezen belül pszichoterápiás és terápiás csoportok;
- terápia és személyiségfejlesztés (gyógyítás, egészségesekekkel foglalkozás);
- strukturáltság és folyamatra épülés;
- specifikus csoportelméletre épülés, a csoport mint forma, illetve technika alkalmazása;
- pszichodinamikus/analitikus és direktív/didaktikus/pszichoedukatív megközelítés;
- specifikus képzettség és a csoportvezetés szokványos szocializációja (Szőnyi 2005).

Az első medikális pszichológiai terápiás csoportot a szakma 1905-re datálja. Joseph Hersey Pratt 15–20 fős tüdőbetegekből álló csoporttal dolgozott, a légkörnek és az interakciónak nagyon nagy szerepet tulajdonított (Rudas 1990).

Az első csoportoknál, amelyek azután a klinikai csoport-pszichoterápiához vezettek, igen erős volt a szociális indíttatása is. Pratt mellett már szociális munkás dolgozott. A szociális szférában azonban először a casework, az egyéni esetkezelés terjedt el, majd a 30-as évektől ott is megjelent a csoportmunka. A csoportmunkát főleg feladat köré szervezték, ahol nagy hangsúlyt és szerepet kapott a tagok autonómiája (Toseland – Rivas 1997a). Ennek a fejlődését azonban a szociális csoportok kialakulásánál mutatjuk be, pontosan azért, hogy külön is érzékelhessük a párhuzamosságokat és az eltéréseket.

Az is elemzendő a csoportmunka fejlődésében, hogy Európában és Amerikában az eltérő társadalmi jelenségek miatt egészen más utat jártak be a szerzők is.

Európában az első világháború adott lökést a csoportforma használatának a szociális szakmában. Moreno 1959-ben beszélgetős csoportokat szervezett prostituáltaknak (Zeintlinger 1991). Kezdetben Európában dolgozott, majd 1925-ben az USA-ba emigrált, és ott alkotta meg a csoportok vizsgálatára

alkalmas szociometria módszerét. A pszichodráma módszerének kidolgozásával speciális terápiás módszert vezetett be a csoportmunkába, melynek lényege a lélek cselekvéssel való feltárása volt. 1932-ben ő használta először a *csoport-pszichoterápia* megnevezést, majd két év múlva megalakította az első pszichodráma színházat, ahol a közönséget bevonva alakítottak ki jeleneteket a „színészek”, s így dolgoztak fel témákat. Olyan fogalmakat vezet be, melyek később más irányzatoknak a meghatározói lesznek (pl. *találkozás (encounter)*, *szabad interakció*). A másik európai áramlat, amely meghatározója a csoportmunka történetének, a foulkesi frankfurti iskola. Foulkes (2000) mátrix-elmélete, amely az egészségességet hangsúlyozó alaklélektanra is alapoz, azt hangsúlyozza, hogy a csoport integrálja az egyéni viselkedéseket. „Az egyén a csoportban a csoport által változik.” Foulkes később módszerét *csoportanalízisnek* nevezte el. (5–8 fős kiscsoportokkal dolgozott éveken keresztül, ahol a tagok száma változott, ezt tekintik a pszichoterápiás célú csoportok alapmodelljének.)

Az európai fejlődésben kitüntetett szerepe van 1942–45 között az angliai London nortfieldi katonai kórházban megindult kezdeményezésnek. Ekkor már Foulkes itt tevékenykedett. Bionnal (1961) munkájuk során átszervezték a hierarchikus elveket képviselő katonai pszichiátriai részleget, és demokratikus, a pácienseket bevonó döntési mechanizmust alakítottak ki. Bion munkássága (*alapfeltevés, csoport, munkacsoport*) a szervezeti folyamatok önvizsgálata felé mozdult el, ami a Tawistock konferenciákon került továbbfejlesztésére.

Mivel nagy szükség volt a csapatszellemre a háború miatt, szabad teret kaptak a kísérletre, ám Foulkesék nagy hibát követtek el, amikor a külső környezetet, azaz a katonai vezetőket nem vonták be a folyamatba, a szabad beszélgetésekbe, akik emiatt ellenük fordultak. A második kísérletben már ezt a hibát korrigálták. A kísérletek a Tawistock Klinikán (London) folytatódtak, az érdeklődés elmozdult a vezetőképzés, a megelőzés, a szervezeti működés elősegítése felé. Ezzel alapozták meg a szervezetfejlesztést. A nortfieldi tapasztalatok segítséget jelenthetnek napjaink csoportmunkájának gyakorlatában is. Az igazi probléma az volt ebben a kísérletben, hogy egy hierarchizált rendszerben demokratikus döntéseken alapuló terápiás folyamatot vezettek be, ami a katonai vezetők számára nem volt meggyőző. Nem értették azt, hogy a csoport hogyan szolgálja majd a frontra visszakérült egyének parancs iránti tiszteletét és azok azonnali végrehajtását. A program kidolgozói nem tartották fontosnak, hogy bevonják a feljebbvalókat a terápiás folyamat megértésébe. Adódik a párhuzam, hogy a terepen dolgozó szociálpedagógusok is egy olyan munkaformát visznek be egy intézmény életébe a csoportmunkával, amiről általában kevesebb az ismerete és tapasztalata az ott dolgozóknak, hiszen kevésbé használt munkaforma. A csoport zártságával, titoktartásával misztikus hangulatot képes

maga körül kialakítani, s ez a kívülállót elbizonytalaníthatja, sőt a csoport „ellenségévé” is teheti. Ezért nagyon fontos ebből a történeti tényből levonni a következtetéseket, s hangsúlyt fektetni arra, hogy amikor csoporttal dolgozunk egy intézményben, vagy új szolgáltatásként csoportmunkát vezetünk be a munkahelyeken, akkor az ott dolgozókat is informálni kell a csoportok működési sajátosságairól, nem csak a tagokat. Ellenkező esetben a csoportmunkát ellehetetlenítheti a támogató környezet hiánya.

Közben a társadalomtudományokban is egyre fontosabbá vált a kiscsoportok sajátosságait leíró terület, így a 30-as években teret nyert és kialakult a szociálpszichológia.

Coyle (1930) a természetes–mesterséges, formális–informális csoportok leírásával gazdagította a csoportmunka irodalmát, de valójában a 1960-as évek jelentik a csoportkutatások fénykorát. Felismerték, hogy a csoport hat az egyén értékrendszerére, viszonyulásaira, viselkedésére, ezért ezzel a kutatási terület kibővült. Newcomb, Sherif (Aronson 1992) megfigyelései a csoportnormák alakulására vagy Asch, Sherif, Allport (Forgach 1993) vizsgálatai, melyek arra irányultak, hogy az egyén megítélését hogyan befolyásolja a csoporthelyzet, nagyban elősegítették a csoportmunka-irodalom fejlődését.

Az első amerikai analitikusok egyike volt 1925-ben Trigant Burrow (Szőnyi 2005), aki magánrendelések során szervezett csoportokat, és a terápiát *csoportanalízisnek* nevezte el. A spontaneitás, a közvetlenség, az „itt és most” interakciók, az érzések, a nonverbális jelzések megértése került a folyamat fókuszába.

Amerikában a csoport-pszichoterápia atyának mégis Samuel Slavsont (1943) tekintik, aki 1934-ben indította be klinikai programját. Magatartászavarban szenvedő gyerekek számára hozta létre Activity Groupját, azaz a tevékenység csoportot. A hangsúly a cselekvésen, önkifejezésen és az elmondáson van. Ő vezette be a *csoportdinamika* fogalmát a nem terápiás csoportok vonatkozásában.

A northfieldi kísérlethez hasonlóan Amerikában is, Massachusettsben a szociálpszichológiai kiscsoportkísérleteknek köszönhetően létrejött a NTL, azaz a National Training Laboratories, ahol első éveiben Lewin (1975) is dolgozott. Kidolgoztak egy módszert, a T-csoportot, azaz a tréning csoportot az alábbi jellemzőkkel:

- a tanulás eszköze, ahhoz, hogy bátorítsunk változást a társas rendszerben;
- új lehetőség, hogy megértsük az egyéni fejlődést és a csoportalakulást.

Lewin a 40-es években kidolgozta *mezőelméletét*, amely szintén nagy hatással volt a csoportfelfogásra. Szerinte a csoport egy erőter, amelyben komplex viszonyrendszerrel beszélhetünk, mely a csoporttagokra hat. „A társas mező nem téri jelenség, hanem a másiktól érkező felszólítások, tiltások, üzenetek

összessége.” A csoportdinamika mint önálló kutatási terület a 30-as években jött létre Amerikában Lewin nevével fémjelezve. Ő hozta létre a csoportdinamikai kutatásokat szolgáló önálló intézményt, amelyet a következő feltételek támogattak. Az a felismerés, hogy a csoportdinamikának szerepe van a munkatevékenységek hatékonyságában, több munkaterületen is használható a társadalomban (terápia, oktatás, klubok, táborok), valamint új kutatási módszerek jelentek meg a társadalomtudományok dinamikus fejlődése mellett.

Erős kölcsönhatás alakult ki az NTL és Rogers (1996) csoportfelfogása között, aki 1946-ban kezdett csoportokkal foglalkozni. Módszerét *encounternek*, találkozásnak nevezte el. Humanisztikus-egzisztencialista megközelítésével a bizalomteli, összetartó csoportlétkört, a visszacsatolást, a becsületes, őszinte konfrontációt vezeti be a csoportmunka történetébe.

Rogers (1983) a tanulás folyamata során azt a típusú tanulást tekintette a legfontosabbnak, amely belülről kezdeményezett, és felfedező jellegű. A személyközpontú megközelítés egy sajátos létezési mód. A tanulást serkentő attitűd összetevői nála a *kongruencia, feltétel nélküli pozitív elfogadás és az empátikus megértés*.

Mára a rogersi csoportmunka fogalma kiszélesedett (Buda 1989), és mindenfajta csoportmódszer gyűjtőfogalmává vált, amely „klinikailag nem beteg emberek számára önismeret fokozást és személyiségfejlesztést tűzött ki célul”. Klein Sándor is (1996) elismerően ír a személyközpontú megközelítésről, s azt mondja, hogy ma az egyik legnépszerűbb pszichoterápiás-pszichológiai-pedagógiai irányzat. „Nem mentes bizonyos politikai naivitástól, de kellő kritikával fogadva, a lényegét átvéve megsokszorozhatja például a tanárképzést, vezetőképzést, pályaválasztást, s a nevelési tanácsadó szolgáltatását.” Ebből is látszik, hogy a pszichológiai csoportok fejlődése hat minden olyan szakmára, ahol a szakember a személyiségével dolgozik.

Wolpe és Lazarus (1966) a klienst mint csoporttagot inkább pedagógiai fogalmakkal közelítette meg. Fontosnak gondolták a nevelést, és nem tekintették betegnek a tagokat. Fő céljuk volt a hiányos viselkedéselemek megtanítása a csoportban.

A módszernek három lényegi eleme van:

- modellnyújtás (a terapeuta által, filmről, videóról vagy más csoporttag által);
- viselkedéses próba;
- társas megerősítés.

Később Goldstein (1981) és Wilkinson (1982) ezt a hatásmechanizmust kiegészítették a kognitív tényezők fontosságával, vagyis azzal, hogy „a csoportban foglalkozni kell a személyek önreflexióival, problémáival”. Ezzel szintén

egy fontos elem adódik a szociálpedagógiai csoportmunka felfogásához, hiszen a csoportban a tagok szükségleteinek megfelelő strukturált játékok bevitelével szociális tanulást indíthatunk be. Ennek segítségével a társadalmiasuláshoz szükséges viselkedési elemeket gyakorolhatják be a tagok. Ezt a gyakorlást nagyon fontos, hogy feldolgozás, azaz irányított beszélgetés kövesse, melyben a tagok egymásra hatása legalább annyira fontos, mint az elfogadó légkör megteremtése a jó beszélgetés vezetésével.

Mindezek kiváló alapját képezik annak a csoportmunka-felfogásnak, amely a gondoskodást megvalósító szakember munkaformájához is szükséges. A szociális szférában előforduló szociális csoportokban nem tekintjük betegnek a csoporttagokat, hanem bizonyos szociális készség tekintetében hiányt szenvedőknek. A környezet, amelyben élnek, korlátozottan képes arra, hogy a szocializáció során átadja azokat a viselkedésmintákat, melyek segítenék a szociális működőképességük optimális kihasználását. A csoport a sokaságából, dinamikai sajátosságaiból adódóan egy olyan adaptációs lehetőséget kínál a tagok számára, melyben kipróbálhatják önmagukat különböző helyzetekben, megnézhetik a másikat viselkedés közben, olyan szituációkban, melyekkel nekik is gondjaik vannak. Így a csoport vezetője és a tagok is modellként szolgálnak egymás számára. Megtörténik a viselkedéspróba, azaz a gyakorlat során kipróbálhatják önmagukat az egyének, s a szituációk, gyakorlatok, játékok után következő élménymegosztásban arra is van lehetőségük, hogy azt kognitív szinten is feldolgozzák, és egymásnak visszajelezzenek. Mindezek hatására vagy megerősítésre talál a viselkedés, vagy gyengül.

Ez hasonlóságot mutat a már említett Slavson (1943) *Tevékenységi Csoportterápiájával*, ahol a szakember adaptációs problémákkal küzdő gyerekekkel foglalkozott klubszerű találkozások keretén belül. A csoportot a megértő és elfogadó légkör jellemezte, művészeti és barkács tevékenységek segítették a feszültségek levezetését. A csoporton belül zajló konkrét tevékenységek említése új összetevő a történeti elemzésben, s hozzájárul ahhoz, hogy a gondoskodáspolitikában is használt szociális csoportok sajátosságairól, annak tartalmáról átfogó képet alkothassunk. A pszichológiai csoport és csoportmunka után nézzük meg a szociális szakma hogyan kezdte használni a csoportmunka fogalmat, s hogyan árnyalja a képet a szociális szakma számára.

2.4 A szociális csoportok megjelenése a csoportmunka történetében

A szociális munkában használatos csoportmunka elnevezések (szociális csoportmunka, csoportterápia, szociális munkacsoportokkal) kevésbé leírt folyamatok. A közös gyökerek, a hasonlóságok és az eltérések a szociális szakma és

a pszichológiában használt csoportmunka fogalma között már egy világosabb képet mutatnak abban a tekintetben, hogy jobban tudjuk a terápiás csoportoktól elkülöníteni ezeket. Nem gondolhatjuk, hogy egy teljesen más megközelítésű csoportmunka fogalmat találunk majd itt a pszichológiai csoportokhoz képest, hiszen a közös gyökerek a pszichológiai csoportokhoz vezetnek vissza, illetve azok hatásai érződnek.

A terápiás csoportoknál említett J. H. Pratt a betegeivel való foglalkozás során szociális szakembereket is alkalmazott, sőt a terápiás csoportokon ezek a szakemberek is jelen voltak, s bár nem volt specifikus csoportvégzettségük, de mondhatjuk, hogy az első szakemberek voltak, akik szociális csoportmunkát végeztek. Ennek ellenére az európai (1877, London, Arnold Toynbee, Toynbee Hall settlement ház), az amerikai (1889, Jane Addams, Chicago, Hull House) és magyarországi (1912, settlement mozgalom Újpesti Főiskolai Szociális Telep, Hirschler Rezső vezetésével) szociális csoportmunka kialakulása is a szegénygondozáshoz, a settlement mozgalomhoz köthető. A settlement házakban tevékenykedő – főleg szociológiát hallgató – egyetemisták egyrészt különböző fontos információkkal látták el a csoport tagjait, másrészt segítettek a társadalmi életben való részvételhez szükséges készségek kialakítását vagy a meglévők korrekcióját. Fontos volt a szolgáltatások között a szabadidős programok szervezése is, azonban különbséget kell tennünk a szabadidős foglalkozások, szerveződések és a lélektani munkával leírható csoportok és az ott zajló csoportmunka között is.

A szociális munka csoportos munkaformájának kialakulását legjobban a tevékenység elnevezésére adott fogalmak értelmezésén keresztül lehet tisztázni, melynek során Szilvási (1997) tanulmányára támaszkodunk, ám az abban szereplő meghatározásokat kritikai beállítódással fogjuk interpretálni.

A csoportmunka fogalmi használata során a szociális munkában először szociális csoportmunkának nevezték el a csoporttal végzett tevékenységet. Ennek a lényegét úgy határozták meg, hogy a probléma köré szerveződött a csoport, s az egyén másodlagos volt. A csoporttevékenység a problémamegoldásra fókuszált, melynek az alapját a problémamegoldó modell alkotta. Ez a típusú csoportmunka-megközelítés jelen van a gondoskodáspolitikai csoportfelfogásban is, hiszen a tagok jellemzőiből összeállított szükségletcentrikus programterv középpontjában itt is a tagokra jellemző probléma áll. Ám különbségként elmondható, hogy a problémát szükségletté fordítjuk, és a problémamegoldó folyamat szakaszainak megfelelően, azt a tagok igényeit, tempóját, sajátosságait figyelembe véve dolgozzuk át.

Ahogy a pszichológiai csoportok megerősödtek Európában és az USA-ban, egyre jobban fejtették ki hatásukat a társszakmákra. Ennek ékes bizonyítéka

az, hogy a szociális munkában használt csoportmunka második elnevezése csoportterápia volt. Ez már a nevében is sejteti azt a hasonlóságot, amelyet a terápiás csoportoknál említettünk, ám a probléma az, hogy a szociális szakember kompetenciájába a terápia nem tartozott bele. Nem jellemzi a szociális beavatkozásokat az orvosi megközelítésben használatos hármasság sem, nevezetesen a „vizsgálat, diagnózis, terápia” (Yalom 1995), így természetes, hogy ezt az elnevezést óriási támadás érte a pszichológia oldaláról. A csoportterápia megnevezés azt is magában foglalja, hogy minden tagnak önálló célja van a csoportban, és az egyénnel szemben a csoport vezetője is megfogalmaz célokat. Azaz a csoportterápia „az egyént középpontba állító folyamat csoportos közegben” (Yalom 1995). Ahhoz, hogy a segítő szakmákat el tudjuk különíteni a gyógyítástól, s ezzel kijelöljük a kompetenciahatárokat, elengedhetetlenül fontos, hogy a munkaformák megnevezésében is legyenek szemmel látható különbségek. A csoportterápia kifejezés használata ezt a feltételt nem elégíti ki, sőt összemosza azokat a történeti tényeket, melyeket az előzőekben bemutatunk, s amiből egyértelműen látszik a pszichológiai hatás és a gyógyító cél, ám meg kell tudnunk mondani a lényegi különbségeket. Így lehet az, hogy egy újabb, jelen állapotban is használt csoport megnevezés jelenik meg a szociális munkában, amit a *szociális munkacsoporttal* kifejezés ír le. Azt gondolnánk, ezzel a megnevezéssel a szociális munka megtalálta a magának megfelelő csoportmunka-elnevezést. Azonban, ha szemügyre vesszük azokat a kritériumokat, amelyek ennek a meghatározásnak a sajátosságaiul szolgálnak, láthatjuk, hogy nem világos az elhatárolódás a pszichológiai alapú csoporttól.

1. *kritérium*: a csoport vezetője foglalkozik azzal, hogy kik vannak jelen a csoportban. Bármennyire is szeretné a szakma elhatárolni magát ezzel a kritériummal más csoportoktól, ez ezzel nem lehetséges. Szőnyi (1984) világosan leírja, hogy „a terápiás csoportoknál elkerülhetetlen az egyén feltárulkozása a csoport előtt, ám arra érdemes a tagoknak felhívni a figyelmét, hogy a csoporton kívüli társas érintkezés során nem feltétlenül kell egymás felé fordulniuk, mert az akadályozhatja a terápiás folyamatot”.
2. *kritérium*: a csoport vezetőjének aktívan kell értenie és értelmeznie a csoportdinamikai jelenségeket. A pszichológiai csoportok fejlődésénél bemutatunk Lewin (1975) csoportfolyamatok iránt mutatott érdeklődését, amivel a csoport hatása felé irányította a korcsoportokkal foglalkozó gondolkodóit. Ennek értelmezése minden – a csoporttal kapcsolatba kerülő – szakembernek feladata, hiszen enélkül nem lehet megérteni a csoportban zajló folyamatokat. Így ez nem csak a szociális csoportok sajátossága.
3. *kritérium*: a csoportvezető megfelelő attitűdkészlete. Ami azt jelenti, hogy a csoport vezetője segíti a csoporttagokat abban, hogy minél magasabb

szintű autonómiát érjenek el. Ezt úgy teszi, hogy jellemző rá a fokozatos visszavonulás a csoport fejlődése során, s egyre inkább a tagok irányítják a csoportfolyamatot, aktívan részt vesznek a feladatok adásában és a folyamat irányának kijelölésében. Ez az utóbbi kritérium alkalmas arra, hogy a szociális csoportokat elkülönítse a pszichológiai csoportoktól. A szociális csoport működésénél fogva képes arra, hogy az egyén szembenézzen az önálló döntéssel – ráadásul következmények nélkül –, megtapasztalja önreflexiójának lehetőségét, s ebben a folyamatban a csoport vezetőjének tudnia kell a csoport indulására jellemző irányító funkcióból háttérbe vonulni. Schwartz (1971) ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a csoport az olyan, mint egy baleset a csoporttag életében”, hiszen az egyén élettörténései már régen folytak a csoport előtt, s a csoport vége után is jellemzően meglesznek. Így a vezetőnek oda kell figyelnie a szerepére.

4. *kritérium*: a csoport vezetőjének megélhetővé kell tudni tenni a csoport végét. A csoport lezárása, illetve a csoportfolyamat vége egy nagyon fontos momentum a csoport és a tagok életében. Ekkor történik a reflektálás az elvégzett munkára, illetve ebben a folyamatban lehet felkészülni a leválásra a csoportról. Pontosan a csoport hatásaiból adódóan ez minden csoportra igaz, így ez a kritérium sem lesz alkalmas arra, hogy elkülönítsük a csoporttal végzett szociális munkát más, csoporttal végzett tevékenységtől.

A fentiekből nagyon jól látszik, hogy a társszakmák közül a szociális munka is mennyire nehéz helyzetben van, amikor az egyik nagyon fontos munkaformáját, a csoportmunkát próbálja elkülöníteni más csoportoktól.

A csoportokkal való munkának a differenciálódása a szociális munkán belül a 30-as években kezdődik el, s ebben nagy szerepe volt Coyle-nak (1930). Fiatalokkal, felnőttekkel egyaránt dolgozott, s közben arra is hangsúlyt fektetett, hogy hivatalosan is elismertté váljon a csoportmunka mint munkaforma a szociális munkán belül, hiszen addig az egyéni esetkezelés jellemezte a szociális segítségnyújtást. Az egyik írásában olvashatjuk (Coyle 1948), hogy mekkora előrelépésnek tekintette azt a momentumot, amikor az Amerikai Csoportmunkások Szövetsége kiadott egy állásfoglalást, miszerint „a csoportmunkás feladata, hogy csoportos interakciók szervezésével, programtevékenység révén előmozdítsa a tagok fejlődését és a célok megvalósítását”.

A fenti meghatározásból egy fogalom tisztázásra szorul. A csoportmunkás feladatai közé tartozik a *csoportos interakciók szervezése*, hiszen Moreno (1959) és Lewin (1975) óta tudjuk, mi történik a csoportban, és hogyan alakulnak a tagok között a csoportfolyamatok beszélgetéseken keresztül. A „csoporttagok fejlődését és a célok elérését” is el tudjuk helyezni, hiszen már az első csoport-

terápiás ülésnél Pratt leírta, hogy azok, akik részt vettek a csoportos beszélgetéseken, jobban fejlődtek és gyógyultak a tüdőbetegek között, mint akik nem (Rudas 1990). Azonban annak meghatározásával, hogy a szociális csoporttal dolgozó szakember *programtevékenység* alatt mit érthet, adós maradt a szakirodalom. Láthattuk a terápiás csoportoknál (Slavson [1943] *Tevékenységi csoport-terápiája*), hogy mit tartanak fontosnak a csoporttevékenység során. A programtevékenység leírása és tartalma megmutatja, hogy a gondoskodáspolitikai szakmai tevékenység során mit jelent a csoportmunka. Mindezek után nézzük meg, mit mond a szociális munkában használt csoportmunkáról egy másik szerzőpáros, Toseland – Rivas (1997b). Szerintük ez a tevékenység „emberek kis csoportjával végzett, célorientált munka, mely szocioemocionális igényeket elégít ki, és feladatok végrehajtása érdekében történik”. Számunkra a szocioemocionális igények lesznek a fontosak, hiszen ebből látszik, hogy a csoportmunka során nem terápia történik, ám foglalkozni kell azzal, ahogyan az egyén megéli a helyzetét, problémáját, és azzal a környezettel is, amiben él. A társas helyzet az összetartozással kötődéseket alakíthat ki a tagokban. Az együttesség elfogadó légkörében a tagokat érintő kérdésekről feladatokon keresztül lehet beszélgetni, ezzel szociális tanulás alakul ki.

2.5. Csoportmunka a gondoskodáspolitikai professzionális tevékenységrendszerében

Az eddigi elméletek ismertetéséből kiderült, hogy sokféle csoportfelfogás van, és például klinikai alkalmazású csoportokról, terápiás csoportokról, személyiségfejlesztő csoportokról stb. beszélhetünk. A mi felfogásunk szerint működött csoport nem terápiás, hiszen normál személyiségfejlődésű egyénnel dolgozik. Nem klinikai csoport, hiszen a gondoskodáspolitikai beavatkozási színterei között megtalálható az iskola, a kollégium, a családsegítő, a gyermekjóléti szolgálat és a gyermekvédelmi szakellátás intézményei is, így a gyermekotthonok, a lakásotthonok épp úgy, mint az idősgondozáshoz kapcsolódó intézményrendszer vagy a hajléktalanellátás is. A csoport meghatározások közül a szociális csoport definíciója áll a legközelebb a gondoskodáspolitikát jellemző csoportmunka felfogáshoz kiegészítve a nevelésorientáció fogalmával.

A nevelési orientációt tágan értelmezzük, s Mihály Ottó (1998) alapján az alábbiakat emeljük ki:

Nevelési cél és így csoportcél is a következő:

- emberi erőforrás újratermelése;
- munkaerő termelés;
- növekedés, fejlődés folyamata;

- általános képzés;
- egyéni potenciál realizálódása;
- a társadalmi igényeknek való megfelelés.

Felfogásunk szerint a gondoskodáspolitikai által megvalósított csoportmunka meghatározás a következőképpen hangzik: Olyan probléma- és szükséglet-centrikus, nevelésorientált, céltudatosan vezetett szerveződés, mely során a csoportvezető programtevékenységeken keresztül, a csoportdinamikai elemeket ismerve és értve, megfelelő attitűdkészlettel segíti a tagokat a célok elérésében és a szükségletek kielégítésében. Ezzel a tevékenységgel a csoport szocioemocionális területen támogatja tagjait. A következőkben áttekintjük a meghatározás tartalmi elemeit.

Probléma- és szükségletcentrikusság

Fontos kiindulási pontja egy csoport létrejöttének az, hogy milyen probléma, szükséglet köré szerveződik. A különböző hátrányokkal, kihívásokkal küzdő gondoskodásban résztvevők eltérő szükségletek kielégítését preferálják, hiszen az adott problémát, amely jellemzi élethelyzetüket, különbözőképpen élik meg. A szükségletkielégítés akadályoztatásából származó problémák gyökereinek a megtalálása és az erre való érzékenység lesz a kiindulópontja annak, hogy mire hozunk létre csoportot. Tovább szélesítve a fogalmunkat ez azt is jelenti, hogy a kliensek figyelmét és érdeklődését rá kell irányítani azokra az igényekre (társas, szociális, emocionális), amelyek kielégíthetlensége a diszfunkcionális viselkedést és a probléma megjelenését okozta. Ezáltal motiválttá lehet tenni őket arra, hogy aktívan bekapcsolódjanak a probléma köré szervezett közös témákba, csoportos játékokba, megbeszélésekbe.

Céltudatosság

A probléma és a szükségletek felismerése után szükség van egy olyan elemzői tevékenységre, mely által a csoportvezető az érzékelt hiányt, szükségletet (problémát) képes lebontani ismereti és készségbeli hiányosságokra, s az ezt kompenzáló szakmai programot képes céltudatosan felépíteni úgy, hogy az a csoporttagok fejlődését szolgálja. Fontos, hogy a csoport kimeneti céljait rész-célokra tudja lebontani, s minden tevékenységet, melyet a csoporttal együtt végez, képes legyen alárendelni a tagok szükségleteinek, igényeinek a tagok által kívánt és megfogalmazott változás érdekében.

Csoportdinamika

A Toseland – Rivas (1997b) szerzőpáros segítségével a következőket mondhatjuk. A csoportot, mint társadalmi rendszert felfoghatjuk úgy, mint emberek társulását és azok interakcióit. Az interakciókat nevezhetjük a csoport folyamatának, amelynek segítségével nyomon követhetjük a történéseket. A csoportfolyamat által indukált erőket – melyek hatással vannak a csoport tagjaira – nevezük csoportdinamikának. A csoportvezető számára elengedhetetlenül szükséges tudás a dinamikai összetevők ismerete, a jelenségek felismerése, adott esetben a csoport számára is érthető visszatükrözése.

A csoportdinamikai összetevők ismeretével választ kapunk arra, milyen csoportjelenségekre kell odafigyelnünk, s azoknak milyen jellemzőik vannak.

A csoportdinamika főbb területei:

1. a csoporton belül kialakult kommunikációs és interakciós minták;
2. a csoportok vonzereje tagjai számára;
3. a csoportban kialakuló szociális kontroll;
4. a csoportban kifejlődő kultúra;
5. a szerepek.

1. A csoporton belül kialakult kommunikációs és interakciós minták

Fontosnak tartjuk egy, az interakciós mintákkal kapcsolatos alapjelenség bemutatását. Az induló csoportokra az jellemző, hogy az interakciók középpontjába maga a csoportvezető áll. Ez azt jelenti, hogy a csoporttagok azt gondolják, hogy a csoport vezetőjének kell beszélnie, az ő jóváhagyása szükséges bizonyos csoporttörténések bekövetkezéséhez stb. A csoport vezetőjének fontos felismernie azt, hogy a csoportinterakciók középpontjába kerülés nem szolgálja a csoport önállósulási törekvéseit, sőt függő helyzetben tartja a tagokat. Ennek a jelenségnek a felismerése segítheti a vezetőt abban, hogy a vezetőcentrikus interakciós mintázatot segítse átalakulni tagcentrikus mintázattá. Ennek kiváló eszközei lehetnek:

- tekintetelvétel;
- interakciócserére irányuló instrukció;
- csoportbontás bizonyos tevékenységekhez.

A csoport fejlődésének szintje a rá jellemző kommunikációs mintázatról megállapítható, hiszen az önsegítés és az egymástól való indirekt tanulás jelensége együtt jár a tagcentrikus interakciós mintákkal, amikor is a tagok egymásra támaszkodva, egymás érveit meghallgatva dolgoznak.

2. A csoportok vonzereje tagjai számára

A csoport vonzerejét vagy a csoportkohéziót úgy határozhatjuk meg, hogy az a tagokat a csoporthoz kötő és megtartó erők összessége (Festinger 1950). Cartwright (1968) szerint négy egymással összefüggő változó rendszer határozza meg a tagok vonzódását a csoporthoz, melyek a következők:

- vágy az emberi kapcsolatokra, elismerésre és biztonságra;
- magában a csoportban rejlő lehetőségek, ösztönzők felismerése;
- a tagok szubjektív elvárásai a csoport előnyös vagy hátrányos hatásait illetően;
- a csoport összehasonlítása más csoporttapasztalatokkal.

A csoportkohézió minősége nagyban befolyásolja a csoport munkáját, és az eltérő motivációk, amelyek a csoporttagokat a csoporthoz kötik, szintén meghatározzák a munka minőségét.

A magas fokú kohézió eléréséhez fontos:

- a tagok közötti sok interakció;
- célok sikeres elérése;
- a tagok szükségleteinek kielégítése;
- a tagok elvárásainak teljesítése;
- versengéstől mentes kapcsolatok a csoporton belül;
- döntéshozásba való bekapcsolódás és részvétel biztosítása;
- a tagok relatív presztízsének és relatív státuszának fokozása.

3. Szociális kontroll

A szociális kontroll fogalmán olyan jelenségeket értünk, melyek révén a csoport eléri a megfelelő működéshez szükséges mértékű engedelmeskedést és konformitást. Nagyon vigyáznunk kell a fogalom értelmezésére, és figyelünk kell a csoportvezető megfelelő attitűdkészleténél említett változásra. A feltárlkozásra serkentő légkör kialakítását célzó csoportvezetői intervencióknak érdemes alárendelni az engedelmeskedést és konformitást célzó direkt, illetve indirekt beavatkozásokat, hiszen a csoporttagok autonómiája és a kvalitásaik felszínre hozása elsődleges cél.

A szociális kontroll számos, egymással kölcsönhatásban lévő tényező által generált erőből származik, beleértve a csoportban kialakuló normákat és az egyéni csoporttagok szerepeit és státuszait. A szociális kontroll mértéke csoportonként változik. Az erős kontroll alatt álló csoportban a tagoknak le kell mondaniuk szabadságuk és egyéniségük egy részéről. A szociális kontroll

kialakulásának közvetítője lehet maga a vezető és a csoporttag is, a tagok által történő kontrollközvetítés az elvárások interiorizációját sejtetik, ami egy magasabb csoportfejlődési fázisról árulkodik.

4. Csoportkultúra

A csoportkultúra a csoporttagokra jellemző értékítéletek, nézetek, szokások és hagyományok együttese (Olmstead 1959). A csoportkultúra a csoport fejlődésével párhuzamosan, lassan alakul ki. A tagok egyéni nézeteiket, értékítéleteiket viszik be a csoportba, melyek háttérükből, etnikai, kulturális és faji sajátosságaiukból származnak. Ezek az értékek a csoportbéli kommunikáción és interakción keresztül jutnak érvényre. Mindezeket figyelembe véve látszik a csoportokban rejlő óriási lehetőség, hiszen a különböző problémával küzdő tehetségek egy cél érdekében történő tevékenykedése rengeteg indirekt tanulási lehetőséget rejt magában, tapasztalatokon és eszmecserén keresztül a csoportvezető segítségével, facilitálásával.

Ha a csoportvezető elő akarja segíteni a csoporttagok kritikai érzékének fejlődését a saját maguk által létrehozott csoportkultúrával szemben, képessé kell tenni a tagokat a következőkre:

- Vizsgálják meg a saját maguk által a csoportba hozott értékítéleteket, és összehasonlítsák őket a többiekével, vagy más csoportban tapasztaltakkal.
- Ismerjék fel a csoport környezetét jelentő intézmény, lakóközösség és társadalom értékeit.
- Szabaduljanak meg sztereotípiáiktól, melyek gátolják őket a többi csoporttaggal való interakciókban.
- Elégítsék ki saját szocioemocionális szükségleteiket éppúgy, mint azokat a szükségleteket, melyek egyéni céljaik és csoportcélok eléréséhez kötődnek.

5. Szerepek

A szakirodalomban nincs teljes egyetértés a szerep fogalmának meghatározásában. Rudas így ír a szerepekről: „Praktikusan háromféle megközelítést említhetünk. Az egyik: szerep az elvárt viselkedések összessége. A másik: az érzékelt viselkedések együttese. A harmadik: az eljátszott viselkedésmódok. E háromféle – ténylegesen tapasztalható – szerep között eltérések lehetnek, ami kiindulópontja a további viselkedésváltozásnak, vagyis a csoportdinamika egyik összetevőjének” (Rudas 1999. 55.)

A szerző ismeri a Lawrence Schulman (1979) alapján megfogalmazott speciális társas szerepeket, azonban ebben a tanulmányban inkább egy általános szerepelfosztást mutat be, mely talán rendszerben képes megmutatni a csoportmunka során megjelenő szerepek differenciáltságát. Ez a szerepkategorizálás meglehetősen átfogó jellegű, a lenitekben bemutatottokat Rudas alapján Mladanecz nyomán tesszük meg (Rudas 1999).

A szereplistában megkülönböztetett típusok

- *Önirányultságú szerepek.* Főképpen az egyes csoporttagok személyes feszültségének oldása során jelentkezik ez a viselkedéseggyüttes. Olyan feszültségről van szó, amely a csoportbéli identitással, a csoportcélokkal, az egyéni befolyással, a személy elfogadásával, illetve az ezekkel összefüggő bizonytalanságérzéssel kapcsolódik össze. Tulajdonképpen az egyén ezen feszültségeit csökkenti a szerepviselkedéssel.
- *Függőség.* Alávetés a vezetőnek vagy más csoporttagnak, illetve erre utaló viselkedés (verbálisan is).
- *Ellenszegülés.* Függetlenedés a vezetőtől vagy más csoporttagtól, illetve erre utaló viselkedés (kritika, szembeszállás stb.).
- *Rivalizálás.* Versenyzés konkrét témában a vezetővel vagy más csoporttaggal (gyakori szereplés, ötletek és javaslatok elővezetése, saját tudásának hangsúlyozása stb.).
- *Kitérés.* A tevékenység olyan irányba terelése, amely éppen nem foglalkoztatja a csoportot („túlbeszélés”, anekdotázás, humorizálás, távoli események behozatala stb.).
- *Párkézés.* Szövetséges(ek) keresésére irányuló viselkedés (külön megbeszélések, összesűgások, összekacsintások, figyelemterelések stb.).
- *Kilépés.* Háttérbe húzódás, passzivitás (minimális részvétel, visszahúzó-dás, saját gondolatokra és fantáziákra összpontosítás stb.).

Feladatra irányuló szerepek

Főleg a feladat- és problémamegoldásra szervezett csoportokban beszélhetünk olyan szerepekről, amelyek ezeknek a feladatoknak, problémáknak a megoldását segítik.

- *Kezdeményezés.* Elindítás, a holtpontra való átsegítés (célmeghatározás, a feladat azonosítása, a munkamód kialakítása stb.).
- *Információkérés.* Tények, adatok, információk gyűjtése, kiváltása a csoporttagokból.

- *Információadás.* Tények, adatok, információk közlése a csoporttal (vélemény, javaslat, ötletadás stb.).
- *Kritikai tisztázás.* A helyzet és az elképzelések világossá tétele és ellenőrzése (javaslatok kategorizálása, homályok eloszlatása, ellentmondások feltárása, alternatívák megfogalmazása stb.).
- *Összegzés.* A felmerült javaslatok, megoldásmódok, ötletek összehangolása és döntésre előkészítése (összevonások, lényegkiemelések, összpontosítások, döntési javaslatok stb.).

Csoportfenntartó szerepek

Ezek a szerepviselkedések a csoport fenntartására, működésének zavartalan-ságára, a széthúzó erők ellensúlyozására irányulnak az adott feladat megoldá-sához szükséges jó légkör megteremtése érdekében.

- *Összhangteremtés.* Az eltérő vagy ellentétes nézetek összehangolása, a sarkított vélemények közelítése, a különféle szempontok egyeztetése
- *Bátorítás.* Meleg, erősítő viselkedés (odafordulás, megerősítés, elfogadás jelzése nem verbális eszközökkel is stb.).
- *Kompromisszumkeresés.* Rugalmas, engedékeny viselkedés annak érde-kében, hogy a másik fél ne vesztesen hagyja el a terepet (engedmények tétele, saját tévedés elismerése, korábbi álláspont módosítása stb.).
- *Kognitív serkentés.* Elakadások, konfliktusok esetében a megelőző folya-mat elemzése, az akadályok természetének megfogalmazása, okkeresés a tevékenység tovább lendítése érdekében.
- *Feszültségoldás.* Feszült helyzetben közvetítés, hangulatjavítás, konflik-tusenyhítés.

Csoportvezetői attitűdkészlet

Azoknak a viselkedésmódoknak az együttese, amelyek segítségével a csoport vezetője önreflexióra, a sajátos szociokulturális helyzetből adódó akadályokkal való szembenézésre és azok adaptív megoldására képes ösztönözni a tagjait. A folyamat közben kommunikációjával és jelenlétével referenciaként is szolgál.

A csoport életének kezdeti szakaszában a csoport vezetője sajátos szerepet tölt be. Ez a szerep nagyon hasonlít az apa/anya vagy az osztályfőnöki szerep-hez, ám az idő múlásával és a csoport fejlődésével párhuzamosan a csoport vezetőjének egyre kisebb a szerepe a csoport életében. Folyamatosan próbálja „kidolgozni” magát a csoportból. Ezzel is segíti a demokratikus folyamatok

megélését, az autonómia fejlődését, a vegyes kortárskapcsolatokban rejlő egyenrangú partneri viszonyok megtapasztalását.

Nevelési orientáltság

Pedagógiai módszerek és eszközök használatát jelenti annak érdekében, hogy a csoporttagokat jellemző egyéni potenciálok felszínre kerülését a leghatékonyabban tudja segíteni a csoport. A csoporttagra mint partnerre tekintünk, aki képes megoldani a saját problémáit, képes megválaszolni saját kérdéseit, ám a problémamegoldó és válaszokat kereső folyamatba betekintést enged a csoport által a vezetőnek és a csoportnak. Ezt a lehetőséget „használja” ki a csoportvezető, s adekvát eszközökkel támogatja a tagokat és a csoport egészét a válaszok megtalálásában.

A nevelési folyamatban az általunk használt csoportfogalom esetében az „eszközben” rejlő információra és a befogadó közötti kapcsolatra helyeződik a hangsúly. A gyermek, a felnőtt mint csoporttag a csoportélmény során a helyzet megtapasztalásával rendezheti át vagy újra eddigi tudását, tapasztalatait pl. családról, munkavállalásról, pénzbeosztásról, értékekről, párkapcsolatról.

Programtevékenység

Céltudatosan összeállított játékok, gyakorlatok, szituációk, témák tematikus rendbe és sorrendbe szedett egysége, mely révén a csoport fókuszba hozza a problémákat, szükségleteket, és azokkal konstruktív módon képes foglalkozni a vezető, beszélgetésvezető élményhez juttató tevékenységének segítségével. A csoport indulása előtt elkészített programterv folyamatos változásokon mehet át – a csoport igényeinek megfelelően –, ám léte segíti a csoport szakmai munkájának állandó tudatosságát, tervszerűségét. A programtevékenység megfogalmazásával új elemmel bővül a csoportmunkát végzők tudatossága.

A programtervhez és a csoport különböző szakaszaihoz kapcsolódóan, Ludányi – Szilágyi I. – E. Varga – Hadnagy (1999–2007 munkái alapján) fogalmaztunk meg módszertani ajánlásokat, melyek segítséget jelenthetnek a csoportmunkát végzők számára.

2.6 A programtervkészítés általános modellje, készítésének folyamata s néhány praktikus tanács

A programterv megszületésének vannak előzményei, melyek szorosan kapcsolódnak magához a program megalkotásához (lásd igényfelmérés, szükségletek megjelenése). A csoport már akkor elkezdődik, amikor még csak a leendő tagok szükségletei kerülnek megfogalmazásra, vagy a szakember érzékeli a kapcsolat során a szükségleteket.

1. A programterv és a csoport előkészítése

- Direkt és indirekt eszközökkel tájékozódj a célcsoport szükségleteiről!
- Direkt és indirekt eszközökkel tájékozódj egy lehetséges csoport beindításának igényéről!
- Tudd meg, a szükségletek felsorolásán vagy belátásán túl dolgoznának-e ezen egy csoportban!
- Gondold végig, a szükségletek mögött milyen ismereti, vagy viselkedésbéli, vagy más típusú sajátosságok állnak, s ezekkel tudsz-e foglalkozni egy programtervben összeállított játék-, szituáció-, gyakorlatsorral!
- Köss előszerződést a csoportban való részvételre!

Mindezek a feladatok egy előzetes tájékozódást követelnek meg a csoport vezetőjétől, mely tájékozódást leginkább a csoportvezető szükségletérzékeny attitűdjével lehetne jellemezni. Amennyiben a tanulmányban szereplő közösségi alapú szolgáltatásfejlesztést tartjuk szemünk előtt, akkor az abban bemutatott folyamatban ez a tájékozódás indirekt módon megtörténik a közös munkának köszönhetően. Ezt a folyamatot a válaszadás váltja fel a programterv készítés második szakaszában.

2. A programterv megalkotása

- Határozd meg a célt, célállapotot! (Támaszkodj az előzetes szükségletfelmérésre!)
- Határozd meg azokat a tevékenységeket, amelyek a cél megvalósításához kapcsolhatók!
- Tisztázd, mi várható az általad felkínált tevékenységektől!
- A várt „eredményeket” fordítsad át programtervbe, annak egyes elemeire! (Játékok, gyakorlatok, szituációk.)

- Határozd meg, milyen fokozatokon szeretnéd átsegíteni a csoportot a célok elérése közben! (Fokozatosság, sikerélményhez juttatás.)
- Hozd összhangba a programterved időigényét, a célcsoport pszichés, szociokulturális háttérét és a szükséglet sajátosságait!
- Gondold végig, milyen eszközökre lesz szükséged az egyes foglalkozásokhoz!
- A programterv összeállításánál maradj saját kompetenciádon belül! (Csak általad ismert vagy kipróbált és végig gondolt gyakorlatokkal, játékokkal dolgozz!)
- Részletesen dolgozd ki a foglalkozásokat! (Csoportra hangolás, fő téma, levezetés.)
- Folyamatosan törekedj arra, hogy a választott gyakorlatokkal a csoport a realitásban maradjon! (A csoporttörténet szintjén és a feladat szintjén is.)
- Legyen időterved! (Egy alkalomra és összességében is.)
- Döntsd el, milyen módszerekkel és technikákkal fogod értékelni az egyes foglalkozásokat és a teljes programot!
- A csoport igényeire, változására folyamatosan reagálj a programod esetleges változtatásával! Készülj variációkkal!
- Foglalkozz a csoportot körülvevő környezettel, hogy esetleges változások várhatók-e!

2.7 A csoportmunkához kapcsolódó feladatok tematikus összegzése: (általános feladatok a csoport tervezése, szervezése, lebonyolítása és lezárása során)

1. Az előkészítő szakasz feladatai:

- előzetes tájékozódás a célcsoportról (szokásai, napi ritmusa, életmódja, egyéb jellemzői);
- előzetes tájékozódás a leendő csoportot körülvevő intézményről, környezetről (intézmény adta lehetőségek, tárgyi környezet, személyi környezet, élettér sajátosságai);
- intézményi célok és leendő elővételezett csoportcélok egyeztetése;
- intézményi dolgozók informálása a csoportról mint munkaformáról és annak sajátosságairól (alapijelenségek, alapszabályok);
- a célcsoport elérési eszközének kiválasztása, előnyeinek, hátrányainak végiggondolása;

- a csoport előzetes programtervének végig gondolása, összeállítása a célcsoportnak megfelelően;
- tévhitik elosztatása a leendő tagokban;
- módszerek kiválasztása;
- igényfelmérés;
- „nulladik” találkozással betekintést nyújtani a leendő tagoknak a csoportmunkába;
- előszerződés.

2. Kezdeti szakasz feladatai:

- a programterv céljainak és a csoport céljainak egyeztetése, összhangba hozása (direkt és indirekt módon folyamatos);
- előzetes programterv korrigálása, véglegesítése;
- csoportkontextus megteremtése;
- módszerek egyeztetése a csoporttal;
- igények aktualizálása, motiválás az igények csoportban történő megjelenítésére;
- intézményi dolgozók – más, a csoporttal kapcsolatba kerülő szakemberek – informálása a csoportról általánosságban, a csoportvezetőre vonatkozó titoktartás megsértése nélkül;
- szerződéskötés.

3. A munkaszakasz feladatai:

- programterv végigvitele a csoport igényeinek megfelelő esetleges változtatásokkal;
- a csoport igényeinek, szükségleteinek közvetítése a csoportot körülvevő intézményi környezet felé;
- a csoport-intézményi környezet, valamint a csoport-intézményi környezet-társadalmi környezet kapcsolatrendszer kialakításának elősegítése;
- elősegíteni a csoportélmény, az együttesség élményének megtapasztalását;
- egyéni és csoportcélok elérésének a segítése;
- új célok, szükségletek kielégítése az adott problémakörön belül;
- a csoporttagok egymás felé irányulásának elősegítése (kölcsonös segítségnyújtás támogatása).

4. A záró szakasz feladatai:

- a csoport végének megélhetővé tétele;
- természetes kölcsönös segítségnyújtó rendszer további működési lehetőségeinek feltárása.

A tanulmányban a gondoskodáspolitikai professzionális munkaformái közül a közösségi és a csoportmunkát állítottuk a középpontba. Tettük ezt úgy, hogy a közösségi alapú szolgáltatásfejlesztést helyeztük előtérbe, mely szándékoltan a gondoskodáspolitikai gondolkodás egyik kiinduló pontja tud lenni. A különböző társas szerveződésekben élő egyéneknek alapvető érdeke az, hogy képesek legyenek bekapcsolódni az őket érintő társadalmi kérdések megválaszolásába. Életük során a jól lét megtalálásához és megteremtéséhez kapcsolódó nehézségekkel konstruktív módon, legyenek képesek megbirkózni. Aktív részvétellel legyenek képesek a megoldások megtalálására, hiszen így megvalósítják az aktív, cselekvő, gondoskodni, öngondoskodásra képes és a környezetért, közösségükért felelősséget vállaló állampolgárt. A gondoskodáspolitikában dolgozó professzionális segítő számára pedig felkínálkozik egy más típusú felelősség, és intervenciós rendszer, mely a közösségek oldaláról közelíti meg a beavatkozások rendszerét s nem az egyéni hangsúlyú segítséget valósítja meg, kihagyva az egyént körülvevő szűkebb és tágabb társas szerveződések.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adorjáni Csaba – Gálfi Béla (1965): *A pszichotikusok csoport-pszichoterápiája*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Albert-Lőrincz Enikő (2004): *A csoportokkal való munka módszertani kérdései*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.
- Allport, Gordon Willard (1977): *Az előítélet*. Gondolat, Budapest.
- Andersen, Tom (1990): *A visszajelző csoport*. Animula Kiadó, Budapest, 41–43.
- Angelusz Erzsébet (1996): *Antropológia és nevelés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Aronson, Elliot (1992): *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bagdy Emőke – Koronkai Bertalan (1990): *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Barczy Magdolna (1997): *A csoport hatékonysága és a személyes változás*. Animula, Budapest.
- Barczy Magdolna (2000): „Elmosódott határok, kontúros csoportvezetés, avagy személyiségfejlesztő csoportok a felsőoktatásban.” *Pszichoterápia*, 9., 5–1.
- Bábosik István (1982): *Személyiségformálás közvetett hatásokkal*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bábosik István (2000): „Az iskola nevelési hatékonyságának mutatói.” *Új Pedagógiai Szemle*, 4. szám.
- Bábosik István (2002): Neveléseméleti modellek hatékonyságának mutatói. Bábosik István – Kárpáti Andrea (szerk.): *Összehasonlító pedagógia*. BIP, Budapest.
- Bábosik István (2004): *Nevelésemélet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bábosik István – Nádas Mária (1975): *Közvetett ráhatás a csoportmunkában*. Tankönyvkiadó, Budapest. Pedagógiai Közlemények 16.
- Bábosik István – Torgyik Judit (szerk.) (2007): *Pedagógusmesterség az Európai Unióban*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 5.
- Bion, Wilfred Ruprecht (1961): *Experiences in Groups*. Tavistock.
- Böszörményi Zoltán (1956): *Csoportpszichoterápiás tapasztalatok pszichotikusokkal*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 312–320. Pszichológiai tanulmányok 7. kötet.
- Bourdieu, Pierre. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 156–177.
- Buda Béla (1989): Személyiségfejlesztést szolgáló csoportmódszerek. In Telkes József (szerk.): *Személyiségfejlesztés I.* Közművelődésház, Tatabánya.
- Coleman, James S. (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták. A társadalmi és a kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest, 11–43.
- Coyle, Grace (1930): *Social Process in organized groups*. Richard Smith, New York.
- Coyle, Grace (1948): *Group work with American Youth*. Harper and Row, New York.

- Csányi Vilmos (2003): *Az emberi természet. humánetológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- Domokos Lászlóné (1939): *Életközösségek az osztályban*. Budapest, 11–32.
- Domokos Lászlóné (1947): *Szabad Beszélgetés (Nevelő munka az általános iskolában)*. Budapest. Köznevelés könyvtára 1.
- Durkheim, Émile (2003): *Az öngyilkosság*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dunbár, R. (1996): *Grooming gossip, and the evolution of language*. Harvard University Press.
- Durkheim, Emile (1986): *A társadalmi munkamegosztásról*. MTA Szociológiai Kut. Int., Budapest.
- Fritjof Capra (2007): *Az élet szövedéke*. Avicor, 51.
- Ferenc pápa (2021): *Fratelli tutti – Mindnyájan Testvérek kezdetű enciklikája*. Szent István Társulat az Apostoli Szentsek Könyvkiadója, Budapest, 10.
- Forgach József (1993): *A társas érintkezés pszichológiája*. Gondolat, Budapest.
- Foulkes, Siegmund. H. (2000): *A csoportanalitikus pszichoterápia módszere és elvei*. Animula, Budapest, 40–42.
- Freud, Sigmund (1921): Tömegpszichológia és én-analízis. In *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások. Sigmund Freud művei V. kötet*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 185–248.
- Füredi János (1979): *Terápiás közösség kialakítása és szociálpszichiátriai vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Giddens, Anthony (2000) *Runaway World*. Routledge, London.
- Granovetter, Mark (1991 [1988]): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.
- Hadnagy József (2001): Gyermekcsoportok létrehozásának és működtetésének módszertani sajátosságai. In *Esélyteremtés a pedagógiában*. EKF, Eger, 7–28. Szakmódszertani sorozat I.
- Hadnagy József (2004): „Az adaptivitás értelmezése a szociális csoportmunka folyamatában.” *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, 97–117.
- Hadnagy József (2017) Szociálpedagógia és a szociálpedagógus által működtetett csoportmunka sajátosságai. In *Szöveggyűjtemény a szociálpedagógus képzéshez*. Eger.
- Hadnagy József (2023): Egy közösségfejlesztési folyamat módszertani tapasztalatai. In Bajzáth Angéla – Csányi Kinga – Györi János (szerk.): *Elkötelezettség és rugalmasság: a neveléstudomány útjai az átalakuló világban*. Absztraktkötet. MTA, Budapest.
- Harkai Nóra (2006): *Közösség és közösségi munka*. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest.
- Heller Ágnes (1970): *A mindennapi élet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 59, 62, 65, 56, 63.
- Heller Ágnes (1994): *Általános etika*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Heller Ágnes (1996): *Morálfilozófia*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.

- Henderson, Paul – Thomas N. David (1987): *Skills in Neighbourhood Work*. National Institute Social Services Library, Allen and Unwin, Boston and Sidney.
- Klein Sándor (2004): *Vezetés- és szervezetpszichológia*. (3. kiadás). Edge 2000 Kft, Budapest.
- Klein Sándor – Angster Mária (1996): Néhány szó a „harmadik erő mozgalmáról”. In *A személyközpontú megközelítés elmélete és alkalmazása a segítő szakmában. (szöveggyűjtemény)*. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Lewin, Kurt (1975): *Csoportdinamika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Le Bon, Gustave (1913): *A tömegek lélektana*. Franklin Társulat, Budapest, 122.
- Liebermann, P. L. (1956): Csoportterápia a nevelési tanácsadásban. In *Gyermekgyógyászat*, 10. 289.
- Limbos, Edouard (1985): *Kulturális és szabadidős csoportok animálása*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Ludányi Ágnes (2000): *A megváltozott tanárszerepek és korszerű értelmezésük a pedagógusképzésben*. (PhD disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Ludányi Ágnes (2006): *Ismeret – Önismeret*. Okker Kiadó, Budapest.
- Luhmann, Nikolas (2006): Bevezetés a rendszerelméletbe. Társadalomtudományi Könyvtár sorozat. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Magyar Larousse Enciklopédia I. kötet* (1991) Akadémiai Kiadó, Budapest, 548.
- Mérei Ferenc (2006): *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés*. Osiris Kiadó, Budapest, 34.
- Mérei Ferenc és *et al.* (1989): *Társ és csoport*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–13.; 81.
- Mihály Ottó (1998): *Bevezetés a nevelésfilozófiába*. Okker, Budapest.
- Molnár Szilárd – Kollányi Bence – Székely Levente (2007): *Az információs társadalom*. Gondolat – Új Mandátum, Budapest, 64–81.
- Molnár Szilárd (2003): „Társadalmi tőke és információs társadalom.” *Szociológiai Szemle*, 3. szám. 112–121.
- Moreno, Jacob Levy (1959): *Gruppenpsychotherapie*. Id. Zeintlinger, Karolina E. (1991): A pszichodráma-terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása. J. L. Moreno után. Híd Kiadvány, Budapest.
- Müller, C. W (1992): *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* Az ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszékei, a Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület – T-Twins Kiadó könyvsorozata, Budapest.
- Némédi Dénes (2006): „A civil társadalom és a társadalomtudományok. Megjegyzések Burawoy közszociológiai programjához.” *Replika*. 54–55. (97–103.).
- Nicholas A. Christakis – James H. Fowler (2010): *Kapcsolatok Hálójában. Mire képesek a közösségi hálózatok és hogyan alakítják a sorsukat*. Typotex, Budapest, 74, 296–297, 304, 333.
- Pataki Ferenc (1980): Új fejlemények a csoportkutatásba. In Pataki Ferenc (vál.): *Csoportlélektan*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

- Rogers, Carl (1983): *Az empátikus létezési mód: egy el nem fogadott létmód*. OPI, Budapest.
- Rogers, Carl (1996): Encounter csoport folyamata. In *Személyközpontú megközelítés elmélete és alkalmazása a segítő szakmában. Szöveggyűjtemény*. Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Rogers, Carl (1986): Client-centered/Personal-centered Approach to Therapy. In Kuntash, I. – Wolf, A. (szerk.): *Psychoterapist's Casebook Jossey-Bass*.
- Rudas János (1990): *Delfi örökösei*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Schaffer, J. – Galinsky, M. D. (2000): *Models of group therapy*. Englewood Cliffs. Prentice Hall, 1989.
- Shulman, Lawrence (1992): *Skills of Helping Individuals and groups*. Itasca. I 11: F. E. Peacock Publishers.
- Slavson, Samuel (1943): *An Introduction to Group Therapy*. The Commonwealth Fund, New York. DOI: <https://doi.org/10.1037/10637-000>
- Somlai Péter (1983): Gondolatok egy közösség-elmélet viszontagságos történetéről. In Tönnies F.: *Közösség és társadalom. Utószó*. Gondolat, Budapest.
- Stanley Milgram (1967): „The Small World Problem.” *Psychology Today*, Vol. 2, 60–67. DOI: <https://doi.org/10.1037/e400002009-005>
- Szécsi Gábor (2013): *Nyelv, média, közösség*. Gondolat, Budapest.
- Szelényi Iván (1973): *Bevezető tanulmány a „Városshociológia” kötethez*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 15, 16.
- Szilágyi Klára (2002): *Pályaorientáció (módszertani kézikönyv csoportvezetők számára)*. Kollégium Tanácsadó, Szolgáltató Kft., Budapest.
- Szilágyi Klára (2003): *Munka-pályatanácsadás mint professzió*. Kollégium Kft., Budapest.
- Szilágyi Klára – Völgyesy Pál (1987): „A pedagógus pályakép alakulása a mezőgazdasági szaktanárok körében.” *Szakképzési Szemle*, 2. 41–47.
- Szilvási Léna (1997): A csoportmunka gyakorlatának áttekintése. In Hegyesi Gábor (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata 4*. Bárcki Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Szőnyi Gábor (1977): „Pszichoterápiás hétvége.” *Orvosképzés*, 2.
- Szőnyi Gábor (1984): A csoport pszichoterápia indikációi. In *A csoport pszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szőnyi Gábor (2005): *Csoportok és csoportozók. A lélektani munkára építő csoportok vezetése*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Telkes József (szerk.) (1989): *Személyiségfejlesztés I*. A Közművelődés Háza és a Magyar Népművelők Egyesületének Mentálhigiénés Szakmai Szervezete, Tatabánya.
- Toseland, R. W. – Rivas, R. F. (1984): *An Introduction to Group Work Practice*. Macmillan, New York, 77–110.

- Toseland, R. W. – Rivas, R. F. (1997a): A csoportmunka gyakorlatának központi kérdései. In Hegyesi Gábor (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata 4.* Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest.
- Toseland, R. W. – Rivas, R. F. (1997b): Csoportdinamika. In Hegyesi Gábor (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata 4.* Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest, 56.
- Tönnies, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom.* Gondolat Kiadó, Budapest, 329.
- Ujhelyi Adrienn (2007): „Digitális generáció.” *Alkalmazott Pszichológia.* (9) 1. 150–160.
- Utasi Ágnes (2000): Középosztály. Kapcsolatok. Új Mandátum, Budapest, 64.
- Varga A. Tamás – Vercseg Ilona (2001): *Közösségfejlesztés.* Magyar Művelődési Intézet, Budapest.
- Varga A. Tamás – Vercseg Ilona (2001): *Közösségfejlesztés.* NKA – Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest.
- Varsányi Erika (1999): *Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméleteiből.* Balassi Kiadó, Budapest.
- Vercseg Ilona (1993): *Közösség. Eszme és valóság.* Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest, 15.
- Vercseg Ilona (1993): *A szomszédság, mint a közösségi cselekvés színtere.* Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest. Parola Füzetek.
- Vercseg Ilona (2004): *Közösségfejlesztő leckék kezdőknek és haladóknak.* Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest. Parola Füzetek.
- Yalom, Irvin D. (1995): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata.* Animula, Budapest.

Szerzőink

Dr. Andráczy-Tóth Veronika	jogász, főosztályvezető, Belügyminisztérium Szociális és Gyermejjóléti Szolgáltatások Főosztálya
Dr. habil Birher Nándor	jogász, teológus, filozófus, szakmérnök, egyetemi tanár, a PPKE BTK dékánja
Dr. Botos Katalin	közgazdász, professzor emerita, MTA doktora
Dr. habil Czine Ágnes	jogász, alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár KRE ÁJK Büntető Eljárásjogi Tanszék
Dózsa Zsófia Katalin	szociálpolitikus, szociális munkás, a Humán Exchange Alapítvány szakmai vezetője és kuratóriumi elnöke
Farkas Péter	szociológus, politológus, teológus, tudományos tanácsadó, Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet
Dr. Girán János	szociálpolitikus, közgazdász, egyetemi adjunktus, PTE Általános Orvostudományi Kar Népegészségtani Intézet
Dr. Hadnagy József	szociálpedagógus, tanár, szociális munkás, tanszékvezető egyetemi docens, EKE Szociológiai Tanszék
Dr. habil Homicskó Árpád	jogász, egyetemi tanár, KRE ÁJK Munkajogi és Szociális Tanszék

Horváth Dániel	szociálpolitikus, osztályvezető, Belügyminisztérium Szociális és Gyermekjóléti Szolgáltatások Főosztálya
Dr. habil Juhász Gábor	szociálpolitikus, EU szakértő, Business Coach, PTE Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, a Társadalmi Felzárkózás és Szociális Gazdaság Kutatóközpont vezetője
Dr. Maretta Zóra	jogász, osztályvezető, Belügyminisztérium Szociális és Gyermekjóléti Szolgáltatások Főosztálya
Nyikos Attila	szociálpolitikus, közgazdász, a PTE Egészségtudományi Doktori Iskola doktorandusz hallgatója, a PTE Társadalmi Felzárkózás és Szociális Gazdaság Kutatóközpont munkatársa
Dr. habil Sárkány Péter	filozófus, Social Work MSC, intézetvezető egyetemi tanár, EKE Társadalomtudományi Intézet
Dr. habil Tóth Tibor	történész, szociálpolitikus, intézetvezető, a Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet főigazgatója és a BM Gondoskodáspolitikai Tudományos Tanács elnöke

Korrekúra: Vincze Péter

Borító: Kára László

Tördelés: Kállai Zsanett

Nyomdai kivitelezés: EPDB Nyomtatási Központ Zrt.

Felelős vezető: Káplár Tamás vezérigazgató

Az ember társas és társadalmi lény, azaz közösségben és társadalomban él és érvényesül. Az egyének egymás közötti, illetve az egyének és a társadalom egyes rétegei vagy egésze közötti kapcsolat sérülhet. Így a társadalom, a társadalmi rétegek és közösségek [pl. családok], az egyének szociális válsághelyzetbe kerülhetnek. Több hátrány együttes jelenléte következtében veszélyeztetettekké válhatnak, védelemre és gondozásra szorulhatnak. A nagy társadalmi különbségek, a létbizonytalanság hiánya feszültséghez, ellentétéhez vezethet a jómódú, szerencsés társadalmi rétegek és a szűkölködők között, ami politikai kérdéssé változva az egész társadalom működőképességét, felborulását eredményezheti. A társadalom alapvető politikai intézménye, az állam valamilyen formában mindig is megoldást keresett ezekre a problémákra: a szociális problémák kezelése, a szociális béke megteremtése végső soron a társadalom egészének érdeke.

Meglátásunk szerint erre szolgál válaszul a *gondoskodáspolitiká*, amely segítség a kapcsolatok helyreállítására, a kapcsolati konstrukciók létesítése. *Egyfajta gondolkodó és gondoskodó emberi, közösségi magatartás*. Ez részben az egyházak és a civil szervezetek aktivitásában nyeri el értelmét. Sőt, a közösség segítő magatartásában, a társadalmi önszerveződésben, olyan emberi hivatás fejeződik ki, amely az egész társadalomszervezet működését alapvetően képes az aktív megértés és szolidaritás útjára állítani.

A gondoskodáspolitiká célja nem a jólét, hanem jóllét, azaz az összes és a teljes ember. *Nemcsak gazdasági, hanem szellemi kulturális, szociális jólét. A fenntartható fejlődést a folytonos szociális jobblét elérésével képzei el anélkül, hogy az ökológiai eltarthatóságot meghaladó módon növekedne.*

A gondoskodás fogalma a közigazgatásban részben új, részben hungaricum. Mivel a bevett „szociális” fogalomkészlet helyett tértünk vissza a jóval régebbi *gondoskodás* szóhasználatra. A tanulmánykötet azt a feladatot vállalta fel, hogy gondoskodáspolitikát több specifikuma, társadalomfilozófiai, etikai és módszertani szempontok alapján bemutassa. Reméljük sikerül felkeltenünk az Olvasó figyelmét a gondoskodáspolitiká fontos területi iránt!

4990 Ft

ISBN 978-963-646-201-7

9 789636 462017

L'Harmattan